ראובן בריינין

פרץ בן משה סמולנסקין

חייו וספריו

המחיר 1 רובל

הוצאת „תושיה", ורשה

המכירה בביסה"ם של
חברת „צענטראל", ורשה

ורשה, תרע"ד

בתבנית קטנה ויפה, שיצא לאור ע״י יהודים,

הוצאת „צֶנטרַל״.

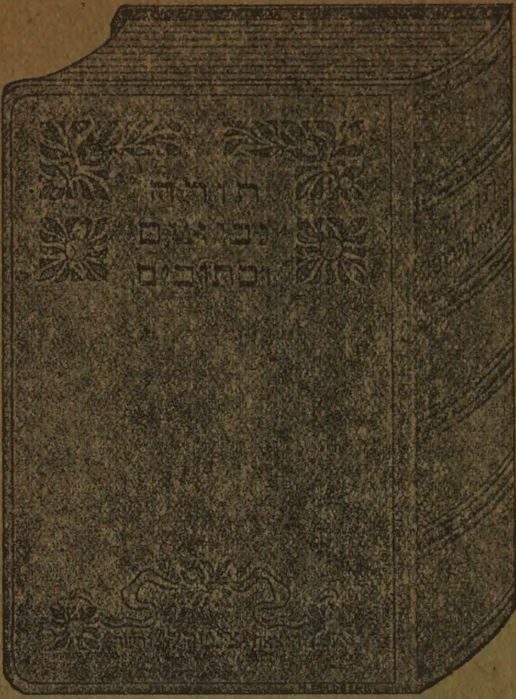

ספר התנ״ך הזה, שעל פי תבניתו וכמותו הקטנה הוא ספר של־כים — הוא התנ״ך היותר מֻגה והיותר בהיר וברור. למרות זה שהוא כלו צמצום אותיותיו גדולות ומאירות, כדי שלא יתפוס מקום רב הוא נדפס על ניר דק; אולם הניר הוא ניר פרגמנט חזק, שאינו נקרע בנקל, והוא יפה מאד ובהיר.

ספר התנ״ך הזה הוא דבר השוה לכל נפש מישראל, ואפשר להשתמש בו גם לשם למוד וגם לשם עיון.

מחירו בכריכה יפה של עור אימיטציוני **1.50** רובל; בכריכה מהודרה של עור סיפיאן **2** רובל.

התנ״ך העברי הראשון

המצֻיר בציורים של טובי הצַירים,

מֻגה ומדֻיק על צד היותר טוב, בשני כרכים.

הוצאת „צֶנטרַל״.

ספר התנ״ך הזה הוא כלו יפי והדור. הוא נדפס בהדור היותר גדול על הניר היותר יפה והוא

מצֻיר בחמשים ושלשה צִיורים מהֻדרים

של טובי הצַירים.

אין טוב מזה לתת בתור תשורה לילדים לחגי־עם וחגי־משפחה, להיות לפאר ולנוי לכל בית עברי.

מחירו מכורך בשני כרכים מהודרים מאד **5** רובל.

הכתבת:

Книж. маг. Т-ва „ЦЕНТРАЛЪ“, Варшава, Новолипки 7.

פרץ בן משה סמולנסקין

חייו וספריו.

מאת

ראובן בן מרדכי בריינין.

הוצאת „תושיה".

ווארשא

Перецъ бенъ Моше Смоленскинъ

т. е.

ПЕРЕЦЪ СМОЛЕНСКІЙ

его жизнь и литературная дѣятельность.

Соч. Р. БРАЙНИНА

Изданіе „ТУШІЯ“

ИЗДАНІЕ „ЦЕНТРАЛЪ"
ВАРШАВА 1914
ТИП. ЛЕВИНА-ЭПШТЕЙНА
ПАВЛИНАЯ 38.

Div. S
922.96
S666B

תכן הענינים.

פרק א. עיר מולדת פרץ סמולנסקין; הוריו וקרוביו, כשרונותיהם ותכונתם; ימי ילדותו בכפר ובעיר; הבלבול על אביו, בריחתו ונדודיו; מסירת אחי פרץ לעבודת הצבא; שוב אביו ומסחריו הקטנים; מחלת פרץ ואבדן כח זכרונו; ראשית למודיו ומלמדו; תנ"ך ודקדוק ש"ע; משה סמולנסקין נזהר בכסף זרים, ירידת מסחרו ומותו; עסקי האלמנה סמולנסקין ומלחמתה בעד קיום בניה; ימים רעים ומרים להילד פרץ; תעלוליו ונטיתו לשבר ולקרוע את כל הבא לידו; ילדים נפלאים בעמים ובישראל; ספורי בני מונסטירשציגה ע"ד הילד פרץ סמולנסקין והוריו; ילדים עזי פנים . . . . 7—15

פרק ב. י"ל ואחיו פרץ נכנסו „להישיבה הגדולה" בשקלוב; קטן שעלה לגדולה; פקיד בית־הרצים נמנה לראש ישיבה, פרץ מתגרה בו; פרץ לומד שפת רוסיא ועושה חיל; פרץ מצטין בתלמודו, אף כי לא ישקד עליו; י"ל סמולנסקין בתור „משכיל"; פרץ לומד מלאכת הכתב העברי; פרץ החל לקרוא בספרי שיר ומליצה וגם בספרי חקירה; הפילוסוף מעצמו והנער פרץ; „אחר" והישיבה; שנאת אחים ופעולתם על התפתחותו הרוחנית של פרץ; פרץ בתור אומן־יד; ההפכים בתכונת פרץ סמולנסקין; איזה מדות באדם יכבדו העמים ואיזה — היהודים; בחורי הישיבה רודפים את פרץ; „עזרת נשים" בתור בית־ספר להשכלה; פרץ הוא חבר לבני עניים ומתגאה לפני בני העשירים; פרץ גונב נרות מהשמש בבית־המדרש; פרץ מוסר נפשו על ההשכלה; נגזרה עליו מכת מרדות; הוא עוזב את שקלוב . . . . . . 15—21

פרק ג. פרץ סמולנסקין בקרב החסידים בליובויץ; תכונת הצדיק רבי מענדיל; שנאת פ"ס להחסידים ולהצדיק; פ"ס מואס בחיי הבטלה; הוא עוזב את ליובויץ; ישיבתו בויטבסק בבית וילנקין; מלשינות וחובת גלות; פ"ס בתור שליח ונושא מכתבים ויועץ להחסידים; פ"ס עשוי לבלי חת; שר ופקיד חסר מוח; שדרה חזקה; השדכנים מתנפלים על פ"ס; מה לעשות? פ"ס הולך לאחיו לשקלוב; אדון בלי כסף; פ"ס במוהילוב; פ"ס בתור משורר־עוזר לחזנים; פ"ס בתור דרשן ומגיד; יחוסו להמשוררים ולהזמרה העברית; פ"ס מתנגד להמשוררת פּטי; תפלת „כל נדרי" בסירת־דוגה של מלח רוסי; מסע פ"ס על נהר הדניפור; פ"ס בתור „מגיד" נודד בהקולוניות העבריות; פ"ס בקרים; פ"ס רואה את זיופי פירקוביץ! מלאכת המגידות ושכר הדרשות; עצבים־חזקים והחיים כמו שהם; סמולנסקין ודיקנס . . . . 22—28

פרק ד. פרץ סמולנסקין באודיסה, פ"ס מלמד גפ"ת בבית הרב דינוב; פ"ס בתור מורה יש"ע בבית מ. ז.; סמולנסקין לומד את השפות החיות; שטת אולינדורף לאור הירח; בולע ופולט, לומד ומלמד; שפת עבר בתור סרסרת; השפה האיטלקית והאנגלית; פחת נפלא; סמולנסקין וגעל נפשו לחכמת ההנדסה והטבע; סמולנסקין בתור מורה השפה הצרפתית בב"ס לילדים; סמולנסקין בתור מורה ש"ע מצוין; קונקורנציות חיות; סמולנסקין לומד לקרוא את תוי־הזמרה; הוא מלמד לתלמידיו שירי בלומנטהל; פריקת עול וחלול קודש; סמולנסקין וישעיהו הנביא; א. צדרבוים; כלבו של סמולנסקין סמולנסקין לומד את חכמת הנתוח מתחול; סמולנסקין שונא את הדימוקרטיות ואת

481113

השפה המדוברת; אנשים חיים ואותיות מתות; האחים סמולנסקין מקרבים את בני ליטא; ספורי מעשיות ע"ד פ"ס; פרץ סמולנסקין נותן כספו בנשך; הוא דוחה את הספרות הרוסית מפני הספרות העברית; התודעותו לאברהם קרוכמל; בקרת תהיה הגמול; פ"ס אוהב ארזים ומשחק בפילים; העתקות ועבודה מקורית; יתושי הספרות; גנבה במעון פ"ס; הוא מוכר את ספריו ונוסע לחו"ל; צערה של אמו; הפרדו ממכיריו באודיסה ומתנתו לתלמידו. . . . . 29—40

פרק ה. פ"ס בארץ אשכנז; הרושם שעשתה עליו היהדות האשכנזית; פ"ס בפראג והתודעותו לרש"ל רפופורט; גסיסת הגאון ומיתתו; „קנים והגה"; הד"ר הֶלֶר; פ"ס וההזן בֵּיר; השחיטה והפילוסופיה; אחי פ"ס הולך לוויען ופ"ס הולך לטַיֵל בבית הקברות הישן. . . . . 40—43

פרק ו. פ"ס בא לויען; האחים סמולנסקין בתור מגיהים; הדפסת הש"ס והפסקתו; הד"ר ש. רובין; פ"ס חפץ להיות שוחט וחזן בויען; פ"ס כותב מכתבים מויען „להמליץ" וצ"ב לא יקבלם לדפוס; פ"ס וסוחר־שברות והבירזה; פ"ס מחליט להוציא לאור מכ"ע חדשי; ד"ר א. ילינק. . . . . 43—45

פרק ז. ראשית „השחר", החוברת הראשונה, תכנה וערכה; מה מגמתו של עורך „השחר"? מה פרש בדבריו ומה סתם? זכרון ירושלים; פ"ס בתור משורר; דוגמא קטנה ממליצה נשגבה; עכוב; עזרה; חסר נמוס ספרותי; משנת המבקרים; פרק בהלכות דרך ארץ; אזהרה למשוררים; שטר־מניה להצלת „השחר"; תקיעת כף בין פ"ס והד"ר רובין; „אליהו הנביא; מ. ד. ברנדשטטר; א. שולמן; התנצלות; פ"ס בפטרבורג; י. ל. מנדלשטם; השלמת השנה הראשונה ל„השחר" . . . . 45—56

פרק ח. הפסקה בהוצאת „השחר"; אברהם גיגר; יום טוב ליפמַן צונץ; ד"ר א. ואלף; בפריז, כְּרֶמְיֶה; שבר־אניה בים, סמולנסקין נלחם עם הגלים, נצל; „השחר" שנה שניה; פרנסת סמולנסקין; פ"ס מנהל לחולים; תאות סמולנסקין לשחוק השח־מט; איך כתב את „התועה"; „השחר" שנה שלישית; להיות „בעל תפלה" או עורך „השחר"? קטינור נעשה סניגור; מסע י"ל סמולנסקין ברוסיא; התאוננות; אמו של פ"ס מתה; התערוכה בויען; מחלת פ"ס; מכתבו מזוירברוינן; סמולנסקין ואהבתו לעלמה יפה ויודעת שפת עבר, טעות בהשבון, מכשולים ע"ד האהבה, אהובתו נשאת לאחר, פצעי אהבה ופצעי גאוה . . . . 57—64

פרק ט. „השחר" שנה רביעית, סוחר וסופר; „השחר" שנה חמישית, מעלת רוחו של פ"ס, חסרון ידיעותיו, מטרתו לא ברורה; כונתו רצויה ופרזה ריקה, קו־אור בממלכת חשך; פעולת „השחר" בתחום המושב; צפור דרור אסור לכלוב צר; בני הנעורים וחוצפה ספרותית; פ"ס עושה חסד לעניים; פ"ס בברלין; ברטהולד אויערבך. 64—70

פרק י. פריפיסור משה לַצָרוּס ע"ד פ"ס. האספה בבריסל; החלטת חכי"ח; סמולנסקין נבחר לציר החברה; מלאכותו ברומיניא; דבריו על המלאכות הזאת; בא וראה ונצח; קריאתו של פ"ס ליהודי רומיניא; נדבתו; גלגולו של אלדד הדני; פ"ס מלמד תפלות ישראל להצורר בְּרַטְיַנֻא וחבריו; „ריטטער פאָן וויל"; תוצאות מלאכותו; רשימותיו וזכרונותיו; התהולל ההר ויולד עכבר . . . . 70—75

פרק יא. שוב פ"ס מרומיניא; ר' זכריה פרנקל; צַיָר או חוקר? פ"ס מכיר את כשרונותיו; פ"ס בתור סוכן לבית מסחר ספרים; „השחר" שנה ששית; פ"ס נעשה שותף למרפים. 75—77

פרק יב. סמולנסקין נעשה חתן; כלתו והוריה; אהבת סמולנסקין ובחירתו; אסון; הנשואים; שפך־שיח פ"ס לפני הקוראים; בבית הדפוס ובמעונו; פ"ס נקי לביתו; סמולנסקין באיטליו ובחנות הירקות; פ"ס אוהב „מציאות"; בן נולד לו; שעשועיו אתו; „השחר" שנה שביעית ושמינית . . . . 77—84

פרק יג. חסרון פרנסה, ה„מביט" וה„מביט לישראל", התכל ויצוריה, חסרון שטה ותכנית, החפץ להפיק רצון מהקוראים; „מסורה" והפסקת המביטים, עלי־חמד וקורות העתים; פ"ס חפץ לעשות תקונים ושנויים ב„השחר"; בר־דרורא, „האמת". סוציאליסטים עברים; בר־דרורא נתפש למלכות, פ"ס לפני חוקרי־ הדין, נפטר מדין. . 84—89

פרק יד. סמולנסקין בביתו: צער גדול בנים, פ"ס מספר אגדות לילדיו, הוא אוהב ילדים, הילדים בספוריו; בעל מספר עם אשתו, צפור דרור וצפור ביתי, השקפות פ"ס על חנוך־הילדים, פ"ס שונא תמונות ופסילים; חיי משפחה וחיי החברה; פ"ס אוהב לדבר ואיננו סבלן לשמוע; עבודתו בביתו, תהו ובהו, י. ע. ס. ופ"ס; עמוד הכתיבה של פ"ס ושלחנו של עמיל זולה; פ"ס שונא סגופים וצומות, האנטרופולוגיה של קנט מוכחת כי הסופר העברי צריך לכסות בשרו, מלבושי פ"ס, חובותיו; אסרו את „התועה", חדל ממכר ספריו. . . . . . . 89—94

פרק טו. הפסקת „השחר"; פ"ס בגפו; סמולנסקין בבית־הקהוה National; התגברות היאוש, פ"ס חפץ להיות בן אל־מות, עברית ולא לועזית; פ"ס ברוסיא, עת התעוררות הרוחות; בפטרבורג עושים משתה לכבוד עורך „השחר"; במסקוי, עט זהב; הוצאת כל ספרי פ"ס; במינסק, בביליסטק; בוילנא, קלמן שולמן ע"ד פ"ס, ל. ליונדה; פ"ס לוחם את אוהבי בן־מנחם; תורה שלמה על רגל אחת; בן־מנחם מדומה; פ"ס מתעורר לחיים חדשים, הפרזה; התנועה הציונית . . . . . . 94—101

פרק טז. הוצאת ספרי פ"ס החדשה, יאוש שלא מדעת; פ"ס בביה הדפוס, „הערוך השלם"; יחוסו של פ"ס לפועליו בבית־הדפוס, משכיל עברי רובץ לפתחי סמולנסקין; איפה כתב פ"ס את ספוריו ומאמריו; עוברים ושבים, בטול עבודה; מה בין יל"ג לפ"ס, יחוסם זה לזה, קו־הנגוד, שנאה גלויה, פיום; מכתבו של י. ל. גורדון לפ"ס, מכתבו של פ"ס ע"ד יל"ג; בכלות השנה העשירית ל„השחר". . . . 101—110

פרק יז. פ"ס בתור עסקן בצרכי עמנו, איש מעשה ועולם הדמיון, אהבת ציון, „קדימה"; עלבון כבוד פ"ס; סמולנסקין במלחמתו את החברה „כל ישראל חברים", תכסיסי המלחמה; גדל היצר וקטן הפעולה: טפיחה על פני הספרות העברית ומרך לב הסופרים; אליפאנט ותכונתו, אליפאנט ופ"ס ויחוסם זה לזה, משיח זעירא; סמולנסקין חפץ לעבוד במה"ע Разсвѣтъ ובמה"ע Auf der Höhe; מכתבי פ"ס לג. סמועלי ולמ. קמיונסקי; היוצר והמתורגמן, פגעים וצרות; פ"ס חפץ להיות „מלמד", הוא משתדל ליסד מ"ע לציון בשפת אשכנז; פ"ס חפץ לקנות בית־דפוס גדול, הבטחות שוא. . . . . 110—120

פרק יח. פ"ס בתור איש; כשרונותיו, הפרופיסור ד. ה. מילר ע"ד פ"ס; פ"ס בוכוחיו, התפארותו, דוגמאות; תכונה שמית, פ"ס מיהד את השפה האשכנזית; לב טוב; הלך נפלא, זקנות שלא בישה את הילדות; סופר „מן הצד" על אדות פ"ס; רגש האמונה בלב סמולנסקין, האמונה והחקים, בעלי החמר והלוחמים בם . . 121—130

פרק יט. סמולנסקין בתור חבר, הוא לא בקש לו רעים, הוא היה אוהב נאמן; הוא לא היה נוקם ונוטר; מהות רעותו של פ"ס ודרכיה, אפני יחוסו אל רעיו, מכתביו להם; לצון

481113

עברי; סמולנסקין ביחוסו להנשים, הליכותיו עמהן, שיחותיו ונמ:סיו, מה בינו לבין הסופרים העברים האחרים, איזה מדות וסגלות כבד בנשים; פ"ס בתור מתנגד לתורת שווי זכיות הנשים, תמצית טענותיו בנידון זה; אשה מסחת לפי תומה. 131—137

פרק כ. סמולנסקין בתור עורך, הוא לא חנך סופרים ברוחו, סופרים מחקים; הוא בוחר בטוב ומואס ברע; הספרות־העתית מקלקלת את הכשרונות; סמולנסקין מתמרמר אל מבקרי „השחר", אורות וצללים; אל תדין את חברך עד שתגיע למקומו, באין סופרים אין ספרות; פ"ס כותב והמגיה מוחק; פ"ס ביחוסו לחכמינו במערב אירופה. . . . . 138—144

פרק כא. פ"ס ביחוסו לעוזריו וסופריו ומכתביו אליהם; פ"ס מכנים גרים להספרות העברית; מכתביו למ. ד. ברנדשטטר; סמולנסקין מעיר את רוח הסופרים לעבודה, הוא מעודד ידי „הנחבאים אל הכלים"; סמולנסקין במכתביו, מה בינו ובין יל"ג במכתביהם; המכתבים לפ"ס והמכתבים למוריץ יוקיי; מכתבי פ"ס לא ידעו את לוח השנה. . . . . 144—151

פרק כב. מחלת פ"ס, מלאכי ישועה; „נקם־ברית", פ"ס ע"ד ספורו האחרון; פ"ס במירן, מכתביו משם; בגלייכנברג; עזרה לאחר זמן; הפגישה האחרונה של הד"ר נ. בירנבוים עם פ"ס; תקות־שוא, על פי קבר, נשמה בריאה בגוף הרוס; הימים האחרונים של הסופר; דברי סמולנסקין האחרונים; מכתביו האחרונים; השחוק לפני המות; סוף הספור וסוף הסופר; סמולנסקין מת; לוית הסופר וקבורתו; נוסח המצבה על קברו של פ"ס; קול קריאה . . . . 152—162

א.

עיר מולדת פרץ סמולנסקין; הוריו וקרוביו, כשרונותיהם ותכונתם; ימי ילדותו בכפר ובעיר; הבלבול על אביו, בריחתו ונדודיו; מסירת אחי פרץ לעבודת הצבא; שוב אביו ומסחריו הקטנים; מחלת פרץ ואבדן כח זכרונו; ראשית למודיו ומלמדו; תנ"ך ודקדוק ש"ע; משה סמולנסקין נזהר בכסף זרים, ירידת מסחרו ומותו; עסקי האלמנה סמולנסקין ומלחמתה בעד קיום בניה; ימים רעים ומרים להילד פרץ; תעלוליו ונטיתו לשבר ולקרוע את כל הבא לידו; ילדים נפלאים בעמים ובישראל; ספורי בני מונסטירשצינה ע"ד הילד פרץ סמולנסקין והוריו; ילדים עזי פנים.

פרץ בן משה סמולנסקין נולד בחמשה עשר לחדש אדר — שושן פורים — בשנת תר"ב *) ערב שבת עם חשכה בעיר מונסטירשצינה אשר בפלך מוהילוב ברוסיא הלבנה. העיר הזאת קטנה היא ויושביה, אשר כלם יהודים, מועטים, והיא נחשבת לערי ליטא ויושבת על גבול פלך סמולנסק. היהודים היושבים במונסטירשצינה באו תמיד במגע ומשא, בברית מסחר וקנין, עם הרוסים אורחי סמולנסק, שהיא אחת הערים היותר עתיקות בפנים רוסיה. ומסבה זו לא היתה עיר מולדתו של סמולנסקין מצוינה בקנאים אדוקים ובבערות גסה כערי התחום הקרובות לה. בין רבניה, מופלגיה בתורה ומלמדיה, נמצאו תמיד הוגי דעות חפשיות, קוראים בספרי מחקר ועיון וגם משפת רוסיא לא הניחו ידם. החסידות לא מצאה קן לה במונסטירשצינה וכמעט כל יושביה היו „מתנגדים". בפרור העיר הזאת — דודין, יושבים אכרים עברים העובדים את אדמתם בזעת אפיהם, ופרץ בן משה הסכין מילדותו לראות עברים ועבריות, בניהם ובנותיהם, חורשים ופולחים את האדמה, זורעים וקוצרים, דשים וטוחנים את יבול שדותיהם. והאכרים העברים האלה הם תמימים ופשוטים, ישרים וחרוצים, יראי אלהים ומסתפקים במועט מן המועט.

אבי פרץ, משה סמולנסקין, היה „בעל בית" חשוב, יודע ספר ואיש

---

*) שנת הלדת הסופר המנוח כתבתי ע"פ מה ששמעתי מפי אחיו — ליאון סמולנסקין, אך גם הוא זוכר בדיוק רק את היום שבו יצא פרץ לאויר העולם ולא את השנה. הסופר מרדכי בן הלל הכהן כתב במ"ע Разсвѣтъ גליון א. שנת 1881 כי פ"ס נולד ביום 8 מארט שנת 1840 (שחל ג"כ בע"ש שושן פורים ת"ר), ולא אדע על מה או מי נסמך בדבר זה, אחרי אשר גם מפי המנוח לא יכלו מכיריו ומקורביו להציל דבר אמת ע"ד שנת הלדתו.

מנוחות. לפעמים היה הוגה בספר „מורה נבוכים", בספר „הכוזרי" ושאר ספרי חקירה. רבים חשבו אותו „לנחמיץ" מעט. ואולם נזהר היה בלשונו, לבל יוציא מפיו בפני ילדיו איזה דבור שיש בו מעין הכחשה או לגלוג על דברי חכמים, וימנע את יהודה ליב בנו מעַיֵן בספר „מורה הנבוכים" כחפצו; אבל למרות רצון משה היתה קרירותו בעניני דת בולטת ונכרת לעין ילדיו, ותפעול פעולה ידועה על נפשם בעודם באבם. בכלל היה משה סמולנסקין איש ישר־ומתון בהליכותיו ולא הצטַיֵן בשום כשרון מיוחד. אבי אמו של פ"ס, רבי פרץ מדריבין, היה חסיד נלהב ועסקן בצרכי הצבור. חכמי זמננו הוכיחו כי לכל כשרון ויתרון רוחני שבאדם יש ספר יוחסין, כלומר הכשרון ימסר בירושה מדור לדור, והוא הולך ומתפתח ומשתלם, עד אשר יגלה בכל תקפו באחד מבני המשפחה, אשר שמרו וכלכלו וטפחו את הכשרון הזה. ואם נדרוש גם מאת פ"ס מגלת־יוחסין, למען נראה כי כשרונו הספרותי לא אסופי מן השוק הוא, כי אם יש לו שרש וגזע בבני משפחתו, נוכל להראות על אחי משה אביו שהיה נודע בשמו רבי שלמה „חכם", ועל אמו. דודו ה„חכם" ידע להלביש את דבריו מעטה מליצה ויאהב להרבות דברים, להמתיק ולהסביר, לתבל ולבשם כל ענין וענין. פתגמיו ומשליו, חדודיו והלצותיו לא נכתבו בספר לזכרון, ובכל זאת המה נמסרים בעיר ההיא וסביבותיה מפה אל פה עד היום; ואמו של פ"ס — גישה רבקה היתה דברנית ומשלי העם שגורים בפיה, ובדברה הוסיפה עליהם נֹפך גם משלה. היא היתה חרוצה ואוהבת־עבודה, אמיצת לב ושמחה תמיד בחלקה הדל בחיים, יפה וגבהת־קומה, חכמנית ובעלת רצון חזק, ואשה עבריה המונית ופשוטה. ופ"ס נחל מלידה את כשרונות אמו במדה מרובה ולא הכירו בו את בינוניותו של אביו. חוקרי תולדות החכמים האומרים, כי רוב האמות של הסופרים המצוינים הצטינו בעצמן באיזה כשרון נעלה או סגולה ברורה, יוכלו להסתיע בדבר זה גם בתולדותיו של פ"ס; כי אמו למרות המוניותה ובערותה היתה אשה חשובה במינה.

משה סמולנסקין היה איש אמיד ולא ידע מחסור, כי מצא לחמו במסחרו בסמולנסק. אך אחרי לדת פרץ הורע מעמדו החמרי ויהיה בין „היורדים". ובמלאות לפרץ שנה אחת העתיקו הוריו את מקום מושבם ממונסטירשצינה להכפר הקרוב פַלום ויחזיקו שם בית־משקה לאכרים וימצאו בו מחיתם הדלה. והילד פרץ, שבהולדו היה יפה ובריא מאד, גדל, בלי עין משגחת, בין חביות יין־דגן, וישאף אל קרבו עשן מקטרת האכרים הסבואים. כעבור שתי שנים ומחצה לישיבת הוריו בכפר זה נשרף ביתם, אשר בנו בכספם, וגם חפציהם ומטלטליהם היו למאכלת אש, ויצאו מן הכפר בעירום וחסר כל, וישובו בעגלת אכר עם כל ילדיהם, ששה במספר, עוד הפעם לעיר מולדתם— מונסטירשצינה; ופרץ טעם את מרירות הגלות והטלטול ממקום למקום עוד בילדותו, ומני אז היה נודד מעיר לעיר עד השתקעו בויען, — לכן ידע גם באחרית ימי חייו, בהיותו תושב ויען, את טעמה של הגלות עם כל צרותיה

ופגעיה המלוים אותה וידאג לעמו, כי יבנה לו בית במקום נאמן ולא יהיה עוד כמוץ אשר יסער מגרן.

בצאת הורי פרץ מן הכפר ויבקשו בעיר איזו פרנסה לכלכל את בני ביתם — באה עליהם צרה חדשה: כהן הכפר הקתולי, שיצאו ממנו הגיש עליהם קובלנא לפני בית־המשפט וידרוש מידם להשיב לו את אות הצלב של זהב ובגדי־השרת שלו, אשר נתנם להמוזג משה סמולנסקין בערבון בעד המשקים החריפים ששתה בביתו, ובשעת הבערה נשרפו יחד עם כל המטלטלים וכלי־הבית. הכומר טען, כי נתן את כלי־הקדש האלה להיהודי משה לפקדון ולא הודה כי נתנם לו בעבוט, כמו שהיה הדבר באמת. אבי פרץ ירא וחרד מפני תוצאות העלילה אשר העליל עליו הכומר שפנה לבתי ערכאותיהם, ובאמת לפי הליכות הימים ההם, לו באו לפני השופטים כהן־הכפר ויהודי מוזג עני שידיו ריקות, כי עתה בלי כל ספק היתה יד הראשון על העליונה. ואימת יום הדין נפלה על משה אשר משפטים לא ידע ותאלצהו להרחיק־נדוד לערי רוסיא הקטנה, לבל תשיגהו יד העלילה. „הבורח" הזה לא שלח מכתבים לבני ביתו, אשר נפשו היתה קשורה בנפשם, כי פחד פן יודע מקום־נדודו על ידי המכתבים להשוטרים בעירו. משה סמולנסקין מצא את לחמו בנדודיו מעיר לעיר על ידי חזנות, וכאשר נמאסה עליו הפרנסה המגונה הזאת, כי חזנים מגֻולים עשאוה לתועבה בישראל בימים ההם, התישב בעיר קטנה וילמוד באחד בתי־המדרשים ויאכל בית איש יומו. בימי נדודיו אלה נשארה אשתו, אם פרץ, עם ששת ילדיה בלי משען ומשענה. אשת חיל זו מצאה, בימים המרים האלה, לחם לפי טפה על ידי כִבּוס חטים, על ידי תפירת שקים וכדומה. שכרה ליום היה מעשרים עד שלשים קופ'. בצאתה מביתה לבקש עבודה היתה עוזבת את ילדיה בשתי מטות שבורות, צפופים ודחוקים, ברעב ובקור, מאין לחם לאכול ועצים להסקה, ולא היה איש או אשה אשר ישגיח על בני עוני אלה. ובלילה היתה שבה למעונה הדל ומביאה טרף לילדיה: לחם ודגים־מלוחים, ואז היה בנוה־עזובים זה ששון ושמחה, אורה ונחמה. ומפיות הילדים הצוהלים לקראת אמם מכלכלתם נשמע גם לעג ושנינה, רנה וזמרה, כי קול נעים היה להילדים היתומים־החיים האלה.

בהיות אבי פרץ ברוסיא הקטנה לקחו את בנו הבכור מחיק אמו וימסרוהו לעבודת הצבא, בהיותו ילד קטן, ועקבותיו נעלמו עד היום הזה. מאורע זה עשה רושם חזק ועמוק בלב פרץ שהיה ילד רגש. בספורו „התועה בדרכי החיים" חלק א' תאר סמולנסקין את המחזה קורע הלב הזה בצבעים נאמנים לפי השמור בכח זכרונו.

ובעוד אם הסופר מתעצבת אל לבה, על כי אין מכתב יכל בשורה מאישה הנודד, והנה עובר אורח אחד סר למונסטירשצינה ויספר לה, כי בעלה מת באחת הערים אשר עבר בהן, ויודיע לה דבר מותו בכל פרטיו וסמניו. האֻמללה האמינה לדבריו ותעש מספד מר לבעלה ותשב שבעה ימים על הארץ. וכעבור ימי השבעה בא האורח אל האלמנה המדומה וידבר על

לבה, כי תאות להיות אשתו כדת משה וישראל. אז הבינה השוממה, כי שקר דבריו ולא האמינה עוד לשמועה הרעה כי מת בעלה. כעבור שתי שנים ומחצה שב המת המרומה מנדודיו, אחרי אשר נודע לו כי נמחה עונו והשופטים לא יבקשוהו עוד, אחרי אשר נוכחו לדעת כי כומר הכפר העליל עלילה על היהודי משה למען יצדק הוא.

בשוב אבי פרץ מנדודיו הביא אתו מעט כסף. זה כחו המיוחד של העברי לברוא יש מאַין. קב חרובים מערב שבת לערב שבת גם זה מותרות הוא להעברי בתחום המושב, לכן גם מקב זה יקמץ. וקמצנות זו איננה מדה מגונה ופחותה של אוהבי בצע, אשר לא ישבעו כסף, וגם איננה באה ממחלת הנפש והרוח, כי אם תולדה מוכרחת היא היוצאת מהכרת חובת האיש לבני ביתו ומחמלתו עליהם. קמצן כזה חס על כל פרוטה ושוה פרוטה, כי בידה להציל את טפו מחרפת רעב. במעט הכסף שהביא משה סמולנסקין לביתו החל לסחור במסחרים קטנים ויצלח בעסקיו הדלים. ובימי „ההצלחה" האלה הביא את אחד הבחורים המצוינים בתורה מישיבת שקלוב ויעשהו למלמד בביתו ויורה לקח לבניו, לליב הבכור ולפרץ הצעיר. ופרץ בהיותו בן ארבע שנים ידע לקרוא עברית ואז החל הילד ללמוד חומש, ובהיותו כבן חמש שנים החלו ללמדו גמרא, ועוד בילדותו הצטין בכשרונותיו הנעלים ויהי למופת לבני גילו.

בהיות פרץ כבן שש שנים נחלה במחלת־אבעבועות ומחלתו זאת נמשכה כחצי שנה. ע"פ עצת רופאי אליל ונשים זקנות — כי רופאים מוסמכים לא היו בימים ההם בערים קטנות — רפדו את יצוע הילד החולה בשקי סובין למען ירפא ממחלתו. בשוב פרץ לבריאותו נהפך הודו למשחית ופניו היפים והנאוים לא היו לו עוד. עקבות מחלת האבעבועות נשארו על פניו עד יום מותו. ובימי מחלתו שכח את כל אשר למד וידע עד יום נפלו למשכב, והוריו הצטערו מאד על שכחתו זו.

ויהי אך ירד פרץ מעל ערש דוי ויחלו ללמדהו עוד הפעם את האלפא ביתא „והשוכח משנתו" הזה ראה עוד הפעם, לשמחת לבב הוריו, סימן ברכה בלמודיו בזמן קצר מאד. ע"פ מצות אביו למדו את פרץ הפעם רק את כתבי הקדש וגם דקדוק השפה העברית, אף כי הדקדוק נחשב בימים ההם בעיני רבים לחטא ועון, והילד אהב את למודיו אלה ויהגה בשום לב בספרי הנביאים. גרסא דינקותא זאת הטביעה חותמה על הלך רוחו של הסופר ועל סגנונו העברי. התנ"ך היה כל כך אהוב וחביב על סמולנסקין עד כי קרא בו יום יום, אף בימים שלא היתה שעתו פנויה לקרוא באיזה ספר או במ"ע. הפרופיסור ד. ה. מילֶר ספר לי, כי לא עלה סמולנסקין על מטתו לישון בלילה אם לא קרא ביום ההוא בנביאים או בכתובים. בשנת תר"ט השיא אבי פרץ את בתו הבכירה להמלמד אשר היה בביתו, ויהיה גם אחרי חתונתו סמוך לשלחן חותנו ומלמד תורה את בניו שעות רבות ביום. בהיות המלמד הזה צעיר לימים ויודע שפת עבר ודקדוקה ומלמדותו לא היתה

אומנתו, לכן לא השריש בלבות שני תלמידיו הבלים והזיות, כמו שהיו עושים מלמדים אחרים. בתחלת שנת תרי"ב מת המלמד הזה ואשתו, היא אחות פרץ, שניהם ביום אחד במחלת הכולירה, וליב ופרץ נשארו בלי מלמד.

באותה השנה ראה משה סמולנסקין באחד מלילות הסתיו חלום רע. בחלומו ראה את שותפו מוטל מת ומלאכי חבלה קורעים וגוזרים את בשרו לגזרים דקים, וזה ענשו על שלוה כסף זרים ולא פרע להם את נשים. החלום הזה עשה עליו רושם כל כך חזק, עד כי ביום המחרת השיב את כל חובותיו לבעליהם, אשר נתנו לו כספם למשא ומתן, כי ירא פן יבלע גם הוא במסחרו הקטן חיל זרים, למרות רצונו וזהירותו. ככה נזהרו בני הדור הישן, היהודים הפשוטים, לבל יבלעו אף פרוטה זרה אחת! ובהשאר משה סמולנסקין סוחר בלי כסף, כי לא חפץ בשום אופן לסחור בכסף זרים, אף כי הפצירו בו לקחת מידם הלואותיהם, הלך מסחרו הקטן הלוך ודל, עד אשר חדל. ומעמד ביתו של „בעל החלום" הזה הורע מיום ליום.

ובי"ח כסלו תרי"ב מת משה סמולנסקין בהיותו בן נ"ב שנה ובהלכו, נקי כפים, למנוחות, עזב את אשתו ואת יתומיו לאנחות. האלמנה ושלשת ילדיה: ליב, פרץ ואחות צעירה להם, סבלו אחרי מות בעלה ואביהם, מחסור ועני, כי מעמדם החמרי הורע מיום ליום. בקושי רב הספיקה האלמנה את צרכי ילדיה היותר הכרחיים ותעבוד עבודת פרך כל היום וחלק גדול מהלילה.

פרץ היה ילד בריא ומלא תנועה ורוח חיים. גם בתוך העוני הנורא אשר שרר בבית אמו לא חדל כל היום מצחוק ותעלולים וידיו ורגליו הקטנות לא נחו ולא שקטו. אם הטמינה אמו את צעיף ראשה בתיבה מתחת למטתה היה פרץ מוציא את הצעיף מבין בלואי הסחבות וקורעו לגזרים, וכן היה עושה לשאר „חפציה היקרים" אשר גנזה אותם במקום סתרים ולא היה משאיר מהם „שריד ופליט". בחשק גדול היה פרץ הקטן משבר ומנפץ כל הבא לידו, כאלו עתדו הטבע בעצמו למלאכת ההריסה.

יגעתי לאסוף ידיעות מדויקות על אדות חיי סמולנסקין בילדותו, כי ה„ילד הוא אבי הזקן" יאמרו האנגלים, וילדותו של הסופר והרשמים הראשונים שקבל מהעולם החיצון יכולים לבאר את עבודתו הספרותית והלך־דעותיו, אך ידיעות ודאיות לא מצאתי יותר ממה שהבאתי פה. בימינו אם יודע „ילד נפלא" ברבים, אז יודיעו במה"ע ויכתבו בספר לזכרון כל מעשי הקטן, שרירות לבו ותעלוליו ולא יעלימו אף פרט קטן אחד. באירופא היו הילדים המצוינים ענין לחכמים לענות בו, ומשנות המאה השמונה עשרה, אשר אז החלו החכמים לראשונה לשום לבם לדבר זה, עד ימינו, נכתבו ספרים רבים ונכבדים במקצוע זה. לא כן בישראל, ובפרט לפני חמשים או ששים שנה. הוא מכּבד מלחמה בעד קיומו החמרי והרוחני לא הספיק לכתוב עלילות כבירות ורבות התוצאות בספר לזכרון, ותולדות גאונים גדולים ועוסקים בצרכי צבור מאד

נעלים נשארו חבושות בטמון, ומי זה שם לבו בימים האלה לאיזה ילד עני — „אֵזוב בקיר הרחויה" לדעת איך יתפתח ויתנהג, איך ילמוד ואיך ישחק. ועוד זאת כי מספר הילדים הנפלאים היה רב מאד בקרב ישראל, לכן לא העירו בקרוביהם כל פלא ותמהון מיוחד, וכמובן לא מנו את צעדיהם ולא התחקו על מעשיהם ואפני למודם. רוב הדברים שספרתי ע"ד ילדותו של הסופר המנוח שמעתי מפי אחיו הבכור, ליאון סמולנסקין, ומי יודע דבר זה יותר ממנו.

בכל זאת הנני חושב לנחוץ לתת בפרק זה מקום לספורי יושבי העיר מונסטירשצינה ע"ד הורי פרץ וילדותו הוא. ואם כי אין הספורים האלה, לפי השערתי, נאמנים ומדויקים בכל חלקיהם; אבל גם בהם יש, לפי דעתי, קצת אמת וקצת קרוב לאמת, וגם הדברים הבדוים מלבם יש להם ערך ידוע, כי המה מראים לנו את יחוסם של יושבי מונסטירשצינה להסופר סמולנסקין אשר יצא מקרבם. והנני מוסר את הספורים האלה מלה במלה, דבור בדבור. אחד מעשירי מונסטירשצינה נשוא פנים ויודע ספר ספר לי כדברים האלה: משה סמולנסקין היה מדלת העם ובעצמו היה עני גדול, מסחרו היה בתרנגולות ובצים ובעורות של בהמות דקות, ולפעמים היה פושט בעצמו את הנבלות ומוכר את עורן. הוא היה עִוֵּר באחת מעיניו ויודע ספר, אך לא למדן גדול. אחיו היה מלמד עברית לילדות. שני האחים האלה לא היו מן החשובים בעיר. פרץ ראה מחסור ועני מרבה להכיל בימי ילדותו. איש לא הכיר בו כשרון מיוחד. הוא היה ילד עליז, „עוקר־הרים", עז פנים וחכם לבב ובעל קול נעים. אמו של פרץ סמולנסקין היתה לוחשת על המכה ומשבעת „עין הרע" ומשתמשת בסגולות ותרופות לרפא ילדים שנחלו מחמת הפחד או ש„נתפשו ע"י מזיקין". היא היתה באה אל החתונות, לשמח חתן וכלה, ואל סעודות מצוה, והיתה נקראת בשם „דודת־הקהל". עוד איש נכבד אחד מיושבי מונסטירשצינה ספר לי כדברים האלה: משה סמולנסקין היה עני שמח בחלקו, עסקו היה לקנות בשוק דברים קטנים ובמכירתם היה מרויח מעט מאד. הוא היה „בעל גימטריא" מצוין, אם היה פוגשו איש בחוץ ואומר לו: משה פסוק לי פסוקיך, אז היה משה מוצא תיכף ומיד פסוק בכתבי הקדש ומוציא ממנו גימטריאות המכֻוָּנות למעללי האיש, שהוא מדבר אתו, לתכונתו, לעניניו וקניניו. ובעד מלאכתו לצרף את האותיות ולמנותן ולהרכיב את ראשי התיבות וסופן היה משה בא על שכרו. אולם לפעמים קרובות היו מחרפים ומגדפים אותו על גימטריאותיו, כי על ידיהן היה מגיד לאיש ואיש את האמת בפניו ומגלה חסרונותיו ומגרעותיו לעין־כל. פרץ היה ככל הילדים בני העניים, הולך ערום ויחף, ואיש לא הכיר בו כשרון מיוחד. — אשה חשובה אחת ספרה לי כדברים האלה; גישה רבקה — אֵם הסופר — היתה לוחשת על כל מכה וצרה, ובבואה על שכרה בעד השבעותיה ולחשיה היתה אומרת: „נדבתכם תחשב לכם למצוה ולי תחשב טרחתי למצוה". אשה זו היתה חכמנית ושמחה תמיד בחלקה. פרץ היה ילד חכם ועז פנים,

ואם נקהלו עליו חבר נערים להכותו ולהתעלל בו לא חת מפניהם ויגרשם ביד חזקה ואמץ לב.

עוד אחד מעשירי עיר מונסטירשצינה ומנכבדיה ספר לי ע"ד סמולנסקין כדברים האלה: פרץ היה בילדותו מעין „יעקב חיים" אשר תארו אח"כ בספורו „קבורת חמור". בהיות פרץ יתום מאביו כבן עשר שנים אכל יום אחד בשבוע על שלחני, כי רעב היה בביתו ללחם, ויירהב הילד הזה, אשר היה מצפה לחסדי ועיניו נשואות אל לחמי, לענות עזות גם בפני, כי חצוף היה מאד.

ילדים עזי פנים ישנם בכל עם ועם. אך ילדים בני עניים, מדוכאי מחסור, לבושי בגדים קרועים ובלואים, אשר בשבתם אל שלחן מרחמיהם לא יתבישו להשיב בלעג וקלס על דבריהם הנאמרים בבוז, יתומים עניים אשר יערבו את לבם להגיד מהתלות חדות ולענות בעז פנים לנותני לחמם, אם יתנו את הלחם בפנים נעוים משאט נפש — ילדים ונערים כאלה רק לבני ישראל המה. תלאות הזמן ופגעי החיים, המחסור והעֹני למדו את פ"ס בימי עמידתו להרכין את ראשו מעט לפני העשירים האדירים אם השעה היתה צריכה לכך, לא כן בימי ילדותו, אז לא נכנע לפני נטילי הכסף ולא השפיל גאותו לפני „הגבירים" הגאיונים, אשר בתתם פת לחם לבן עני יחפצו לעשותו לסיר רחצם.

ב.

י"ל ואחיו פרץ נכנסו „להישיבה הגדולה" בשקלוב; קטן שעלה לגדולה; פקיד בית־הרצים נמנה לראש ישיבה, פרץ מתגרה בו; פרץ לומד שפת רוסיא ועושה חיל; פרץ מצטין בתלמודו, אף כי לא ישקד עליו; י"ל סמולנסקין בתור „משכיל"; פרץ לומד מלאכת הכתב העברי; פרץ החל לקרוא בספרי שיר ומליצה וגם בספרי חקירה; הפילוסוף מעצמו והנער פרץ; „אחר" והישיבה; שנאת אחים ופעולתם על התפתחותו הרוחנית של פרץ; פרץ בתור אומן־יד; ההפכים בתכונת פרץ סמולנסקין; איזה מדות באדם יכבדו העמים ואיזה — היהודים; בחורי הישיבה רודפים את פרץ; „עזרת נשים" בתור בית־ספר להשכלה; פרץ הוא חבר לבני עניים ומתגאה לפני בני העשירים; פרץ גונב נרות מהשמש בבית־המדרש; פרץ מוסר נפשו על הדרשכלה; נגזרה עליו מכת מרדות; הוא עוזב את שקלוב

ככלות שנת האבל למות משה סמולנסקין עזב י"ל אחי פרץ את מונסטירשצינה וילך בלוית נער אחד ללמוד תורה בהישיבה אשר בשקלוב. האלמנה נפרדה מעל בנה זה בלב כואב ונשבר ותתן לו צידה לדרך: „מעות קטנות, חריצי־חלב ולחם משוח בחמאה. בבוא י"ל ברגליו לשקלוב נכנס ל„הישיבה הגדולה", אף כי היה אז רק בן שלש עשרה שנה; כי ראש הישיבה רבי אליהו גליקס הכיר בו כשרונות טובים ונעלים וישא חן

בעיניו ויבדילהו לטובה מכל חבריו בישיבה. כעבור איזה חדשים ספר הנער ליב לראש הישיבה איש חסדו, כי שאר לו בבית אמו אח קטן והוא, האח, מבין בתלמוד וכשרונותיו נפלאים. וייעץ לו ראש הישיבה להביא את אחיו הילד למקום תורה — לשקלוב. ובמלאת לפרץ אחת עשרה שנה עזב את אמו, אשר נצרתהו וטפחתהו יותר מבבת עינה, וגם נפשו היתה קשורה ודבקה בנפש אמו, אשר שמה בו מבטחה כי יהיה לגדול בישראל ולעטרת תפארת לה. הילד פרץ לקח בילקוטו: פת לחם יבש, פוזמקאות שחלצה לו אמו מעל רגליה וגבינה עבושה, וילך ברגליו ימים אחדים יחידי בדרך, עד אשר עבר את „הדרך הרחוקה" ויבא עיף ויגע לשקלוב מחוז חפצו, כי שמה נשאהו רוחו מיום שעזבו אחיו הבכור. ראש הישיבה בחן ונסה את פרץ בתלמוד, והילד הזה לא נכשל בלשונו ולא נוקש בשִנונו ויראה את כחו בהויות דאביי ורבא, אז נתקבל להלמיד מן המנין ב„הישיבה הגדולה". הבחורים הגדולים התמרמרו ויחרקו שן על אשר לא שמו הפעם לב אל מסורת הישיבה, שהיו נוהגין בה לקבל רק גדולים ויקנאו „בקטן זה שעלה לגדולה", ובחמתם אמרו: עוד מעט ויוציאו ילדים מעריסותיהם ויביאום להישיבה הגדולה, וגם אותם יקבל ריש המתיבתא במספר תלמידיו. אולם פרץ בזה בלבו וילעג לבחורי הישיבה המתאוננים ומתלוננים ופונים לו ערף, ולא שעה אל תלונותיהם ותואנותיהם אשר התאנו לו. בהשתדלות ראש הישיבה אכל פרץ ארוחתו בבית עשירים, בית איש יומו, וביום השבת היה אוכל על שלחנו של הרב לעדת ישראל בשקלוב, רבי זלמן בן הגאון רבי גרשום. רבי זלמן זה היה איש נעלה ומקיל גדול ויראה אותות חבה מיוחדה לפרץ.

כאשר יצאה גזרה מטעם הממשלה על בני הישיבה ללמוד את שפת הארץ, בא אחד מפקידי הרשות — מילֶר שמו, למנות מורי שפת רוסיא בבתי הישיבה אשר בשקלוב. ובבואו להישיבה הגדולה לא מצא אף תלמיד אחד, כי כלם השתמטו או התחבאו ונסו מפניו, וימצא בבית־המדרש, שבו היתה הישיבה, רק את הראש אשר שניו צללו ממגור וחורת מות כסתה את פניו. וינסה מילר לדבר את ראש הישיבה רוסית ולא שמע את שפתו, ולא הבין אף דבור אחד. פקיד־הממשלה חפץ לסגור את הישיבה על מסגר, אך עשירי העיר וראשיה, אשר התפארו תמיד בישיבותיהם, שחדוהו במתנות־ידם ויבטל גזר־דינו זה, אבל הטיל לחובה על עדת שקלוב, להפקיד על הישיבה הגדולה ראש היודע לדבר רוסית. אז חפשו ומצאו בעיר „למדן" שהוא בקי בש"ס וממהר לדבר בשפת הארץ, כי הוא היה פקיד בבית הרצים ומשגיח על הסוסים וסדר המסעות, ויפקדוהו לריש מתיבתא, לשכך בזה את חמת פקידי הממשלה. פ"ס עשה ציון למורו זה „בהתועה" חלק שני בפרק „בני עניים שמהם תצא תורה" וכה יתארהו: „הוא היה פקיד בבית הרצים בסוסים לקנות את הסוסים ולהביט בעין פקוחה על העבדים, כי יעשו מלאכתם באמונה, ולכן ידע לדבר כן בשפת הארץ, ולפנים לקח גם הוא לקח בהישיבה הזאת, ובכן בא מאחרי הסוסים לרעות בעדרי צאן יעקב.

אמנם כדרכו את הסוסים כן דרכו גם את הנערים, כסוסים נחשבו נערי בני הישיבה בעיניו". ראש הישיבה הזה היה חומד בצע ופרץ היה מכעיסהו תמרורים, כי הקיפהו מדי פעם בפעם בשאלות שונות בסוגית התלמוד שהיו עומדים בה ויביאהו במבוכה.

פרץ היה תלמיד הישיבה הראשון, אשר שמע בחפץ לבב לקח בשפה הרוסית, מפי המורה שהפקידה הממשלה על הישיבה. „העז־פנים" הקטן הזה עשה חיל גם בלמודי חול, והמורה לשפת רוסיא אהבהו מאד ויקרבהו בימינו ויציגהו למופת ליתר התלמידים, אשר למדו רוסית רק למראית עין ולכבם כל עמם. פרץ לא היה מעולם מתמיד בלמודיו, לא בשנות ילדותו ולא בשנות עמידתו. כן גם בהיותו תלמיד בישיבת שקלוב לא שקד על למודיו ולא הגה בתורה יומם וליל, כאשר עשו רבים מהתלמידים, ובכל זאת הצטין גם בתלמוד ומפרשיו עד להפליא, וחבריו קנאו בו מאד.

י"ל סמולנסקין היה בימים ההם אחד „המשכילים" הראשונים, ובסתר היה קורא בספרי „השכלה" וחבריו בישיבה לא חשדוהו במינות, אף כי עוד בהיותו במונסטירשצינה קרא את ספרי מ. א. גינזבורג ואת הספר „שירי תפארת" לרנה"ו (כידוע היה גם הספר הזה נחשב בימים ההם על ספרי האפיקורסות והכפירה והיה „פוקח עיני עורים"), ובראות „המשכיל" הזה, כי אחיו פרץ לא ידע כתוב עברית למדהו את מלאכת הכתב העברי; אך פרץ השתמט ממלאכה זאת, כי לא חפץ לשבת „כאגמון כפוף" על גליון הניר ולמשוך בנוצת אַוז שעות אחדות ביום. ליב הצטער על זה, ולמען הטות את לב אחיו הצעיר ממנו לימים להתעסק במלאכת הכתיבה העברית, שלם לו בעד כל גליון כתוב מראשו ועד סופו פרוטה אחת במזומנים — כמעט לא הרבה פחות מסך שכר־סופרים, אשר הספרות העברית משלמת לבחירי סופריה — ופרץ לא הצליח במלאכת הכתב, וגם בימי עמידתו היה כתב ידו ככתב נער המתלמד למשוך את האותיות בשבט סופרים. יש חכמים האומרים, כי „הכתב — הוא האדם", אולם אם נחפוץ לבקש בצורת האותיות של כתב סמולנסקין דבר־מה מתכונתו ואופיו — לא נמצא מאומה. כתבו של פ"ס הוא רופס והאותיות עקומות ותלויות, כאילו הנה כתובות בידי חולה. — טרם שהיה פרץ לבר מצוה החל לקרוא בסתר ספרים מהספרות העברית החדשה ואחיו ליב חנכו בדרך זה, ויצת בלבבו את אש התשוקה להמליצה העברית, והוא התענג על מקרא שירי שפת עבר ויתגנב לקרוא גם בספרי מחקר.

אז נמאסה עליו חברת בחורי הישיבה ושיחותיהם הטפלות ויבקש לו חברת אנשים יותר נכבדה, ואת אשר בקש־מצא. בשקלוב היו שני אחים: משה בנו של רבי הירש ואחיו אידל שהיה נקרא בפי בני העיר „אידל רבי הירש'ס". הזקן אידל היה סוחר בנעוריו, ומדי שנה בשנה היה נוסע ללַיפציג לקנות אבנים טובות ומרגליות. בימי זקנתו התבודד בבית קטן ויתרחק מיושבי עירו, משכניו וקרוביו. הוא היה אלמן וחשוך־בנים. לחמו היה נאמן, וכל

מחסוריו וצרכיו המעטים מצא בשארית כספו, אשר היתה לו לפליטה מהונו הרב שהיה לו בימי סחרנותו. קירות ביתו היו מכוסים ספרים בשפות שונות מקרקע עד הספון. הזקן ידע שפות רומי ויון וישב בדד כל היום באהלו מחוץ למחנה ויהגה בתורה וחכמה יומם וליל, ויתעמק בספרי קאַנט וביתר ספרי פילוסופי אשכנז. ופרץ אשר שמע בעיר, כי אידל הזקן הוא פילוסוף וחוקר, אפיקורס וכופר התודע אל הפילוסוף מעצמו הזה ויהיה יוצא ונכנס כחפצו בבית הזקן ההוגה דעות. הזקן, שהיו זרות בתכונתו כמו בתכונת רוב האנשים המלומדים מעצמם, היה שוכב משתרע על קרקע הבית בפישוט ידים ורגלים ונר דולק סמוך לראשו וקורא בספרי חכמה ומדע, וישמח מאד על הנער הנבון פרץ, אשר הפריע בקולו הנעים את דומית המות בביתו. רבי אידל היה שופך לפני פרץ את שיחו והגיגו בחקירה והגיון, וזה האחרון אף כי לא הבין את כל הדברים הנשגבים והעמוקים, בכל זאת עשה אזניו כאפרכסת והדברים נזרעו על תלמי לבבו. ראש הישיבה היה קורא ומכנה את הזקן בשם „אחר". „ואחר" זה היה בא כפעם בפעם אל בית הישיבה וקורא בלב רגש ובקול רועד אל הבחורים ההוגים בתורה: לכו והיו לבעלי מלאכות: חרשי מסגר, רצענים, תופרים ונגרים וכדומה, ואל תהיו בטלנים, מבלי עולם. וראש הישיבה מתמרמר אליו בחמה שפוכה: הנך מסית ומדיח. „והמסית" הזה היה הולך שלש פעמים ביום להתפלל בבית־הכנסת עם הצבור, והיה נבדל משאר המתפללים רק בזה, כי לא היה עומד ומשהה זמן רב על מקומו בתפלת שמונה־עשרה. רבי אידל היה כל ימיו איש מכאובות וידוע חולי, אך רוחו היה תמיד נכון עליו ודעתו צלולה. אחיו משה היה סוחר במרגליות יקרות ואיש עשיר. הוא היה חסיד נלהב ובביתו היו מתאספים בשבת ומועד חסידים ואנשי מעשה לשמוע תורה מפיו. פעם אחת בשנה היה נוסע לליפציג ולפריז לקנות את הסחורה הדרושה לו. האחים האלה התרחקו זה מזה תכלית הרחקה ולא באו בכל מגע ומשא זה עם זה כארבעים שנה. רבי אידל „הפילוסוף מעצמו" הזה פעל פעולה נמרצה על ההתפתחות־הרוחנית של הנער פרץ. שני האחים האלה, שהיו בעלי תכונה שלמה ומוצקה הועילו הרבה לתאור הכונת הסופר. פ"ס תאר את רבי אידל אשר קראהו בשם „ידידיה" ב„התועה" חלק ב' בדברים כאלה: „פניו קמטו מזקן, עיניו אשר חָבאו בחוריהן ורק כזיקי אש מתחת האפר נשקפו מבעד הבבות הארוכות והלבנות כצמר צחר דלפו דמע, שפתיו נעו בלי חשך כמו העלה גרה וידיו רעדו". בחורי הישיבה החלו לדבר סרה בפרץ על כי הוא הולך מדי יום ביומו לבקר את „רבי אידל האפיקורס", ופרץ אף כי ידע כי סכנה נשקפה לו מהבקורים האסורים האלה, בכל זאת לא חדל מבוא אל הזקן הזה ולשאול ספרי חקירה מביתו.

אחד מילידי שקלוב שהיה תלמידו של פ"ס בתלמוד ספר לי, כי פרץ היה אומן־יד ויעשה בבית אביו בשקלוב כלי אחד בעד חדר המבשלות, ומלאכת הכלי, אשר נשמר עד עתה בידם, נקיה ודקה, אף כי היה עשוי רק בשכין קטן. פ"ס ידע לעשות כלי מגלמו של עץ או מתכת, וידע להשתמש

בכל חמר ולעשות ממנו דבר מתוקן בלי עזרת מכשירים רבים. בהיות פ"ס משגיח בבית־דפוסו של גיאורג בראָג היה מתקן בידיו את מכונות הדפוס, אם נשבר או נשמט בהן איזה פרק, אם התפרקה או נתקלקלה איזו חוליה. אלמנת הסופר הראתה לי מפתח של עשת ברזל מלאכת ידי פ"ס, והמלאכה עשויה באופן היותר נעלה. הסופר המנוח היה מבשל, בשעת הצרך, דגים ממולאים כמבשל בחון ומנוסה. הפילוסוף הֶגל היה קורא משכיל, רק למי שיודע לעשות בידיו כל מלאכה ועבודה, רק למי שהוא „כל־בו" וכולל בקרבו ידיעות ואומניות שונות, והיה שגור בפי הגל פתגם הקדמונים: „Sapiens omnia scit recte agere et lentes diligenter condire" כלומר: החכם הוא הכל יכל גם לבשל עדשים היטב. חריצותו של פ"ס להשתמש כראוי בכל חמר היא שעמדה לו לברוא במעט שרשי שפת עבר צורות יפות ונאות. פ"ס לא היה מעולם „בטלן" וידע תמיד להלוך לרוח החיים. וגם בהיותו בחור בישיבת שקלוב לא היה נרפה ומתרשל בהליכותיו ותנועותיו. בגדיו היה תמיד נקיים ושלמים, כי ידע גם לתפור ולתקן במלבושיו כל הצריך תקון. הוא ידע למצוא עת לחפציו ודמות למעלת רוחו. שני הפכים התאחדו ברוח פ"ס ולא הטילו פגם בשלמות תכונתו. הוא היה איש הרוח, אורח בעולם האצילות, ... עם זה גם איש מעשה ולא קטן במלכות העסקנות. תמימות הילד וערמת ... פקח נפגשו נשקו בו, דמיון נלהב ושכל קר חָברו בו.

פרץ הצטין עוד בנערותו על ידי תכונתו הקבועה, ובגללה לא היה אהוב ומכובד על הבריות בשקלוב. האשכנזים מכבדים את האדם על פי ערך המדעים והידיעות אשר קנה; הצרפתים מוקירים את האדם על פי ערך כשרונותיו וחריפות שכלו, האנגלים — על פי ערך קביעת תכונתו של אותו האדם. דעה קבועה ותבונה שלמה באדם הן העיקר, בעיני האנגלים, והשאר טפל; ואנחנו היהודים מכבדים את האיש שהוא מעורב עם הבריות, כלומר: משתנה לכמה גונים, פונה לכל רוח ונפשו נוחה ורכה כדונג. ולכן ברצותנו לשבח את האיש אשר מצא חן בעינינו, הננו קוראים לו בשפה המדוברת „אברך משי" ופרושו: איש אשר יש בידינו לקפל ולמעוך אותו כחפצנו, והוא גם לא יכאיב את אצבעותינו, כי מעלה יתרה יש לו והוא רך כמשי; אך האיש שיש לו תכונה קבועה — שאיננו כחומר־חותם בידי מגבליו — לאיש כזה יאָמר בקרבנו „משגע", „עקשן", עז־פנים", „בריה בפני עצמה", „בריה משונה" או יעטרוהו בשאר כנויי־חבה ותארי־כבוד ממין הזה. בחורי הישיבה בשקלוב לא יכלו נשוא את עז דעתו של הנער פרץ ואת אי־תליתו בדעת אחרים, אף כי גם הוא היה אוכל לחם חסד על שלחן זרים בית איש יומו, ויישטמוהו וישטנוהו, וזאת שגרמה לו כי התרחק מן הישיבה, וישב ללמוד באחד בתי המדרשים, אשר אין בו כל ישיבה, למען לא יתחקו על שרשי רגליו. אך אין נסתר מחמת בחורי הישיבה, כי גם כאשר התרחק פרץ מקהלם ולא בא אתם ב„מגע ומשא", לא נתנו מנוחה לנפשו ויוציאו עליו דבה, כי הוא מפיר דת ומחלל קדש וישניאוהו בעיני בעלי הבתים, אשר האכילוהו מלחמם. גם ראש הישיבה,

המנוח ר' חיים סישלוויץ אשר אהב את פרץ מכל תלמידיו בשביל ידיעתו הרחבה בתלמוד ובנושאי כליו, גם הוא הסיר את צלו מעליו, בהודע לו כי תלמידו האהוב קורא בספרי השכלה ודש בעקביו רבים ממנהגי ישראל. אך חבה יתרה היתה נודעת לפרץ מהגביר המנוח ר' יחזקאל לֶוִיט, גם המשכיל העברי מנ"ד מלכין שהיה מורה ש"ע בשקלוב תמך בידי פרץ הנרדף ויאציל מרוחו עליו.

ופרץ לא עזב את דרכו אשר בחר לו גם כאשר גרשוהו בעלי בתים אחרים נותני לחמו מביתם, כי אם הוסיף לקרוא בספרי השכלה ויבקש לו תלמידים למען יבוא על שכרו ולא יצפה ללחם חסד; גם מצא תלמידים אחרים — אף כי היה אז רק נער בן ארבע עשרה שנה — אשר שמעו מפיו לקח בתלמוד ושכר למודו היה רובל אחדים לחדש, ובכסף זה ספק את צרכיו ומחסוריו בימי השבוע אשר לא היה שלחן ערוך לפניו בבית אנשי־חסדו. ומיום שהחלו לרדוף את פרץ על השכלתו ו„הפקרותו" היה נכון לחרף את נפשו עליהן. אחרי חצות הלילה היה פרץ מתגנב לעזרת הנשים אשר בבית־מדרשו והיה קורא שם בספרי ההשכלה מכל הבא בידו. כח־בקרתו נרדם בו ולא הבדיל בימים ההם בין טוב לרע. ובגלל איזה ספר ריק שכתב משכיל מדומה נדדה שנתו בלילות, כי קריאתו בספרי „ההשכלה" היתה נמשכת לפעמים, עד עלות השחר, ובעלי ותיקין היו באים להתפלל טרם שנתן הנער המבקש את ה„השכלה בת השמים" הזה שנה לעפעפיו. מנ"ד מלכין והזקן רבי אידל אשר העירו את רוח פרץ לבקש נתיבה חדשה בחיים, לא נהלוהו בדרך סלולה ולא הציבו לו מטרה ידועה, אשר אליה ישאף וירוץ, כי אם הועילו לו לפקוח עיניו לראות את נגעי הישיבה ותחתתי הדרך שהלכו בו לומדי התורה ובחורי הישיבה. מוריו בעצמם היו תועים בדרכי החיים, ואיך יכלו להורות לתלמידם זה דרך חיים? ופרץ בלע כל ספר חדש שבא לידו ונפשו ריקה כבתחלה, כי חכמה ומדע, חקר ומזמה, דעת החיים וארחות בני אדם לא יכל למצוא אז בספרות העברית החדשה.

כאשר התרחק פרץ מבחורי הישיבה הגדולה שלמד בה, התרועע לבני עניים ויהי להם לאח ולמורה. אם היו פרוטות נחשת או כסף מצויות בכיסו היה נותנן בחפץ לב לכל דורש ומבקש. ולפני בני העשירים היה מתהדר בהשכלתו, שמחירה היה אסימון, ומתגאה בידיעותיו התלמודיות, כי פרץ אף שלא היה נחשב בין ה„עלויים", וגם בקי בש"ס לא היה, בכל זאת הצטין בשכל בריא ובהיר, בתפיסה מהירה ובכח זכרון נעלה, ובכשרונותיו אלה התרומם גם על חבריו שהיה להם כאח; כי חטאת גאה וגאון דבקה בנפשו מיום הולדו, וחטאת זו היא שעמדה לו בבחרותו להכיר את כחות נפשו ולדעת את ערכם, אף אם שמע כל היום מפי שוטניו, כי נער משולח ונעזב הוא. ובימי עמידתו עמדה לפרץ בן משה חטאת זו, אשר היתה לו כאוצר כל יקר, לבל יתאבק בעפר רגלי ד"רינו ומטיפינו במערב אירופא, ובזה נתן כבוד להספרות העברית החדשה, אשר הוא היה אחד מעובדיה ויוצריה המצוינים.

ובחורי־הישיבה לא נחו ולא שקטו עדי מצאו את עון פרץ, כי הוא גונב נרות בבית־מדרשו ומוכרם לחנונים; ובאמת לא גנב פרץ את הנרות לעשות בהם „מסחר", כי אם למען יאחר שבת לאורם על קריאת ספרי מליצה ושיר. במסירות נפש ממש היה פרץ מתגנב על בהונות רגליו להוציא בחשאי נר חלב מתוך התבה, אשר השמש הקפדן והקמצן ישן עליה. ובנפול תרדמה על הבטלנים בבית המדרש היה מדליק את הנר בעזרת־נשים באחת הזויות וקורא וכותב עברית. כי עוד בימים ההם התעוררה בו התשוקה לכתוב על הגליון את הגות לבו וחזיונות רוחו. והיה בכל פעם אשר נתפש פרץ בידי השמש נתן האֻמלל את גוו למכים ולחייו למורטים, כי גם הבטלנים הישנים בבית המדרש עזרו להשמש ליסר את הגנב כדי חטאתו. זאת ראשית שכר סופרים שקבל פ"ס במזומנים בעד „מליצותיו" שכתב. ובהוָדע הדבר לשונאי פרץ הביאוהו, שלא בפניו, במשפט ויגזרו אֹמר להלקות אֹתו ברצועה, ועל ידה רצו להוכיח ל„הנער־הממרה" את חטאתו ולהשפילו בעיני חבריו, אשר עוד כבדוהו בלבבם.

ישנה מסורה בפי הקנאים בשקלוב, כי פ"ס גֹרש בחרפה מבית־הישיבה על שהיה גונב נרות ומוכרם. לוּ גם אמת היה הדבר, הנה כבר כופר עונו ונמחה חטאתו זאת, כי במחיר נרות החלב הקטנים נתן לנו את „השחר". נפלא הדבר, כי ההמון מתאר בהגדותיו ובמסורותיו את האנשים הנעלים בתור בעלי מומים גופניים, שכליים או מוסריים. קשה להמון לציר בנפשו את האיש המורם מעם, בתור אחד האדם שהוא שלם בגופו, ברוחו ובמדותיו. האנושית אם לא הוציאה את מבחר בניה להורג, אז השאירה, לכל הפחות, זכרון על אדותם כעל אדות מֻכֵּי־אלהים.

פרץ לא רצה לקבל את המלקות, אשר גזרו עליו, באהבה, ובהוכחו כי „יושב הוא אל עקרבים" גמר אמר לעזוב את שקלוב וישיבותיה. אך אנה ילך? בחפצו היה ללכת לזיטומיר ולהכנס לבית מדרש הרבנים, אך ידיו היו ריקות ולא היה לו כל מקור תקוה להשיג כסף להוצאת הדרך שמה, ובכן נאלץ לקבור את חפצו זה בלבבו. אז יעץ לו הסוחר רבי משה אחי רבי אידל הזקן ללכת לליובויץ, ועצה זו נתקבלה על לב פרץ, כי אחרי אשר רק „המתנגדים" רדפוהו בשקלוב, קוה למצוא מנוחה בקרב החסידים. והסוחר החסיד הזה נתן על ידו מכתב־מליצה להצדיק רבי מנדיל בליובויץ, ופרץ נפרד מעל אחיו ליב אחרי שבתו אתו חמש שנים בשקלוב וילך ברגליו וילקוטו על שכמו לליובויץ עיר מושב הצדיק.

ג.

פרץ סמולנסקין בקרב החסידים בליובויץ; תכונת הצדיק רבי מענדיל; שנאת פ"ס להחסידים ולהצדיק; פ"ס מואס בחיי הבטלה; הוא עוזב את ליובויץ; ישיבתו בויטבסק בבית וילנקין; מלשינות וחובת גלות· פ"ס בתור שליח ונושא מכתבים ויועץ להחסידים; פ"ס עשוי לבלי חת; שר ופקיד חסר מוח; שדרה חזקה; השדכנים מתנפלים על פ"ס; מה לעשות? פ"ס הולך לאחיו לשקלוב; אדון בלי כסף; פ"ס במוהילוב; פ"ס בתור משורר־עוזר לחזנים; פ"ס בתור דרשן ומגיד; יחוסו להמשוררים ולהזמרה העברית; פ"ס מתנגד להמשוררת פטי; תפלת „כל נדרי" בסירת־דוגה של מלח רוסי; מסע פ"ס על נהר הדניפור; פ"ס בתור „מגיד" נודד בהקולוניות העבריות; פ"ס בקרים; פ"ס רואה את זיופי פירקוביץ! מלאכת המגידות ושכר הדרשות; עצבים־חזקים והחיים כמו שהם; סמולנסקין ודיקנס.

בליובויץ היה פ"ס סמוך לשלחנו של הצדיק, וישמע תורתו ויחזור עליה ויקשב לספורי החסידים, על דבר נפלאות הצדיקים המתים והחיים והמופתים אשר יעשו בשמים וארץ. תורת הצדיק, רבי מנדיל, היתה מעורבה מקבלה, חקירה־אלהית, פלפול ומוסר, ורוח נשגבה ונעלה מרחפת על כל דבריו. פ"ס לא הבין את תורת הצדיק, כי מעולם לא עסק בחכמת הנסתר, קבלה, והמלות המלאכתיות אשר בשפת בעלי החב"ד מוזרות היו לו; בכל זאת ידע לחזור ולהשמיע את תורת הצדיק מלה במלה, כי כח זכרונו עמד לו בזה. הצדיק היה איש יחיד ומופלא במינו. הפכים רבים התאהדו והתלכדו בו באופן זר. הוא היה מתנגד גמור וחסיד נלהב כאחד, בעל שכל חריף והד מאד ויחד עם זה בעל דמיון עז ונשא. ענו ושפל רוח מצד אחד ואוהב שררה, מבקש שלטון וגֵאֶה מצד השני. מסתפק במועט ומואס בתענוגי עולם והבלי הזמן; ובכל זאת היה חומד כסף ולא נמנע מקחתו גם מידי עניים מרודים. איש כזה, אשר גם פניו היו פני איש־הרוח ובעיניו הגדולות והחיות היה כח עצום להטיל אימה על המתבונן אליו, ואשר כל תנועותיו והליכותיו העידו והגידו, כי נפש מלאה תנועה ורוח כביר שוכנים בגוו הדל, — איש כזה יכול להעסיק את מוח חכם־הנפש המסתכל בו ולהעיר בקרבו מחשבות שונות; אך בעיני הנער פרץ אשר היה שכור מההשכלה אשר הביא „מעורת־הנשים" היה רבי מנדיל כאיש מרמה ומתעה, מכחש ומתחפש ולא יותר, וגם תורתו, אשר החסידים מצאו בה „רזי דרזין", היתה נבזה בעיניו. כל החסידים אשר בחצר הצדיק היו בעיני פ"ס כשכורים, חוטמסים, בורים ומשחתי המדות, ולא ראה ולא מצא בהם כל מדה טובה ונכונה ויבט אליהם וישמע לדבריהם בשאט־נפש, אשר הסתיר מעין רואים. פרץ היה חשוב בחצר הצדיק, כי ידיעתו הרבה בגמרא, כח־זכרונו להשמיע את תורת הצדיק ככל היוצא מפיו, וגם ידיעתו המעטה בשפת הארץ אשר למד בישיבת שקלוב, הרימו

את עו״כו בקהל החסידים וכבוד גדול נעשה לו. כי בני הצדיק, וביחוד הצעיר בהם, קרבוהו ויבדילוהו לטובה מכל „היושבים" (כן יקראו החסידים האוכלים מפתבגו של הצדיק), כי הוא מצא חן בעיניהם ביתרון דעתו, בשנינותיו החדות ובדרכי הנמוס אשר הלך בהן, כי הוא גם לא היה זולל וסובא ופרוע בהליכותיו כיתר החסידים הגרגרנים והנבערים. אבל חיי־הבטלה היו למשא על פרץ, כי אמנם שלחנו בבית הצדיק היה דשן; אך מזון לרוחו הנעור לא מצא. תורת החסידים לא הבין וספוריהם היו לו לזרא ולתועבה, וספרי השכלה לא מצא בליובויץ, כי גם זֵכר לא היה להם בעיר הזאת. לכן זכר את הגמרא, אשר מיום בואו לבירת הצדיק הניחה בקרן זוית, וישמח עליה הפעם, כעל פגישת רֵע ישן, ויהגה בה בחשק נמרץ. וכאשר ראו זאת החסידים שפכו עליו לענם ויקראוהו בשם מתנגד.

ופ״ם לא חפץ להיות מן האוכלים ואינם עושים מאומה, גם קשה היה עליו לכסות במשאון את געל נפשו להחסידים. לכן עזב את ליובויץ אחרי שבתו בה חדשים אחדים; אך גם במשך הזמן הקצר הזה נשרשה עמוק בלבו השנאה להחסידים, לדרכיהם ועלילותיהם, ושנאה זו היתה כבושה, אם גם חלושה, בלבו עד יום מותו. מובן מאליו, כי נשגב היה אז מבינת פ״ם לשפוט על החסידים ודרכיהם מנקודת־ראות התולדה ועל תורתם מנקודת־ראות התפתחות הדעות והשתלשלות הרעיונות, כי אם למראה עיניו שפט ולרגשותיו הטה אזנו. ודי היה לו לראות דבר מגונה אחד בהחסידים, כי יוציאם מכלל ישראל וישקצם בלבו. פ״ם הלך לעיר הפלך ויטבסק וימצא שם, כעבור זמן־מה, מחסה בבית הסוחר זאב וילנקין, דודו של רבי מנדיל. ופ״ם לא אכל לחם חסד בבית וילנקין, כי אם בא על שכרו: בימים ההם הלשינו על הצדיק מליובויץ לפני הממשלה, כי יסד מדינה בתוך מדינה ושמונים אלף חסידים סרים למשמעתו ומביאים לו מס, ולכן, הגידו להממשלה, עומד הצדיק כצר אל ההשכלה — אשר המלך ניקולוס חפץ להלעיטה לבני ישראל — למען לא יעזבוהו החסידים ולא יסירו עֻלו מעל צוארם. וזאת סבת המלשינות הזאת: אחד מעשירי עיר ויטבסק השתתף בכספו בעסק אחד עם חתן הצדיק מליובויץ. וכאשר פשט חתן הצדיק את הרגל לנושיו ויבלע חיל זרים, מבלי אשר היה אנוס לזה על פי עסקיו, בא שותפו מויטבסק, אשר גם כספו היה נבלע, ויתאונן על שמיטת־כספים זו, אשר נעשתה במחשבה תחלה, לפני הצדיק, וידחהו רבי מנדיל מעל פניו בשתי ידיו. אז הלך הניזק ויהי למזיק. השותף העשוק הכה בלשון את הצדיק לפני הרשות הגבוהה בעיר המלוכה. אסון גדול היה נשקף לראש החסידים ולבני ביתו ואימה גדולה נפלה עליהם. אז השתדל זאב וילנקין, שהיה ממקורבי שר הפלך, לפני הממשלה, והעסקן רבי משה ברלין ז״ל, שישב אז בפ״ב והיה מכיר ומודע לפקידים גבוהים, עזר על ידו לבטל את המלשינות המתוחה על ראש הצדיק, ובעצתם נצל רבי מנדיל מחובת גלות לסיביריה, לעבוד שם כל ימי חייו עבודת פרך במחצב ההרים. משה ברלין יעץ להצדיק, כי ייסד

מושבה לאברים עברים, כי יפתח לפי שעה בית ספר לנערי בני ישראל בעיר מושבו, ועד יעבור זעם ילבוש בגדים כבגדי עם הארץ ובזה ירחיק מעליו כל חשד במינות המלכות. והרבי יועץ החסידים שמע לעצת ברלין המשכיל ויעש ככל אשר צוה עליו. ופ"ם היה איש הבינים בין בית וילנקין בויטבסק ובין חצר הצדיק בליובויץ, והוא היה המוציא והמביא בכל הענין המסוכסך הזה, ויולך את המכתבים המלאים סודות מהתם להכא ומהכא להתם. פ"ם מצא שעת הכושר להראות את תחבולותיו העמוקות, מזמותיו הדקות ואת חריצותו הנפלאה, להחלץ מן המצר בכל זמן ועדן, בכל מצב ומעמד. וילנקין ראה ויוכח כי שאָר־רוח להנער הזה ויגלה לו את כל הסודות וישמע לעצתו וישען על בינתו ולא בוש כי בטח בו. ופ"ם היה נאמן בכל לבבו להחסידים, אשר מסרו עתותיהם בידו, אף כי בנפשו שנאם תכלית שנאה, והמתנגדים לא יכלו להטות את לבו, כי ימסור על ידם אחד המכתבים, אשר הוא מוליכם בדרך, בעד כל כפר, אף כי הרבו לפתותו. שלש שנים ישב פ"ם בבית וילנקין עד אשר נגמר המשא ומתן בין ליובויץ לויטבסק, ובמשך העת הזאת למד לדעת דרכי החסידים, עלילותיהם וארחותיהם וכל מצפוניהם נגלו לו, אחרי שנוכחו כי פרץ איננו, מה שנקרא בשפת העסקנים, „בטלן" או „שלומיאֵל".

פ"ם הצטיין בנערותו בכח מיוחד להתגבר על המעצורים הנצבים לשטן לו על דרכו, ולא נסחב מעולם עם השטף הזורם. הוא היה „הנותן־טעם" בקרב מכיריו ולא היה מבטל את דעתו ורצונו מפני דעת אחרים ורצונם. אילו גֻדל סמולנסקין וחֻנך על ברכי עם היושב בארצו וגורלו בידו, או לו היה חי, לכל הפחות, מילדותו באחת ארצות המערב, אשר החקים לא הבדילו את בני עמנו לרעה מיתר יושבי הארץ, אז היה תופס מקום גבוה בחברה, הראוי לו על פי כשרונותיו ויתרונותיו ואמץ לבו שהיה עשוי לבלי חת, אבל בהיותו בתוך הגולה בתחום המושב נהפך לו עז נפשו לקללה ולא לברכה.

לפני עשריות שנים מת שר בית־אסורים אחד בפריז וינתחו הרופאים את גויתו וימצאו, כי מוחו היה קטן וקל מאד, כמוח אחד הילדים. מוח לא מפותח כזה ימצא רק בקדקדם של ההדיוטים (Idioten). חכמי הרופאים השתוממו ולא יכלו הבין, איך התעלה הדיוט כזה למדרגת שר בית האסורים ואיך הפקידוהו למשגיח על אלפי אסירים אֻמללים ובידו מסרו דבר תקונם המוסרי. עוד יותר התפלאו הרופאים, כאשר נודע להם, כי הפקיד קטן־המוח הזה היה אהוב ורצוי למכיריו, שהיו גם מוקיריו, אשר העידו עליו כי היה איש נעים ונוח מאד במסבת רעים. אולם החכמים היודעים את דרכי החיים וארחות החברה לא התפלאו על החזיון הזה כלל. הפקיד ההדיוט הזה לא הרה והגה מרוחו כל משפט וכל רעיון, לכן גם לא התנגד מעולם לכל דעה ומשפט אשר שמע מפי אחרים, ומעולם לא עמד על דעתו, אשר חסרה לו, כי אם היה מנענע בראשו כמסכים לכל דברי חבריו אם גם היו סותרים זה את זה, וממילא היה נעים וחביב על רעיו, כי כיצור בלי מוח לא היה מַלאה אותם:

בחקירות ושאלות, בוכוחים והתנגדות, כי בשחוק תם שהיה מרחף על שפתיו היה יוצא לכל הדעות. וימצא חן גם בעיני הפקידים הגבוהים עליו, כי שר בית האסורים זה היה ממלא את כל חובות משמרתו המוטלות עליו בדיוק, כמכונה שאין בה רוח חיים. ועולם כמנהגו נוהג: איש בלא חפץ ורצון העומד תמיד ברשות הגבוהים עליו הוא יצלח לפקידות וינחל גם כבוד. אילו היה פקיד הדיוט זה, אמר אז אחד החכמים בפריז, נולד על ברכי אצילים ורוזנים, אז היה יושב קל־המוח זה בין מחוקקי הארץ, וקטנות־מוחו היתה נחשבת לו לגאון תפארתו.

די לבן אחד העמים מוח כבזית, כי יוכל לעלות על במעלות החברה, כי יהיה מקובל בין הבריות ויתפרנס ברוח. לא כן העברי, ביחוד אם בן עניים הוא, — אותו לא יצילו גם חמש ליטרות מוח בקדקדו להושיבו עם נדיבי־הרוח ומנהיגי החברה ולפנות לו מקום בחיים, אם לא למד כראוי את מלאכת הזחילה, ואם לא ידע את סוד ההכנעה והבטול לפני אחיו הגדולים ממנו בעשר וביחוש משפחות ולפני נכרים גם הקטנים ממנו בכל. פ"ם לא הביא בצאתו לאויר העולם שדרה הנוחה להכפף וראש העשוי להכנע, לכן סבל בימי חייו חרפות וגדופים, מחסור ועני, ולא הגיע עד יום מותו להמדרגת בסלם החברה שהיה צריך לעמוד עליה, על פי כשרונותיו ויתרונותיו.

פ"ס אשר ידע והכיר כל מה שעשה בתור ציר נאמן ויועץ מישרים בבית וילנקין, חשב את עצמו לאחד מבני הבית ויחוה את דעו בכל, כאחד מהם, וישכח כי „ברחמים רבים" אספוהו אל הבית, ואחרי אשר לא היה לוילנקין כל חפץ בו חדל להראות לו אותות־הקרבה, כמו שהיה עושה לפ"ס בשעה שנהנה ממנו וימצא בו תועלת. ופ"ס לא חפץ להיות „סרח העודף" בבית־הגביר ויעזבנו. ידיו לא היה הפעם ריקות, כי משכרתו בעד שלש השנים שעבד את החסידים בתום לבב ובנקיון כפים לא אזלה מכיסו. בצאת פ"ס מבית וילנקין היה כבן שמונה עשרה שנה, אז הקיפוהו יודעיו ומכיריו בויטבסק וישתדלו להשיאו אשה, גם נמצאו הורים אשר חפצו לתת לו את בנותיהם, גם כסף נדוניא כמתן בעלי בתים חשובים; אך פ"ס לא אבה שמוע לעצת אוהביו, אשר בחבתם היתרה לו התאמצו להעמים עולי יחים על צוארו הכחוש.

בשבת סמולנסקין בבית וילנקין בתור „שליח־מיוחד" ועתותיו היו בידו, השתלם בידיעת השפה הרוסית, ורק לעתים רחוקות קרא עברית. חזון ההשכלה העברית לא היה נפרץ בימים ההם בויטבסק, אשר רוב יושביה היו חסידים.

מה לעשות? — שאל כעת סמולנסקין את נפשו. לשוב אל בתי־הישיבה? אבל הבטלנים, הפרושים והבחורים הלומדים בישיבה היו לו לתועבה, כי לא שכח עוד את רדיפותיהם. להשאר בחצר הצדיק? אבל הצדיק עם כל חסידיו ומתי־סודו היו כחבר נוכלים בעיניו. ללמוד מלאכה? — חלילה! האם הוא אשר האמין כי נפשו נוצרה לגדולות ונצורות ילמד מלאכה ויהיה חייט או רצען? וכאשר ראה פ"ס ויוכח כי שנות נעוריו עברו עליו ללא

למוד, כי נפשו ריקה, וכל חכמה וידיעה רחוקה ממנו, וישאהו רוחו למרחקים, למקום שם ישכן אור. ויגמר אמר לעזוב את ויטבסק, אשר לא העשיר בה את אוצר ידיעותיו, וללכת לשוט בארץ ולתור בתבל. מה יבקש בתבל? תשובה ברורה ומספקת לא יכול למצוא לשאלה זו. אחת ידע פ"ס, כי בויטבסק אין לפניו כל תכלית ומטרה בחיים, ושם בתבל הגדולה מי יודע, אולי יצלח בידו לעלות עָל, כי בשום אופן לא רצה לשבת בסתר המדרגה.

מויטבסק הלך פ"ס לשקלוב לראות את פני אחיו ליב ויתמהמה בביתו שבועות אחדים. פרץ נראה למכיריו וכן גם לאחיו בפנים חדשות, כי כבר פשט מעליו צורת בחור־הישיבה וילבש צורת איש מעשה. בטרם צאתו את פני העיר ויטבסק תפר לו חליפות בגדים על פי נוסחא שהיא חציה יהודית וחציה אשכנזית, ויתנאה במלבושיו אלה. פ"ס הביט אל בחורי־הישיבה בשקלוב בעין בוז, והמה הביטו אליו בעין קנאה, כי בתמימותם חשבו כי יש „לאדון" זה — שהיה גם הוא לפני שנים אחדות כאחד מהם — כסף; משקלוב הלך פ"ס לעיר הפלך מוהילוב אשר על נהר דניפור ויתגורר שם כשנה שלמה. במוהילוב היה פ"ס משורר־עוזר להחזן סנדר שמוקלר וגם לחזנים אחרים. מלבד פרנסתו זו היתה לו בעיר הזאת עוד פרנסה אחרת, כי הוא היה מגיד ודרשן קבוע בבית המדרש אשר לחברת תנ"ך ושכרו היה רובל אחד לשבוע. בשעות הפנאי מעבודתו בתור משורר ומגיד היה פ"ס קורא בספרי מליצה ושיר בשפת עבר, ולא התחבר אל להקת הבחורים המשוררים אשר היו נעורים ורקים מכל דבר תורה ומוסר.

סמולנסקין היה בעל קול נעים מאד ויבן פרק בשיר וזמרה, והיה לוקח נפשות רעיו בשיריו של המשוררים העברים, אשר שר בקול תוגה ויגון ובלב רגש ונפש הומיה. עד יום מותו אהב הסופר את הזמרה לאין־קץ, ובחפץ לבב היה עוזר ותומך בידי המשוררים והמשוררות, שהיו באים מערי רוסיא לויען להשתלם בלמודיהם, בכל אשר היה בכחו ויכלתו. פ"ס היה מנסה ובוחן בעצמו את קול המשוררים והמשוררות שהיו באים לביתו בויען, ועל פי שקול דעתו וידיעותיו בחכמת השיר היה יודע את מי לרחק ומי לקרב. פ"ס היה דבוק מאד בזמירות „בעלי־התפלה" העברים ולא אהב או לא הבין את הזמרה המערבית. דעתו בשיר וזמרה התנגדה תמיד לדעת הקהל המוסכמה. סמולנסקין ספר פעם אחת להסופר אברהם קפלן, שהיה מגיה את „השחר" שנים אחדות רצופות, כדברים האלה: „בהיות פה בויען המשוררת פַּטִי לקחני אחד ממכירי לבית־השיר וישלם בעד כסאי אשר ישבתי עליו עשרים וחמשה זהובים. והנה אך יצאה פטי על הבמה ותפתח פיה ותתן קולה בשיר, לא יכלתי להשאר עוד על מקומי. כי קולה דקר את אזני כמרצע, ירק ירקתי ואנוס החוצה".

פ"ס לא מצא נחת רוח בעבודתו החדשה, אשר עבד בתור משורר במקהלת החזנים, אשר לא הצטינו במדות תרומיות. דבר־מה נקר במוחו, אשר לא נתן דמי לו: לא זה המקום ולא זה הדרך אשר אלך בו. לא נוצרתי להיות משורר לחזנים ולרקוב בין יושבי חשך וצלמות, חשב סמולנסקין בלבו. ויגמר אמר ללכת לאודיסה — העיר אשר היתה משאת נפש כל המשכילים

העברים בימים ההם. אמר ועשה, ויעזוב את מוהילוב וחזניה ומשורריה אשר תעבם וילך למסעיו על נהר הרניפור ויסר לפלך יקטירינוסלב וידרוש מעל הבמה בבתי המדרשים של הקולוניות העבריות ויסר גם לעיר קרמנצוג וידרוש שם ברבים. מיקטירינוסלב כתב פ"ס מכתבים לאחיו ליב שישב בשקלוב. אחדים מהמכתבים האלה נכנסו אחרי כן „להתועה" חלק ב. בשנויים לא גדולים. המכתב המתחיל „על גלי נהר ערפדן אנשא באניה העמוכה משא לעיפה..." היה כתוב עוד בימים ההם, אשר פ"ס לא ראה גם בחלומו כי יהיה סופר עברי בישראל. פ"ס עבר את כל נהר הרניפר בסירת דוגה של מלח רוסי ויכלכל את נפשו במסעו רק בלחם צר ומי הרניפור וישבע נרודים ותלאות רבות עד אשר בא ברוב עמל לקרים. האכרים אשר נסעו אתו התפלאו על אמץ לב הנער העברי אשר שם נפשו בכפו ובשעות סכנה לא עזבתהו מנוחת נפשו הנכונה. פ"ס התענג במסעו על הדר הטבע ועל יפעת חופי הנהר, ואם רוח חרישית היתה מנשבת על פני הרניפר היה נותן קולו בשיר וישורר „כל נדרי" „נעריצך" „ונתנה תקף" וזמרותיו התבוללו עם שירי המלחים הרוסים. הרעיון, כי סוף סוף יבוא ויגיע לאודיסה, מחוז חפצו, החיה את רוחו ונפשו, עד כי לא הרגיש את ענויי הדרך. בקרים סר פ"ס לערים שונות וידרוש שם בבתי־הכנסיות, ככל אשר עשו המגידים „המושבעים" הנודדים מעיר לעיר. בהיות סמולנסקין בקרים וישמע כי יושבי המקום, יהודים וקראים, חושדים את פירקוביץ כי יזיף מצבות רבות ויראו באצבע עליהן, ויתבונן לדבר הזה בשום לב, אף כי חסרו לו הידיעות הדרושות לחקרי קדמוניות, ויצדיק את מרשיעי חכם הקראים, אשר אתמחי אחרי כן כזיפן. פ"ס לא הטיף אז בדרשותיו שדרש בכל הערים הרבות והשונות אשר עבר בהן לאיזו דעה או רעיון חדש בישראל. דרשותיו לא היו נבדלות בעקרן ויסודן מדרשות יתר המגידים המחזירים על העירות, אף כי ריח חלש של השכלה, כאשר הבינוה בימים ההם, היה נודף מתוכן. פ"ס הצטיין בצחות לשון וידע להרחיב פה, להמתיק ולהסביר כל ענין ופסוק באופנים ובמשלים שונים. ידיעות רחבות ועמוקות בספרותנו העתיקה לא היו אז להדרשן הצעיר הזה, אבל כבעל זכרון חזק וטוב שמר במוחו לקוטי אגדה, הלכה, מקרא ודרוש, מאשר למד בישיבת שקלוב, ויצרפם ויחברם ויערבם זה בזה ויעש מהם מטעמים להשומעים הפשוטים, אשר לקח את לבם בקול הנגינה הנעים, אשר בו היה דורש את דרשותיו, בחלקת אמרותיו ולפעמים גם בהלצותיו השנונות. המגידות עמדה אז, בכלל, על מדרגה שפלה בישראל, וסמולנסקין לא ידע אף מגיד מצוין אחד בליטא, אשר היה יכול לקחת לו למופת בדרשותיו. מעולם לא הכין את עצמו לדרשותיו אלה, כי אם בעלותו על הבמה היה מסדר במוחו את הדרשה במשך רגעים אחדים ומעולם לא נכשל בלשונו. בהתעמקנו לחקור את תכונת פ"ס נוכח, כי הכרח טבעי היה לו מיום עמדו על דעתו לדבר או לכתוב הרבה. גרעין קטן היה בלשונו או עטו לאילן גדול.

סמולנסקין התפרנס בכל הערים אשר עבר, ממוהילוב עד אודיסה,

במלאכת המגידות, אשר הוא בעצמו לא כבדה בלבבו, אבל בהיותו גֵאֶה: לפשוט יד ולבקש נדבות, בחר את הדרשנות, למען יבוא על שכרו, ועמלו לא היה לשוא, כי אסף בדרכו כסף, ובבואו לאודיסה הביא אתו סך הגון, לפי הערך, אף כי בצאתו ממוהילוב היה ידיו ריקות.

מזונותיה של התנשמת— אור ואויר; אבל השנים הטוחנות אשר במתלעותיו של האדם מראות ומוכיחות כי יש לו צרך במזון יותר ממשי; לנו, בני האדם, דרושים גם חמרים קשים ומוצקים להתגרמות העצמות בגויתנו. ורוחנו כגופנו. הנער אשר ימלא נפשו רק בדמיונות וחזיונות, בשירים ומליצות, בבואו בימים יראו בו, בלי ספק, סמני מוח רופס או רוח הפכפך ותכונה בלתי קבועה. אולם איש כפ"ס, אשר מילדותו הוטל לים החיים הזועף, ועל כל צעד וצעד פגש מכשולים ומעצורים, ובכל אשר פנה נגע במעשים ועלילות, כי משנה התשיעית או העשירית לימי חייו היה עליו לדאוג בעצמו לגופו ולנפשו, ליום הולך וליום בא, — לאיש כזה דרושה ונחוצה, כאחד מתנאי הקיום היותר עקריים, שדרה חזקה. ומתנה זאת נתנה לו. פרץ בן משה ידע עוד בבחרותו, כי החיים הם — מה שהם באמת ובמציאות, ויהיו מה שיהיו באמת; הוא הבין, כמו בחוש טבעי, כי אין לנו להמלט על נפשנו ממצודת החיים אשר אנחנו נתונים בה על ידי התנצלות והצטדקות: הסלע ישאֵר סלע, גם הקיטור קיטור הוא ולא הבל נדף, ועלינו לבוא אתו בדין וחשבון, כי גם הוא תופס מקום וכחו גדול. צריך לעצבים חזקים, לאלץ את נפשנו, לראות את החיים כמו שהם בעצם תומם בלי כחל וסרק, בלי עדי המליצה וגוי הדמיון, וסמולנסקין היה בעל עצבים כאלה.

הוא לא היה מחוזאי (Provinciale) מכת המשכילים העברים אשר כלכלו את נפשם בשירים ומליצות ויאמינו, כי המשכילים הגדולים בעיר כאודיסה מלאכי מרום הם, ואם אך יחזו כי אחד מבני האדם יושבי חשך וצלמות חפץ בהשכלה ושואף לאור, אז יורידו לו טל השמים ויושיטו לו משמני הארץ; סמולנסקין לא האמין בזאת. הוא ידע, כי אם יבוא לאודיסה לבוש בגדים קרועים וכיסו יהיה ריק לא ירוצו „המשכילים" לקבל את פניו בשמחה וגם ההשכלה בת השמים תתחמק מפניו.

פ. סמולנסקין היה מדמה את עצמו, בימי עמידתו, להמספר האנגלי דיקֶנס — עד כמה נאמן דמיון זה, זו היא שאלה אחרת — וכמו שהכניס זה האחרון הרבה מקרים ועלילות מחייו לספורו היותר טוב „דוד קופּרפּילד", כן חפץ סמולנסקין לעשות בספורו ה„תועה בדרכי החיים". ובאמת יש בספור זה כעין זכרונות ורשומים מחיי פ"ס בשקלוב ובהערים אשר עבר בהן עד בואו לאודיסה, אך המקרים האמתים יוצאים תמיד מידי פשוטם ומעורבים בחזיונות ילידי הדמיון המופלג ומקושטים בתפארת המליצה, ודברים ואנשים הלקוחים מעולם המציאות מסוכסכים בספור זה בדברים ואנשים בדויים ומחוברים; ואך לשוא נבקש בספור זה דברים ואנשים כהויתם ובמציאותם, כי לא נמצאם.

ד.

פרץ סמולנסקין באודיסה, פ"ס מלמד גפ"ת בבית הרב דינוב; פ"ס בתור מורה ש"ע בבית מ. ז.; סמולנסקין לומד את השפות החיות; שטת אולינדורף לאור הירח; בולע ופולט, לומד ומלמד; שפת עבר בתור סרסרת; השפה האיטלקית והאנגלית; פחח נפלא; סמולנסקין וגעל נפשו להכמת ההנדסה והטבע; סמולנסקין בתור מורה השפה הצרפתית בב"ס לילדים; סמולנסקין בתור מורה ש"ע מצוין; קונקורדנציות חיות; סמולנסקין לומד לקרוא את תוי־הזמרה; הוא מלמד לתלמידיו שירי בלומנטהל; פריקת עול וחלול קודש; סמולנסקין וישעיהו הנביא; א. צדרבוים; כלבו של סמולנסקין; סמולנסקין לומד את חכמת הנתוח מחתול; סמולנסקין שונא את הדימוקרטיות ואת השפה המדוברת; אנשים חיים ואותיות מתות; האחים סמולנסקין מקרבים את בני ליטא; ספורי מעשיות ע"ד פ"ס; פרץ סמולנסקין נותן כספו בנשך; הוא דוחה את הספרות הרוסית מפני הספרות העברית; התודעותו לאברהם קרוכמל; בקרת תהיה; הגמול; פ"ס אוהב ארזים ומשחק בפילים; העתקות ועבודה מקורית; יתושי הספרות; גנבה במעון פ"ס; הוא מוכר את ספריו ונוסע לחו"ל; צערה של אמו; הפרדו ממכיריו באודיסה ומתנתו לתלמידו.

בשנת תרכ"ב בא פ. סמולנסקין לאודיסה, והוא אז כבן עשרים שנה, ויביא מכתב־מליצה להרב רבי משה דינוב מחתנו בברדינסק, אשר התודע אליו בדרך. הרב התורני דינוב היה חוקר ומשכיל, וגם את בניו חנך לפי רוח העת החדשה, ופ"ס מצא חן בעיניו. דינוב הכיר כי ברכה בהליטאי הצעיר לימים הזה ויקחהו למורה גפ"ת לבנו. יותר מחצי שנה ישב פ"ס בבית הרב ויהגה עם תלמידו בתלמוד ופוסקים וישכח את „ההשכלה" אשר אליה שאף בליטא. המנוחה בבית־הרב נעמה לסמולנסקין אחרי טלטול הדרך הרחוקה ואחרי התלאות אשר שבע בערי נדודיו. אך לא ינום ולא יישן הרוח אשר התעורר פעם אחת. סמולנסקין לא חפץ להשאר בבית הרב ולכלוא את רוחו בארבע אמות של ההלכה ולמנוע את עצמו מלמודי התבל, ויגלה את לבו להרב וימציא לו האחרון מקום מורה שפת עבר בבית מ. זמושטשין ושם נתנה לו ארוחתו. אז הוחל תקופה חדשה בחיי סמולנסקין. „הצביעות המתחסדת והזמריות המתפנחסת" *) היו לתועבה לו, וישליך את האפר מעל פניו ויחל לחיות חיים חדשים. בעת ההיא כתב מכתב לאחיו בשקלוב וירבה לדבר ע"ד חיי החפש אשר הוא רואה עתה, ויבקשהו לבוא לאודיסה ויבטיחהו להחזיק בידיו עד אשר ימצא את לחמו בתור מורה ש"ע, וזה האחרון נענה לאחיו פרץ וישמע לעצתו ויבוא אליו לאודיסה. בבית זמושטשין החל סמולנסקין ללמוד את ראשית הלמודים החיצוניים ותלמידו פלטיאל היה לו לעזר בדבר זה. ויוָדע בפרץ כשרון מיוחד ללמוד השפות החיות, וחושו הספרותי, אשר נחל מלדה ומבטן, עמד לו בזה. ובמשך זמן קצר עשה חיל בלמודיו אלה ויעביר את תלמידו, אשר שמע לקח מפי מורים, ויהי לו לעזר

*) ע"פ המליצה התלמודית הנודעת: שעושים מעשה זמרי ומבקשים שכר כפנחס. המו"ל.

לא מעט בהכנת שעוריו בתלמוד השפות. פ"ס למד את השפה הצרפתית על פי שטת אולינדורף, ובמשך שלשה חדשים ידע את כל הספר על פה, ובשעה שלמד בעצמו בלי עזרת מורה את השפה הזאת היה מלמדה בשכר גם לאחד הנערים, ואת אשר בלע פלט, בלי אשר הספיקה לו השעה לעכל את הלָמוד. גם את השפה האשכנזית למד עם אחיו ליאון על פי שטת אולינדורף ובמשך חדשים אחדים שננו את כל השעורים על פה. אם לא היה נר או נפט בחררו של סמולנסקין למד את שעוריו לאור הירח. בעת ההיא למד פ"ס גם את דקדוק שפת עבר, כי עד הימים ההם לא ראה ספר דקדוק בעיניו, כי הלמוד היבש הזה לא משך את לבו אחריו, אבל בהחילו לַלמד ש"ע לתלמידיו אשר הסכינו ללמוד שפה על פי כללים ובשטה ידועה, היה אנוס ללמוד בעצמו חקי ש"ע. ודבר זה היה נקל לו, אחרי כי ידע היטב את כתבי הקדש ויבן לרוח השפה העברית. ידיעתו בש"ע היתה בידו מטבע עוברת לסוחר ויקנה על ידה ראשי ידיעות בלמודים כוללים: אם חפץ סמולנסקין לקחת לקח מפי איש יודע איזו שפה חיה על בוריה, או מפי איש שקנה שלמות באחד מענפי המדע וכסף לא היה בידו לשלם למורה כזה, היה מחבב עליו את השפה העבריה ומלמדו אותה, ואז היתה היא הסרסורת ביניהם. באופן כזה לקח לֶקח בהשפה האיטלקית והאנגלית, אך את שתי השפות האלה לא סגל לו באותה מהירות שלמד שפת אשכנזית וצרפת. משפת איטלקית הניח ידו לגמרה ואת השפה האנגלית למד אך מעט, ולא קנה בה ידיעה הגונה. לסוף שכח גם את המעט שלמד בה. פרץ התודע לפַּחָח (Spängler) מלומד אחד באודיסה ושמו שטֵין, ויכר בו כשרונות נעלים. וזאת צריך להגיד, כי פ"ס ידע תמיד למצוא, כמו בחוש טבעי, באיש ואיש את כשרונו האמתי, אם גם היה נכחד מעיני בעליו בעצמו. ויעיר סמולנסקין את רוח הפחח ללמוד ולהשתלם במדעים, ושטין שמע בקולו, ויכנס אחרי זמן־מה לבית מדרש המדעים לשמוע לקח בחכמת ההנדסה אשר אהבה ובספריות השפות החיות. אז הביא פרץ את החפץ בלבו ללמוד ש"ע וילמדה שטין מפיו; והוא, שטין, למדהו חכמת ההנדסה והטבע והשפה הצרפתית. בשפה הצרפתית השתלם סמולנסקין במדה ידועה ומורו זה פקח את עיניו לראות את המאור שבספרות הזאת. ואת חכמת ההנדסה לא יכול פרץ לעכל בשום אופן. דברים שיש להם שעור לא יכלו להלהיב את דמיונו שלא היה לו שעור. חכמת ההנדסה והטבע בקצור שפתה, ביבשת מופתיה ובדיוק הוכחותיה לא לקחו את מוחו, אשר הורגל להשוב מחשבות בעזרת תמונות לקוחות מהמציאות. וחכמת ההנדסה והטבע נשארה זרה לו כל ימי חייו: יותר מארבעת כללי החשבון הפשוטים לא ידע ובחכמת הטבע לא ידע גם ראשי פרקים, כידיעת בר בי רב דחד יומא *). אחרי אשר הבין

*) דבר זה העיד פ"ס על עצמו: „לא בין חושבי חשבונות הנני" — השחר שנה ה׳ צד 30; „אף כי אודה מראש כי ידיעתי לא רבה היא בחכמת החשבון והמספר" השחר שנה ד׳ צד 63.

מעט מאשר קרא בספורים צרפתיים ועוד לא ידע את השפה על בוריה נעשה למורה שפת צרפת באחד בתי הספר לילדים ולנערים, אשר החזיק איש פרטי, ראוי לשים לב אל העובדה הזאת; סמולנסקין היה מלמד לחבר נערים בבית־ספר, שפה שלא ידעה בעצמו כל צרכה, כי עובדה זו נותנת לנו מפתח למקומות־סתרים בעבודתו הספרותית.

סמולנסקין גר שנים אחדות בבית ז. זמושטשין בתור מורה ש"ע לבנו פלטיאל וכל מחסוריו היו על אדוני הבית. אולם סמולנסקין לא רצה להגביל את חפשתו ויצא מבית ז—ן, אשר הוקירוהו וכבדוהו שם, לרשות עצמו, וישכור לו דירה מיוחדה. בעת ההיא יצא שמו בעיר לתהלה ויהי מורה ש"ע לשעות בבתי העשירים וימצא לחמו ברֶוח ולא בצער. גם אחיו ליאון, אשר ידע את ש"ע ודקדוקה היטב, מצא לו תלמידים בבתים נכבדים. ושני המורים האחים האלה לא באו בקהל המורים העברים הנשחתים ברוחם, כאשר תארם סמולנסקין ב„הירושה". כתבי הקדש לא משו מפי סמולנסקין ויהגה בם בכל יום וגם את תלמידיו למד את השפה העברית לא על פי ספרי־למוד וחנוך, כי אם שנן להם את התנ"ך על דרך הפשט ויבינם את אמרות החוזים ושפתם הנשגבה. ורוב תלמידיו חזרו על כתבי־הקדש ע"פ פקודת מורם, מאה פעמים ואחת, עד כי ידעו כמה פעמים ובאיזה מקומות נמצאה מלה ידועה בתנ"ך ונקראו בפי רבים „קונקורדנציות חיות". הוא היה נותן לתלמידיו חמר לכתוב איזה פרק בשפת עבר, וכאשר היו גומרים את מלאכתם היה מתקן ומצרף את שפתם וסגנונם. ולפי דברי פ. זמושטשין נמצא „בהתועה" פרק שלם שכתבוהו תלמידי פ"ס באודיסה והוא, סמולנסקין, רק תקן ושכלל את הפרק ולא יותר. אבל יש להטיל ספק בדברי פ. ז. אלה, אחרי כי שפה אחת וסגנון אחד לכל הספור „התועה", ואין בו פרק אחד אשר יבדל אף בהבדלה כל שהיא מיתר הפרקים. פ"ס למד באודיסה לקרוא מעל הגליון „תוי־זמרה" (Noten) בלי עזרת מורה. וילמד את תלמידיו לזמר במקהלות בשעות המנוחה, ולפעמים היו מתאספים תלמידיו עם תלמידי אחיו ליאון וילמדם פ"ס לשיר במקהלות שירי בלומנטהאַל. הזמרה העברית שעשעה את רוחו ותרומם את נפשו.

פ"ס לא התנהג בימים ההם בחסידות יתרה ולא היה יהודי על פי „שלחן הערוך". „חלול קדש" ברבים היה, בעת ההיא, כעין מצוה בידי המשכילים העברים שמסרו את נפשם עליה, וכל המרבה להפר דת ולדוש בעקביו כל המקובל באומה הרי זה משובח בין הנקראים „נאורים". גם פ"ס היה בין „הפורקים־עול" לא מפני שדעותיו וחקרי לבו התנגדו לאמונה ודת, לא מפני אשר התרומם למדרגה ידועה בהתפתחות־שכלית ומוסרית, ולא מפני שקשה לאיש העוסק בישובו של עולם והוא מעורב עם הבריות לחיות על פי „חיי האדם" של דנציג. אבל „פריקת העול" היתה גם לפ"ס כעין עבודה, אשר ההשכלה דורשת מכהניה. סמולנסקין חפץ בכל לבבו להחשב על המשכילים השואפים קדימה. „פריקת העול" היתה נחשבת להמשכילים

בימים ההם כעין מחאה נמרצה לנגד הסדרים הישנים, אשר פעולתם היתה נכרת על המשכילים בעצמם. ואולם פ"ס נבדל מיתר המשכילים העברים אשר היו בין המורים העברים באהבתו העזה לעמנו ולספרותנו. בשעות הפנאי מעבודתו היה עורך דמות למראה עיניו ולהגיונות לבבו בשפת כתבי־הקדש. הוא לא כתב את דבריו בעד הדפוס, כי אם מלא את תפקידו הטבעי, להביע את כל העולה על רוחו. ספרו לי בשם רבי דוד כהנא כי פ. סמולנסקין היה מתפאר לפניו ולפני יתר מכיריו, כי שפתו העברית היא יותר נעימה ונשגבה משפת ישעיהו הנביא. והמלמדים והמורים באודיסה התקנאו בפ"ס אשר נתפרסם שמו בעיר כשם מורה מצוין ויעלילו עליו עלילות נמבזות ויתנוהו למחלל קדש בפרהסיא. אולם הוא לא שם לבו לזה, וגם א. צדרבוים עורך „המליץ" היה בתומכי נפשו וידבר עליו טובות באזני מכיריו וימציא לו תלמידים ללמוד ש"ע.

וכלב היה לסמולנסקין בעת ההיא, אשר שִׂמח את נפשו בימי יגון אשר נשאו את שמו לחרפה ויחפאו עליו כל חטא. הוא אהב את כלבו עד מאד ויבכר אותו על פני רבים מחבריו. כלבו של סמולנסקין אם כי לא היה מפורסם ככלבו של ביסמרק בשעתו, אך גם הוא, הכלב, היה „פנים ידועים" בחוג המורים ובמסבת המשוררים אשר שפכו עליו לעגם ויציבוהו מטרה לחצי מהתלותיהם. פ"ס לא שכח את כלבו הנאמן גם בהיותו בויען ויזכרהו תמיד בגעגועים. הצבתי ציון לכלבו של סמולנסקין, לא משום שאני חושבו, את הכלב, למיוחס כפרתו ר' של אלעזר ב"ע, כחמורו של ר' פנחס בן יאיר ולא גם כתרנגולין של בית בוקיא, כי אם מפני שדבר יקר הוא לראות, כי סופר עברי יליד תחום המושב וחניך בתי הישיבות, יודע להתעלם ברֵעות עם הכלב, והוא תופס מקום בחייו. ודבר זה מלמדנו כי הרבה טבעיות בלתי מזויפת היתה בתכונתו של סמולנסקין.

בשנים הראשונות לבואו לאודיסה לא מצא לו פ"ס דרך נכונה ומטרה ידועה בחייו, וינסה את כשרונותיו במקצעות שונים וידלג מעבודה שכלית אחת לאחרת. הוא למד גם את חכמת־הנתוח (Anatomie), אך לא ימים רבים טפל בה. מספרים כי פ"ס גר עם תלמיד אחד אשר שמע לקח בחכמת־הרפואה בדירה אחת וינתחו, פעם אחת, חתול חי לנתחיו וינקרו את גידיו ויודע הדבר לבעל דירתם ויגרש את שניהם בחרפה מביתו, ומני אז חדל סמולנסקין ללמוד את חכמת־הנתוח אשר אהבה ולא שב עוד אליה.

כעבור כארבע שנים על פ"ס באודיסה ידע את השפה האשכנזית ויקרא בה ספרי שילער, גיתה ולֶסינג ויבן גם את השפה הצרפתית וידע לכתוב עברית „בשפת ישעיה". אז החל לנהוג שררות בעצמו במדה ידועה. בכלל כבד והוקיר פ. סמולנסקין בכל ימי חייו את האדנות והשררה, האצילות והרוזנות בצורתן הנדיבה, וישנא את ההמוניות בכל צורותיה השונות. וזה אשר ספר לי ליאון סמולנסקין: „בהיותי באודיסה היו לי ימים שלא יכלתי לכלכל את נפשי בשכר הלמוד שקבלתי מתלמידי, ואמצא לי עבודה באחת

הממגורות להבר חטים ויקצבו לי שכר אשר היה מספיק הספקה גמורה לכל צרכי ומחסורי וגם להניח ליום רע. ובהודע זאת לאחי פרץ אסר עלי לעבוד עבודה גסה ופשוטה כזאת, ויתן טעם לדבריו, כי לא נאה למשכיל לעבוד עבודת הגוף בעד כסף". בדעתו זו החזיק פ"ס כל ימי חייו. התנועה הדימוקרטית בחיי החברה ובחכמות הצבור היו זרות לו לגמרי עד יום מותו. וזאת היא הסבה, אשר התנגד פ"ס להספרות בשפה יהודית המדוברת, ולא אבה להכיר את נחיצותה בתור תחבולה להפיץ דעות ישרות וידיעות נאמנות בקרב המון העם. התנגדותו הנמרצה הזאת הביע בכל מקרה שבא לידו.

אהבתו של פ"ס לספרים היתה גדולה מאד. כל ספריו אשר למד בהם היו מקנת כספו ולא היה יכול ללמוד בספרים שאולים. כל מוכרי הספרים אשר בשוק בלויי הסחבות, הכירו מרחוק את סמולנסקין, אשר היה בא לבקרים בחנויותיהם לקנות ספרים, ויקבוץ על יד אוצר ספרים לא גדול, אבל לא הרבה להגות בספריו אשר קנה; הוא בכר תמיד אנשים חיים על פני האותיות המתות, ויהי איש רעים להתרועע, אף כי לא הרבה לבקש רעים, ויאהב את השיחה והוכוח עם מתי ידידיו המקורבים עד מאד. כח דבורו של סמולנסקין היה גדול וחזק, וידבר ברגש, בהתפעלות והתלהבות ויצא תמיד כמנצח בוכוחיו הארוכים.

יודעיו ומכיריו של פ"ס באודיסה העידו, כי „כיסו היה תמיד פתוח כלבבו בעד כל קשה יום ומר נפש" ובפרט „בעד אנשים משכילים החפצים להשתלם בתורה ובחכמה ואזלת ידם מהגיע אל מחוז חפצם". האחים סמולנסקין היו מקרבים את הליטאים הבאים לאודיסה. לבר אורין אחד מליטא אשר התגולל באודיסה באשפתות וירעב ללחם הלוו סך 150 רו"כ ויפתחו לו חנות מכלת קטנה. אם לא היה למכיריהם הליטאים מה לאכול היו לוקחים, על חשבונם, צרכי אכל מחנוני זה ונותנים למכיריהם בהקפה עד אשר יקבלו כסף מביתם. את אחד המורים העברים, אשר אזל הכסף מכיסו, לקח פ"ס לדירתו ויכלכל חדשים אחדים את צרכיו ההכרחיים, גם המציא לו תלמידים, ואולם בכל טוב לבבו לא היה יכול פ"ס התאפק לבל יגיד להנתמך על ידו כי חסד הוא עושה אתו, וידרוש כי הנעזר יכיר וירגיש זאת על כל צעד. חסדו של פ"ס שהיה עושה בחייו למקורביו לא חסד אחים ורעים היה, כי אם חסד נדיב לשפל ממנו. — פ. ז. מספר מקרה אחד מחיי מורו פ"ס באודיסה: בשבת פרץ בבית ז. נגנבו מאה רובל, ויחשדו אדוני הבית את המבשלת בגנבה זו ויגרשוה מביתם, ותהי להמבשלת עת צרה, כי היתה בעת ההיא זקוקה ליבם, והחולץ דרש ממנה כסף בעד החליצה. פתאם גלה המורה פ. סמולנסקין את אזני בעה"ב כי הוא ולא המבשלת לקח את הכסף מביתם, אז הושיבו את המבשלת למשרתה וינקוה מעון גנבה, ואת פ"ס התפשרו בעה"ב לנכות משכר למודו את מאת הרו"כ קמעא קמעא. אולם אחרי אשר הותרה המבשלת בכבלי היבום, נודע הדבר כי היא שלחה ידה בגנבה, למען תתן את הכסף

להיבם, יופ"ם האשים את נפשו בגנבה רק למען הציל את האשה האֻמללה מצרתה *). אך ליאון סמולנסקין אמר לי כי כל הספור הזה בדוי מלב. גם אני מטיל ספק באמתת הספור הזה, אף כי מכבדי פ"ם באודיסה מוסרים אותו מפה אל פה לשבח על ידו את בעל „השחר". כמדומה לי כי מספור זה נודף ריח המעשיות אשר יספרו החסידים הנלהבים מחיי רביהם. איש גאֶה ופקח כפ"ם לא יעשה את עצמו כגנב בעיני אבי תלמידיו ולא ישאֵר בבית, לו גם החזיקוהו, אשר מוחזק הוא בו לגנב, בעוד אשר היו דרכים יותר ישרים להציל את המכשלת מרעתה. — לא אמנע מלהביא בזה עוד מקרה אחד מחיי פ"ם באודיסה אשר ספר י"ש ט — קי באספת משכילים שהתאספו בעיר ההיא בי"ח שבט שנת תר"ן לעשות זכר לנשמת הסופר המנוח. והנני מוסר מקרה זה בלשון הסופר בן־דוד אשר הודיע דבר זה „להמליץ": „בהיותו — ט־קי — רב מטעה"מ בעיר אנניוב חלה את חליו אשר אכף אותו לבוא לאודיסא לשאל בעצת הרופאים. פה באודיסא לא היה לו כל מכיר ומודע. פתאם בא אליו איש אחד בלתי נודע לו, ויודיעהו בדברים קצרים, כי על פי מקרה שמע את שמעו, כי משכיל הוא וכי דורש הוא ברופאים באודיסא, ויעודדהו כי לא יבוש מפניו וכי יגלה את אזניו אם צריכה לו איזו עזרה בצרה. ט־קי הודה לאורח על טוב לבו ויבטיחהו, כי תודה לאל איננו צריך לעזרת אחרים וכי גם את רפואתו מצא לו באודיסא.

— אך הודיעני נא, מי אתה ומה שמך כי אברכך? — שאל החולה.

— מורה שפת עבר הנני, ושמי פרץ סמולנסקין — ענה האורח".

גם הספור הזה איננו מתקבל על הלב. קשה מאד להאמין, כי סמולנסקין, ע"פ תכונתו אשר הוברר לנו, דפק על פתחי בתי־מלון לחפש אורחים הבאים לאודיסה, אנשים בלתי נודעים לו, ולשאול את פיהם אם צריכים הם לעזרה. אך אין כל ספק, כי הצטין סמולנסקין בנדיבת רוחו עוד בהיותו באודיסה, לולא זאת לא חברו עליו ספורים כאלה. ומה השתוממתי לשמוע מפי ליאון סמולנסקין, כי אחיו, הסופר המנוח פרץ, נתן בשנים האחרונות להיותו באודיסה את כספו, אשר אסף ממלאכת ההוראה, בנשך ורבית, וסמוך לספריו אשר אהב ואשר צברם אחד לאחד התגוללו משכנות: מנורות כסף, תכשיטי נשים ושאר חפצים ומטלטלים אשר לקח ערבון מהלוים. פ"ם שהיה חסר כשרון הנדסי ידע לצרף את פרוטות הרבית ולמצוא בהן חשבון. רוח ממרום, לב רגש ונפש מתפעלת איך התאחדו בו עם רוח נושך! כמה זרות בהרכבה זו! והמורה הנותן כספו בנשך הזה לא שם לבו לדברי מכיריו וחבריו אשר דברו על לבו, כי יקדיש כחותיו וכשרונותיו להספרות הרוסית, כי סגנונו בשפת רוסיא מצא חן בעיני מביני דבר, גם לא אבה שמוע להם כאשר הסיתוהו לבוא לבית־ספר הזמרה ויהיה מצוין בקולו הנעים. פ"ם לא חפץ להיות סופר בשפת רוסיא או משורר על הבמה, אף כי יכול להרויח מזה כסף

*) עיין המליץ גליון 39 שנת 1890.

רב ולעשות לו שם, כי בראשית שנת תרכ"ו גמר אמר בלבו להקדיש את חייו ואת כשרונותיו להספרות העברית, אשר היתה לשחוק בעיני מיודעיו ואשר לא נתנה לחם להעובדים בה. בין המדברים על לב סמולנסקין לבחור בהספרות הרוסית היה גם המספר בש"ר הנעלה, יוסף בן אהרן רבינוביץ. הסופר המצוין הזה ראה את פ"ס רק פעמים אחדות ויכר בו כשרון לספר ויעורר את רוחו לבחור לו חלקה לא מעובדה אחת בספרות הרוסית. פ"ס כבד מאד את האיש הנעלה הזה ויקרא את כל היוצא מעטו בענג רב. בכל זאת לא שם לו את דבריו בענין זה לקו ולא מלא אחרי עצתו. פ"ס שאף להטיב את טעם הקוראים העברים. אמנם מטרה ברורה ומפורשה בכל חלקיה ופרטיה לא היתה לו אז בדבר העבודה בספרות העברית אשר הכין לה נפשו, אך בכללה היתה מרחפת לנגד עיניו, והיא: לתת להקוראים העברים משפט צדק על מבחרי החזיונות אשר בשפות העמים, לבקר בבקרת אמתית את הספרים העברים ולספר עברית ספורים מחיי העבר הקרוב וההוה.

פ"ס לא נחם מעולם על אשר בחר עבודתו הספרותית בשפת עבר וידחה מפניה את יתר השפות, כאשר נחמו רבים מהסופרים העברים על אשר עשו כן. וכה יאמר באחד ממכתביו, בשנת תרל"ה, להפרופ. ד. קויפמן „... מהללך את גאון ושבר ירהיב בנפשו עז, ואמנם ראה כי לא ענו לב. הנני, כי הברכה אשר תתן לאל חי על כי מנע ממני מענה לשון אחרת, אקח רק לי לבדי, וגם את אל חי לא אחפוץ להיות שותף בה, כי לא הוא מנע זאת ממני כי אם אני בעצמי. בהיותי באודיסא הללו רבים את שפתי הרוססית, ועוד בטרם בואי לוויען הראיתי להעללער דברים אחדים בשפת אשכנז ויהללם מאד, ולפי דברו היה בידי להיות סופר דובר צחות בשפה הזאת, ולוא הוספתי לכתוב כי אז אדמה גם אני כי בששת השנים האלה עשיתי חיל, אך אני השלכתי אותן אחרי ולמען שפת עבר אשר אוהב ם'ה ולא אנחם, גם אם רק תלאות תהיינה משכרת עבודתי..."

בשנים האחרונות לשבת פ"ס באודיסה התגורר שם החכם רבי אברהם קרוכמל ויתודע אליו סמולנסקין וירבו שיחה זה עם זה, וע"פ רוב היו הולכים יחד לשוח במקומות שאננים, למען לא יפריעום מדברי תורה וחכמה. בשעות הטיול היו מדברים זה את זה רק בשפת עבר ולא בשפה אחרת.

* *
*

האחים סמולנסקין עוררו את א. צדרבוים להרחיב ולשכלל את „המליץ" היוצא לאור על ידו באודיסה ולעשותו לעתון ספרותי בכל תקף המלה הזאת. בשנת תרכ"ז הדפיס פ"ס מאמר קטן ב„המליץ" בשם „הארז". המאמר הראשון אשר יצא מעט הסופר בדפוס היה העתקה חפשית על דבר הארזים. שפת המעתיק היתה כהה וכבדה. מה ראה פ"ס, אשר שאף לחדש ולתקן בספרותנו, לצאת לראשונה „בהמליץ" במאמר ע"ד הארזים, לא אדע כיום. אולי קרוב היה

פ"ס בנפשו לאיתני הטבע ולהכחות האדירים המתגלים בהם. ובקראו מאמר טוב ע"ד הארזים מצא חן בעיניו ויתרגמו לא למען „המליץ", כי אם לנפשו, אשר מצאה ענג מיוחד בקריאת מאמרים ע"ד התקיפים בבריאה, וכאשר בקשהו ארז לתת על ידו מאמר „להמליץ" נתן לו מן המוכן אתו. ויש לי על מה לסמוך בהשערתי זאת: בגליון „המביט" הראשון אשר הוציא פ"ס לאור בשנת תרל"ח החל להדפיס מאמר גדול, אשר נמשך בשבעה גליונות, ע"ד הפיל. גם המאמר הזה הוא העתקה משפות העמים, ולא על פי מקרה ובלי כל בחירה העתיק פ"ס את המאמר הזה בעד „המביט", כי אם מאשר הפילים, תקפם וגבורתם, גדלם ועצמם, לקחו את לבו ויתבונן עליהם בשום לב בגני־החיות ובבתי הקרקסאות, ובחפץ לבב קרא על אדותם דברי החכמים, ולכן כאשר היה דרוש לו לתת מאמרים ב„המביט" ע"ד „התבל ויצוריה" לקח מן הספרים אשר התענג על קריאתם ויקחו את לבו — ואלה היו ספרים ע"ד ענקי הטבע. קרבת נפשו של סמולנסקין לתקיפי הטבע נכרת ביחוד במאמרו על הפילים, כי בכל כחותיו התאמץ להצדיקם נגד הטופלים עליהם עון, והוא לוחם עם החוקרים המשפילים כבוד הענקים האלה, כאילו השפילו כבודו בעצמו, והוא מביא כנגדם את דברי החכמים אשר הרבו להלל את הפיל ולחלוק לו כבוד. בכל שורה ושורה מהמאמר הנ"ל נשקפת אהבתו וחבתו של פ"ס להפילים, כאילו קרוביו וגואליו היו. והנני להביא פה דברים אחדים ממאמרו הנ"ל המעידים על אהבתו להפילים: „וגם בעיני ראיתי — מספר פ"ס — פעמים אחדות פילים בבתי קרקסאות אשר הפליאו לעשות על פי פקודת מנהליהם, ומלבד זאת התבוננתי בגן החיות בעיר קֶאלן על הפיל אשר עשה ככל אשר בקשו ממנו הנערים והילדים אשר סְבוּהוּ. וכל עין ראתה תעיד, כי בבינה יעשה את אשר יעשה ולא מיראה יעשה ככל אשר יצווהו הילדים, בהשליכם אגורת נחושת על הגג ויבקשו ממנו כי ישיבנה לידם, והוא יאריך אף ויקח את האגורה מעל הגג וישיבנה לידם ועיניו יבריקו ברגע ההוא כמו ישחק מטוב לב. ג ם א נ י נ ס י ת י ל ע ש ו ת כ ז א ת ואשליך מטבע על הגג ואבקשהו כי ישיבנה לידי, אך הוא התבונן בי ולא מש ממקומו, ואחרי אשר נתתי לו פת לחם ויאכלהו האריך את אפו וישב לי את האגורה. ו ב ע ר י ם ר ב ו ת ב א י ר ו פ א ר א י ת י כ ז א ת" — המביט גליון א' —. בגליון ב' יאמר פ"ס: „והנה זה לא כביר מצאתי לשמחת לבבי ספר אשר זה עתה יצא אור, ובו ידבר משפטים את המוציא דבה על הפיל וענוש יענשנו כמשפט. בספר הזה אשר ידי נוסע נודע לשם כתבוהו נראה את כל כבוד הפיל וערכו הנעלה על ערך כל חיתו יער..."

א. צדרבוים שמע לעצת פ"ס ויחליט להוציא ארבע חוברות ספרותיות כעין הוספה ל„המליץ" פ"ס נתן לו מאמר גדול, אשר נדפס אחרי כן בקונטרס מיוחד, בשם „בקרת תהיה". המאמר הזה אשר יצא לאור בשנת תרכ"ז עשה רושם עז על קהל הקוראים העברים, אשר לא הסכינו, בימים ההם, לשמוע בקרת חדה ועזה כזו על סופר ומשורר נודע בישראל, כאשר נחשב בעת

ההיא לְטֶרים. פ"ס לא הצטין בבקרת זו באותה ההרגשה הדקה והעמוקה אשר אנחנו מוצאים במאמרי הבקרת הראשונים של בילינסקי. גם לשוא נבקש במאמרו של פ"ס אף מעין אותו הנתוח־היפה והרוח המדעי אשר ראינו בנסיונותיו הראשונים של תֵּן על שדה הבקרת. סמולנסקין לא הראה בבקרתו זו אף דוגמא קטנה מעין הכשרון של בְּרַנְדֶּס למצוא את כשרונו ויתרונו של כל סופר וסופר ולהבין כמו את היחס הרוחני אשר בינו ובין סופרי דורו ואת רוח התקופה והעם הדוברת מגרונו. עמלו של פ"ס היה להראות, כי לטרים לא הבין כראוי את „הפויסט" של גיתה, כי יש הבדל גדול בין אלישע בן אבויה ובין פויסט וכי כל ההעתקה גרועה היא ודבר זה עלתה בידו. סמולנסקין לא הזדין בכלי נשק כבד בצאתו המערכה לקראת לטרים, אשר כבודו היה גדול מאד בעיני הסופרים והקוראים העברים וכענק ושר השירה נחשב בעיניהם. די היה לידיעותיו המעטות של פ"ס ולכח בקרתו, אשר גם הוא היה לא גדול כל כך, להכריע את לטרים תחתיו ולשימו לשחוק. ובנצחונו זה קנה את לב הקוראים המבינים, אשר ראו עתידות למבקר זה אשר לא נשא פנים ללטרים ויגד את משפטו הנמרץ בשפה ברורה. הקונטרס „בקרת תהיה" לו יצא לאור בשפה חיה לא היה עושה כל רושם ולא שמו אליו לב, אך בספרות העברית בימים ההם, אשר הרחיקה כל בקרת ומשפט נאמן, היה מאמרו של סמולנסקין אות מלחמה, אות מבשר תקופה חדשה להספרות העברית, ויביא תסיסה בשכלו הנרדם של קוראים רבים.

נשמע נא מה בפי פ"ס עצמו ע"ד מאמרו „בקרת תהיה": „... החפץ לראות מכת"ע כהשחר עלה אז על לבי — בהיותו באודיסה — מכת"ע אשר פניו יהיו מועדות לא רק להמון ולנערים, אשר יחפצו אך בהתגלות לבם, ואשר רק בתנאי הזה יחזיקו בידי המו"ל, כי אם לאלה אשר בלי משוא פנים ומקח שוחד יביאו במשפט פעלי הסופרים אשר כבר מתו והחיים כיום, ובדבר הזה דברנו כפעם בפעם את אר"ז, כי יוציא כהוספה להמליץ לכל הפחות ארבע פעמים בשנה חוברת שבה יבאו מאמרי בקרת וספורים וכאלה, ואני נדרתי לעבוד עבודתי בכל לבי בלא מחיר רק למען החזיק בידי המכת"ע הזה, ולהחוברת הראשונה כתבתי את המאמר „בקרת תהיה" על הספר אלישע בן אבויה ללטרים. הקטרת אשר העלו רוב הסופרים באף המשורר הזה בעד הפעל הזה, בלא משפט רק בשפת חנף או מחסרון דעת, היתה כעשן באפי, ואם אמנם גם בעיני היה אז כמשורר גדול, כי החנפים אצלו מרוחם עלי, והשיר יונה הומיה, אשר לקח לבי בעוד נער קטן הייתי, ענד לו גם אחרי כן עטרת משוררים מאד נעלה בעיני, אך הספר הזה פקח את עיני לראות כי שגיתי עד מאד. על פעל גיתה כבר היה משפט ערוך בלבי וכאשר שמעתי כי הספר הזה נעתק לשפת עבר ששתי מאד מאד על השמועה, ואני הייתי הראשון אשר שלמתי בכסף מלא מחירו, כי לזאת נכספה נפשי מאד לראות את הספרים הראויים להיות לאור עמים, כספרי שכספיר מילטון, דנטי וגיתה ודומיהם, בשפת עבר. אך כאשר ששתי על השמועה כן קצפתי קצף גדול

על מראה עיני, כי הבל ומעשה תעתועים ואחיזת עינים מאין כמהם ראיתי בהמלאכה הזאת, אחיזת עינים אשר חרפה היא לעושה וחרפה גדולה ממנה לאלה אשר בעבורם נעשתה, כי זה היה לי לאות נאמן כי המעתיק חשב את כל קהל קוראיו לפתאים אין לב, אשר יאמינו לו על דברתו ככל אשר יגיד להם, ואשר באמת כן היה, כי הוא הגיד להם דברים שלא היו בעולם וקהל קוראיו פצחו פה וישמעו וינועו וישתוממו על הנפלאות. ואחרי אשר ראיתי כל אלה כי לא רק כי חטא ואשם במלאכתו בשגגה, כי אם גם בזדון, ולא את פויסט אף לא את בן אבויה הציב לעינינו, כי אם את איש כסיל מיַלל ככלב רעב ומקלל את יומו כאשה הומיה ופתיות, לכן אמרתי אניף ידי על הפעל הנבזה הזה ואגלה קלונו ברבים ואפרסם את החנפים אשר בלי דעת תהלה לו הכבירו. ואת הבקרת הזאת אסף צ"ב אל המחברת, אף כי מאנתי להסכים לו לשנות בה מתְּהלה לתהִלה" (מהקדמתו של פ"ס להוצאה השלישית של ספרו „שמחת חנף", ויען, תרמ"ב).

כמעט בעת ועונה אחת עם המאמר „בקרת תהיה" הדפיס את ספורו „הגמול" והוא חציו העתקה מספורו של הירצברג־פריינקל וחציו מעשי ידי סמולנסקין. תכן הספור לקוח מעלילות המרד הפולני האחרון. הנסיון הזה היה חלוש עד מאד. יותר מזה לא הדפיס סמולנסקין מאומה באודיסה, אף כי כתב בעיר הזאת את הספור „שמחת חנף" ויותר ממחצית החלק הראשון של „התועה בדרכי החיים".

ואלה תולדות ספורו המקורי הראשון „שמחת חנף", כפי אשר יספר סמולנסקין בעצמו בהקדמתו לספור זה בההוצאה השלישית: „ובעצם העת ההיא — שכתב את המאמר „בקרת תהיה" — כתבתי את הספר הזה. בעת ההיא עלתה מחשבה על לבי לדבר דבר משפט על פעולות החוזים הגדולים בעם ועם, לכרות אזן לרב הקוראים בשפת עבר, למען ידעו פעל פעלו החוזים ההם, ולא ישעו עוד בדברי הבל ולא ישישו אלי גיל בבא לידם העתקה מספר אשר גם בשפתו נוח היה לו שלא נברא. אך למען תפוש אותם בלבם ולא תהיה להם הקריאה כעמל ועבודה אמרתי לשים דברים בפי יצורי הדמיון, למען יקראו ספור המושך את הלב, ובין כה וכה יקשיבו גם דבר משפט. ולדבר הזה גמרתי אֹמר לכתוב מספר ספורים, אשר בכל אחד מהם יבא משפט איזה סופר או חוזה, וגם את הספורים האלה אמרתי לתת להחוברות ההנה — אשר אמר צ"ב לתת כהוספה ל„המליץ" — אך צ"ב אחרי אשר קרא עלים אחדים, שאלני כמשתומם: המבלי אין ספרים בשפות החיות להעתיקם כי תבקש לכתוב בש"ע?! וכאוהב נאמן יעצני לבחר בהעתקות, וכן היה גם דבר אחד מאוהבי, כי בעיניהם היה גדול יתר כבוד מעתיק מכבוד מחבר, ובגלל זה סגרתי את הספור הזה בארגז וגם התועה בדרכי החיים, אשר יותר ממחצית החלק הראשון כתבתי עוד בעיר ההיא הנחתי למשמרת עדי בואי הנה והחלותי להוציא את השחר לאור". מזה רואים אנחנו כי פ"ס לא היה יכול, על פי השקפותיו על תעודת הספרות העברית, לעבוד במחיצה אחת עם צדרבוים. סמולנסקין

חפץ להיות ברשות עצמו, למען יכתוב וידפיס כהעולה על רוחו, ובראותו כי אין כל יכלת לעשות זאת ברוסיא עלתה מחשבה על לבו ללכת חוצה־לארץ. סמולנסקין האמין בכחות נפשו ויתאוה להפיץ מעינותיו חוצה. יש יתושים קטנים ויצורים דקים אשר אחרי התעלסם באהבים פעם אחת ינתק חוט חייהם. הטבע נתן להם רק טפה קטנה אחת ממיץ־החיים וכיון שהוציאוה ואפסו גם חייהם. גם בין הסופרים יש מין יתושים בני־רגע כאלה, אך כתב הסופר דבר־מה, אך הוציא מקרבו מעט מֹח וכֹח על איזה ספר או מאמר והנה יבש מקורו, ומעינותיו דללו וחרבו, אך הורמו כנפיו והנה כבר הוא עיף ויורד מטה מטה. לא בין סופרים כאלה נמנה סמולנסקין. לו נתן הטבע אוצר גדול מלא רוח־חיים, מקור רגשותיו היה כנהר שאינו פוסק, ואחרי אשר הושם מעצור לו במקום שבתו בקש דרך יִפָּלֵג זרמיו במקום אחר. בין כה וכה נחלה ליאון סמולנסקין ברגליו וישלחוהו הרופאים לטֶפליץ אשר בבֶיהמען, לרחוץ שם את בשרו במעינות הרפואה. אז החליט פ"ס ללַוות את אחיו החולה לטפליץ, וללכת משם לאחת מערי אשכנז הגדולות ולהוציא את זממו לפעל: להוציא מ"ע לאור. והנה בעוד פ"ס מכין את עצמו לדרכו נגנבו מדירתו החפצים, המטלטלים והתכשיטים אשר נתנו לו בעבוט וכסף לא היה לו, ויאלץ למכור את ספריו אשר אספם כל ימי שבתו באודיסה, ואת הכסף אשר קבל בעדם שמר להוצאות הדרך.

לפני צאתו מאודיסה שלח לאמו למונסטירשצינה את ספורו „הגמול" ומאמרו „בקרת תהיה" ותשק את הספרים מרוב שמחה, ותראה אותם ל„הלומדים" בעירה ותקוה לשמוע מפיהם, כי הספרים מלאים דברי תורה, והנה לאסונה הודיעו לה, כי ספרי מין ואפיקורס המה ואסור להחזיקם בבית עברי, ויש שאמרו כי לא מלבו הרה והגה פרץ את הספרים שכתב, כי אם העתיקם מספרים אחרים וידפיסם על שמו. אבל אֵם סמולנסקין לא שמה לב להקנאים בעירה אשר דברו סרה על בנה, היא ידעה, כי בנה הוא „אדם גדול" ויהיה נחמתה בעניה, ולא חדלה מדבר ולספר לשכנותיה על אדותו כל היום, ותשא את ספריו בחיקה תמיד ותחבקם ותנשקם כתשמישי־קדש. רק על דבר אחד הצטערה מאד, על שלא נשא עוד בנה פרץ אשה, ואת צערה זה הביעה במכתביה אליו.

בסוף הקיץ תרכ"ז עזב את אודיסה ויפרד מעל מכיריו ומעל הים השחור, אשר אהב לטיל בחפו, בלב מלא געגועים עליהם, וילך עם אחיו ל"ס לטפליץ. בהפרד פ"ס מעל תלמידו פ. ז. נתן לו במתנה כרך „המליץ" ויכתב לו על אחד הגליונות החלקים מכתם הנוסד על מאמר חז"ל: שלשה שותפין הן באדם... וזה לשון המכתם הנשמר עוד היום בידי פ. ז.:

שְׁלשָׁה יִתְּנוּ חֶלְקָם לְבֶן־חֶלוֹף בַּחַיִּים:
יוֹלְדוֹ, הוֹרָתוֹ וְשׁוֹכֵן גָּבוֹהַּ;

גְּוִיָּתוֹ לָרִאשׁוֹנִים מֵרֹאשׁ עַד רַגְלַיִם
וְהָרוּחַ הִיא מַתְּנַת אֱלוֹהַּ.

אָכֵן בַּמֶּה נֶחְשָׁבָה גְּוִיַּת אֲדָמָה
בְּטֶרֶם מִמָּרוֹם בָּא בָהּ הָרוּחַ?
לָכֵן „אָדָם" תִּקָּרֵא רַק הַנְּשָׁמָה,
כִּי הִיא תְחַיֵּיהוּ עַד שׁוּבוֹ לָנוּחַ.

אֶת רוּחֲךָ בְּנִי אֲהוּבִי, פִּלַּמְתִּי
בָּזֶה אֶתְפָּאֲרָה, אָנֹכִי גִּדַּלְתִּי.
לָכֵן קַח נָא בִּרְכָתִי וּתְאֻשַּׁר בָּאָרֶץ,
כְּבִרְכַּת מוֹרְךָ אוֹהַבְךָ פֶּרֶץ.

ה.

פ"ס בארץ אשכנז; הרושם שעשתה עליו היהדות האשכנזית; פ"ס בפראג והתודעותו לרש"ל רפופורט; גסיסת הגאון ומיתתו; „קנים והגה"; הד"ר הלר; פ"ס והחזן ביר; השחיטה והפילוסופיה; אחי פ"ס הולך לוויען ופ"ס הולך לטַיֵּל בבית הקברות הישן.

פרץ סמולנסקין ישב עם אחיו החולה בטפליץ שבועות אחדים, וילך משם לארץ אשכנז ויעבור בה ערים אחדות, אך לא התעכב יותר מימים אחדים אף באחת מהן. היהדות האשכנזית עשתה עליו רושם רע עד מאד. פ. סמולנסקין ראה ונוכח כי עוד לא באה העת ולא הוכשר מעמדו לחשוב ע"ד הוצאת מ"ע עברי כרצונו, וגם לא ארץ אשכנז תהיה מקום מקלט להספרות העברית — ויכבוש את נבואתו ויכלוא את רוחו ויבקש בהערים האשכנזיות אשר עבר בהן מחיה ופרנסה לנפשו, וגם זאת לא מצא, ויעזב את ארץ אשכנז, אשר שמה לאַל את תקותיו אליה. בהיותו ברוסיא האמין כי אמיץ הקשר בין כל בני ישראל וברית אחים לא תופר, אם גם אין אמונה בלב, ויבוא לארץ אשכנז ויוכח כי הופרה הברית בין אחים, אם גם לא כבתה האמונה ולא הוסרה הדת. אמנם, אי־אפשר היה לפ"ס להוציא משפט נאמן על היהודים והיהדות בארץ אשכנז על פי מראה עיניו במשך שבועות אחדים, אבל הוא לא חפץ לאסוף ספירות מדיוקות, לחקור ולדרוש, להתבונן ולהסתכל, להשוות ולדמות מילתא למילתא ואחר כן לגזור אֹמר. את העבודה

הזאת הניח להחוקרים המושבעים והוא נסמך על מראה עיניו ומשמע אזניו ועל רגשות לבו, לב עברי, וכל אלה הגידו לו מפרש, כי תהום עמוק מפריד בינו ובין יהודי אשכנז, וכי יהדותם איננה לפי שרש נשמתו הישראלית. כבר אמרתי כי הרבה טבעיות היתה בתכונתו של פ"ס, והטבעיות הבריאה הזאת לא יכלה נשוא את הלאומיות האשכנזית המזויפת אשר בה יתפארו יהודי אשכנז. הרבנים המטיפים באשכנז הרגיזו את רוחו עד היסוד הרבה יתר מהחסידים והבליהם ותעתועיהם. פ"ס שמע כי המטיפים יטיפו לצאן מרעיתם כי יהיו לזאבים, כי יעשו כלה את שפתם העתיקה וימחו את תקות העם לארצו מלבם, וימלא חמה על תורת־שוא זו ועל מטיפיה ומחזיקיה. והרושם הרע הזה אשר עשתה עליו היהדות האשכנזית בראותו אותה בפעם הראשונה נשאר בלבו עד יום מותו, והרושם הראשון הזה היה רוח החיה בעבודתו הספרותית שנים רבות. סמולנסקין לא היה יכול בכל ימי חייו לעצור ברוחו הסוער ולשלוט ברגשותיו ההומיות מדי זכרו את תורת המטיפים אשר ליהודי אשכנז. מארץ אשכנז הלך פרץ לפראג, אשר אחיו י"ל ישב שם בשובו מטפליץ, בעת ההיא. ביום הראשון לבואו לפראג העתיקה רץ פ"ס לראות את פני הגאון שי"ר, אשר לשמו ולזכרו כלתה נפשו עוד בהיותו באודיסה, ומצאהו על ערש דוי מתאבק עם מר המות; אך הענק הספרותי הזה עשה גם בכלות כחו ובכבות נר נשמתו רושם חזק על „החולם־חלומות" הצעיר אשר עמד סמוך למטתו, ויסתכל בפני ההולך למות בעינים חודרות. פ"ס ראה והביט למפלת האריה הזה, אשר נפשו הכבירה התגברה חיל ללחום עם הגו ההרוס, ותעלינה מחשבות עצובות על לבו וילך קודר שחוח תחת נטל יגונו. רק שביבי אש אהדים התמלטו לעיני פ"ס מנשמת רפופורט בהֲדעכה ויכר את כל גדלו ותקפו של הגוסס הזה, אשר היה, בימים האחרונים לימי חייו, בעיני רבים ממבקריו, רק זקן מתרגז וחולה מתקצף. כעבור ימים אחדים לשבת פ"ס בפראג גוע וימת הגאון ש. י. רפופורט ביום ג' דחוה"מ סכות שנת תרכ"ח, ובמותו נשא עליו פרץ קינה בדרך שיר. קינתו זאת, אשר כתבה בשעה שהמת הגדול מוטל לפניו, נדפסה ונקראה בשם „קנים והגה" ומתורגמה בפנים הספר ע"י הד"ר הֶלֶר אשכנזית. השירה הזאת, אשר לא ענתה במחברה כי משורר בחסד אלהים הוא, מעידה מה יקרה נפשו של שי"ר בעיני המקונן. פ"ס היה אחד ממעריצי רפופורט כל ימי חייו, למרות המגרעות שנמצאו בגאון זה.

בפראג התודע פ"ס אל הפרופיסור ויזל ולהד"ר הֶלֶר שהיה מורה שפת יון ורומי בהגימנזיום, ואחד העורכים של מה"ע האשכנזי הספרותי „באהעמיע" שהיה מפורסם בימים ההם. הד"ר הֶלֶר, אשר במאמריו בש"א היה מצוין מאד ביתרון סגנונו, ברוח חכמתו ועמק ידיעותיו ושמו נודע לתהלה, היה עברי נאמן לעמו בכל לבבו ונפשו ואחד אנשי הרוח היותר נעלים שהיו בקרב עמנו בדור העבר. כאשר נוסדה בויען „מפלגת האשכנזים הלאומים" קראה את הד"ר הֶלֶר להיות ראש עורכי מה"ע „דייטשע צייטונג" שהיה כלי מבטאה.

אולם כאשר הסביר מה"ע הזה את פניו לשונאי ישראל יצא הלר מבית־המערכת לבלי שוב. הלר כתב בש"א את השיר הספורי „אחשורש" אשר עוד היום יפליאנו במלאכת מחשבתו הדקה של מחברו. בשנות השבעים העתיק הלר את מושבו לויען ויחיה מפרי עטו, ושמו היה נכבד מאד בקרב חחכמים והסופרים של בירת אוסטריא. בימי זקנתו העתיק את שירי רבי יהודה הלוי, בן גבירול, אלחריזי, לשפת אשכנז. וההעתקה יפה ומאד נעלה. הוא ידע היטב את השפה העברית. הד"ר הלר שהיה איש טוב ומיטיב ושאר רוח לו הכיר בסמולנסקין נשמה יתרה ויקרבהו ויתמוך בידו. שונים היו זה מזה בתכונות נפשותיהם. הראשון היה איש שכל מעשיו במחשבה תחלה ודעתו צלולה עליו וחשבונות נפשו ברורים. גם הוא היה בן עניים וחשוכים, ובכח רצונו וכשרונותיו עשה לו את כל חילו הרוחני, אך מטרתו היתה תמיד נכונה לפניו וידע אל מה הוא שואף. והשני — פ"ס — היה בעת ההיא, איש שאין כל מטרה ברורה לפניו, ידיעותיו בלתי שלמות והשכלתו מלאה פגימות וחסרונות, ודעתו מעורבה בדמיונות־תהו ולא ידע בעצמו מה מגמתו. הד"ר הלר היה מתקצף ומתרגז בדברו עם הליטאי הצעיר לימים על כי יתעה בדרכי החיים וכשרונותיו כלים בלי הביא תועלת לו ולאחרים. ופ"ס הביא במשפט את דיקנותו וקפדנותו של איש מיטיבו זה ושוחק על חשבונותיו והוכחותיו. ובכל זאת אהבו זה את זה ויכבדו איש ברעהו את מעלותיו: סמולנסקין כבד בהלר את דעתו המיושבה, התגלות לבו ושלמות תכונתו והלר כבד בסמולנסקין את מעוף רוחו, רום חזיונותיו וחלומותיו וחזק בטחונו ושלותו. הלר היה רֵע נאמן לסמולנסקין כל ימי חייו ויעשה אתו חסדים רבים, ובמות סמולנסקין עשה חסד עם אלמנתו ועם יתומיו, כאשר יראה הקורא להלן. פ"ס מצא לו בפראג שני תלמידים, והאחד מהם היה החזן דמתא בֵּיער, אשר לקחו לָקח מפיו בשפת עבר, ובשעת דחקו עמד לו הלר. בשעות הפנויות היה פ"ס קורא הרבה בהספרות האשכנזית, והלר הקפדן היה מלמדהו להבין את חזיונות בחירי הסופרים הגרמנים ומליצותיהם הנשגבות

אז עלתה במחשבתו של סמולנסקין ללכת לויען ולשמוע לקח בבית מדרש המדעים בחכמת הפילוסופיה. אך איך ילך לויען וכיסו ריק? וייעצוהו מכיריו, וביחוד החזן ביער, כי ילמוד את מלאכת השחיטה, ואז אם יבוא לויען לא ידע מחסור, כי ימצא את לחמו בתור שוחט. אז יוכל גם להיות תלמיד בבית מדרש המדעים כחפצו, וסוף סוף חכים יתקרי. פ"ס התפלא בתחלה לשמוע עצה משונה כזו: לאחד את השחיטה עם הפילוסופיה, אך לסוף נוכח כי אין לו ברירה אחרת וילמוד את מלאכת השחיטה ודיניה והלכותיה למען יגיע על ידם למעלת „ד"ר פילוסוף". הרב האַלר מקרושין שהיה אז רב בקרלינגטהאל, פרור פראג, נתן לפ"ס „קבלה" והעיד כי שוחט ובודק מומחה הוא. אני מצאתי את הקבלה הזאת בין הכתבים והתעודות באמתחת פ"ס שנשארו אחרי מותו. י"ל סמולנסקין לא חפץ להשאר בפראג וילך לויען להשתקע שם, ופרץ נשאר בפראג, כי לא ההין בנפשו לנסוע לויען טרם שירע לנכון כי יהיה לו

שם מקור למחיה. כבוא י"ל סמולנסקין לויען פנה אל המטיף ד"ר אהרן יֶלינֶק ויספר לו כי נפשו חשקה בדעת וכסף אין בידו במה להחיות את נפשו. „אם אין כסף בידך — ענהו ילינק — אז איעצך לשוב לרוסיא; מי שאין לו כסף הוא לא ימצא גם נתיבות החכמה".

— אבל הלא יודע אנכי שפת עבר וגם תלמוד — השיב — האם לא תועילנה לי ידיעותי אלה למצוא פה מחיתי המצומצמה, למען אוכל להשתלם בלמודים?.

— גם הסופר נפתלי קלר עורך הבכורים — ענה ילינק — ידע שפת עבר ותלמוד, ובכל זאת גוע בויען מרעב ואיש לא שם לבו אליו. — שבועות אחדים בקש סמולנסקין משען ומשענה ולא מצא, אז אמר נואש לחפצו לשמוע לקח בבית מדרש המדעים. ובבקשו מקום להשתכר, מצא לו עבודת מגיה עברי בבית דפוסו של שלוסברג. בראות י"ל כי יש די הגהה גם בעד מגיה שני ויקרא אליו את אחיו פרץ, למען יעשו שניהם את מלאכת ההגהה וימצאו די שכר להספקת כל צרכיהם.

ופ"ס אשר ישב בעת ההיא בפראג בלי כל עבודה, כי גם תלמידים לא היו לו, היה לו די זמן להתבונן אל סדרי הקהלה העתיקה ולטַיֵל בבית הקברות הישן ולקרוא את הכתוב על שברי המצבות, אך נפשו חשקה בעבודה חיה, ואותה לא מצא בבירת ביהם. לכן שמח מאד על המכתב שקבל מאחיו י"ל, אשר בו הודיעהו כי יש מקור למחיה בויען ויבקשהו למהר לבוא אליו. פ"ס נפרד מעל מכיריו האחרים ויסע לויען.

ו.

פ"ס בא לויען; האחים סמולנסקין בתור מגיהים; הדפסת הש"ס והפסקתו; הד"ר ש. רובין; פ"ס חפץ להיות שוחט וחזן בויען; פ"ס כותב מכתבים מויען „להמליץ" וצ"ב לא יקבלם לדפוס, פ"ס וסוחר־שטרות והבירזה; פ"ס מחליט להוציא לאור מכ"ע חדשי; ד"ר א. ילינק.

באביב שנת תרכ"ח בא פרץ סמולנסקין בידים ריקות ובחסר כל לויען. בימים ההם הדפיס הרב דויען אלעזר הלוי איש הורויץ את הש"ס במהדורה חדשה. האחים סמולנסקין מצאו את לחמם בעבודת ההגהה ויגורו בחדר צר ברחוב זאַלצגרים בקרבת חלק העיר התיכונה וסמוך לרחוב היהודים ולבית הכנסת הישן. כעבור איזה חדשים נפסקה הדפסת הש"ס, בסבת מחלת הרב הורויץ ונתמעטה מלאכת ההגהה בבית־הדפוס עד אשר פסקה לגמרי. אז באו ימים רעים ומרים להאחים סמולנסקין ויבקשו עבודה ולא מצאוה. פ"ס

היה פזרן מטבעו ובאודיסה התרגל לחיים מרוָחים, ובכל ימי שבתו שם לא ידע מחסור, ועתה כאשר אפסה הפרוטה מכיסו וגם עוזרים ותומכים לא נמצאו לו, זכר כי מכתב בידו מא. צדרבוים אל הד"ר שלמה רובין וילך אל זה האחרון ויתודע אליו, וימסור לידו את מכתב־המליצה של ארז גם את הקונטרסים: „בקרת תהיה"! „הגמול" „וקנים והגה". הד"ר רובין קבל את פ"ס כדרכו בסבר פנים יפות ויראה לו אותות חבה. כעבור יום אחד בא הד"ר רובין לבקר את פ"ס במעונו הצר, וכראותו את עניו שאלהו: מה יש בדעתו לעשות בויען ובמה הוא חושב להתעסק? — פ"ס הוציא במקום תשובה, חלף ארוך ממלתחתו. הד"ר רובין הביט בו בתמהון.

— בזה אמצא את לחמי — ענה סמולנסקין, ויראה על שכינו החד והחלק — כי באתי הנה לבקש משרת שוחט וחזן.

— לא תהיה תפארתך על הדרך הזה! — ענה הד"ר רובין. סמולנסקין הניע את ראשו כמתיאש, אך הד"ר רובין הבטיח לו להיות לעזר בכל אשר יוכל, אבל במה יעזרהו לא ידע עוד בעצמו, כי גם פ"ס לא ידע בעת ההיא אנה פניו מועדות.

ליאון הלך לפרנצסבאַד לבקש לו משרת חזן ושוחט ופרץ נשאר בויען ומחסורו בעת ההיא היה נורא מאד. בעניו החל פ"ס לשלוח מכתבים מויען „להמליץ" ויבקש את צדרבוים כי ישלם לו שכר סופרים, ובזה קוה להחיות את נפשו, עד אשר ימצא לו עבודה אחרת. אך צ"ב לא הדפיס את מכתביו ולא אבה לקבלם גם להבא, כי לא חפץ לשלם לו פשיטי דספרא. הדבר הזה העלה את חמת פ"ס מאד ויכתוב לאחיו ליאון בפרנצנסבאַד: „החיט ארז לא אבה להדפיס את דברי. אם אין חפצו במכתבי אשלח לו מחטים ואעשה בשרו ככברה".

כבוא פ"ס לויען ובלחמו את מלחמת הקיום הקשה אמר נואש לתקותו לבקר את בית מדרש המדעים, בראותו כי קשה לקַיֵם את הפילוסופיה מעֹני. ובימי מחסורו התודע לסוחר, שטרות אחד בויען, ויגלה בו הסוחר העברי כשרונות מצוינים למסחר, וימצא בו כל הסמנים שנתנו אדירי הבירזה בסוחר אמתי: עין חדה, מהירות ההחלטה, תפיסה קלה ושכל עסקני, וייעץ לסמולנסקין להסתופף בחצרות הבירזה ולהתחכך בין הסרסורים והספסרים, אחרי כי הטבע חננו גם בחוש־ריח חד ודק, וינבא לו עתידות גדולות על שדה מסחר השטרות העולים ויורדים, ויבטיח לו להיות לעזר במשלח־יד זה. אך סמולנסקין לא שם לבו לעצת העסקן שהיה רחים ומוקיר תגרנים וסוחרים, ויגמר אמר בלבו להוציא לאור מכתב עתי חדשי בשפת עבר. ובסוף ימי הקיץ תרכ"ח האירה ההצלחה פניה לליאון אחיו, כי רוסי אחד בעל אחוזות גדולות לקחו בתור בן־לויה לפריז וליתר הערים הגדולות באירופה אשר עבר בהן לבקש מרפא גם תענוגים לנפשו. והרוסי העשיר הזה שלם לליאון ביד רחבה, ובטרם צאתו מויען עם בעל השדות נתן לאחיו פרץ מאה פלורין להתחלת הוצאת מכתב־חדשי עברי, אשר אמר להוציא. פ"ס גלה את מחשבתו

זאת להד"ר רובין, ויבטיחהו האחרון להיות לעזר למפעלו זה בחמר וברוח. ויציג רובין את פ"ס לפני הד"ר יֶלינֶק ויבטיח המטיף להיות בתומכי מה"ע העברי, ויתן לפ"ס מכתב מליצה להסופר נדיב הרוח עמנואל בוימגארטען שהיה, בימים ההם, אחד מראשי העדה בויען ועושה צדקות לכל איש וביחוד להסופרים העברים. בוימגארטען נתן לפ"ס מאה פלורין להתחלת הירחון. ובחדש אלול תרכ"ח נגש פ"ס לסדור החוברת הראשונה של „השחר" שעלה עוד במחשבתו בהיותו באודיסה. המדפיס יעקב שלוסברג שהיה בן ליטא נאות לקבל מידי העורך, אשר עבד חדשים אחרים בבית־דפוסו בתור מגיה, רק חצי תשלומים בעד חוברות „השחר" הראשונות.

ז.

ראשית „השחר", החוברת הראשונה, תכנה וערכה; מה מגמתו של עורך „השחר"? מה פרש בדבריו ומה סתם? זכרון ירושלים; פ"ס בתור משורר; דוגמא קטנה ממליצה נשגבה; עכוב; עזרה; חסר נמוס ספרותי; משנת המבקרים; פרק בהלכות דרך ארץ; אזהרה למשוררים; שטר־מניה להצלת „השחר"; תקיעת כף בין פ"ס והד"ר רובין; „אליהו הנביא; מ. ד. ברנדשטטר; א. שולמן; התנצלות; פ"ס בפטרבורג; י. ל. מנדלשטם; השלמת השנה הראשונה ל„השחר".

בסוף חדש אלול תרכ"ח מסר פ"ס את החוברת הראשונה של „השחר" לדפוס ויעתד את צאתה לחדש תשרי תרכ"ט. בפתח דבר להחוברת הראשונה יאמר העורך בין יתר דבריו: „... מטרת השחר תהיה להפיץ אור על דרכי בני יעקב, לפקוח עינים עורות אשר לא ראו אור החכמה ולא יבינו ערכה, להגדיל תפארת שפת עבר ולהרבות תומכי בימינה. ומאשר כי לא כל בוזי חכמה ושפת עבר בדרך אחד ילכו, לכן תהיינה גם דרכי אלה אשר יאמרו להשיבם מדרכם ולהביא חכמה בלבם שונות אשה מרעותה". להלן יאמר העורך: „... ומדברי אלה יראה כל איש וישפוט כי לא המלחמה אך הדעת מגמת פני, אך גם אצא למלחמה — לא על הנתעים, רק על המתעים אשר יעמדו לשטן לבלתי תת להחכמה דרך לבוא בשעריהם, על אלה אשר בזדון לב יחמסו הדעת מאחיהם למען השתרר עליהם, על הלוכדים פתאים בערמם כי בהמה שמן חלקם, על אלה אשר כבוד עמם ואמונתם בקלון ימירו למען מלא חוריהם זהב, על אלה ערכתי קרב ומלחמה גם קראתי גבורי לאפי (? !), כאשר לחמו בלי חשך דורשי תושיה מדור דור נגד מורדי האור אשר היו לשטן להם בדרכם.

„אמנם עתה תכבד המלחמה הרבה יתר מבימים החולפים, כי לא כימים

הראשונים הימים האלה, לפני שלשים או עשרים שנים כבדה המלחמה רק מפנים על נושאי דגל שפת קדשנו: המתקדשים החשוכים מורדי האור עם כל החיל יצאו למלחמה על אלה אשר בקשו להפיץ אור יקרות על דרכי אחיהם מראגה מדבר פן תגלה ערות סכלותם או זדון לבם לעין כל, אך אלה אשר אהבת עמם נגעה אל לבם, אלה אשר כבודם ומאודם כאל נחשב בעיניהם מול כבוד העם אשר מקרבו יצאו, המה לא שמו לבם לחמת זוחלי עפר אשר כחם רק בפיהם לנשוך עקב כל הקרב אליו, לכן עשו והצליחו. שונאיהם לבשו בושת והמה כבוד כעדי לבשו, את כס שפת עבר הרימו על מרומי קרת (?!), וקוי נגהה חדרו גם לחדרים המלאים קיא צואה, גם תחת התנור בבתי הישיבות נמצאו עקבותיה. וקרן המרימים לעמם קרן רמה בכבוד, ודי שלומים היה לכל עמלם בראותם כי דבריהם עשו פרי, גם תקוה נשקפה להם כי יבוא יום והשלום יפרוש כנפיו עד קצות ארץ בה זרע יעקב יתגוררו, איש אל רעהו יאמר „עברי אני" ובשם שפתם ידגולו. אך זאת לא עלתה על לבם כי יום יבוא והמלחמה תחדש פניה. לפנים היתה המלחמה רק מפנים ועתה המלחמה מפנים ומאחור, בעת אשר עיני העורים תחילנה להפקח לאט לאט, ויתנערו מתרדמת האולת אשר שררה עליהם שנים רבות, יעצמו אלה אשר כבר באה חכמה בלבם את עיניהם מראות את השפה אשר רק היא נשארה לנו עד הנה לקרב לבב כל ישראל להיות לעם אחד בארץ. המה ינערו כפם משפת עבר והמחזיקים בה, המה יבקשו חשבונות רבים „מה תתן ומה תוסיף לנו השפה המתה?" — ישאלו, ולא די כי המה נזורו אחור, כי אם גם ידיחו את עם הארץ מאחרי ירושת אבותיהם. ובאמת אגיד כי אחרי אשר נראה ונשמע דברי אנשים כמו אלה, נסלח להמתחסדים ולדברי אולתם, כי אלה מבלי דעת ידברו, ויש תקוה לפקוח עיניהם ולהביא חכמה בלבם ואז יחדלו מדבר עוד כדברים האלה, אך אלה ידברו בצואר עתק, בגאה וזדון ישמיעו דבריהם „אין לנו חלק בשפת עבר ולא נחלה בדרכי ישראל" ויחשבו זאת להם לחכמה...

„מה תתן לנו שפת עבר? ישאלו — אני אשמיעם מה תתן היא לנו, היא תתן לנו כבוד ועוז, היא תקשרנו מעדנות (?) להקרא בשם ישראל. כל העמים יציבו להם מצבות אבנים, יבנו מגדלים, ישפכו דמם כמים לבל ימח שם עמם ושפתם מקרב הארץ, המה כלם ייחלו בכליון עינים ליום ישועה עת תשוב הממלכה להם, ואם ירחק חוק היום ההוא לא יחדלו מצפות, ואנחנו אשר אין לנו לא מצבה ולא ארץ, ולא שם ולא זכר, רק המצבה האחת, הזכרון האחד הנשאר לנו מחרבות מקדשינו היא השפה העבריה, והמה יבושו או ימאסו בה — לכן המואסים בשפת עבר ימאסו בהגוי כלו, לא שם ולא זכר להם בקרב בית ישראל, בוגדים המה לעמם ואמונתם! הנה המה אומרים לנו „נהיה ככל הגוים!" גם אני אשנה אחריהם: נהיה ככל הגוים לרדוף ולהשיג את הדעת, לעזוב דרך רשע כסל, להיות תושבים נאמנים בארצות פזורינו, אך גם נהיה ככל הגוים לבלתי נבוש במקור ממנו חצבנו, נהיה ככל הגוים להוקיר שפתנו וכבוד עמנו! לא לבושת ולא לחרפה לנו האמונה

כי יבוא קץ לגלותנו, כי יבוא יום ותשוב הממלכה לבית ישראל, כאשר לא יבושו כל העמים אשר בצפיתם יצפו לפדות נפשם מידי זרים. פנינו לא יחורו אם נחזיק בידי השפה הזקנה אשר התהלכה אתנו מגוי אל גוי, אשר בה שוררו משוררינו וחוזי עמנו בעת ישבו במנוחות שאננות על ארצם, ואשר בה שפכו כמים לבם לאלפים מאבותינו עת נשפך דמם כמים לעיני השמש, כאשר לא יחורו פני כל העמים המחזיקים בשפתם בכל מאמצי כח, כי השפה תחזיק במעוזי הלאום, ואם היא תרד נשיה אז יסוף גם זכר הגוי כלו מקרב הארץ, ואלה המדיחים אותנו מאחרי שפת עבר המה רעה יחשובו על עמנו ועל כבודו. לכן ידעו כלם מראש: כי כאשר נטיתי ידי על המתקדשים החנפים אשר יתכסו בבגד קדש והמה תחת שואה יתגלגלו להשבית דעת מבית יעקב, כן גם ארים ידי על המתחכמים הצבועים אשר ידיחו את בני ישראל בחלקת לשון מאחרי ירושת אבותיהם".

מהדברים האלה הננו רואים כי גם לפ"ס בעצמו לא היתה אז פרוגרמה ברורה ותכנית מסומנה במצריה בהוצאת „השחר". רק פרזות מצויות ושכיחות נשאות על שפתיו. הוא אומר כי מטרת „השחר" תהיה להפיץ אור. אך איזה אור ובאיזה דרכים יפיצנו? — זאת לא הגיד לנו. הן גם המטיפים לאמונה מתפארים, כי יפיצו אור על דרכי צאן מרעיתם, גם הרוצים בהכחדת לאומם ובטמיעה גמורה יתהללו כי יתנו לעמלים אור. בעלי־החברה ובני השתוף, גם הם יאמרו כי על דרכיהם נגה אור וכמהם יאמרו בעלי היחוד (אינדיוידואליסטים). האיש שיש לו מטרה ברורה וידועה ידבר דברים מפורשים, ולא ישתמש בסתם פרזות שאין בהן כל תכן. פ"ס אומר: „מטרת „השחר" תהיה לפקוח עינים עורות אשר לא ראו אור החכמה". ובאיזה דרכים יגיע „השחר" למטרה רוממה כזו? — זאת, גם לא רמז לנו העורך. הן „השחר" לא חפץ לתת לקוראיו מאמרים ע"ד התפתחות הטבע והאדם, ע"ד התפתחות החכמות והמדעים, ע"ד חיי העמים הנאורים וגדוליהם, ע"ד התקונים בחיי חברת האדם והתפתחותה וכדומה. ובמה זה חפץ השחר לפקוח עינים עורות? — תשובה על שאלה זו לא נתן לנו העורך. הוא חפץ ללחום נגד האומרים: „מה תתן ומה תוסיף לנו השפה המתה?" — אין כל ספק כי האומרים כן חפצי חיים הם, ואת כל דבר ימודו על פי מחירו בשוק, „והשפה המתה" יש לה מחיר רק אם ימכרוה בכסף, כמו שיעשו מורי ש"ע בבתי מדרשי המדעים, אבל אין בה כל תועלת ממשית להמון הטרוד במלחמת קיומו. ויש מתנגדים להרחבת ידיעת ש"ע, בחשבם כי השפה העתיקה הזאת ברוח קדושתה מעכבת את התפתחות ההשכלה האנושית בקרב בני עמנו. ומה עונה פ"ס לבעלי חשבון חמרי כאלה? — הוא עונה: „אני אשמיעכם מה תתן היא — ש"ע — לנו, היא תתן לנו כבוד ועז, היא תקשרנו מעדנות להקרא בשם ישראל!" בעיני מי, ישאלו מתנגדי ש"ע, נותנת לנו השפה הזאת כבוד ועוז? — האם יכובד העברי, שאיננו יודע שפת הארץ ולא למד כל חכמה ומדע בסדר ובשטה ולא יתנהג בנימוס וד"א, — האם יכובד עברי כזה על פני העמים

בשביל שהוא: יודע ש"ע? ומה הוא העוז אשר תתן לנו ידיעת ש"ע? האם תוכל השפה הזאת להיות לנו לכלי נשק במלחמת קיומנו הקשה? האם תקרב אותנו לבני העמים, אשר אנחנו יושבים בתוכם? האם תהיה נסבה שיתנו לנו שווי־זכיות ומשפט אזרחים? האם תפתח לפנינו אוצר החכמות והמדעים הסגור? התחזק את גֵּוֵנו הדל? התוסיף אמץ ללבנו ועז לנפשנו לקום בפני צוררינו ולהכריעם תחתינו? — „היא תקשרנו מעדנות להקרא בשם ישראל". אבל האומרים: „מה תתן ומה תוסיף לנו השפה המתה" הלא חפצי חיים הם ושם ישראל למחתה להם. הטובים שבאומרים כאלה חפצים במשפחה אנושית וכל עם ועם כצנינים בעיניהם, ורצונם להקריב שם עמם לקרבן להאנושית, למען יהיו למופת ליתר העמים, שמהם יראו וכן יעשו. והגרועים שבהם נכונים למכור בכורתם בעד נזיד עדשים לכל עם ועם הדורש, כי ימחו שם ישראל לבל יתחשב בגוים. ויש בין האומרים „מה תתן ומה תוסיף לנו השפה המתה" החושבים, כי רק התקונים והשנויים העקריים והיסודיים בחיי הפרנסה והכלכלה וביחס בעה"ב להפועלים יביאו מרפא וגאולה נאמנה להמון בני עמנו, ומה תועיל לנו בזה השפה המתה, הלא היא עוד תרחיב את הפרץ ותעמיק את התהום אשר בין משכילינו ובין המון בני עמנו? — הימצאו כל האנשים האלה את תשובת העורך מספקת? — — „לכן המואסים בש"ע ימאסו בהגוי כלו", יאמר פ"ס. על זה ישיבו לו רבים מהמואסים בש"ע, כי רק המה אוהבים את הגוי, לכן ילחמו בעד שווי זכיותיו, לכן יתאמצו להשכילו ולהבינו וללמדו שפת הארץ ולפתוח לפניו שערי ידיעות החיים וחכמת האדם. מי שיש לו חפץ או צרך באמונה — יחזיק בה! מי שיש לו חפץ בש"ע, הלא התנ"ך והמשנה פתוחים לפניו; אבל למה לנו ספרות חדשה בש"ע, האם אין חכמה וספרות בגוים שאנחנו יושבים בהם? ולמה לנו לקבוע מדור בפני עצמנו בדברים ששייכים לכל האנושית? יכולים אנו להבין, כי הספרות העברית צריכה להתקים לפי שעה בתור מעברה לחיים אחרים, אחרי שאנוסים אנחנו לדבר אל אנשים אשר לא יבינו שפה אחרת, למען ישמעו לקולנו ויעזבו ארחותם ושפתם ויבחרו בשפה חיה, ואז גם יחשבו מחשבות ככל האדם; אבל לעשות את ש"ע לתכלית בפני עצמה ב„אשר בה שוררו משוררינו וחוזי עמנו" זאת נשגבה מבינתנו. לפי דעתנו, יאמרו המואסים בש"ע ממין הזה, — כל הבוחר בש"ע לתכלית בפני עצמה ימאס בהגוי כלו, כי יקר לו איזה דמיון נעים, איזו פרוזה כמו „אשר בה שפכו כמים לבם לאלפים מאבותינו" מהגוי כלו וממצבו החמרי ומהתפתחותו והשכלתו. פ"ס אומר: „לא לבושת ולא לחרפה לנו האמונה כי יבא קץ לגלותינו, כי יבוא יום ותשוב הממלכה לבית ישראל". אבל רק אז תהיה אמונה כזאת — ישיבו לו — לא לבושת לנו, לו השתדלנו והתאמצנו להשיב את הממלכה לבית ישראל. אבל לשבת בחבוק ידים, לבלי לחום על זכיותינו ולשכב למעצבה בבערותנו ולהשתעשע באמונה רחוקה, בדמיון מופלג, ולשכוח את ההוה בשבילו, להנזר מן החיים המציאותיים ולצפות כי יבוא קץ לגלותינו, — אמונה כזאת

היא גם לבשת ולחרפה לנו וגם מזקת מאד, אחרי כי היא מעלמת מעינינו את מצבנו האמתי בלאומים. אמנם יש ויש תשובות ברורות ונכונות להשואלים: „מה תתן ומה תוסיף לנו השפה המתה?" אם אך יבקשו תשובה ורוצים הם בה, אבל פ"ס אחז בדרך קצרה, בדרך הכבושה לבעלי מליצה, אשר לא יעמיקו חקור. תשובת סמולנסקין להמואסים בש"ע היתה לבטלה, ממה־נפשך. אם השואלים: „מה תתן ומה תוסיף לנו השפה המתה" המה אנשי דעת וחקר, אשר ע"פ השקפותיהם ודעותיהם בחקרי נפש העמים, סגולותיהם, כשרונותיהם ולשונותיהם, בחכמות החברה והמדינה בכלל, ועל פי משפטיהם על יחוסו של ישראל לשכניו ומצבו החמרי והתרבותי המיוחד, — אם נשען על כל אלה נקבעה הדעה בלבם, כי ש"ע למותר היא לבני ישראל בזמננו, הישובו האנשים האלה מדעותיהם ומהשקפותיהם אחרי קראם „הפתח דבר" של פ"ס? הלא אז יוסיפו לשנוא את ש"ע, אחרי רואם כי סופריה לא ידעו לענות כראוי על שאלת השאלות „מה תתן ומה תוסיף לנו השפה המתה?" אשר בפתרונה הנכון תלוי קיום כל הספרות העברית החדשה. ואם פ"ס שם פניו אל המואסים בש"ע בלי כל חקירה ואומרים, מה תתן ומה תוסף לנו השפה המתה הזאת, כי בהפקירא ניחא להם, וכל שפה ולמוד, תורה ומוסר שאין מתן שכרם בצדם כאין וכאפס הם בעיניהם, האם את אנשים כאלה האמין להוכיח בדבריו? האם הם יוסרו בארשת שפתים? — סמולנסקין סִיֵם את פתח דברו להחוברת הראשונה של „השחר": „אהבת עמנו תהיה נר לרגלינו, ובשם שפתנו נדגול סלה" אבל מה היא אהבתו לעמנו ומה כחה, ומה יאהב בעמנו, ואיך תאיר האהבה הזאת את הדרך לפניו ומה כונתו בדבריו כי בשם שפתנו ידגול? — זאת סתם העורך.

חוברת „השחר" הראשונה נפתחה בשיר „זכר ליציאת מצרים" מאת המשורר המושבע ב„המגיד" — אלכסנדר הלוי לַנגבַנק. מה מצא פ"ס במחרוזת מלים זאת, כי נתנה בראש „השחר" — זאת לא ארע. אבל זאת ארע כי הקורא הפשוט לא ימצא בה כל רוח שירה, כל רעיון וטעם. אחרי השיר הראשון יבוא השני „בשם אהבת ארץ מולדת" וחתום תחתיו אות ס. הוא העורך בעצמו. בשיר הזה הביע פ"ס את אהבתו החזקה לציון וירושלים. סמולנסקין שלח לפני השיר את הדברים האלה: „הרעיונות האלה עלו על לבי, בעת מועד הרובים (שיטצענפֶעסט), בהתאסף הנה רובים לאלפים מקצוי ארץ, עת בכל רחובות נראה המון חוגג ושירי־עליזים מכל עברים נשמעו. אז עלה זכרון ירושלים בעת מועדיה על לבי ואשיר את השיר הזה". השירה הזאת היא עדה נצחת על חזק אהבתו של פ"ס לירושלים. האהבה הזאת היתה מרוקמה בגופו ונפשו, כי מיום עמדו על דעתו הרגיש את מרירות הגלות ונפשו שאפה לארץ אבותיו. האהבה הזאת אשר יקדה תמיד בלבו שמה אותו לחוזה חזיונות ותברא לו ניב שפתים. סמולנסקין הצעיר לימים האוהב שיר וזמרה הולך לשוח אל גן הפּרַטר, ובתוך המון החוגג ישמעו

שירי עליזים ולמרבה השמחה אין קץ. גם היהודים והיהודיות, המקושטות בתכשיטיהן נדחקים בקהל צוהלים זה, גם הם ישמחו אלי גיל כעמים, גם הם ישבו בין שדרות העצים וישתו שכר כשכניהם האשכנזים ולוקחים חלק כחלק ביום מועדם, גם היהודים בעלי הפאות והבגדים הארוכים שטים הנה והנה בין המטילים מבני עם הארץ ונהדפים ונדחפים בשאט נפש מכל צד, — גם הם ישמחו ויתרועעו כי את ויען ביפיה תחזינה עיניהם. וסמולנסקין אשר לבו לב רגש — הוא לא יוכל לשמוח הפעם, אף אם מקהלות המנגנים בכלי שיר והמזמרים בפה ישמע על כל צעד בקול תרועה, כי זכרון ירושלים עלה על לבו, ואיך ישמח לשירי־נכר? אז ישיר פרץ האבל בין השמחים:

. . . .

אֻמְלָל! אֻמְלָל! אֵיפֹה אַרְצְךָ אֶרֶץ מוֹלֶדֶת?\
אַיֵּם אַחֶיךָ, אַיָּם? לְצָרָה יֻוָּלֵדוּ!\
כָּל הָעַמִּים יַעֲלוּ, וּבַת עַמְּךָ יוֹרֶדֶו\
הַגּוֹיִם יִתְאַחֲדוּ, וְאַחֶיךָ יִפָּרֵדוּ.\
מֵאָז בַּגּוֹלָה הָלָכוּ, אַרְצָם שָׁכֵחוּ,\
הֵפֵרוּ בְּרִית אַחִים, אַחֲוָה וְשָׁלוֹם זָנָחוּ..\
הָהּ! לוּ בַּמִּדְבָּר יָשַׁבְתִּי בְּאֶרֶץ צִיָּה,\
אִם אַךְ בַּמֶּרְחָק אֶרֶץ מוֹלֶדֶת לִי הָיְתָה —\
מִשְּׂבוֹעַ בְּטוּב הַתֵּבֵל, בְּאֶרֶץ נָכְרִיָּה.\
כָּל עוֹד מַמְלָכָה וְאֶרֶץ מֵעַמִּי שָׁבָתָה.\
גַּם אִם בְּהֵיכְלֵי שֵׁן אֵשֵׁבָה בְּזָהָב פְּרָוִים,\
אֶשְׁכַּח מֵאֲכוֹל לַחְמִי אִם אֶשְׁכָּחֵךְ יְרוּשָׁלָיִם!

בשנה הראשונה לצאת „השחר" נסה פ"ס את ידיו לכתוב שירים, כאשר כן עשו גם טורגניוב ושצדרין בראשית עבודתם הספרותית, — אך הנסיון הזה לא עלתה בידו, ובהוכחו כי לא משורר הוא ותפארתו לא תהיה על הדרך הזה נִער כפיו ממלאכת החרוזים. אחרי השיר „אהבת ארץ מולדת" באו בהחוברת הראשונה של „השחר" מכתמים קטנים מאת מו"ח, אשר תוכם כבָרם תפל. אחרי המכתמים באו שני מכתבים שיש להם איזה ערך תולדתי. מכתב אחד הוא מכתב ר' יוסף פֶּריל ז"ל, ומכתב שני „מאיש נודע על ידי ספריו הרבים" ולא נקרא בשמו מפורש. אחרי שני המכתבים נדפס „מכתב אל המוציא לאור על דבר חזון ערך מכתב עתי השחר תכליתו ומטרתו". המכתב מלא מליצות נפוחות וחסרות טעם ואין בו כל תכן. הא לך, קורא נכבד, דוגמה קטנה ממליצות המכתב אל המו"ל: „... ואני תפלה אשר מנגה השחר עבי הסכלות יעבורו ויטהרו שמי החכמה, והנה מפיך יצא יהגה ברוחו חתולות ערפל וענן אשר פרשו מוטות כנפיהם על מחוז ארץ מולדתי

גאליציען וארצות אשר מעגליה יתמוכו להגיה חשכם, ולילה כיום יאיר. תלך בכח הזה כל הלילה הנטויה עלינו הולך ואור עד נכון היום — כי יפרש שמש התורה והחכמה מרפא בכנפיהן סכת שלומן עלינו, ושלום יעשה לנו"...
כתום המכתב הארוך והריק הזה אשר נחתם ביום ה׳ לסדר צדק צדק תרדף ו„תברך" לפ"ק, באו ידיעות ע"ד ספרים חדשים. בסוף החוברת נדפסת ראשית הספור „התועה בדרכי החיים" אשר אדבר עליו בפרוטרוט בספר מיוחד ע"ד ספרי סמולנסקין. בכלל יצאה החוברת הראשונה של „השחר" צנומה ודלה בכמותה ואיכותה, וכל ערך מדעי או ספרותי, מלבד „התועה בדרכי החיים", לא היה לה. אך תביעות הקוראים העברים בימים ההם היו כל כך קטנות והשקפותיהם על הספרות העברית ותעודתה כל כך צרות ומצומצמות, עד כי ששו גם על החוברת הזאת ויראו בה נגהות השחר. ראש ספור „התועה" הטיל רעש גדול במחנה הקוראים העברים ובקצר רוח וכליון עינים חכו לקראת ההמשכים.

* *
*

החוברת הראשונה של „השחר" היתה מסודרה וערוכה לדפוס, כאמור, עוד בחדש אלול תרכ"ח, ובידי פ"ס אין פרוטה במה לשלם את חצי הוצאות הדפוס, כאשר היה מותנה בינו ובין המדפיס. את הכסף שנתנו להעורך על החוברת הראשונה הוציא לצרכי גופו ההכרחיים. עבר חדש ימים והחוברת עודנה מונחת בקרן זוית בבית הדפוס ואין איש בא לעזרת העורך לחלצו מן המצר. בינתים שב ליאון מפריז וימצא את אחיו במצב נורא מאד: בגדיו קרועים ובלואים וגם לחמו לנפשו יחסר. אז שלם ליאון להמדפיס את חצי הוצאות הדפוס והחוברת יצאה לאור, ולפ"ס רָוַח מעט. בהיות ליאון בפריז פעל על החברה כי"ח, על ידי אלברט כהן הנודע, כי יקצבו תמיכה שנתית ל„השחר" חמש מאות פרנק. החוברת השניה של „השחר" נמסרה לדפוס, וליאון נסע לפראג ויאסוף כסף מתשעה עשר חתומים וישלח את דמי החתימה לפרץ לויען. בחוברת השניה הדפים העורך שלשה מהמכתבים הפרטיים, עם כל תארי הכבוד אשר נתנו לו, אשר באו לידו אחרי צאת החוברת הראשונה לאור. בשלשת המכתבים האלה אין אף מלה אחת שיש בה חפץ להקוראים. הסופרים העברים לא שמו בימים ההם את לבם להנמוס הספרותי, וגם סופר כפ"ס שהיה בעל טעם ודעה לא נהג סלסול בעצמו, להיות עושה כסופרי הגו ם שמבדילים בין רשות היחיד לרשות הרבים. בעמל רב עלתה בידי פ"ס להשיג כסף על הדפסת החוברת הג׳, כי מספר החותמים על „השחר" ומשלמים ב„מזומנים" היה עוד מצער עד כי הוכרח לפנות אל אוהבי שערי ציון כי יקומו לעזרתו. בה„דבר אל הקוראים" אשר בחוברת ג׳ יאמר פ"ס: „... עיניכם הרואות כי לא אחום על כספי ועל עמלי להגדיל תפארת השחר למען ילך יאור לשמחת לבב דורשי תושיה ולמוהר אחשוב להעביר לפניכם את כל העמל

והתלאה אשר סבוני עדי היה לאל ידי להוציא לאור את הדבר הגדול הזה... וכבר הכירו מעבדי חכמי לב מכל קצות ארץ (?!) ולא למען הלל פעלי דברתי עד הנה, רק לעורר את לבב אוהבי שערי ציון באמת כי יקומו איש איש מעירו לעזור לי בדבר הזה, לא למעני רק למען תרבה הדעת. אני לא ראיתי שכר בעמלי עד הנה וגם עוד תקוה רחוקה כי אראה שכר בימים יוצרו..." מתוך קריאתו של פ"ס „אל הסופרים" נלמוד לדעת רוח סופרינו בימים ההם: „כתבו לי מאמרי בקרת — קורא סמולנסקין אל הסופרים — אף על פעל ידי ואתנה להם מקום בהשחר אם אך ראוים המה לבוא בקהל. אך אם יעיז איש לחרף את מנגדו יהיה מי שיהיה ידע מראש כי לא אפנה אל דבריו. על המבקר לשים עין על הספר ולא על המחבר, וביד המחבר להשיב על הבקרת אך לא לשים תהלה בהמבקר". תמימות ספרותית זו תזכירני את אשר קראתי בספר תולדות התיאטר ברוסיא, כי בראשית התקופה שעשו במה לחזיונות הסופרים ברוסיא היו כותבים את המודעות העפות בנוסח זה: ליהוי ידוע כי היום יציגו על במת החזיון חזיון־תוגה, לכן נאסר מטעם פקידי התיאטר על קהל הרואים להרים קול צחוק בתוך המחזה וכל המרבה לבכות הרי זה משובח. מעין כַּפרות כזו נמצא גם בספרי הלכות דרך ארץ לבני מרום הארץ אשר חוברו בשנות המאה שעברה, בשפת רוסיא. באחד הספרים האלה מצאתי סעיף כזה: לא מן הנמוס הוא לנקות את החוטם בכפנו. האסטנסים ואניני הדעת משתמשים לצרך זה במטפחת עשויה לדבר.

גם סמולנסקין היה משנן לסופריו פרק בהלכות דרך ארץ בסגנון זה, וכפי הנראה היה צרך גדול בדבר. גם להמשוררים ירבה אזהרות והתראות בסגנון אשר הוא אפשר רק בספרותנו. אחרי אשר הודיע להמשוררים בקרב ישראל כי יקבל ל„השחר" רק שירים קטנים, אשר נושאם יהיה דבר הנוגע לעם ישראל וכי לא יהיו העתקות משפה אחרת, אז ידבר אליהם בשפה נמרצה כזו: „התנאי היותר גדול: כי השירים יהיו ערבים לחיך ונקיים משגגות או פשעים נגד חקי הלשון וכהנה. ובדברים האלה לא אשא פני איש. ובכל כפר לא ישו לבי להטות את המשפט הזה".

כצאת שלש חוברות הראשונות מ„השחר" שנה א' נתעכבה ונפסקה עוד הפעם הוצאתו מחסרון כסף, וכחדשים אחדים עברו על העורך בתקוות שוא. אז התאונן במכתביו לאחיו ליאון שישב בעת ההיא בפראג, על כי החרידהו ממנוחתו בעיר הזאת ויביאהו לויען לראות ימי עני וצרה. „השחר" היה תלוי בנם: חבר סופרים עוזרים קבועים, אשר רוח אחד ומגמה אחת להם או גם אשר מגמותיהם שונות לא היה לו, קופת העורך היתה ריקה כמצולה שאין בה אף קשקשת דגים; אוצר ידיעותיו של פ"ס לא היה מלא וגדוש כל כך ו„השחר" היה צריך להתפרנס בחמר וברוח במקרים. ליאון השתדל בפראג לפני הד"ר הלר כי יקום לעזרת „השחר" ויצילו ממות בלא עתו וישלח הד"ר הלר את כל הונו אשר היה בידו, שטר־מניה אשר שויו היה חמש מאות פלורין, לפ"ס, וזה האחרון נתן את השטר השלוח בעבוט לשולחני וילוו לו עליו שתי מאות

זהובים, ובכסף הזה הדפיס את החוברת הרביעית וחלק מהחוברת החמישית. בעת הזאת חִלה פ"ס את פני הד"ר ש. רובין, כי יבוא לעזרת „השחר" ברוח וירבה לתת על ידו מאמרים שונים, מלבד הספר „גאון יהודה וירושלים" אשר כבר החל לבוא בהמשכים בחוברות „השחר" הראשונות. והד"ר רובין נענה לו ויבטיחהו לעבוד ב„השחר" כל ימי חייו ולתת לו בכל שנה ושנה ספרים שלמים חדשים לדפוס, מלבד מאמרים לא גדולים, וישביע פ"ס את הד"ר רובין, כי לא יעזוב את „השחר" אם גם ישתנה יחס הידידות ביניהם. והד"ר רובין — כאשר ספר לי בעצמו — תקע לו כף ויבטיחהו, כי עבודתו ב„השחר" לא תהיה תלויה בהיחס אשר יהיה בינו ובין עורכו. ורובין שמר את מוצא שפתיו כל ימי חיי „השחר", אף כי במשך הימים נחלשה הידידות שהיתה בינו ובין פ"ס בשנות „השחר" הראשונות; ומלבד הספרים והמאמרים שנתן הד"ר רובין ל„השחר" בלא מחיר היה פעמים רבות לעזר לסמולנסקין גם בסדור „השחר" ובעבודות שונות אחרות והכל בלא שכר. כאשר העלתה החוברת הרביעית על מכבש הדפוס החל סמולנסקין לבקש לו ספורים וחזיונות למלא בהם את החוברות, לבל יהיה הוא המספר היחיד והמיוחד ב„השחר". אך אם נקל היה למצוא בעת־ההיא מבארי מקרא, וגם זאת לא ע"פ דרך הבקרת, — בעלי מליצות, מפלפלים בתלמוד ו„חוקרי קדמוניות" ממין מיוחד, הנה חזון המספרים לא היה נפרץ כלל בקרב הסופרים העברים בימים ההם. והנה נזדמן לפ"ס אדם אחד וימצא בו את אשר בקש, ועוד בחוברת ד. הדפיס אחד מחזיונותיו בשם „אליהו הנביא". האדם הזה הוא המספר מ. ד. בְּרַנְדְּ־שְׁטֶטֶר, אשר היה אחד העמודים אשר „השחר" נשען עליו כל ימי צאתו לאור*) כי הקוראים העברים חכו תמיד בקצר־רוח לקראת ספוריו וחזיונותיו אשר בדחו את דעתם וישמחו את רוחם הנכאה. על דבר ההזדמנות הזאת כותב לי ברנדשטטר באחד ממכתביו כדברים האלה: „בשנה הראשונה לצאת השחר לאור הייתי במקרה בויען ואנכי אז כבן עשרים וחמש, ותתאוה נפשי לראות את פני כותב את „התועה" אשר הרעיש אז את עולם הספרות בישראל. בקרתיו בביתו ובלכתי מאתו נתתי על ידו את מאמרי „אליהו הנביא" למקרא, מבלי אשר עלה על לבי כי יתן מקום לו במכתב עתו. ממחרת היום ההוא, טרם עזבי את בית מלוני בבקר, והנה סמולנסקין בא אל חדרי ויתן גליון נדפס לידי, שמתי עיני בו והנה הוא קאררעקטור ממאמרי „אליהו", אנכי לא האמנתי למראה עיני וסמולנסקין ענה בשמחה גלויה ויאמר: „ראה הקדשתיך היום לסופר ועוזר במכתב עתי, לך בבחך זה וכתבת ספורים כי לכך נוצרת". אלה המה דברי סמולנסקין אלי מלה במלה, לא הוספתי עליהם ולא גרעתי מהם. בשובי לביתי שלחתי לו מאמרים אחדים מן המוכן והחלותי לכתוב

*) הפרופ. ד. קויפמן ערער במכתביו לפ"ס על הספורים אשר הוא נותן ב„השחר" ויענהו סמולנסקין „...גם בשנה הבאה אתן ספורים אשר הם המה העמוד אשר כל „השחר" נשען עליו, ובלעדם לא יכולתי להוציא אף רבע שנה, כי רוב הקוראים רק להם ישאו עין..."

ספורים, „מרדכי קיזאוויץ" „וראשית מדון" יצאו תכופים זה אחר זה וימצאו חן בעיני הקוראים למרות רפיונם ומגרעתם, כי הנאוועלע העברית היתה אז כדבר חדש בספרות ישראל. „אליהו" הגרוע מכל אשר כתבתי נעתק פולנית וקיזאוויץ וראשית מדון נעתקו אנגלית ורוסית וזארגון..."

כצאת החוברת החמישית מבית הדפוס לא היה כסף בידי העורך במה להדפיס את החוברת הששית שהיתה ערוכה לדפוס, ובעת ההיא התגורר הסופר אלעזר שולמַן בויען ויעבוד בתור כותב־מכתבים באחד בתי המסחר ודירתו היתה בבית אשר גר בו פ"ס. שולמן וסמולנסקין התודעו זה לזה עוד באודיסה ומני אז היו רעים וידידים, ובשבת שולמן בויען לא זזה ידו מתוך ידו של פ"ס ויחפוץ בקיום „השחר". ושולמן אשר ראה כי החוברת הששית מונחת בבית הדפוס ומחסרון כסף לא תראה אור, נתן מכספו, אשר לא רב היה, סך 150 רו"כ להדפסתה. בחוברת זו אשר בה נשלם חצי השנה הראשונה ל„השחר" יאמר העורך לקוראיו: „... לשמחת לבי יהללו מביני מדע מקרוב ומרחוק פעלי עד בלי די, ודי כח דבריהם להביא אמץ ותקוה בלבי, כי גם בימים יוצרו ימצא השחר חן טוב בעיני קוראיו. ואני על משמרתי אעמודה להשכיל להטיב אותו מחוברת לחוברת למען תרבה הדעת על ידו, אשר זאת מגמתי בכל העמל הרב אשר עמלתי עד הנה, עדי הוצאתי מחשבותי לפעולות ידים..." ולהלן יאמר „... לכן ידעו וישימו הקוראים אל לבם כי עליהם המצוה להחזיק בימיני כאשר יש לאל ידם לעשות, ויקומו איש איש בעירו לדבר על לב מכיריו אוהבי שערי ציון להביא את השחר לביתם".

* *
*

כאשר נשלם חצי השנה הראשונה של „השחר", באו להעורך עוד הפעם ימי מחסר ועני. בעמל רב הצליח בידי פ"ס להדפיס את החוברת השביעית והשמינית. במאמרו „חוטא אחד יאבד טובה הרבה" אשר בחוברת ז. יאמר פ"ס ע"ד הוצאת „השחר" כדברים האלה: „... בלבב שלם ונפש חפצה החילותי לעשות מלאכתי, לא למען בצע כסף, ולא למען נחל כבוד, כי אם למען הוציא הדבר אשר אליו נשאתי נפשי זה ימים ושנים, לפעולות אדם. זה ימים רבים עלו מחשבות על לבי, כי דרוש מאד לבני ישראל מכתב עתי מאסף דברי חכמה ותושיה, אשר לא ישא פני איש ולא ישים לבו לגערת החנפים אשר יקראו אחריו מלא, כי אם בשם עמו ידגול ובעזרת האמת יעשה חיל, כי צעקת המשכילים הרודפים לבקש דבר ה' בחכמה ובתם לבב ונרדפים על צואר כל היום, עלו באזני..." אופיו הספרותי ונטות רוחו של „השחר" לא התבררו עוד כל צרכם. ובדבר פ"ס על תעודת „השחר" חזקה עליו יד המליצה, וגם הפעם לא הגיד לנו מה היא האמת אשר בעזרתה יעשה חיל. יש אמת מדעית ויש אמת חברתית, ואל מי משניהן נשא פ"ס את נפשו לא נדע מדבריו. פ"ס מצטדק במאמר הנ"ל לפני החותמים על שחוברות „השחר" לא

יצאו במועדן וזמנן ובין יתר דבריו הוא אומר: „. . . גם לא חסרון כיס עצר בעד החוברות, כי רבים המה אשר יתנו לפעולתי צדק ויתמכו בימיני, כי אם באשמת המדפיס הראשון אחרו פעמי החוברות כפעם בפעם. . . ואני הייתי כאסיר אל בית דפוסו, מאשר כי כתבתי ידי על הכתב ולא חפצתי לבוא עמו במשפט, פן יארכו הימים עדי אצא צדיק במשפטי, וזאת רק זאת היא הנסבה אשר עמדה לשטן להשחר. . . אך עתה יצאתי לחפשי לשמחת לבי ובידי לבחור לי בית דפוס כחפצי. . ."

פ"ס התביש להגיד לחותמיו כי חסרון הכסף הוא סבת עכוב יציאת החוברות בזמנן. סמולנסקין כסה תמיד את עניותו מעיני רואים, כי חשבה לחרפה. הוא ידע כי אחיו בני ישראל נכונים לסלוח לאיש את כל חטאותיו ועונותיו, אך לא את דלותו ועניו. אחרי צאת החוברת ח' מבית הדפוס, לא היה לפ"ס כל יכלת להשלים את שנת „השחר". בויען לא נמצא איש אשר דאג לקיום „השחר" והשלמת שנתו. כסף התמיכה אשר קבל פ"ס בעד „השחר" מידי מ. בוימגרטן, זוסמן והינריך בֶניש כבר אזלו מכליו. בעת הזאת נמצא חסיד עשיר אחד אשר חפץ לתמוך בידי פ. סמולנסקין בתנאי, כי לא יקבל ל„השחר" דברים נגד החסידים ורביהם, אך פ"ס, כאשר העיד על עצמו, גער בו בנזיפה. אז החליט סמולנסקין ללכת לפטרבורג לבקש שם תומכים ל„השחר". אמר ועשה. סדור החוברות הפקיד בידי רעו אלעזר שולמן וילך לבירת רוסיא.

בלכת פ"ס לפטרבורג לבקש תומכים ל„השחר" עבר דרך פראג ויסר אל ליאון אחיו, שהיה שם בעת ההיא חזן ושוחט, וידבר על לבו, כי יעזב את משמרת הקדש ולא ישים מסוה על פניו, וילך לויען לעבוד אתו ב„השחר" ולהקל מעליו את משא העבודה הרבה הרובצת עליו. בפטרבורג התודע פ"ס אל הד"ר י. ל. מַנדֶלשטַם, שהיה אחד מאצילי הרוח וחובב ספרותנו בלב ונפש. ומנדלשטם היה לפה לפ"ס וידבר עליו ועל „השחר" טובות באזני הגבירים בפ"ב, אשר לא שמעו את שם סמולנסקין ולא ראו את מכתב־עתו, ודברי מנדלשטם היו נשמעים ומקובלים בעת ההיא בעדת אחיו הנאורים. האחים וַרשַבסקי והירץ גינזבורג ועוד עשירים אחדים נתנו ידם ל„השחר". סמולנסקין לא היה נכנס לבתי העשירים כמחבר עני העומד בפתח בלב קרוע ומורתח, כי אם כאיש העוסק בהוצאות רעיון גדול לפעולות ידים, אשר יפנה אל אנשים אשר הרעיון נוגע אל עצמם ואל בשרם. מנדלשטם העיר את אזני פ"ס על חסרונות „השחר" ומגרעותיו ויחוה דעתו ועצתו איך ובמה להיטיב את תכן „השחר" ולשבח את טעמו ורוחו, וסמולנסקין שם לבו לדבריו, כי גדול ומאד נכבד היה האיש הזה בעיניו, ויבכר אותו על פני חכמים רבים במערב אירופה. מפטרבורג הלך פ"ס לערים אחדות ברוסיא לאסוף חתומים על „השחר". פרץ סמולנסקין ומכתב עתו לא היו אז מפורסמים כל כך בקהל הקוראים, לכן לא עלתה בידו לאסוף מנויים רבים עליו, אבל הצליח למצוא

לו מספר אוהבים נאמנים ל„השחר" מהמשכילים העברים שבדור העבר, וביחוד החזיק בידו אחד מהם והוא הגביר יחיאל מיכל זבלודבסקי.

מאה הרו"כ הראשונים אשר קבל רפ"ס מידי הרוזן גינזבורג לתמיכת „השחר" שלח לשולמן לסלוק חובו, אף כי זה האחרון לא היה לו כנשה. בשוב פ"ס מפטרבורג היה די כסף בידו להשלים את שנת „השחר" וימסור תיכף את החוברות התשיעית והעשירית, אשר נסדרו בידי שולמן, לדפוס וידפיסן בכרך אחד. בדבריו אל החותמים יאמר: „... ועתה אליכם אשים דברתי, כי תשימו לבכם אל כל הפגעים והתלאות אשר עמדו לשטן לי בדרכי עד הנה ותדינוני לכף זכות על כי אחרתי המועד. הן מודעת זאת כי כל ההתחלות קשות וכבד מאד להוציא דבר למענהו לכל משפטיו בראשיתו, ומה גם אחרי אשר מקרים אחרים רבים היו כאבני נגף על דרכי ויעצרו בעדי מהוציא את זממי לפעולת ידים בעת ומשפט... ובאמת אולת ידי מהוציא את החוברות האחרונות, לולא תמכו בימיני נדיבי לב".

בחוברת האחרונה ל„השחר" שנה ראשונה יספר פ"ס להקוראים כמה עמל ויגע עד אשר השלים את שנת „השחר", והנני להביא פה קצת דבריו, כי המה יגידו לנו מה רבה היתה אמונתו בתועלת עבודתו ב„השחר" ומה חזקה היתה תקותו, כי סוף סוף ימצא לו עוזרים ותומכים למכתב־עתו אשר לא יתנוהו לנפול. „... ואני נשאתי סבלתי עמלתי, פרשתי כפי לאנשים — יאמר פ"ס — אשר רב כח ידם להושיע, אולי יתנו לי ידים, אך אין שומע. המה האירו פנים אלי ויעצוני לאמר: „עזוב את המלאכה הזאת אשר לא תחיה את בעליה, כי אמנם יש ויש לאל ידך לראות שכר לעמלך אם אך תסיר פניך מהשפה אשר עליה אבד כלח, הן שדיה צומקות ואיך תחיה את בניה?!" כזה וכזה דברו על לבי ולבבי נהפך בקרבי בראותי כי שערוריה נעשתה בישראל, כי לא יבושו בשת המתימרים בכבוד יעקב לנבל את שפתו, אך בכל זאת לא אמרתי נואש! לא הסירותי מלבי תקותי ואמונתי — אמונתי, אשר תעודדני, כי עוד יבוא יום פדות לישראל מידי שונאיו מהעמים ויום גאולה לשפתנו ממנדיה העברים, אמונתי זאת חִזקה את לבי לבלִ תרפינה ידי ולבל אסוג אחור, וגם עתה באמונתי החזקתי כי יום יבוא ויבושו אלה אשר יבושו בשפתם. ואם גם ירחק חוק היום לא נרף מקות ולא נחדול מעבוד עבודתנו לרבים פן יקרנו עון, ופן יאמר עלינו הדור הבא אשר יראה מישרים: נרפים היו נרפים כי על כן לא קמו לגדור פרצות ציון, זאת השיבותי אל לבי ואוחיל, וגם לא לשוא היתה תקותי כי מרחוק התעוררו נדיבי לב אשר נגעה אהבת עמם ושפתם בלבם ויתנו לי ידים ועזרה לכלות את השנה..."

ח.

הפסקה בהוצאת „השחר"; אברהם גיגר; יום טוב ליפמן צונץ; ד"ר א. ואלף; בפריז, כְּרֶמְיֶה; שבר־אניה בים, סמולנסקין נלחם עם הגלים, נצל; „השחר" שנה שניה; פרנסת סמולנסקין; פ"ס מנהל לחולים; תאות סמולנסקין לשחוק השח־מט; איך כתב את „התועה"; „השחר" שנה שלישית; להיות „בעל תפלה" או עורך „השחר"? קטיגור נעשה סניגור; מסע י"ל סמולנסקין ברוסיא; התאוננות; אמו של פ"ס מתה; התערוכה בויען; מחלת פ"ס; מכתבו מזוירברוינן; סמולנסקין ואהבתו לעלמה יפה ויודעת שפת עבר, טעות בחשבון, מכשולים ע"ד האהבה, אהובתו נשאת לאחר, פצעי אהבה ופצעי גאוה.

כאשר השלים פ"ס את שנת „השחר" הראשונה, לא חפץ להחל את השנה השניה עד אשר יהיה די כסף בידו לשנה הזאת, למען יוכל להוציא את החוברות מדי חדש בחדשן, ואחרי אשר סך כזה לא היה באוצרו, לכן החליט בלבו לסובב ערים ידועות באירופה ולפנות שם אל „השרידים היחידים" שבאומה, כי יקומו לעזרת „השחר", לבל יהיה תלוי בנס. פ"ס הפסיק את הוצאת „השחר" לחדשים אחדים וילך לערי שוידיה, נרויגיה, אשכנז, צרפת ואנגליא. במסעו זה התודע אל רבים מחכמי בני עמנו, ואחדים מהם עשו בקרב עדתם כל מה שיכלו לטובת „השחר". בברלין התודע פ"ס אל החכם אברהם גַיגר בעת אשר נתקבל שם לרב, ויתוכח עמו על דרכו, דרך התקונים, ובפרט על תקות הגאולה אשר בעיני גיגר היתה למכשול לבית ישראל, ובעיני פ"ס היתה כאבן פנה לבית ישראל, אשר בלעדה נפול יפול ותקומה לא תהיה לו. אחרי אשר דבר סמולנסקין שעה שלמה בחם ובהתלהבות ענהו גיגר: אולי תצדק, אך בארצנו השעה צריכה לכך.

גם אל החכם יום טוב ליפמַן צונץ התודע סמולנסקין וכל ימי חייו היה מזכיר בגעגועים את השעה אשר ישב בחדרו ואת הדברים אשר דברו. כאשר עברו שנים אחדות אחרי הראיון הזה כתב על אדות צונץ כדברים האלה: „כאשר נתכבדתי לראות אותו — את צונץ — בחדרו ולדבר על ספרות ישראל מלאו חדרי לבבי רגשי כבוד להאדם הגדול הזה כאשר לא חשתי מעודי, כי כגדל דעתו כן רבה ענות לבו וקראתי מקרב לב: אשרי העם שככה לו! דבר אין לו כמעט עם אדם, ויתנצל תמיד על אשר ימאן לקבל בביתו עוברים ושבים אשר נפשם נכספה לראות פניו, באמרו: היום קצר, לא ארע יום מותי והמלאכה מְרֻבה לפני".

סמולנסקין, אשר דאגת הפרנסה הטרידה אותו כל ימי עבודתו הספרותית ותשלול ממנו עתותיו וחלק מכשרונותיו, קנא תמיד בצונץ, אשר כל ימי חייו, כשרונותיו ועתותיו, נתונים לחכמת ישראל וגם רגע לא יבטל. — בקופֶּנהַגֶן התודע פ"ס אל הד"ר א. א. ואלף ויחליף אתו אחרי כן מכתבים. סמולנסקין

הבדיל את המטיף ד"ר ואלף לטובה מכל המטיפים אשר יצאו מבתי המדרש באשכנז. הד"ר ואלף אהב את עמו ואת ספרותו אהבה עזה, למרות היותו תמיד בחברת אנשים אשר מאסו שם ישראל ושפתו. סמולנסקין הצעיר אשר רוחו להטה גחלים בדברו על עמו וגורלו עשה רושם עז ועמוק על המטיף הזקן ואלף, אשר ראה בכל אשר פנה קרירות נוראה בכל הנוגע לישראל ותורתו. סמולנסקין היה לו כאות נאמן כי עוד רוח העם העתיק חי וגם שפתו חיה.

בפריז התודע פ"ס לכרמיה, אשר היה נכון בעת ההיא ללכת לבירת רוסיא להשתדל לטובת אחיו אשר אהב, ויניא אותו פ"ס — כאשר יספר ב„השחר" שנה עשירית צד 522 — מעשות זאת באמרו לו, כי רק אלה אשר יבינו שפת עבר המה ידעו מצב אחיהם ומה טוב להם, ואם אין ירעו באשר יחפצו להיטיב. על זאת ענה כרמיה, לפי עדותו של סמולנסקין, „בשמחת לבב נכון הייתי להקריב עשר שנים משנות חיי לוא מצאה עוד ידי ללמוד שפת עבר". בהיות סמולנסקין בדרך מסעו זה בקרבת העיר מַאלמֶא Malmö אשר בשוֶדן הדרומית נשברה האניה אשר עבר בה בים, ורק במקרה נפלא נצל ממות; מני אז מצאה המחלה, אשר הורידתהו קבר, קן בגופו החזק. סמולנסקין היה אוהב לספר כל ימי חייו ע"ד מאורע זה והנס שקרה לו, כי לא ירד תהומות, וכיד הדמיון הטובה עליו היה מפליג ומגזם את גדל הסכנה שהיתה נשקפת לו בים. ולפעמים בתקוף אותו יד המליצה היה מספר, כי שעות אחדות רצופות נִשא על גלי הים, גם ירד תהומות, ובדרך פלא הציל את חייו. ואין כל פלא בזה, אם מקרה שבר האניה בלב ים נתן מזון מספיק לדמיונו הנלהב של המסַפר הזה, אשר ראה את עצמו כאחד האנשים אשר ההשגחה קוראה אליהם ושומרת אותם.

במסעותיו אלה, אשר עבר פ"ס ארצות רבות לעשות ל„השחר" אסף מלבד כסף גם מראות וחזיונות בדרכו, אשר נתנו מזון חדש לכשרונו הספורני.

בימים ההם היה פ"ס הסופר העברי היחיד אשר ראה ערים רבות ואנשים רבים.

* *

*

בשוב פ"ס מדרכו לויען החל להוציא את „השחר" שנה שניה. הוא גר אז בבית־מלונו של נֵיס בחלק העיר לעאופולדשטַדט, ששם יושבים רוב היהודים, וגם ארוחתו היה אוכל בבית המאכל הכשר אשר בבית־מלונו, ששם היו אוכלים רוב היהודים הבאים מרוסיא לויען ונזהרים ממאכלות אסורות. ליאון סמולנסקין היה בקיץ שנת 1870 שוחט וחזן בפרַנצֶנסבַד, אשר שם יבואו עשירים רבים מבני ישראל ברוסיא לשתות ממעיני הרפואה, ויאסוף שם בין האורחים כחמשים חותמים על „השחר" ויעש שֵם לס"ע הזה

בקרב „קבוץ גליות" המתכנס במקומות הרחצה בסביבות פרנצנסבאַד. יל"ג היה תומך בכל מאמצי כחותיו בידי „השחר", אף כי כעס על אחיו העורך שהוא עוסק בהוצאת מ"ע אשר קצר כחו לפרנס אותו, ואיננו מבקש לו מקור למחיה בדרכים אחרים. ההכנסה שהיתה לפ"ס מ„השחר" שנה זאת לא הספיקה צרכיו, ומה גם לשלוח כסף לאמו הזקנה אשר דרשה עזרתו. לכן היה אנוס להקדיש מעתותיו להחולים העשירים הבאים מרוסיא לויען להתרפא ויהיה פ"ס מובילם להרופאים ולהחנויות ולכל מקום אשר ידרשו, אך עשה כל אלה בתור מכיר ומקרב גר ומכנים אורח ולא השפיל את כבודו לשרת את פני החולים העברים הסרבנים והטרחנים כאחד מנהלי־האורחים אשר בעיר גדולה. והעשירים היו משלמים לפ"ס בעד עמלו ויגיעו למענם גם כן לא בתור „שכר טרחה", לבל ילבינו את פני העורך, שהיה נוח להכלם ולהעלב, כי אם בצורה יותר נאותה להמקבל ולהנותן את השכר. גם את החולים העניים בני רוסיא היה פ"ס מוליך לבית־החולים ועוזר להם כפי יכלתו. חדרו של סמולנסקין בבית־מלונו של וים היה תמיד פתוח לפני העוברים ושבים, ושני לוחות למשחק שח־מט פתוחים היו מונחים תמיד על שני שלחנות קטנים, וכל הבא לבקר את עורך „השחר", היה העורך מבקשו לשחוק אתו בשח־מט, ופ"ס היה משחק בחשק נמרץ ואינו מרגיש את מרוצת העת. אך כמעט תמיד היה הוא המנוצח וידו על התחתונה. כשהיה משחק עם אחיו ליאון בשח־מט וזה האחרון מנצחו היה פרץ מתקצף ומתרגז.

אחדים מעשירי בני ישראל ההולכים מרוסיא דרך ויען למעינות הרפואה באוסטריא השתדלו לקחת את עורך „השחר" לחתן לבנותיהם, בהאמינם כי הוא מרויח כסף רב ב„השחר", אחרי ראותם כי הוא מתנהג „בשררות". אך פ"ס לא אמר עוד לבנות בית כי לא חפץ לקחת על רחיים על צוארו טרם שהתכונן „השחר" במדה שיש בו לפרנס את עורכו וביתו. ב„פתח דבר" אל „התועה" הוצאה שלישית יספר לנו פ"ס בעצמו מה כבדה היתה עבודתו ב„השחר" בשנים האלה — תר"ל ותרל"א — ואחרי כל זה לא ראה שכר בעמלו זה. „העמל הרב — מספר פ"ס — אשר העמסתי על שכמי בהוצאת השחר, העבודה הרבה אשר בלעה כל עתותי ולא נתנתני אף השב רוחי, אחרי כי בשלשת שני השחר הראשונות לא לבד כי לא ראיתי שכר בעמלי, כי אם נטל עלי לעבוד עבודת עבד למען מצוא שכר להחיות נפשי ונפש השחר, אשר ההוצאות עליו רבו על ההכנסות, וכאם רחמניה אשר לא תסוג אחור מפני כל עמל ועבודה למען פרי בטנה כן טפחתי ורביתי אותו, גדלתיו והחיתיו, שֵׁנה מעיני גזלתי ומנוחה לא ראיתי שנים רבות רק למען הקימו והחיותו. ובעת כזאת, בעת אשר אני הייתי הכותב והסופר, המגיה ורואה החשבונות והשולח אותו במועדו וכותב המכתבים וקורא את המאמרים, וכאלה אך ידי עשתה ואין איש אתי לעזרני, וכאשר מודעת תהי זאת לקוראי השחר כי לא בחדשות וילדי יום כסיתי פניו, לא במאמרים אשר מבלי קרוא אותם יכולתי לתת אותם בדפוס, כי אם ספרים גדולים ושונים בחכמה ומדע,

אשר נטל עלי לקרוא כלם מראשיתם עד תמם בטרם נתתים לדפוס ולהעיר במקום אשר חשבתי כי נחוץ הוא, בעת ז..את יבין כל איש כי רגעי היו ספורים ורק בלילה (על הרוב מן השעה העשירית עד השעה הראשונה או גם השניה אחרי חצות הלילה) כתבתי את אשר היה עלי לכתוב למען השחר, ובעת ההיא כתבתי גם את הספר הזה, ולפעמים סבב עלי ראשי כגלגל עד כי כמעט לא ראיתי את הניר בכתבי, ובכל עת ששתי אלי גיל כאשר מצאה ידי לגמור את העלה ולתתה (ולתתו) לדפוס גם מבלי קרוא אם לא תמצאנה בה (בו) שגיאות. כה נטל עלי לעשות תמיד לכתוב ולתת כרגע לדפוס, ואם לפלא יהיה אם ראיתי אחרי כן כי לפעמים נשמטו שורות שלמות, כי בחפזי בכתבי לא ראיתי כי לא כציר נאמן היתה היד לשולחה הרעיון ולא הוציאה כל רוחו..."

* *

*

סמולנסקין גמר שנת „השחר" השניה, ויקרב אל הוצאת השנה השלישית וידיו ריקות, כי מספר החותמים ברוסיא לא רב היה ודמי חתימתם נשאר בידי הסוכנים, ורק חלק קטן מהכסף הזה בא לידי העורך, ואת החלק הקטן הזה היה צריך להוציא על המשלוח. אך ידי סמולנסקין לא רפו ובתחבולות רבות השיג כסף להדפסת החוברות ורק כאשר קרבה השנה השלישית לגמר היה פ"ס כאובד עצות ולא ידע מוצא לכסף. י"ל ס' הוכיח את אחיו פרץ על שהקדיש עתו ועטו לעסק רע כהוצאת „השחר" אשר ישביעו עמל אין קץ ומאומה לא יתן לו, וייעץ לו לבקש משרת חזן, אחרי שקול נעים וערב לו ויודע פרק בשיר, ובלי ספק יקבל שכר טוב ואז תהיינה עתותיו בידו ללמוד ולהשתלם בידיעותיו. אבל פ"ס לא אבה להיות „בעל תפלה" ולסלק את ידו מ„השחר" — משאת נפשו, ולמען הניח את רוח אחיו ענה אותו כי אם יעברו עוד שלשה חדשים ומצב „השחר" לא יוטב, אז אות הוא כי ילד רוחו איננו בר קימא וחיה לא יחיה, גם אם יתן בעדו את נפשו ויפסיק בעצמו את ההוצאה ויאש את לבו על כל העמל שעמל ב„השחר". אך למען יוכח בדבר זה, דבר על לב אחיו, כי יסע לוַרשוי להביא סדרים במנוי הסוכנים ותנאי תשלומיהם להעורך ולשים גבול לכח הרשאתם אשר נטלו לעצמם ולהרבות מספר החותמים בערי השדה. יל"ס נתרצה להצעה זאת ויסע לורשוי בקיץ שנת תרל"ב ובמחשבתו היתה, כאשר ספר לי בעצמו, לשום קץ ל„השחר", ובזה, האמין, יציל את אחיו העורך מענין רע, מפזור הנפש והכחות, ואם לא ימית את „השחר", חשב בנפשו, ימית „השחר" את אחיו. יל"ס בא לורשוי ובמחשבתו היתה לכתוב לאחיו, כי אין כל תקוה ל„השחר" וטוב לו לחדל ממנו בעוד מועד. אך למרות החלטתו ראה ונוכח, כי יש אוהבים ל„השחר" ועתידות טובות נשקפות לו. אז החליף גם הוא את החלטתו בדבר „השחר" ומקטגור נהפך לו לסנגור. בורשוי נמצאו משכילים רבים אשר החזיקו בידי

י"ל סמולנסקין וביחוד העסקן בצרכי צבור הלל נוסבוים ז"ל, אשר השתדל הרבה לטובת „השחר". מורשוי הלך יל"ס לפטרבורג, ובעזרת הד"ר יוסף ווּיברלינג והמשורר י"ל גורדון עלתה בידו לאסוף סכומים גדולים. מפ"ב הלך לווילנא, הרודנא, קובנא, ריגא ומסקוי, וחובבי ש"ע עמדו לילס בכל מקום בואו ויעשו רבות לתמיכת „השחר", ובקיץ שנת תרל"ג שב מרוסיא לויען ויביא לאחיו העורך סך הגון ומצב „השחר" הוטב, כי גם החברה „מפיצי השכלה" ברוסיא נמנה וגמרה בשנה ההיא לתמוך בידי „השחר" במשען כסף שנה בשנה. בצאת יל"ס לרוסיא לאסוף חתומים על „השחר" התאונן עורכו ב„אחרית דבר" להשנה השלישית על גורל מפעלו זה „... לו אמרתי — יאמר פ"ס — לאחד מהעומדים בראש המפלגות בישראל עבדך אני והשחר פקודתך ישמור, או לו כפף השחר ראשו לפני כל מתקדש ולשום לגאון כל עז מצח אשר בשם האמונה יאמר למשול בעדת ישראל... כי אז עבד או שכיר היה ויבוא על שכרו כהתימו פעולתו, אך עתה אשר השחר חפשי הנהו... עתה מי יקום לעזרה לו בחפץ לב? לא אחד!... אם בעיר כויען אשר עשיריה רבו כילק לא אמצא עזרתה?! לבד מאחדים יחידי סגולה... ולבד מהחברה הקדושה חברת כל ישראל חברים בפריז לא נמצא איש אשר שלח ידו לעזור לי בעמלי הרב ולא רק במשען כסף לא קמו לעזרתי כי אם גם בנדבת פה נזהרו מהשמיע דרכי השחר ופעולתו".

בהיות י"ל סמולנסקין בדרך מסעו ברוסיא כתב פ"ס אל הד"ר ד. קויפמן: „... עוד מבוכתי רבה בדבר בית הדפוס והנני כאיש אובד עצות ולהוסיף דאגה על דאגתי לא בא לידי מכתב מאחי זה שני ירחים. נלאיתי נשוא את כל העמל והתלאה אשר השתרגו על צוארי בעיר הזאת לרגלי היוקר הגדול מיום ליום, והאויסשטעללונג הביאה קללה ולא ברכה לרוב יושבי העיר".

עתה בשוב יל"ס מרוסיא נוכח פ"ס כי יש שכר לפעולתו ותקוה לאחריתה, אך גלתה שמחה מלבו, כי בשנה זאת — תרל"ג — מתה עליו אמו ביום י' שבט, בשנת השבעים לימי חייה, ויזכור את ימי עניה ומרודיה, ואת כל אשר נשאה וסבלה בחייה ואת יהבה אשר השליכה עליו, ועתה כאשר רוח לו, ויהדוך תחתיו את המכשולים שהיו פזורים על דרכו — בא קצה. במכתביו בעת ההיא לרעיו יקונן פ"ס על אמו בדברים קצרים ומרים. בשנה ההיא — 1873 — באו רבים מעשירי בנ"י ברוסיא לראות את התערוכה (Austellung) אשר ערכו כל העמים בויען, ויתרועע ל"ס לאחדים מהם, אשר ידעו ש"ע, ויהיה להם לעינים בעיר הגדולה ויציגם גם לפני אחיו פ"ס ויקרב את לבם ל„השחר". ומתוך זה נתרבו חותמיו ומחזיקיו, גם חוג רעיו ומכיריו של עורך „השחר" נתרחב בין יהודי רוסיא. ובעת ההיא, בימי התערוכה, היה פ"ס כל כך טרוד ע"י רוב מבקריו אשר שללו עתו עד כי לא היתה שעתו פנויה לקרוא באיזה ספר או מ"ע. באחד ממכתביו בקיץ ההוא להד"ר קויפמן יאמר „... זה כשני שבועות לא קראתי שום מ"ע מקצר

רוח ומעבודה קשה". ואולם תלאות העורך בהוצאת „השחר" לא ספו אף כי נוספו חותמיו. במכתבו להנ"ל מיום 24/VI שנת 73 יאמר פ"ס: „... מצבי לא שָנה ברב או במעט, וכל העמל והתלאה אשר על צוארי הוא יען כי אין בית דפוס טוב בויען אשר יוכל להשלים חפצי, ועל כן ירב עמלי פי שנים ולא אמצא בו נחת, אף כי החותמים ירבו מיום ליום..."

* *
*

בשנה ההיא — 1873 — היה פ"ס חולה כתשעה חדשים, אך גם בחליו לא הפסיק מעבודתו ב„השחר" ויתגבר על עצמת מכאוביו, וגם כשהיה שוכב במטתו לא הניח את העט מידו. באמצע הקיץ היה פ"ס ששה שבועות חולה מסוכן והרופאים אמרו נואש לחייו, אך גוו החזק נשא את מחלתו, וברדתו מעל מטתו שלחוהו הרופאים למעיני הרפואה לזוירברוינן אשר בשטיערמַרק, ומשם הוא כותב ביום 13/VIII לידידו ד. קויפמן „... אתה תאמר כי לדאבון נפשך שמעת ממני תמיד כי חולה הנני וכבר עלה הספק על לבך אם אובה בכל לבב לכתוב לך, ואני אומר לך כי נפשי תדאב יותר בכתבי כזאת; שער בנפשך: בכל השנה הזאת — תרל"ג — חליתי כתשעה ירחים וששה מהם שכבתי על ערשי, אך זה כששה שבועות תקפתני מחלה עזה עד מאד וכמעט דכאה נפשי, מחלת הקרבים (דארמקאַטאַררה) אשר באה בסבת רפיון העצבים (נאֶרווענשוואֶכֶע) ענתה נפשי כששה שבועות ולפעמים שכבתי מבקר עד הערב כמת רק כי המתים אינם יודעים מאומה ואני ידעתי מכאובי אשר אין לתארם בשפת אנוש, ועתה אתה תבין מדוע היו דברי מעטים, כי כאשר הונח לי לשעה ביום היו ידי מלאות עבודה, עד כי לפעמים כתבתי בשכבי על הערש. ישמח לבי מאד כי מצאת נחת בשובך הביתה ותמצא למלא במנך כאות נפשך ועל כן הנני לשלם לך כפעלך ואשמיעך כי המים פה שטפו את קרבי שטוף ועבור עד כי תאוה עזה לאבילה תקימני ממקומי שלש פעמים ביום, אשר כזאת לא ידעתי זה זמן כביר, ובירח האחרון לא בא לפי רק מעט מרק בשר אף לא לחם או בשר עוף, ועתה כל קרבי יהללו פעל המבשלת..."

בעת אשר ישב פ"ס בזוירברוינן כתב אחיו י"ל לא. צוקערמאַן בקובנא כדברים האלה: „מחלה עזה עברה על אחי היקר מחמת העבודה הקשה העמוסה עליו ומהעדר השכר לפעולתו, ואף אחרי עֻניתי בדרך כשנתים עוד לא עלתה ארוכת השחר ועוד לא הורמו המכשולים מדרכו, וכמעט נואשתי מחיי אחי, אך ב"ה כי שלח מלאכו לפניו הוא הד"ר פְּריעס (כותב תולדות רפופורט) ויקימהו על רגליו וישלחו לזוירברוינן..."

* *
*

ובקיץ הזה — שנת תרל"ג — עברה על סמולנסקין מחלה עוד יותר עזה מהמחלה אשר דבר עליה במכתבו לקויפמן — מחלת האהבה. עלמה אחת

מעיר ק. ברוסיא באה לאביה ולביתו בויען. והעלמה הזאת היתה יפה־פיה, טובת חן, משכלת ופקחית ובת למשפחה מיוחשה. מלבד השכלתה הכללית ידעה היטב גם שפת עבר, ותהי ממכבדי כשרונו של פ"ס וכל ספוריו וספריו משכו את לבה ותאהב את המספר עוד בטרם ראתהו. ובבואה לויען התודע אליה סמולנסקין, כי הוא היה מבאי בית אביה, אשר גם הוא כחובב ש"ע כבדהו מאד ויתענג לקרוא את כל היוצא מתחת עטו. סמולנסקין הרבה לדבר ולשוחח עם העלמה הזאת ויגלה לפניה את כל ברק שכלו המזהיר ואת כל עז רגשותיו הסוערים תמיד בחבו, והיא הקשיבה והאזינה לכל הגה היוצא מפיו ויהי בעיניה כ„אדם־העליון"; וגם היא בנעם מדברותיה, ענוַת לבה, צלילות שכלה ועמק רגשותיה ובקסם יפיה והודה היתה בעיניו „כבת־מרום" ויאהבה אהבה עזה, ככל אשר יוכל לאהוב בעל דמיון לוהט כמוהו. וגם היא אהבתהו בכל תקף ועז, ככל אשר תוכל לאהוב עלמה צעירה לימים, אשר כל כבודה היתה פנימה, את האיש אשר היה כחותם תכנית בעיניה. וילכו בכל יום, במשך חדשים אחדים, לשוח בגנים ולבתי החזיון וישבעו זה לזו אהבת עולם, וסמולנסקין חש בנפשו, כי כשרונותיו כמו העלו אבר כנשרים, ויבנה מגדלים ברוח ויחלום חלומות נעימים ולאשרו לא היה קץ. סמולנסקין ואהובתו נחשבו בעיני הוריה ובעיני זרים כחתן וכלה, אף כי לא נכתבו תנאים ביניהם. ורֵע אחד היה לאבי העלמה אשר היה עוין את סמולנסקין, וזה האחרון הראה לאויבו המתכחש כי יבזנו בלבו וחברתו לא נעימה לו. ליאון סמולנסקין ההרה את אחיו, כי יזהר מפני אויבו זה ויענה פרץ בגאון, כי אין איש בתבל אשר יוכל לקחת מידיו את אהובת לבו, וכי ימצא די אין להסיר מעל דרך אהבתו כל שטן ומכשול. אבל טעה בחשבונו. אויבו בבית דבר על לב הורי העלמה השכם ודבר, כי יסירו את לב בתם מאחרי „הסופר העברי", אשר קבצן הוא ככל ה„מחברים" ואין ל„גבר לא יצלח" כזה כל תקוה לפרנס את ביתו ולאַשר את רעיתו. ההורים בהוכחם כי פ"ס עני הוא, אף כי ילבש מחלצות, וכי „השחר" לא מכרה־זהב הוא ולא טוב „העסק" אשר יעשו לבתם בעלת הנדוניא, החלו להראות פנים נזעמים להמספר העשיר ברמיונות וחזיונות ועני בכסף, ויחביאו את בתם מפניו בהתנצלות שונות. סמולנסקין חדל ללכת אל הבית הזה, ויכתוב מכתבים לאהובת לבו, כי תתראה פנים אתו, או כי תודיעהו חטאתו וידע על מה היא מסתרת פניה ממנו, ואולי יוכל להצדיק את נפשו, אשר לא תדע עון. אך כל מענה לא בא, כי הורי העלמה התיצבו כצר בין הנפשות האוהבות זו את זו ויעלימו מבתם את מכתבי אוהבה ויוציאו עליו דבה. מקודם היה סמולנסקין בעיניהם עורך „השחר", ספרא רבא, מספר כטורגניוב, חוקר כשפינוזה וחכם כשלמה המלך ואהבתו לבתם נחשבה כצדקה בעיניהם, ועתה בהודע להם „הסוד מן החדר", כי החתן דנן אביון הוא ו„השחר" אשר הוא נשען עליו — משענת קנה רצוץ הוא, היה לכותב „מעשיות", למליץ מסכן, לעוסק בהבלים ולדל גאה ואהבתו לבתם החוסה בצל הכסף נחשבה לו לחטאת לא יוכלו כפרה. ובראות ההורים

כי בתם שוגה באהבתה לבעל „המעשיות" ובכה תבכה ביום ובלילה על אוהבה אשר עזבה ויבגוד בה, כי כן אמרו לה, ויובילוה לברלין ושם השיאוה, לנגד רצונה, לסוחר אחד שאינו מחבר מעשיות. בהודע לסמולנסקין, כי בחירת לבבו אשר האמין באהבתה אליו בכל לבבו ונפשו נשאה לכנעני נבער מדעת, לא יכול מלט משא יגונו וקנאת חמת גבר. כמעט השתגע מרוב כעס ויאוש. פצעי אהבתו היו עמוקים ופצעי גאותו עמקו מהם. אז שפך שיחו בחיק אחיו, ויגד לו, כי פצעיו אנושים, וגם הזמן לא ירפא אותם. אולם עבודתו הרבה, שכלו הבריא ודברי אחיו רפאוהו במשך איזה חדשים.

ט.

„השחר" שנה רביעית, סוחר וסופר; „השחר" שנה חמישית, מעלת רוחו של פ"ס, חסרון ידיעותיו, מטרתו לא ברורה; כונתו רצויה ופרזה ריקה, קו־אור בממלכת חשך; פעולת „השחר" בתתים המושב; צפור דרור אסור לכלוב צר; בני הנעורים ותוצפה ספרותית; פ"ס עושה חסד לעניים; פ"ס בברלין; ברטהולד אויערבך.

פ"ס כלה את שנת „השחר" הרביעית ומצב מכתב עתו החמרי והרוחני הוטב. לפי עדותו של פ"ס ב„השחר" שנה חמישית צד 4, לא נותרה בידו אף חוברת אחת מהשנה הרביעית עוד שלשה ירחים בטרם שלמה השנה, וכשלש מאות אנשים דרשוה ולא נמצאה. סמולנסקין אומר בכלות השנה הרביעית כי רבים מאלה אשר לא קראו עברית שנים רבות, כי לא מצאו חפץ בספרותנו החדשה, שבו אליה על ידי „השחר". פ"ס חדל מהתאונן באזני קוראיו על מעוט חותמי „השחר" וחסרון התמיכה, כאשר בשנים הראשונות, אבל עוד לא פסקה תלונתו מפיו על חסרון בית דפוס עברי טוב, אשר בו יוכל להדפים את „השחר" כחפצו. באחרית השנה הזאת הזכיר פ"ס את המאמרים והספרים שבאו ב„השחר" מאחרים, וביחוד את ספריו ומאמריו שיצאו מעטו, והדברים האלה לא מצאו חן בעיני הפרופ. ד. קויפמן, כי הוא חשב את סמולנסקין לאיש־הרוח, ולא יכול סלוח לו על כי הרבה תהלות לעצמו כדי להשביח סחורתו. וזה אשר ענה לו פ"ס במכתבו: „... ואת התרגזך עלי ההפרזה אשר מצאת בהשחר לא אוכל להשיב כי מה אעשה לך אם נרגז אתה, שוב וקרא ולא תמצא כל הפרזה אף במעוטא דמעוטא. המאמרים אשר באו בהשחר אמנם למאות מספרם, לערך שלש מאות. ואיה איפו פה ההפרזה? אני מדבר במאמר ההוא כסוחר אשר יגיד סחורתו לאלה אשר לא ידעוה, ולו עשיתי כמו שחשבת אתה כי ראוי היה השחר להבראות רק בשביל ספרי ומאמרי, לו עשיתי כזאת וקראתי בראש השער: קוראים

נכבדים אשר עוד לא ראיתם את השחר עד הנה ולא תדעו מה טיבו, הביטו וראו כי אין לכם לדעת אם באו בו מאמרים רבים או מעטים אם טובים או רעים אבל זאת דעו וראו, כי אם גם רק ספרי ומאמרי באו בו אז ברכה רבה בו! האמנם דברים כאלה היו ראוים ורצוים להאמר? ועוד זאת הן לא המו"ל ולא הסופר ידבר בראש הדברים כי אם הסוחר אשר ישמיע מה היא סחורתו, וטוב טוב עשיתי לוא החלותי לעשות כזאת ארבע שנים לפנים, כי אז רבו הלוקחים והקונים. אך הסופר נלחם נלחום עד הנה עם הסוחר, ולא נתנו לפתוח פה. כהפרזה היה יכול כל איש לחשוב זאת לו כבר סלותי לי מסלה נכונה, וישבתי שלאנן ושלו ועל טוב השחר שבעתי טובה, אז היה נחשב הדבר הזה לתהלת פעל כפי ולא עתה, כאשר לא שאנן הנני עוד, אז אין לך להתרגז"...

בשנת תרל"ד החל פ"ס את השנה החמישית ל„השחר". בפתח דבר לשנה זאת הננו מוצאים דברים יותר ברורים ע"ד מטרת „השחר" ותכליתו וע"ד מתנגדיו, את אשר לא מצאנו בשנות „השחר" הראשונות. והנני נותן פה את תמציתם, ועל ידיהם תתברר לנו תכונתו של פ"ס ומעלות רוחו „... את אשר שמתי לי לחובה לעשות — ב„השחר" — עשיתי בכל חפץ לבי מבלי פנות אל גדופי החנפים אשר במסוה יראת אלהים יכסו על תרמיתם וחסרון דעתם, ומבלי תת אזן קשבת ליועצים אותי לטובתי לשנות דרך השחר ולעשות חנף למען ארבה מספר קוראיו, אשר יפחדו משמוע האמת כי לא הסכינו בה... גם אני מראשית כזאת ידעתי אשר אם אקום להוציא אור מכתב עתי, אשר לא ישא פנים לא לראשונים ולא לאחרונים, כי אביא עלי קללה: החנפים יכרו עלי ועל פעל ידי לעשות אתנו נבלה, וכן היה באמת, הצבועים האריכו לשון, הוציאו דבות שוא ושקר ויספרו בשם השחר את אשר לא דבר..." „... זאת שמתי אל לבי בטרם החלותי מלאכתי ואתוה לי הדרך אשר אלך בה, לא להוסיף פלפול של הבל על הפלפולים של הבל אשר רבו ועצמו למעלה ראש... לא לדבר מוסר למפירים חקי השלחן ערוך אשר מטעמיו לא ינעמו עוד לחכם, כי לא למכתב עתי לעשות כזאת, לא למכתב עתי אשר ילך יחד קדימה עם הזמן ואשר הוא כראי מלוטש לדרכי העת אשר הולידתו ולמעשי בני האדם בבקר בבקר ולחזיון רוחם אשר לו חליפות כחליפות ערב ובקר, לא למכתב עתי אשר מטרתו היא להיות כסמל החיים והעבודה, לא למכתב עתי אשר הוא כחבל המרתק חבורת האדם, לא לו להתמכר לעבודת שומר משמרת הדת, לא זאת מטרתו, ואם במטרה כזאת יבחר אז לא יביא כל תועלת, ועל כן בחרתי לי דרך להאיר נתיב על דרכי בני ישראל בעתות אשר חלפו ואשר תחלופנה על פנינו, מבלי נשוא פנים לאיש אם חי או מת ומבלי זנות אחרי משפטים קדומים גם אם המה אהובים וחביבים בעיני רבים מהעם, ואך בדרך הזה תמצא ידנו לקרב אל שפת עבר את הנסוגים ממנה ולהביא על ידה אהבה בלבם לעמם ולזכרון אבותיהם... ואמנם

השחר יביא תועלת כפולה לקוראיו משתי הקצות בישראל; מעבר מזה יאיר אור לאלפי אנשים אשר עוד בחשך ילכו, אשר עוד לא ראו דרך הדעת ולא ידעו מה היא חכמה, לאלה ההוזים כלואים בבתי המדרש וטרם יבינו מה המה החיים וצרכיהם, את אלה יעיר ויעורר מתרדמת אולתם לפקוח עינים ולבקש חיים ועבודה ודעת, הוא יראם כי בדרכיהם באפל ידחו, מועדים המה למעד רגלים בכל צעד אם לא ישמעו ולא ישימו אל לב...

„היהודים בארצות אירופה אשר בקשו דעת ועבודה ומלאכה לא ידעו נפש אלה האֻמללים אשר יבלו ימיהם בחסרון כל, בלי ענג לגויה ונחת לרוח, כל ימיהם מכאובים וכעס, רעב וקרח חולי ומדוה מבית, בוז וחרפה מחוץ, זה הוא גורל יותר מהחצי מבני ישראל, ולהאֻמללים האלה יפקח השחר עינים כי יראו מבשרם מוסר החנוך הרע אשר חנכום אבותיהם וישכילו להיטיב לבניהם אחריהם. השחר יעורר את העצלים המחבקים ידים בבית הישיבה או בבית חותניהם אשר יתנו ארוחה להם למען יבלו עתם להבל, אלה העצלים אשר בעצלותם יגבהו וברפיון כחם ובשפלות ידם יתפארו, את אלה יעורר לעבודה ופעל כפים לבל יהיו עדי אובד בהשבר מטה לחמם אשר לא מידם בא להם.

„השחר יאיר אור על דרך הצבועים המתחסדים, החנפים אשר כרמה בבשר החי יאכלו בעמנו להדאיב נפש ולהשליך שקוצים על הגויה, המתחסדים האלה אשר רב מספרם גם בין אלה אשר בשם מתנגדים יקראו, אשר בגבה אפם ירמכו על כל דבר חדש ויבנו חיץ בעד כל רוח דעת ועבודה לבל יפרץ לבוא אל קרבם, והמה ינהלו הקהלות ועל פיהם יעשה איש מעשהו, כי מושלים המה בארץ ביראתם את אלהים, על דרכי אנשים כאלה יופיע אור חדש ויראו החנפים ויחתו כי יש עין צופיה מעשיהם ופה משמיעם בקהל. כל אלה יעשה השחר על ידי הספורים והמאמרים המתארים חיי עמנו ודרכיהם בכל מקומות מושבותיהם.

„השחר יעיר את אלה אשר שחו עד הנה רק בבוץ הפלפול של הבל אשר השחיר פניהם ויבלבל מוחם לחשוב „אויר רקבון כחיי נשמות" להבין מה ספרות ומה טעם יש בה ויבינו ערך החכמים הנאמנים אשר היו בישראל לתפארת עמם, וערך דברי הימים אשר יראונו דרכיהם ומפעליהם, וזאת יעשה על ידי תולדות אנשי השם ומאמרי דברי הימים אשר יצבור אל אוצרו. — זאת יעשה לבני הקצה האחד אשר עוד חשך במגורם. וגם לבני הקצה השני אשר מאסו בספרות ישראל וחכמתו באמרם: מתה מתה שפת עבר וספרותה כי כל רוח חיים אין בקרבה, להם יורה דרכם על פניהם, יוכיח כי שקר בפיהם, שפת עבריה חיה היא ותחיה, חכמת ישראל עוד לא נסרחה ובידה לעשות גדולות אם אך ביד חרוצים יעבדו בכרמה..."

גם הפעם לא באר פ"ס מה הם החיים ומה היא הדעת והעבודה אשר יבקשו ההוזים בבתי המדרש? גם הפעם לא הגיד לנו, מה היא הדרך אשר בחר לו להאיר נתיב על דרכי בני ישראל בעתות אשר חלפו ואשר תחלופנה?

כן הרוצה לעשות כזאת עליו לאסוף ספירות מרויקות מהעבר ומההוה, עליו לדעת את דרכי הכלכלה, אפני העבודות השונות ויחוסן זו לזו בכלל; עליו לאסוף לצרך זה חמר תולדי מעובד במדה מרובה; עליו לדעת את דרכי העמים אשר בקרבם ישב ישראל והתפתחותם הכללית והחקים אשר חקקו לישראל ויחוסם זה לזה. הרוצה להאיר נתיב על דרכי בני ישראל בעתות העבר וההוה, עליו לחקור ולדרוש אחרי כל דרכי הפרנסה והמחיה אשר אחזו בהן בנ"י בעבר ובהוה; עליו לאסוף את האגדות, המעשיות, הפתגמים והמשלים אשר בשפה המדוברת וכל נוסחאותיהם השונות ולהשוות אותם אל אגדות העמים ומשליהם אשר בקרבם התהלכו; עליו לדעת מקור המנהגים והנמוסים בישראל; עליו לחקור ולדרוש אחרי כל המפלגות, המחלקות, הכתות והסיעות שהיו ושהוים בישראל ויחוסן זו לזו; עליו לחקור אחרי חיי הבית והמשפחה בקרב עמנו בכל פרטי פרטיהן, בכל צורותיהם ותמונותיהם; עליו לדעת דרכי החנוך, המספר היחוסי של המלמדים, החדרים והישיבות ובתי תלמוד תורה וכדומה ותכונתם המיוחדה בדורות שונים, ודרכי הלמודים ומהותם במקומות שונים; עליו לדעת היטב את סדרי הקהלות, מצב הרבנים, הדינים וראשי מתיבתא לפי מדרגותיהם והשפעתם על העם, בכל דור ודור, ועוד ועוד. „השחר" לא עסק מעולם בעבוד ידיעות כאלו, לכן הנני חושב את דברי פ"ס: „על כן בחרתי לי דרך להאיר נתיב על דרכי בני ישראל בעתות אשר חלפו ואשר תחלופנה על פנינו..." לפרזה ריקה. כונת סמולנסקין היתה רצויה מאד, אהבתו לעמו היתה רבה, בלי גבול, ורצונו לעשות טוב לאחיו חזק מאד, אבל השכלתו היתה מעטה ודלה וידיעותיו חסרות ומקוטעות, לכן לא היה בכחו להאיר נתיב על חיי בני עמנו. כי בכונה רצויה לבד, בלי הידיעות הדרושות לזה, אי אפשר להאיר חיי אדם אחד ובפרט חיי עם שלם.

כשהגיע „השחר" להשנה החמישית התרבו חותמיו ברוסיא למרות המכשולים העצומים אשר הניחו הקנאים על דרכו. היראים והחרדים סגרו את דלתות בתיהם מפני „השחר" כמפני דבר וקטב, והוא, „השחר", קרע לו בחזקה חלונות בבתי־אפל ויבקיע דרך לקוי־אורו בממלכת החשך: הבחורים בהישיבות ובני היראים והחרדים התחבאו בחדרי חדרים, בחורבות, בבתי־מרחץ רקים, בעליות תחת הגג, ויקראו את „השחר" בהעלם והסתר; ואם נתפשו בקריאתם... רדפו על צוארם ולפעמים היו גם מכים ומענים, והנרדפים על „השחר" קבלו את היסורין באהבה ויוסיפו לרדוף אחרי ההשכלה. הבערות ב„תחום המושב", היתה כל כך גדולה, הסדרים הישנים היו כל כך רקובים, החמרים־המתלקחים כל כך נצברו בקרב בני הנעורים ואויר החברה היה כל כך מלא ורָוֶה מתגי מהפכה־רוחנית, עד כי די היה למלים חפשיות אחדות — אם גם הופשן היה מוגבל ומצומצם מאד — אשר התמלטו מעטו של פ"ס או עוזריו, כי יעקרו עולמו הפנימי של „בחור הישיבה" מן השרש ויהפכוהו ע פניו. די כח היה למליצה כזאת: „טוב כלב חי — הוא רבי חיים וויטאל — מאר"י המת" אשר השתמש בה פ"ס, לעשות את הבחור הקורא אותה

ל„אפיקורס" ולכופר בעיקר. וכמו שלפנים היה די כח באיזה פסוקים ולקוטי אגדה „להוכיח ולהראות בחוש" את „חדוש העולם" „והוית הבורא", כן יכלו נבים נאוים אחדים להוכיח לשואפי ההשכלה בימי תקופת „השחר" הראשונה, כי אין מנהיג להבירה ואין השארת הנפש. סמולנסקין בעצמו שהיה „ראש המשכילים העברים" והיראים והחרדים חרדו מפניו, ברמותם כי יש בידו להרוס על ידי „השחר" את חומת ישראל ולנפצה לרסיסים, — סמולנסקין בעצמו היה, אם נשוהו להמשכילים האירופאים, אחד ה„שומרים" ולא יכול להתרומם מעל לדעות־קדומות ומשפטים נושנים רבים. הוא היה צפור דרור אסור בחוטי משי אל הכלוב הצר, אשר ממנו נמלט. היושבים בתוך הכלוב ונחנקים באוירו וגם הוא, סמולנסקין בעצמו, חשבו, כי אין קץ וגבול למלוא מעוף כנפיו. אבל חוטי המשי, עבותות אהבתו אל סדרי החיים הישנים קשרוהו אל הכלוב וישימו מעצור לתנופת אברתו. רפיון כנפיו והגבלת מעופם, או במלים יותר פשוטות: מעוט השכלתו ונטיתו העורת אל היהדות העתיקה, אשר נגדה נלחם, הם שגרמו לו כי לא יתרחק הרבה מהכלוב הצר, כאשר עשו רבים מהמשכילים האירופאים שבדור ההוא, ובזה היה למופת ליושבי הכלוב, אשר אליו הביטו והתבוננו וינסו גם הם את כחם לעוף ויפרשו את כנפיהם העיפות. ביחוד פעל פ"ס על בני הנעורים ברצונו החזק וב„חוצפתו הספרותית", אם אפשר לדבר כן. על בני הנעורים המתפרצים לצאת מחוגם הצר לא יפעול החכם בעמק הגיונותיו; בעז דעותיו, באמתת משפטיו, בענותו ותומתו, בצניעותו וחסידותו, אבל תמיד ירוצו אחרי איש שפתים אשר שלח רסן מעל פניו, אחרי איש אשר לא יוכיח למתנגדו, כי אם גחלים הוא חותה על ראשו, אחרי איש אשר לא חיים ומרפא בלשונו, כי אם כחרב חדה וכתער מלוטש היא. בני הנעורים ימשכו תמיד אחרי האיש אשר לא יאמר: הנני מבקש את האמת, כי אם מצאתיה ובידי היא ערומה כביום הולדה; ואיש כזה היה פרץ בן משה סמולנסקין. לא כחכם היה בעיני בחורי הישיבה, כי אם כנביא, לא כמורה, כי אם כמטיף ומוכיח.

בכלות השנה החמישית ל„השחר" לא נשמע עוד מפי העורך את ההתאוננות שהיתה רגילה על לשונו בכל חמש שנות „השחר" הראשונות. באחרית דבר לשנה החמישית יאמר פ"ס: „. . . יחד עליו — „השחר" — התמלאו, כרו עליו חברים, חברות מזיקי בסתר, ולא חדלו רגז בגלוי ובסתר, ויטמנו פחים לרגליו במזמותיהם, אבל הוא מקולם לא חת וממזמותיהם לא נפל לבו, הוא התאמץ לפרץ לו דרך ויפרוץ לו דרך על אף כל שונאיו ומצמיתיו. . . כי „השחר" הציב לו יד, תקע יתד אשר לא תמוש בקרב בית ישראל, הוא ברוחו ובכחו עשה לו זאת, בלי עוזר וסומך, בעת אשר רדפוהו צריו לא קם איש לימינו, איש לא הגיד לו ישרו בעת אשר החנפים עודוהו, וידעתי נאמנה, כי גם עד היום הזה לא יתן מו"ל עברי לאחד מסופריו לדבר טובות על השחר, ואם יעשה איש כזאת אז ימחוק המו"ל דבריו לבל תשמע תהלת השחר בחוץ, אשר

על כן משנה שמחות אשבע היום בתם השנה החמישית בדעתי כי השחר בדרכו וברוחו מצא חן..."

ואל זה האיש פ"ס, אשר שמו יצא בעת ההיא לתהלה בין המשכילים העברים ולתְהלה בין נוצרי דת ושומרי תורה, פנו יהודי רוסיא הבאים לויען גם מהראשונים גם מהאחרונים, ויגזלו מנוחתו ועתו. העניים בני רוסיא מכת המשכילים פנו אליו בבקשותיהם בדמותם, כי איש כסמולנסקין כל דבריו נשמעים באזני גבירי ויען, ואך הגה יצא מפיו ימטירו שקלי זהב בעד האנשים אשר הוא מבקש עליהם, והחסידים והיראים אשר קללו את שמו וזכרו בעריהם, — גם הם בבואם לבירת אוסטריא ויסבלו מחסר ועני, חלי ומדוה, פנו אל עורך „השחר", אשר היה בעיניהם „רשע שהשעה משחקת לו" או כופר בעיקר אשר „הניצוץ היהודי" עוד לא כבה בו, והיא אחד פושעי ישראל המלאים מצות כרמון. וסמולנסקין היה נותן להעניים הבאים אליו מכתבי־מליצה לאנשים ידועים לו ולאנשים בלתי ידועים לו ואת חסדיו אלה יספר בחפץ לבב ב„השחר" שנה חמישית צד 265: „... רק העניים מארצות רוסיא המה פה כצאן אובדות באין מושיע... יום יום יבואו אלי מבקשי עזרה כאלה לעשרות ואם עלתה בידי עד כה להושיע לרבים, בתתי מכתב אל המטיף החכם ד"ר אהרן יֶלִינק. או אל הרב הד"ר החכם משה גידֶמַן, או בקבצי כסף מאת מכירי, ובכן הצליח בידי להמציא מזור ותרופה לחולים רבים, כסף מסע לשבים לארצם ועזר למבקשי לקח בעזרת אנשי חסד; אך כל אלה המה כמר מדלי נגד המבקשים עזרה אשר לעשרות יבואו"...

אמנם פ"ס הגדיל מעט על החסד אשר המציא לרבים, אך זאת אמת, כי רבים היו הדופקים על דלתותיו בעת ההיא — תרל"ד — וסמולנסקין היה מפסיק כפעם בפעם מעבודתו בשביל אחיו העניים, אשר צרתם נגעה אל לבו ונפשו, ובכל חפצו להושיע להם קצרה ידו מעשות זאת, כי עורך „השחר" שהיה מפורסם ונודע גם בכל עיר קטנה ברוסיא היה זר ומוזר לאחיו בויען אשר נזֹרו מהספרות העברית.

בחרף שנת תרל"ד נסע פ"ס לברלין וישהה שם כשני שבועות, בבואו לויען כתב להד"ר ד. קויפמן: „... שאלתני מדוע נסעתי לברלין, ועל זאת אענך כי דברים שונים משכוני שמה. והעיקר היה בדבר בית הדפוס אשר ישביעני ממרורים כל היום, ויאכל עתי וכחי, כי אין בית דפוס עברי טוב פה אשר אוכל להשען עליו, ועל כן כמעט עלה רעיון על לבי לעזוב את ויען לעולם. אך נוכחתי כי לא אוכל לעשות זאת". עוד במכתב אחד מעת היא יאמר פ"ס לקויפמן: „... כי האשכנזים המלומדים בברלין כגייגער ולאצַארוס וקאססעל ודומיהם הללו בפה מלא את השחר ויאמרו כי הוא ייטיב דרכו מיום ליום". בהיותו בברלין התודע הפעם אל הסופר ברטהולד אויערבַּך. פ"ס התפלא מאד בראותו כי המספר הזקן לא שכח שפת עבר מכל וכל, כי עוד יזכור דברי מוסר מהתלמוד ומדרשים וכי יתפאר באבותיו אשר היו

יראים ושלמים. פ"ס הגיד לאויערבך, כי הוא מקוה כי יבוא יום וירום ישראל ונשא ויתעורר משפלותו, וזה האחרון נענע לו בראשו.

י.

פרופיסור משה לַצַרוּס ע"ד פ"ס. האספה בבריסל; החלטת חכי"ח; סמולנסקין נבחר לציר החברה; מלאכותו ברומיניא; דבריו על המלאכות הזאת; בא וראה ונצח; קריאתו של פ"ס ליהודי רומיניא; נדבתו; גלגולו של אלדד הדני; פ"ס מלמד תפלות ישראל להצורר בְּרַטְיַנֻא וחבריו; „ריטטער פאָן וויל"; תוצאות מלאכותו; רשימותיו וזכרונותיו; התחולל ההר ויולד עכבר.

בקיץ שנת תרל"ד — 1874 — שָׁלח פ"ס מטעם החברה „כל ישראל חברים" לאחינו ברומיניא. וזאת אשר ספר לי הפרופיסור ד"ר משה לַצַרוּס, שהיה בעת ההיא ראש חברת כי"ח בברלין, ע"ד מלאכותו של פ"ס ברומיניא, כי רק על פיו, של לצרוס, ועצתו בחרו בפרץ סמולנסקין לציר החברה הנ"ל. ואת הדברים אשר שמעתי מפיו הנני מוסר להקורא מלה במלה, כי יש בהם חלק מתולדות רדיפות היהודים ברומיניה ואיש לא העלה עוד אותם על הכתב. „בשנת 1869 —ספר לי— התאספו בחדרי בני וַעד לחברת צדקה אחת, אנחנו יושבים ודנים בעניננו והנה תלגרמה באה אלי מבוקרסט, ובה יודיעוני כי כשלש מאות יהודים גרשו מאיזמאַיל והמה באים לבוקרסט וכסף נחוץ מאד לתמוך בו בידי הגולים. אז בקשתי את בני הועד שישבו אצלי באותה שעה לאסוף כסף לתכלית זו, וילכו למחרת אל הבירזה (נחוץ להעיר כי בויען ובברלין יוכל אחינו העוסקים בצרכי צבור לאסוף כסף בהבירזה לכל דבר שבצדקה ולכל צרה שלא תבוא, ואם השנים כתקונן ישובו תמיד מהבירזה בידים מלאות) ויאספו ביום אחד סך לא־קטן ויביאו אלי. אך התשועה הזאת, שהיתה כהרף עין, לא הביאה להיהודים ברומיניא אף הצלה פורתא, כי אחרי הגרוש הראשון באו גרושים אחרים וצרה על צרה והוה על הוה להיהודים בארץ ההיא. ובראותי כי מצב היהודים שם ברע מאד קראתי בשנת 1874 אספה לגדולי אחינו מארצות שונות לבריסל, ונתאסף, אני, כּרֶמיה, סיר גולדשמיט, רֶטהימר ועוד, שתי פעמים ביום, אחת בגלוי ואחת בסתר, לבל יודע להמודיעים בעתונים, ונטכס עצה במה ואיך להושיע לאחינו האֻמללים ברומיניא. החלטנו לבלי התערב בעניני המדינה שברומיניא, כי אחרי אשר נודע בארץ ההיא שהחברה כי"ח פעלה על מיניסטר צרפתי אחד, כי יטה לב מיניסטר רומיני להיטיב מצב היהודים שם, מני אז התמרמרו הרומינים אל הממשלה אשר היא מתנהגת לפי רוח השרים בצרפת הנשמעים להחברה כי"ח. וגם העקריים — רדיקלים — ברומיניא שהיו מצדדים תחלה בזכותם של

היהודים, כאשר נודע להם, כי יד החברה כל ישראל חברים רוקמת תחבולות מדיניות בסתר נהפכו לשונאים לאחינו. ומטעם זה לא חפצנו להביא עזר לישראל ברומיניא מחוץ, לבל נרע להם תחת להיטיב. ואחרי שקלא וטריא החלטנו להטיב את מצב בנ"י ברומיניא על יסוד בתי ספר והרחבת הדעת. אך איך נגש אל עבודתנו זאת, אם לא נדע את מצב הדברים בקרב אחינו בארץ ההיא כמו שהם, כי כל המכתבים אשר באו לידינו מהנרדפים היו כתובים בעת צרה ובעידנא ריתחא ובשעה מבוהלת ובדברים מגוזמים ומופלגים, ואין איש מאתנו יודע את האמת. לכן החלטנו לשלוח ציר מיוחד אשר נבחר בו לרומיניא, ואת אשר יראה וישמע שם יגיד לנו. ידעתי שיהודי בן ארץ אשכנז לא יוכל הבין את חיי היהודים ברומיניא, ואם יבוא אליהם לא יקח את לבבם. אז זכרתי את פ. סמולנסקין, אשר התודע אלי פעם אחת בברלין, ואחשוב כי הוא האיש הדרוש למלאכות כזו. הוא בתור „למדן" יפעל בדרשותיו בין מנחה למעריב על היהודים ברומיניא". הפרופ. לצרוס יעץ לראשי החברה כי"ח בויען, כי גם הם יסכימו לבחירת פ"ס, ובהסכמת שתי החברות, הויענית והברלינית, נבחר מו"ל „השחר" ללכת לרומיניא, והוא קבל עליו מלאכותו זאת, באמרו כי „אף אם כבד היה הדבר בעיני מאד להפרד מויען על משך שלשה ירחים, בכל זאת לא יכולתי להפטר מהעבודה הזאת אחרי שמעי מפי הארונים הנכבדים ראשי החברה, כי אך בי יבחרו, וכי טובת הכלל היא, אשר בעבורה החובה על כל חובב עמו להביא קרבן כאשר תמצא ידו, וקבלתי עלי העבודה הזאת ללכת אל אשר שלחוני" (הוספה ל„השחר" חוברת ט' שנה חמישית). בטרם נסע פ"ס לרומיניא נקרא אל הפרופ. לצרוס לַלִיפּציג לשמוע משפט מלאכותו, ויוגד לו, כי ראשי החברה כי"ח אשר אמרו לבוא לעזרת אחיהם עשוקי־המשפט ברומיניא לא ידעו דברי מי מהמציעים עצות ותחבולות: במה להושיע לישראל ברומיניא, לקרב ודברי מי לרחק, לכן ישלחוהו שמה „למען ישים עין פקוחה על כל, למען ישמע הכל מפי כל בעלי המשפטים השונים ודבר אמת ישמיע, או אז ידעו מה לקרב ומה לרחק". עוד זאת מלאה החברה כי"ח את ידו לדבר על לב נדיבי ישראל בארץ ההיא, כי יתנו כסף ליסוד בתי ספר למורים ברומיניא, ואז תבוא גם החברה בכספה לעזרתם. בטרם צאת פ"ס לדרכו פנה אל חותמי „השחר" בדברים כאלה: „ואם החוברת העשירית — מהשנה החמישית — תאחר מעט מועד צאתה תסלחו, קוראים נכבדים, כי לא לנפשי, כי אם לטובת הכלל תהיה זאת, והאמינו לי כי לא הכבוד הגדול שבו עטרתני החברה בבחרה בי לקח לבי, אף לא להשתכר כי לא אקבל יותר ממה שאוציא במסעי, גם לא חפץ אחר, רק החפץ האחד אשר יחיה רוחי תמיד והוא להיטיב לאחי ולעמי".

נשמע נא מה בפי פ"ס עצמו ע"ד מלאכותו זאת: „אחד מן המחסורים היותר גדולים אשר יחסרו לבני ישראל בארץ רומיניא הוא, כי כמעט אין עדה בכל הארץ אשר איש נשוא פנים היודע חשבון ומשפט העת יעמוד לראשה; כלם איש לעברו יפנו, כל אחד יתברך בלבו כי הוא החכם והנכבד מכלם ורק

עצתו היא כאשר ישאל איש בדבר האורים ומחשבות יתר בני העיר הנה אך אולת ורעה רבה אשר על כן לא יצא לנצח שמה משפט צדק וסדר נכון, וגם כל הנעשה לא יאריך ימים, אחרי כי כל איש ימצא אך מגרעות במעשי רעיו . . . וכל אלה ישחיתו וירעו להם הרבה יתר ממציקיהם. לא כן לו היה איש בעדה ועדה אשר בידו לצאת ולבוא לפניהם . . . ואשר שפתו אתו לעמוד לפני השרים והשופטים אז אחרת היתה בארץ, עתה אם רעה תהיה בעיר ירוץ איש איש מקצהו להשרים לזעק חמס ולבקש בקשות ומנהל אין אתם על כן לא יצליחו . . . על כן נחוצים להם אנשים אשר רק אל צרכי העדה יביטו, ואנשים כאלה יוכלו להיות רק מבית הספר הזה, כי ישלימו שם חק למודם וישכילו לדבר צחות בשפת הארץ, ויקבלו עליהם משרת מטיף בעדה או אז יוכלו המה לשאת עליהם כל טרחה ומשאה וריבה. מטיפים כאלה נחוצים להם רק למען השרים והשופטים, היינו בבואם לפעמים לבית התפלה ושמעו את הדרשה בשפתם יתנו כבוד להעם הזה אשר מטיפים כאלה לו, ובעת אשר דבר להעדה עם השרים אז יהיה להם איש אשר ידבר בעדם, ולא ישאלוהו עוד: מי אתה כי תגש לדבר בעד העדה כלה? כאשר קרה פעמים רבות, כי הוא כמנהל העדה יחשב ולו הצדקה לדבר בעדה. ואם בערים הגדולות כן בערים הקטנות על אחת כמה וכמה. בערים הקטנות אשר אין בהן כעת לא רב אשר יורה דין ולא מנהל, לערים האלה יהיו מטיפים כאלה למעין הישועה, מטיף כזה כי יבוא לעיר יהיה מנהל בית הספר ומנהל סדרי העדה ומליץ בעדה לפני השרים, ואת איש כזה, אם יבין לנהל את עדתו בצדק ומשרים יאהבו ויכבדו כלם ואחרי דבריו לא ישנו. הדבר הזה נחוץ מאד, ורבים המה מביני דבר אשר יבינו זאת וישמיעוני מחשבתם, ועל זאת עניתים, כי הדבר הזה לא רחוק הוא. והדבר הזה נכנס באזני כל שומע, כל השומע דברי שמחו שמחה גדולה ויבינו את הטוב הנכון לבוא להם על ידי בית הספר ואף אחד גם מהיראים והחרדים לא נמצא אשר דבר דבר נגד בית הספר הזה, כי גם אלה שנים שלשה אשר קפצו בראש בטרם ידעו הדבר אל נכון וישמיעו דעתם, גם המה שבו אחור מדבריהם אחרי אשר שמעו תורת הבית" (מהמאמר „על דבר מלאכותי לרומעניה" „השחר" שנה חמישית). —

בשוב פ"ס מרומיניא האמין, כי הצליח מאד במלאכותו ודבריו עשו בארץ ההיא פרי, ובשמחה יבשר בפרק „עתה באתי": „עתה באתי אחרי אשר שבעתי נדודים כשלשה ירחים למען בא עד מטרת מלאכותי ואחרי אשר לשמחתי שמעתי מפי כל מביני דבר ואנשי לב, אשר קראו עלי את הקריאה: „בא ראה ונצח!" ואחרי אשר נוכחתי וראיתי כי לא שוא היה עמלי, כי לא לחנם גזלתי שנה מעיני ומנוחה מגויתי, עד כי שכחתי גם מאכול לחמי לא יום אחד ולא שנים, כי אמנם טובה רבה תצמיח לרבים מאחינו על ידי הנסיעה הזאת . . ." בסוף המאמר „ע"ד מלאכותי לרומעניה" פנה פ"ס אל אחינו בארץ ההיא, אשר זה עתה שב ממנה, בקול תרועה ותקיעה: „ואליכם אנשי לב יודעי בינה לעתים ומשפט עמכם, אליכם הישרים בלבותם אוהבי ורעי, אשר לשמחת לבבי למאות רכשתי לי בימי מסעותי, אליכם כל אוהבי

שערי ציון, שערי החכמה, ארים כעת קולי, כי תקומו ותתחזקו בעד הדבר הגדול הזה, איש את רעהו יעזרו ולאחיו יאמר חזק ונתחזק בעד עמנו. בעד בנינו ובעד נפשנו, דברו על לב מכיריכם ואמצו רוחם לבל ירפו ביום צרה, ואקוה ואבטח בכל לב כי דברי לא ישובו ריקם, כי אתם ידעתם נאמנה כי אך טובתכם דרשתי, אתם ראיתם בעיניכם כי בכל ימי התהלכי אתכם מאנתי להנות כאליהו, כי לא סרתי אל בית אחד מכם לגור, אף כי הכינותם לי בעיר ועיר חדרים רחבי ידים, כי לא אכלתי על שלחן איש לחם חנם, אף כי העתרתם עלי דבריכם, כי משכתי ידי מקחת מתנה אף למזכרת אהבה..." אין קץ להתפעלותו של פ"ס בדברו על מלאכותו ברומיניא; הוא האמין בנפשו כי כמלאך גואל ומושיע הופיע לאחיו בני הארץ ההיא, ובדרשותיו אשר דרש בבתי המדרשים בין מנחה למעריב הפך לב חדש לשומעי דבריו ויקנה את לב כל העם. סמולנסקין מספר במאמרו הנ"ל „כמעט לא האמנתי למראה עיני בראותי את הרגש אשר הציתו דברי בלב שומעיהם ואת הקרבנות אשר מהרו להקריב איש איש בחפץ לב, עד כי גם השוחטים אשר לא בצל העשר גורלם גם המה נתנו נדבתם הרבה יתר מכחם, וגם הרבנים אשר לקחתי עמהם דברים בדבר הזה, גם המה אמרו בכל פה לדבר הזה: יישר ויישר". פ"ס חשב את מלאכותו ברומיניא למפעל כביר ולקרבן גדול אשר הביא לעמו, ואל האנשים אשר הורידו כבוד מלאכותו זאת ויטילו ספק במחשבתו הטובה להועיל רק לעמו ולא לנפשו, — אל האנשים האלה ענה: „כי הכסף אשר לקחתי מאת החברה" — לפי דברי ליאון אחיו נתנו לפ"ס שלשת אלפים זהובים להוצאות הדרך — „היה מעט מאד, עד כי אחדים מהחברה אמרו, כי לא יספיק לי למסעי, ובכל זאת מאנתי לקבל יותר, וכן היה, כי הכסף אשר לקחתי הספיק רק עד החצי, וכאשר כתב לי החכם ד"ר פֿראַנעל מזכיר החברה ליאססי, כי יציע לפני החברה לתת לי את מותר הכסף עניתי אותו במכתב כי לא יעשה כזאת, כי לא אקבל מאומה יותר, והכסף הנותר הוצאתי מכיסי, ותהי נדבתי למען בתי הספר האלה אולי גדולה כנדבת אחד העשירים, מלבד אשר הסיבותי לי נזק רב בעזבי את מלאכתי וביתי שלשה ירחים" („השחר" שנה ה' צד 600).

בהיות פ"ס במלאכותו ברומיניא ויבואו אליו חובבי ש"ע לחתום ידם על „השחר" היה עונה אותם: „פה אינני מו"ל את „השחר" כי אם מלאך חברת כל ישראל". מספורי פ"ס ע"ד מלאכותו ברומיניא ומסעו בה נודף לפעמים ריח ספורי המעשיות של בנימין השני ואלדד הדני. „בהיותי בבוקארעשט" — מספר פ"ס ב„השחר" שנה ה' צד 529 — „בבית התפלה המפאר באו בראטיאנא ויונעסקא ועוד שנים מצוררי ישראל הנודעים, המה ישבו אתי בשורה אחת ואני הראיתי להם תפלות אחדות ותרגמתין לצפת צרפת, וישתאו על יפי מליצת שירי אדון עולם ויגדל, ויהללו בכל פה את סדר העבודה ואת החזן המפאר והמקהלה". שוו נא בנפשכם את הרושם אשר יעשה ספור כזה

על יהודי פשוט בתחום המושב: האפיקורס סמולנסקין יושב בבית התפלה זבשורה אחת, צד בצד, ישבו שרי מלוכה, צוררינו היותר גדולים, אשר שמם מקולל בפי כל בן ישראל, הלא הם בראַטיאַנאָ ויונעסקא ועוד שנים מצוררי ישראל הנודעים, וסמולנסקין לוקח את סדורו ומראה לבני המן אלה תפלות אחדות, ובראותו כי יביטו בסדורו „כתרנגולים בבני אדם", יתרגם להערלים האלה את התפלות לשפת צרפת ואוכלי ישראל אלה משתאים ומשת ממים על יפי מליצת שירי אדון עולם ויגדל ומלקקים אצבעותיהם.

בשוב פ"ס ממסעו ברומיניא לויען נקרא להד"ר קארל „ריטטער פאָן וויל" מי שהיה אחד מראשי חברת כי"ח, ויספר לפניו את אשר ראו עיניו ושמעו אזניו, וימהר „פאָן וויל" ויכתוב מאמר גדול במה"ע „נייע פרייע פרעססע" על פי הדברים אשר ישמע מפי סמולנסקין, והמאמר ההוא הרעיש את לב אצילי רומיניא („המביט" גליון א'). —

פ"ס מספר ב„השחר" שנה ששית צד 223 ע"ד תוצאות מלאכותו ברומיניא: „בימים האלה אספו אספה ראשי העקסעקוטיפ־קאמיטע בויען וישאו ויתנו על דבר הזכרונות אשר הגשתי לפניהם בשפת אשכנז, על אדות מצב בתי הספר אשר לישראל ברומיניה שבו השמעתיו בחמשה חלקים. ואחרי אשר כלם קראו את דברי הספר קבלוהו ויסכימו לדבריו בכלל פה אחד, ועל כן נמנו וגמרו להדפים ממנו מספר לא רב, רק למען חלקו בין כל ראשי חברת כי"ח ולשלחו לפריז, לונדון, הוללאנד אמעריקא, וכן עשו למען יחוו דעתם כל החברות אם יקבלו גם המה דעתי ואם נכונים המה לעזור לדבר הזה... לולא ידעתי מראש כי זה חפץ שולחי ליסד בתי ספר כאלה כי אז לא נאותי לשאת עמל ונדודים שלשה ירחים, אבל המה גמרו דבר בטרם נשלחתי (שְׁלַחְתִּי?), וכאשר ראיתי והתבוננתי אל המצב השמעתי עצתי לעשות חדשה לא כאשר דמו בתהלה לעשות, ודרך חדשה הראיתי לפניהם בשובי, אך למען תצא עצתי לפעל ידים דרוש כסף רב מאד פי ארבע מאשר חשבו בתחלה, ועל הדבר הזה יועצו עתה ותקותי חזקה, כי עצתי תקום".

אבל עצת פ"ס לא קמה. כונתו במלאכותו ברומיניא היתה רצויה מאד, וגם אם לא היה מעיד על עצמו, אחרי כל דבור ודבור, כי לא למענו, כי אם למען טובת הכלל עשה מה שעשה ודבר מה שדבר, — גם אז לא היינו מטילים ספק במחשבתו הטובה והטהורה לעמו, אבל הוא היה בעניני הכלל בעל דמיון חזק ולא ראה את הדברים ברומיניא כמו שהם. הכסף הרב וההון העצום שאסף פ"ס, לפי דבריו, ברומיניא ליסוד בתי־ספר היו רק על הנייר. פ"ס לא יכול לשפוט על מצב אחינו ברומיניא בבית ובחוץ בלי דעה משוחררה ובשובה ונחת, כי הוא כאיש רגש ובעל התפעלות התחמץ לבבו בקרבו לכל מראה העשק והמרוצה אשר עשו לאחינו בארץ ההיא, ורוחו כאש אכלתהו. במצב כזה לא ראה נכוחות ויהי נכון לקבל כל הבטחה, אשר הבטיחו לו קהל שומעי דרשותיו, כפעולה אשר נעשתה והמספרים אשר רשמו על הגליון בכסף מזומן. סמולנסקין האמין כל כך בכח דרשותיו, עד כי לא יכול לציר

בנפשו, כי הוא דבר ודבריו לא יקומו. מלאכותו של סמולנסקין ברומיניא הצטינה בדון־קשוטות מתֻרגמה יהודית.

רשימותיו וזכרונותיו ע"ד מסעו ברומיניא שהגיש פ"ס לפני ראשי חברת כי"ח לא פעלו את הפעולה הדרושה, כי רוח הדמיון היתה נסוכה עליהם. ואותות ומופתים, מספרים וציונים, תעודות מאושרות והוכחות ברורות חסרו בכתביו. כאשר שאלתי את פי אחד ראשי החברה כי"ח בויען ע"ד מהות ספר הזכרונות שנתן פ"ס בשובו מרומינא אל יד שולחיו, ענה אותי, כי אמנם, היו דברים נכוחים והערות ישרות בספר זכרון, אבל בכללו היה פרי דמיון נלהב, כי סמולנסקין לא הבין תכלית מלאכותו ברומיניא כראוי.

א.

שוב פ"ס מרומיניא. רבי זכריה פרנקל. צַיָר או חוקר? פ"ס מכיר את כשרונותיו. פ"ס בתור סוכן לבית מסחר ספרים. „השחר" שנה ששית. פ"ס נעשה שותף למדפיס.

בשוב פ"ס מרומיניא, בקץ הקיץ שנת תרל"ד, השלים את „השחר" שנה חמישית ויחל להוציא את השנה הששית. בפתח דבר להשנה הזאת יאמר: „כאשר החל „השחר" לצאת לאור לא האמינו רבים בחייו, יען כי הסכינו לראות מטעים כאלה בכרם שפת עבר יציצו לבקרים ובין לילה ימלו.... המושכים בשבט סופר בשפת עבר בראותם את היסוד אשר עליו בניתי בניני זה אמרו כי הוא לא יקום ולא יעמוד, המה שאלוני: איפו (איפה?) תקח רק ספרים ומאמרי חכמה למען מספר העלים הרב הזה שנה בשנה? מספר סופרינו מצער הוא מאד, שפת עבר תשכח מיום ליום, ומה תעשה לחוברותיך?... ומה גם אחרי אשר כפית עלינו הר כגיגית לאמר: רק ילדי רוחכם תנו ולא העתקות..." פ"ס הרבה לכתוב בשנה זאת בכל חלקי „השחר" ועבודתו היתה מרובה, אך הוא היה בעת הזאת מלא תנועה וחיים, וכל עבודה לא היתה קשה עליו. בשלשת הירחים שהיה פ"ס ברומיניא נפש מעבודתו הספרותית, ובבואו מדרכו לויען תפש את עטו אשר נפרד ממנו שנים עשרה שבועות וידבק בו עוד הפעם לאהבהו, כי אמנם סמולנסקין אהב את עטו, כאשר יאהב המנגן את כנורו והיה כותב בתאוה נמרצה. בקיץ שנת תרל"ד, תיכף בשובו מרומיניא, התודע פ"ס אל הרב ד"ר זכריה פרנקל אשר ישב בעת ההיא בבַּדֶן הסמוכה לויען, וזאת היתה כחצי שנה לפני מות הזקן הזה. ורבי זכריה פרנקל העיר את סמולנסקין לעבודות מדעיות שונות בשדה חכמת ישראל; וזה האחרון, אשר כבד מאד את פרנקל, כמעט שעלה על דעתו לנסות את

כחו בחקרי כתבי־הקדש ודברי ימי ישראל, ואין כל ספק כי פ"ס בשכלו החי והפורה ובהרגשתו החדה היה רואה סימן ברכה בעבודה כזאת אילו עסק בה במתינות הראויה ללמודים כאלה, אך מהרה הרגיש סמולנסקין כמו בחוש טבעי כי נשגבה ממנו עבודה כזו, כי תחסרנה לו הידיעות וההכנה המדעית הדרושות ונחוצות למקצוע כזה. הוא הרגיש כי הטבע נתן לו מכחול צַיָרים ולא מאזני חוקר, ניב שפתים ולא עמק הרעיון, כח להסביר ולהטעים, להרחיב ולהחיות כל דעה ומחשבה שהולידו אחרים; אך לא לגלות חדשות ונצורות. הוא שאף לשדה המערכה ונפשו — תרועת מלחמה וצר היה לו מקום של ד' אמות החקירה והדרישה. במתכון אמרתי כי סמולנסקין הרגיש, ולא בחרתי במלה אחרת, כי הוא רק הרגיש אבל לא הכיר בהכרה ברורה, כי קצר כחו לברוא דעה חדשה מעיקרה ולמצוא אמתיות שלא שערון הראשונים. פ"ס האמין כל ימי חייו כי חושב מחשבות הוא, וכל מחשבותיו חדשות ומקוריות והוא חוללן וישכח את אביהן.

בקץ השנה ההיא — תרל"ד — קבל פ"ס על עצמו להיות איש הבינים בשכר ידוע בין בית מסחר הספרים הגדול של האחים וינטר בויען ובין הקונים העברים בהערים הרחוקות מויען. בבית־מסחר זה היו ספרים בכל השפות החיות וגם בשפת עבר. סמולנסקין לא הרחיב את חוג פעלו זה, ורק הספרים אשר מצאו חן בעיניו ועל פי שקול דעתו היו דרושים להקוראים העברים — רק ספרים כאלה השתדל להפיצם ולחלקם בישראל. אחרי זמן־מה משך פ"ס את ידו מהעסק הזה, ורק במקרים ידועים היה מקבל על עצמו מכירת ספרים בשכר סוכנות. לכבודו של פ"ס יאָמר, כי בעבודתו הספרותית לא היה אף אבק מסחר ותגרנות, אבל בעסקי פרנסתו וכלכלתו, גם באלה שהיו ע"פ מהותם רחוקים מהספרות ומשיגיה, היה נכר תמיד רוח ספרנותו הרחוק מרוח המסחר הקר והיבש. הסופרים לא יכלו לאמר לסמולנסקין כי סוחר הוא, אבל צדקה היתה להסוחרים לאמר: סופר אתה.

בכלות שנת תרל"ה השלים פ"ס את השנה הששית ל„השחר" ומספר חותמיו הלך הלוך וגדול וקיומו לא היה תלוי עוד בשערה, ודרך העורך היתה נכונה לפניו, ויצא כמנצח מהמלחמה אשר ערכו לו שוטניו מימין ומשמאל. „באחרית דבר" לשנה זאת ידבר פ"ס לקוראיו בלב מלא בטחון: „בראשית צאת השחר לאור היה יום קץ כל שנה לשנות היותו למיסדו ומוציאו לאור ביום הנצחון! בתחלה כאשר אך עמל ראה ואך תקוה קטנה נשקפה לו כי בפעלו יצליח, ואם גם אמץ לבבו לקות לטוב הנה סבוהו תמיד המסיתים בשפק לאמר לו: כלה נבואתך וצא, כי לא בדרך כזה יכון מכתב עתי לישראל. הנה נזורת אחור מקהל רוב הסופרים והמולי"ם, כי לא לבד כי דרך ברות לך ותמאן לסור ממנו, ובזאת ימאס ישראל מאז, הנה עוד זאת תעשה: לא תהלל את רעיך ואם כן גם המה לא יהללוך ואיכה תקוה לעשות לך שם בארץ, כי על כן היה קץ השנה כיום מְחַיֶה רוח המו"ל בראותו כי פעלו זכה להשלים השנה ובו נלחם נלחם נגד כל הנתעים בשפק, אבל עתה כאשר כבר

נזה הדאנה הזאת פן לא יהיה הפעל הַזה זרע של קיימא ולא תוסיף עוד להרגיז לב, עתה כאשר כבר פרץ לו השחר דרך לכל אפסי ארץ, וכבר ידעו כמעט כל הקוראים· עברית מה טיבו של זה, עתה עת היא להמו"ל רק להביא מעשיו במשפט בסוף השנה ולראות מה פעל?..."

חסרון בית־דפוס עברי מתוקן כראוי, היה מרגש לפ"ס על כל צעד וצעד בכל ששת שנות הוצאות „השחר" הראשונות. פ"ס התאמץ תמיד לצאת מתחת עול סבלות המדפיסים העברים ולעמוד ברשות עצמו בהדפסת „השחר", אך מחסרון כסף היה אנוס להדפיס את מכתב־עתו בבתי־דפוס זרים ולבוא בסכסוכים עם בעליהם, עד אשר התודע אל המדפיסים הנוצרי גיאָרג בראֶג וידבר על לבו לפתוח מחלקה עברית בבית דפוסו וזה האחרון נתרצה לו בסוף שנת תרל"ה. אז לא היה עוד סמולנסקין תלוי בהדפסת „השחר" בדעת אחרים, כי סמולנסקין נעשה שותף לבראֶג בהמחלקה העברית. וזה דבר השותפות: בראֶג קנה לו אותיות עבריות מכל המינים, ככל אשר הראה לו פ"ס, וסמולנסקין לקח לו מסדרים עברים וישתדל להמציא להם די עבודה, ולבראֶג שלם בעד שמוש האותיות העבריות, בעד חדר למסדריו וחדר לעבודתו בבית הדפוס ובעד ההדפסה, והרֶוַח מהדפסת הספרים העברים היה שייך לפ"ס. את הניר היה קונה על חשבונו ומכיסו היה משלם להמסדרים והם עמדו רק ברשותו. מני אז, מסוף שנת תרל"ה, היה פ"ס אדון לעצמו בהדפסת „השחר" וידאג להספיק עבודה להמסדרים העברים, אשר מספרם היה הרבה יותר מכפי הדרוש ל„השחר".

יב.

סמולנסקין נעשה חתן. כלתו והוריה. אהבת סמולנסקין ובחירתו. אסון. הנשואים. שפך־שיח פ"ס לפני הקוראים. בבית הדפוס ובמעונו. פ"ס נקי לביתו. סמולנסקין באיטליז ובחנות הירקות. פ"ס אוהב „מציאות". בן נולד לו. שעשועיו אתו. „השחר" שנה שביעית ושמינית.

בשנת 1875 התודע פ"ס אל העלמה לֶיאָנָרה טֶמקין בת הקבלן שלמה מאיר טמקין, שהיה מנכבדי עיר וַרשוי. בבית־המלון אשר גר בו סמולנסקין ישבה אשה אחת מרוסיא, אשר באה לויען לשאול ברופאים, והיא בת משפחה נכבדה ידועה לסמולנסקין, ויהיה לה לעינים בעצותיו ולִוָנה בטיוליה ויבא מדי יום ביומו לבקרה בחדרה. והיה בכל עת אשר דברו ושפטו על העלמות אשר פגשו וראו, או ידעו והכירו, היה סמולנסקין מוצא חסרונות ומומים בכל אחת מהן, העלמות שנחשבו ונתפרסמו בין מכיריהן כיפות, חכמות ומשכילות היו בעיני „המבקר העז" הזה כמכוערות, טפשות ונבערות מדעת.

„יש לי בורשוי, — אמרה האשה שכנתו בבית־המלון, — רֵעָה אחת והיא קרובתי, ומאד חפצתי לדעת אם גם בה תמצא מגרעות. כמדומה לי שהעלמה הזאת עומדת למעלה מכל בקרת וכל סלף ודפי לא תמצא בה אף אם תבקש".

— אין לדין אלא מה שעיניו רואות, — ענה סמולנסקין.

— גם ראה תראה אותה והפלא תתפלא, — ענתה האשה — כי רעותי קרובתי זאת תבוא אלי לבקרני. והעלמה טמקין באה לויען לבקר את קרובתה ותתאכסן גם היא בבית־המלון אשר ישב בו סמולנסקין, ויתודעו זה לזו. העלמה הצטינה ברוב יפיה וחנה, טוב טעמה, בנמוסי הליכותיה, בשכלה השנון ובעז דעתה, ותעש על סמולנסקין רושם עז, מהרגע הראשון אשר ראה אותה. וכל אשר הוסיף סמולנסקין לדבר אתה, להתבונן אליה ולהתוכח אתה בענינים ספרותיים, כן גדל ערכה וחנה בעיניו, ביחוד הפליאה אותו במשפטיה החרוצים והחריפים על חזיונות הסופרים. ליאנרה טמקין חֻנכה על ברכי הספריות האירופיות בידי אומנות ומורים נוצרים,ובכל זאת למדה בבית הוריה לאהוב ולכבד את תורת ישראל ומנהגיו בכל לבבה ונפשה, אף כי לא ידעה שפת עבר, וסמולנסקין מיום ראותה אותו היה לאדם המעלה ולאיש המופת בעיניה, אשר לא ראתה כמוהו בין הצעירים בורשוי. נעם הליכותיו, שיא דעותיו, זהר שיחותיו ועז רגשותיו לקחו את לבה וישבו את נפשה. סמולנסקין הזמין פעמים אחרות את העלמה טמקין ללכת אתו לבית־החזיון לראות את חזיונותיו של שקספיר, ויתפלא לשמוע חות דעתה ומשפטי לבבה על יצורי דמיונו של החוזה האנגלי. לא עבר עוד שבוע ימים מיום התודעם זה לזו, וכבר התבשלה האהבה בלבבם ונפשותיהם נקשרו, עד כי לא יכלו הבין איך חיו זה בלי זו. המאמינים בכחות שלמעלה מהטבע יכולים לראות באהבה כזאת, אחוַת שתי נפשות, אשר שרש אחד להן; ובעלי תורת החמר יקראו לאהבה כזאת, שהיתה בין סמולנסקין והעלמה טמקין, בשם „הזדוגות טבעית"; אך חוקרי חכמת הנפש האומרים, כי רק הנפשות המתנגדות תתקרבנה זו לזו, באחזן בכלל ישן כי „הקצוות נוגעות זו בזו", ימצאו באהבה זו סתירה עצומה להנחתם, כי היסודות העקריים בתכונת סמולנסקין התאימו בכל להתכונת בחירת לבבו. ובעלי הפרטיות (אינדיווידואַליסטען) הקיצוניים האומרים ומאמינים, כי כל איש ואיש הוא „עולם קטן בפני עצמו" ובשום אופן לא יבין איש לרעהו, וגם בשעה שאנחנו חושבים כי אהובנו יבין לרענו ונפשו מתלכדת ומתאחדת עם נפשנו, גם אז תהום עמוק מפריד בינינו והננו רחוקים זה מזה כשני גרמי שמים — המחזיקים בדעה זו יאמרו כי השתוות שתי הנפשות האלה בדמיון כוזב יסודה, כי אין שתי נפשות דומות בתבל; ובפרט נפשות פ"ס ובת טמקין, אשר גדלו, חֻנכו וחיו בתנאים ואופנים שונים ומובדלים זה מזה. ומה יתפלאו הכופרים באחדות הנפשות, אם אומר להם כי גם סמולנסקין וגם אהובת לבבו היו בעלי תכונה פרטית ועצמותית במדרגה גבוהה, ובכל זאת האמינו באהבתם כי נפש אחת להם בשתי גויות. אחרי אשר גלו אהבתם זה לזו ויחליטו לבוא בברית הנשואים שלחו תלגרמה להוריה:

כי אֹרשו ויקבלו ברכת מז"ט. שלמה מאיר טמקין, חותנו של פ"ס, היה חסיד אדוק ע"פ דעותיו, אך במעשה לא התנהג בחסידות יתרה, ומהיותו בא במשא ומתן עם פקידים נוצרים ומעורב עם הבריות היה סבלן בדעות. בית טמקין — שהיה נין ונכד להגאון בעל „שלחן שלמה" — היה פתוח לרוחה לכל איש צר ומצוק, אשר בא לורשוי לבקש עזר ותמיכה, וימהר לעשות צדקה וחסד לכל איש הפונה אליו הן במעשה והן בעצה. „מרי שנה בשנה" — מספר המקונן על מות טמקין ב„האסיף" שנה שניה — „ביום ר"ה הכין משתה גדול למאתים אביונים — והוא עם רעיתו וכל בני ביתו עמדו לשרת לפניהם ולהפיק להם נפשם באמרי נחם ונעם, לרפא לב נשבר ונדכה". ואשת טמקין היתה אשה צנועה וחכמנית מבנות הדור הישן. הורי ליאנרה אחרי קבלם את התלגרמה אמרו לדבק טוב ויסמכו על בחירת בתם ויאמינו כי טובה היא. וכאשר הכירו את סמולנסקין פנים אל פנים אהבוהו כבן ויוקירו מאד את מעלות רוחו. לחג הפסח תרל"ה נסע פ"ס לורשוי, ויחגו את חג התנאים בבית טמקין ברוב פאר והדר. היו אנשים אשר באו לבית טמקין וידברו לפניהם ולפני בתם סרה על פ"ס ויוציאו עליו כל דבה, ויגאצו את שמו, כנהוג בין בעלי הבתים החשובים, אך ליאנרה גרשתם מעל פניה, וגם הוריה לא שמו לבם למוציאי דבה. ימים אחדים אחרי התנאים נסע פ"ס עם כלתו לשוח מחוץ לעיר, ויהי ברדת ליאנרה מעל המרכבה ותצנח ותשבר רגלה ותשכב חולָה ששה שבועות ורגלה חבושה בחתולי גיפסום. אחרי אשר קרה האסון הזה האמינו הורי הכלה וקרוביה, כי סמולנסקין יחזיר את התנאים לכלתו, אחרי שלא היתה תקוה, כי רגלה תרפא לגמרי, אולם סמולנסקין הודיע את חבתו היתרה לכלתו בימי מחלתה ויהיה נאמן באהבתו לה. רגלה נרפאה לגמרי, אך פ"ס נסע ויענה בטרם תקום כלתו על רגליה, כי אֵץ היה לדרכו. אחרי התנאים נתן טמקין לידי פ"ס, ע"פ בקשת אחיו, ששת אלפים רו"כ נדוניא, וסמולנסקין עשה בהם כארם העושה בתוך שלו, והוא אמנם לא חס על כספו זה ויפזרהו. כאשר שבה ליאנרה לבריאותה נסעו אתה הוריה לבָּדֶן הסמוכה לויען ויגורו שם כל ימי הקיץ, ופ"ס קבע את דירתו בבית טמקין. ביום היה עובד עבודתו בבית־הרפוס ושם היה כותב כל הדרוש לו, ובערב היה בא לבדן לטיל עם כלתו ולהשתעשע בחברת הוריה וללון שם. קראתי את מכתבי סמולנסקין לכלתו, שהיו כתובים אשכנזית בכתב עברי, אשר היה מאריך בהם, למרות מנהגו לקצר במכתבים. מכתביו לכלתו היו מלאים דברי אהבה עזה ואמרי חן ונעם ורוח ההתול והחדוד העברי לא עזבוהו גם במכתבים ההם. בקיץ ההוא עבר פ"ס בשתיקה כמעט על כל המכתבים השלוחים לו, כי את שעותיו הפנויות מעבודתו הקדיש רק לכלתו. במכתבו מסוף ימי הקיץ להד"ר ד. קויפמן יאמר פ"ס „... ולוּ עברו עליך הרפתקאות כאשר עברו עלי במשך ששת החדשים האלה כי אז שכחת גם אתה לשוב ולשאל תשובה על מכתב אשר כתבת. יביא ה' עליך את אשר הביא עלי, עלמה טובת חן וטעם, ואז תראה ובחנת אם תקח מועד לבקש חובות ישנים ממכתבים שכתבת".

פ"ס עבד עבודה רבה בשנות תרל"ד ותרל"ה. ועתה, ככלות שנת תרל"ה, היתה נפשו עיפה מאד, ובהוציאו את החוברת הראשונה מ„השחר" שנה שביעית יאמר לקוראיו: „על אדמת ישראל בכרם שפתנו הנה זה שש שנים עבדתי עבודת עבד, עבודת יום ולילה, עבודת גויה ורוח, עבודה ברוב עמל ולפעמים גם ביגון, כעבודת כל כורם בכרם אשר פניו כסו חרולים, אשר כל צעד וצעד אך קוצים כסוחים יסבוהו, סרבים וסלונים יקיפוהו ויחד כצר יתיצבו להכאיבו תחת רדפו טוב. שש שנים עבדתי בלי מנוח, גם חלי ומדוה וכל יתר פגעי החיים לא עצרוני מעבודתי, ירח יצא וירח בא והעבודה לעולם עומדת, זאת ידעתי והשיבותי אל לבי תמיד, ומה גם אחרי כי כל העבודה היתה עמוסה על שכמו, לא רק מסדר ומעריך (עורך?) וכותב וחוזה חזיונות הייתי, כי גם מגיה וכותב מכתבים ורואה חשבונות, וכל יתר העבודות אשר כמעט באחת מהן די לו לאיש לשלול כל עתותיו, ובכל זאת לא נסוגתי אחור, לא רפו ידי במלאכתי. יאמרו אוהבי השחר כי מה' היתה זאת ושונאיו — כי מעשה שטן הוא, אחת היא; עד הנה לא צרו צעדי השחר, ואם גם אחר לפעמים ממועד בואו, בכל זאת השלים חקו תמיד, בכל ששת שני המעשה, ואם כן לפי חק תורתנו ובשביעית תשמטנה ונטשתה, ולפי חקי החיים ראוי וכשר היה הדבר כי עתה ינוח וישבות המו"ל מעבודתו שנה אחת למען יחליף כח, ככל כורם ויוגב ומשדד אדמתו, ואולי כן גם עשיתי לולא יראתי כי יהי כל עמלי להפקר לכל, פן יהי פרי עמלי למאכל או למרמס לחיה ולבהמה. את זאת אזכור ואומר לנפשי: לא לך מנוחה, לך עבוד כאשר עבדת עד הנה.

„וזאת שנית תאמר לי נפשי: הנפש מעבודתך. הנה עד הנה לא את נפשי זכרתי בכל עת עבודתי, אף רגע לא עלה על לבי הרעיון לחשוב דבר אדות נפשי ומצבי, כי על כן היתה לאל ידי לעשות למען אחרים, ועתה חדשה נהייתה במצבי, הנה בניתי לי בית, ארשתי לי אשה אשר בירח הזה אקשר אתה בברית נצח. ואחרי כי לוחם הייתי וכן הנני לכן עלי החובה להיות נקי לביתי שנה אחת, לחדל רגז ועמל שנה אחת, אך גם זאת לא תהיה, כי ברית כרתי כבר לשפת עבר וארשתיה לי לעולם, והברית החדשה לא תפר את בריתי הישנה אשר כרתי לה, ועוד אוסיף לעבוד ולשמור בכרמה כמקדם, לא אחדל מעבודתי, יבטחו בי אוהבי, אך אחת אבקש מאת אוהבי השחר לבל יפגעו בי על אשר אחרו החוברות האלה מועד צאתן מעט קט, וילאמו לי אם אמשוך ידי ירח או שני ירחים מעבודתי. הנה מראשית צאת השחר לא הופיעה חוברת אחת אשר לא באו בה ממאמרי אני, ואם כה יקרה בחוברת אחת או שתים כעת אקוה, כי יסלחו לי, ותחת זאת אוסיף עבודתי ביתר שאת בירחים הבאים. בקרב כל בתי מה"ע יכתבו מאמרים כאלה, להצדיק את המו"ל או לבשר שמחתו על ידי אחרים: על ידי עוזרים והעובדים עבודתו, אבל אצלי (?) אשר אני המו"ל ואני העובד והעוזר לי בעבודתי נטל עלי לעשות גם המלאכה הזאת, אף כי כמשא כבד יכבד ממני לדבר דבר רק אדות נפשי..."

כפי הנראה לא נפלה על פ"ס אימת הצבור. סמולנסקין מספר לקוראיו מ
ה

עצומה היתה עבודתו ואיזה עבודות היה עושה ב„השחר", ועושה בפניהם את חשבונותיו הפרטיים מדוע לא יפסיק לשנה עבודתו, ויבקש מחילה וסליחה על אשר ימנע מלכתוב מאמריו בחוברת אחת או שתים, כאילו העולם ישוב לתהו על ידי זה ובאשמתו; גם יבטיח לקוראיו וינחמם כי בימים הבאים יוסיף לעבוד ביתר שאת, ובל יחשדוהו, חלילה, כי אחרי חתונתו יגרש את מרת שפת עבר, אשר זה כבר ארש אותה לעולם, כי גם אחרי אשר יכנס בשעה טובה לחופה יעבוד וישמור בכרם שפת עבר. אמנם כמשא כבד יכבד עליו — לפי עדותו — לדבר דבר רק על אדות נפשו, אבל איך זה יתכן כי הוא יובל לחופה וישא אשה וקהל הקוראים לא ידע? — פ"ס אשר עלה בטוב טעמו על רבים מחבריו הסופרים העברים, גם הוא לא יכול התאפק לבל יצא לפעמים בכסות־לילה לרשות הרבים וישיח עם העוברים ושבים כאשר עם לבבו. ואולי לא מחסרון טעם עשה כזאת סמולנסקין, כי אם מאשר חשב את עצמו לגדול הדור, וכל מקרה מחייו הפרטיים — למאורע חשוב בחיי הכלל, לכן נטל רשות לעצמו להודיע בקול רם ברבים דברים שאינם מודיעים אלא לקרובים ולרֵעים.

ביום א' כ"א לירח נובימבר שנת 1875 בא סמולנסקין את העלמה ליאנרה טמקין בברית הנשואין כדת משה וישראל, בבית הכנסת העתיק אשר ברחוב „זייטענשטאֶדטער" בויען, והמטיף ד"ר א. ילינק סדר את הקידושין במעמד מכבדי פ"ס ומוקיריו. סמולנסקין שכר לו אחר חתונתו דירה מרֻוַּחת ויערוך בה כלי־בית ומכשירים נאים. כסף הנדוניא אפס מכליו חדשים אחדים אחרי חתונתו, ודאגת הפרנסה והכלכלה הכריחתהו להוסיף עבודה בבית הרפוס. הוא היה המנהל את כל עניני המחלקה העברית אשר בבית־דפוסו של גיארג בראָג, הוא היה דואג להמציא עבודה למסדרי האותיות, הוא היה קורא את ההגהה האחרונה של הספרים הנרפסים תחת השגחתו, והמחברים פנו רק אליו בכל הנוגע להרפסת ספריהם. שם, בבית־הרפוס, היה פ"ס עובד, עסקן, סופר ועורך, ובבואו בערב אל ביתו היה מסיר מעליו בפרוזדור הבית את נעליו ובגדיו ולובש בגדים נקיים ונעלים מגוהצים ויהי נקי לביתו וילבוש צורה חדשה, צורת איש מנוחה ושמח בחלקו. בשנים הראשונות אחרי חתונתו היה פ"ס הולך, ע"פ רוב, עם רעיתו פעמים ביום לבית מאכל כשר לאכול שם ארוחת הצהרים והערב, לבל ינטל עליה להשתקע בעניני בית־המבשלות. סמולנסקין שהיה „איום ונורא" במלחמת סופרים היה כיונת אלם בביתו וישא את עול הריחים בסבלנות גדולה. הוא לא זרק מעולם מרה בביתו ויתנהג בכבוד עם רעיתו והיה עוכר על מדותיו, משום שלום בית. הוא מצא לו תמיד שעה פנויה, לכלכל ולהספיק את כל הצרכים הקטנים והפשוטים בביתו, ולב ובינה היו לו להבין בקטנות החיים ובערכם הגדול. בימי שמחה ומועד היה סמולנסקין עורך את השלחן ומסדר עליו את הכלים בטעם ובסדר נעים. הוא היה הולך, ע"פ רוב, בעצמו אל החנות או אל השוק לקנות צרכי אכל וידע היטב

במה לבחור ובמה למאוס. חזון נפרץ היה לפגוש את פ"ם בבקר וסלו בידו ובו בצים, בשר, גרש, צנון, כרוב ושאר ירקות, והוא שומח „בהמציאות" אשר קנה, ממש כאיזו „יענטע" „ברחוב־היהודים", אבל שמחתו זו היתה נהפכת לו ליגון, אם פגשהו „בשעת קלקלתו" זאת איזה משכיל מליטא. המשכיל העברי היושב בליטא היה מציר בדמיונו את עורך „השחר" בתור אחד מבני עליון אשר מרומים ישכן ואת רוזנים יתהלך, והנה, שמו שמים! — פרץ בן משה סמולנסקין הולך אל האטליז ואל חנות הירקות כאחת השפחות! וברגע זה היה עורך „השחר" ככלי חרש הנשבר בעיניו. פ"ם בקש תמיד לקנות „מציאות", וכשהיה הולך לקנות בגדים, כלים ומטלטלים היה רוצה לקנות אותם בזיל הזול, ב„חצי־חנם", לכן לא היה קונה במקומות שכיחים ומצוים שהכל קונים שם, כי אם היה מוצא איזו חנות בירכתי העיר, אשר הסחורה נמכרת שם בזול ע"פ מקרה מיוחד. ודבר זה היה סמולנסקין עושה לא מהיותו קמצן וכלי, כי מדה מגונה זו היתה רחוקה ממנו, ויש אשר היה גם פזרן וּוַתְּרן, אבל הוא בקש לו תמיד דרכים מיוחדים בכל, ואיך זה יקנה את הדרוש לו במקום שהכל קונים, ואיך זה ישלם את המחיר, שהכל משלמים?

בסוף שנת 1876 נולד לפ"ם בן בריא וישמח עליו לאין קץ וישעשעהו על ברכיו יום יום בשעותיו הפנויות, והוא בעצמו היה עוסק ברהיצתו וחנוך גופו אף כי היו אומנת ושפחה להילד.

המשורר מ. דוליצקי מספר: בשנת 1877 ישבתי כירח ימים בבית פ. סמולנסקין. בנו הבכור היה אז בן שמונה ירחים, והנה אביו שעשעו על ברכיו ובשחוק נחת מפיץ תם נפש הניח ידיו על ראשו ויאמר: „אברכך, בני, כי תהיה אכר בעל נחלה בארץ ישראל ומפרי אדמת הקדש תחיה!", ולמה לא שר צבא בויען? שאלתיו בצחוק — „יען כי אור מתעה הנוצץ מעץ רקבון הוא כל האור אשר נראה לישראל בתקופה הזאת" — ענני בשפתים דולקים — ועד אשר יגדל בני, מי יודע אם לא נשוב נהיה אזיאַטים תחת אירופים, ואז אולי ייטב לנו הרבה יתר מעתה!".

בשנה הראשונה אחרי חהונתו המעיט פ"ם לעבוד ב„השחר" ובסוף השנה השביעית הביע את שמחתו, כי נשלמה שנת „השחר" אם גם לא הרבה לכתוב בו „... כי הסכינו — הקוראים — מעת צאת „השחר" לראות — יאמר פ"ם — כי החלק השלישי מכל חברת יכיל את פעל ידי ועל כן נמצא אשר חרצו משפטם, כי אם לא כן יהי אז יחסר להשחר מאמרים, ובשנה הזאת ראיתי ונוכחתי כי גם זאת לא היה. זאת היא השנה הראשונה אשר בה כתבתי אני רק ספר אחד, ואם כי רעמו לי פנים אחדים מהחותמים במכתביהם על עשותי כזאת, כי כמו עשיתי אתם חוזה אשר כזה וכזה עלי להת, בכל זאת שש הנני על הדבר הזה לראות, כי המאמרים אשר באו בשנה הזאת יעיבו בזהרם את השנים אשר חלפו... השחר כמאז כן היום מגערת כסילים לא יחת ומקול עזי הנפש לא יענה, בדרכו ילך ולא יבעט אף אם יכרו עליו כל החנפים שבעולם ואף אם יקראו אחריו מלא כל רודפי

מרמה העושים להם שפת עבר למסוה לכסות על תרמית לבם. אני לא אַחת מפני כל כי לא השחר יעמידני על רגלי כי אם אני אחזקנו, יש לאל ידי להראות לכל, כי מאז החל להופיע עד היום לא ראיתי ברכה אף פרוטה, ולהפך כי למען החותמים מארץ רוסיא אפסיד עוד מכיסי כאשר אוכל להראות כל אלה בחשבון ברור. ואשמיע הדבר הזה עתה למען דעת נעוי הלב האומרים לכרות שוחה להשחר כי כל עמלם יעלה בתהו, כי לא יצלחו לשים לו מכשולים, אחרי כי לא יצפה לתשועה מארץ רוסיא ולא בכסף החותמים הוא חי, להוציא לאור שמתי (מטרת) חיי ואקוה כי לא אחטיא אותה".

ו„בראש דבר להשנה השמינית" ידבר פ"ס לקוראיו בשפה אחרת: „... אני אני ראיתי כי ביד שפת עבר לא רק לתת לחם כי אם גם להעשיר את עבדיה הנאמנים בבריתה, כי אין גם אחד במכתבי העתים בשפת אשכנז המקדשים רק לחכמה ודעת אשר מספר החותמים עליו יגיע עד החצי למספר חותמי השחר. זאת אוכל להשמיע ל ע י ן כ ל ו ל ה ו כ י ח נ ג ד ה ש מ ש כ י כ ן ה ו א... ובכל זאת ידעתי אני את מכאובי כי בכל שנה ושנה לא רק כי לא ראיתי שכר לעמלי, כי אם גם הפסדתי אני עוד מכיסי כסף רב. ועד הנה נשאתי וסבלתי והחרשתי, כי מאנתי להראות ככנעני ויראתי פן אתן חרפה על שפת עבר, אבל עתה נלאיתי כלכל עוד ואמרתי אדברה וירוח לי ואולי ירוח גם להשחר... מעת אשר אוציא את השחר עד היום נכשלו רגלי על אדמת רוסיא, משם תפתח לי תמיד הרעה... מדי שנה בשנה שלחתי שמה מספר עקז' לשש מאות עד שמונה מאות חותמים ובכל שנה ושנה אבדתי מכיסי יותר מאלף רו"כ וכבר גמרתי אֹמר לחדל ולבלתי שלוח עוד, הן לא כח אבנים כחי כי אעבוד עבודת עבד כל היום למען אראה שכר לעמלי ממקום אחר ואוכל לכלכל את השחר וסוכניו. אבל חסתי על אוהבי השחר הנאמנים ולא עשיתי זאת..."

לצאת השנה השמינית מ„השחר" יאמר פ"ס „... הנני עומד היום בצאת השנה ואף גרה לא השגתי בעד השנה הזאת, ומה כחי כי אוסיף להוציא כסף לתהו? ובכל זאת גם בדבר הזה אין די כח לרפה ידי מהמלאכה... אם אמרי אחדל מעבוד עבודתי אז אֵיסר אך צדיקים בפשע זדים... אולם אחרי כי מראשית דרכי לא אל השכר היו עיני נשואות, כי אם להוציא מזמות לבי בדבר שפתים לפעולת ידים... וכיום זאת אודיע כי עוד לא כשל כחי ועוד לא רפתה ידי ועוד אשוב ואעבוד כאשר עבדתי ואל ישישו חנפים ומכזבים אלי גיל באמרם כי „השחר" ימצא קבר, יראו כלם כי דרכו נכונה ואויביו יבושו ואוהביו ישמחו".

פ"ס היה, בכלל, איש שפתים ומרבה דברים, אשר עלינו להבינם לא כהוראתם העקרית, כי אם ע"פ דרך ההשאלה; אבל דבריו תמיד כי „השחר" הוא מטרת חייו, ולא אל שכרו היו עיניו נשואות, עלינו להבינם כפשוטם. הוצאת „השחר" היתה לסמולנסקין לרעיון, אשר המית עצמו עליו, וכל אשר הוסיפו הקנאים וסופרים ידועים לרדוף את „השחר" ויתאמצו לשום קץ לחייו,

כן הוסיף פ"ס לשמור ולהגן עליו, מפני כל המזיקים והרוחות הרעות. המכשולים היותר גדולים אשר נצבו לשטן ל„השחר" היו דרכי הסוכנות המקולקלות ודרכי הבקרת המיוחדים ברוסיא. וכל עמל פ"ס ומלחמתו אשר לחם נגדם היה לשוא. באבן־נגף זאת התפוצצו כל כחותיו ולא זזה ממקומה, ובכל זאת לא רפתה רוחו ולא כשל כח סבלו, וכל עוד חי סמולנסקין חי גם „השחר".

יג.

חסרון פרנסה, ה„מביט" וה„מביט לישראל", התבל ויצוריה, חסרון שטה ותכנית, החפץ להפיק רצון מהקוראים; „מסורה" והפסקת המביטים, עלי־חמד וקורות העתים; פ"ס חפץ לעשות תקונים ושנויים ב„השחר"; בר־דרורא, „האמת". סוציאליסטים עברים; בר־דרורא נתפש למלכות, פ"ס לפני חוקרי הדין, נפטר מדין

בחרף תרל"ח ילדה לו אשתו תואמים: שני בנים, ונוספו בביתו עוד שני פיות. ו„השחר", כאשר ראינו, היה לפ"ס מעין אכזב לפרנסתו. גם השכר אשר הביאה לו עבודתו בבית־דפוסו של גיארג בראָג לא היה רב ולא הספיק את צרכיו. אז עלתה מחשבה בלב פ"ס ליסד מכ"ע שבועי, שיהיה רצוי לרוב הקוראים עברית וגם בבתי היראים והחרדים ימצא לו מהלכים וימצא על ידו להם לפי הטף. את „השחר" חפץ להוציא לא בשביל איזה רוח חמרי, כי אם להוציא בו את רוחו. ואולי התגנבה גם תקוה בלבו כי סוף סוף יהיה לו גם „השחר" למשען להם, ועל ידי „השחר" היה לו גם מצב ידוע בחברה. ביום ט"ז אדר תרל"ח הוציא פ"ס את הגליון הראשון ממה"ע השבועי „המביט", ובראש הגליון היה כתוב רק: „המביט" מ"ת פרץ בן משה סמולנסקין. בהשתדלות יצחק קורנדא פטר המיניסטר אונגר את פ"ס מהמס אשר הושם באוסטריא עד היום הזה על כל עתון יומי או שבועי, והמס לא מצער הוא. בהדברים המעטים אשר הקדיש פ"ס בראש הגליון הראשון לקוראיו יאמר „... אלה אשר כאוהבים יקבלו את המביט בסבר פנים יפות המה ידעו ויבינו כי לא בשערותיו ושניו וכליל בהדרו יולד ילד, כי יולדתו תשיש בדי גיל כי עברו חבלי יולדה ואך אז תראה את אשר לפניה כי עליה לטהרו לנטלו ולגדלו בגויה וברוח, והחבלים אשר יפלו לא בנעימים בגורל מו"ל בטרם תראה פעולתו אור לא מעטים המה מחבלי אשה מצרה, אשר על כן בלי כל ספק גם אהבתו אל פעולתו לא קטנה תהיה מאהבת האם אל פרי בטנה... בהחילי במפעל הזה לא מנסה הנני את הקוראים לדעת היצליח דרכי או לא, כי אם גמרתי אֹמר לעבוד ולעשות עדי יצלח חפצי

ועדי אפסו: דרך להמביט אל כל בית אשר בו תמצא שפת עבר אזנים קשובות לדבריה..."

בגליון הרביעי יבאר פ"ס את חפצו בהוצאת „המביט" בדברים יותר ברורים, ואלה המה קצת דבריו: „בהחילי להוציא את המביט אף כי לא אכחד כי ראשית מעשי היתה במחשבה תחלה לראות שכר לעמלי, לא כמו ב„השחר", אשר אל הגיון לבי הבטתי ולא פניתי לשכר, בכל זאת לא אך כסנדלר ובורסקי חפצתי להיות גם בהוצאת המביט, לא רק לגבב מלים מכל מביא מאמר למנחה בידו... כי אם בקשתי ליסד מכת"ע בישראל אשר יהיה כמתה"ע לכל העמים, כי על כן שמתי עיני ולבי לכונן מקום להתבל ויצוריה, שבו יבואו מאמרים מאירים עיני הקוראים בדעת התבל וארצותיה ויצוריה... בקשתי ליסד לבני ישראל מכ"ע שבו יקראו וילמדו בעת קריאתם, ולדבר הזה בקשתי לי אנשים ידועים אשר ידם תמצא לברוא חדשות לא רק להעתיק משפות זרות, כי אם לכתוב לרוח הקוראים עברית, וגם על כן הודעתי מראש כי דבר לא יהיה להמביט עם האמונה, למען יוכלו גם שלומי אמוני ישראל לתתו לבניהם לקרוא בו... וקראו בו אבות ובנים ולא יאשמו... והנה זה עתה אשמע דבר על ידי סוכני כי קצה נפש העם גם בהתבל ויצוריה וטובה בעיניהם שמועה אחת משדה המלחמה מכל ידיעות התבל ויצוריה... אבל עוד תקותי בי כי לא רֹב הקוראים כזאת יחשבו ולא אדע עוד אל נכון את מי הצדק, כי על כן הודעתי הדבר ברבים ואשמעה משפט הקוראים והחכמים למען אדע, על פי מי יקום דבר". אחרי אשר שמע פ"ס חות דעת קוראי „המביט" וחותמיו הודיע בו בגליון השמיני כדברים האלה: „החפץ להפיק מאתכם, חותמים נכבדים, רצון הוא נר לרגלי המביט, כי על כן שאלתי וחקרתי ודרשתי לדעת הדעות השונות על אודותו והנה אם אמנם כי את אשר יחלתי לשמוע זאת שמעתי, והוא כי כל אחד אחרת יבקש... וזאת נתנה עצה בלבי לעשות דבר אשר אולי אפיק בו רצון והוא כי גמרתי אֹמר להוציא מכתב עתי שני אל המביט ויקרא בשם „המביט לישראל" והיה המביט מוקדש להליכות עולם ולחדשות ולידיעות התבל ויצוריה כאשר היה עד כה. והמביט לישראל יכיל הליכות עולם וחדשות ומאמרים וספורים אשר על בני ישראל ומצבם ודרכיהם יטיפו מלתם. המביט יופיע שתי פעמים בחדש... והמביט לישראל יופיע ביום החמישי וביום העשרים לכל חדש..." למרות עמל פ"ס להאריך את ימי המביטים לא עלה דבר זה בידו, ואחרי אשר הוציא עשרים וששה גליונות הוכרח להפסיק את ההוצאה הזאת, אשר קוה כי היא תהיה מקור פרנסתו וכלכלתו. סבת הפסקת המביטים היתה, לפי דברי י"ל סמולנסקין, „המסורה" של גינזבורג אשר קבל עליו פ"ס להדפיסה בבית־דפוסו, והמלאכה היתה רבה וכבדה וגם שכרה, שכר טוב, היה בצדה, ולא היה עוד כל הכרח גם לא היתה כל אפשרות לשמור את הוצאת מה"ע השבועי. אבל פ"ס נתן, לפני הקוראים ב„השחר", טעם אחר להפסקת „המביט" — ואולי רק למראית עין — וכה דבריו: „... גם רבים מאלה אשר יקראו מכ"ע

בשפות שונות, אנשי לב ומדע, ומהם גם מורים בהאוניווערזיטעט קראו את המביט ויהללוהו מאד מאד, וביום אשר השמעתי כי אחדל מהוציאו הפצירו בי לבלתי עשות כזאת, ולשמחת לבבי התעוררו גם כותבים חדשים — בגליציה — אשר נתנו תקוה בלבי כי ברבות הימים יהיו למופת גם בסגנון לשונם. . . אך אני לא ידעתי כל אלה מראש ובגליציא לא בטחתי כי גם לרוסיא שמתי עיני, ובכן העמסתי עלי משא כבד מנשוא ונלאיתי, אחרי כי רב הכסף אשר הוצאתי על ארץ רוסיא לא שב לידי ונאלצתי לחדול מהמלאכה אחרי אשר נדפסו עשרים וששה עלים מהמביט והמביט לישראל. ואף עוד זאת כי נאלצתי בעבור המביט לחדול מעבודתי ב„השחר" וגם זה היה כרקב בעצמותי, כי לא אוכל לתת למוט את „השחר", אשר בעבורו כליתי כחי ומבחר שנות נעורי, עתה בעת אשר רבים המה אוהביו הנאמנים בכל הארצות, ובכן שבתי אליו באהבתי כמקדם ואחל שנית להוציאו" („השחר" שנה ט', צד 230,231).

להמביטים לא היתה כל שטה ותכנית. רוב המאמרים היו מקובצים במקרה, בלי שום קשר ויחס ביניהם. החדשות היו מאוחרות תמיד. ב„התבל ויצוריה" נכנסו מאמרים מתורגמים ע"ד הזבוב הביתי, ע"ד הקופים, ע"ד תולדות התכונה, ע"ד הנחשים בנגב אפריקא, ע"ד תולדות הטבק באירופא וכדומה, וכל המאמרים האלה היו דברים שכבר נדפסו וחזרו ונדפסו במ"ע שונים ובשפות שונות וב„המביט" בא מהם רק איזה חלק, חתיכה קטנה ומכתה דקה. בכלל לא היה פ"ס, ע"פ חסרון ידיעותיו, ראוי לערוך את חלק מה"ע המדבר על הטבע ויצוריו. המביטים לא היו בשום אופן ראי לחיי בני ישראל או לחיי התבל ולא ענו על צרכי בני עמנו ומשאלותיהם בזמן ההוא. כל גליון מ„המביט" היה יכול לצאת לאור לא ביום המוגבל, כי אם אחרי חדשים או גם שנים רבים והקורא לא היה מפסיד מאומה. בכלל היתה נכרת בכל חלקי מה"ע הזה התרשלות ספרותית עצומה. הדבר הטוב האחד שהיה בהמביטים הם „עלי החמר" של העורך בעצמו. עלון (Feuilleton) נעים היה בעת ההיא חזון יקר בהעתונות העברית. העלונים של פ. סמולנסקין הצטיינו בטוב טעמם, באומניותם, בתכנם, שהיה לקוח מחיי בני ישראל, ובצורתם הנאה. העלון „יללת הרוח" נעתק במכה"ע של „זֵכֶר־מַזָּח „אויף דער האָהע" וממנו נעתק בירחון הרוסי „Изящная Литература". „קורות העתים" ב„המביט" נכתבו בידי העורך והצטיינו בשפה צחה וקלה. לפעמים היה גם רוח החדוד העברי שפוך על מאמריו אלה, אבל בכלל לא הראה פ"ס כשרון מיוחד לכתוב דברי ימי המדינה. כאשר הפסיק פ"ס את הוצאת „המביטים" התעורר לשים תקונים חדשים ב„השחר" לעשותו למכתב עתי חדשי על פי תכנו, כלומר שכל חוברת וחוברת תכיל בקרבה ענינים מחדש ההוא שבו נדפסה, ולא כמו שהיה הדבר עד העת ההיא, אשר חוברות „השחר" היו קובצי מאמרים וספורים וכדומה שעומדים מחוץ לזמן ולמקום, ועל החוברת שהיתה יוצאת בניסן היה פ"ס, בעת הצרך, רושם חדש תשרי או תמוז ואיז

הקורא עומד על זה. ואלה המה התקונים אשר חפץ פ"ס לעשות ב„השחר": א) לתת מאמר בכל חדש על קורות העתים, השקפה על דברי הממלכות והמדינות בחדש ההוא שבו נדפסת החוברת. ב) חדשות בישראל את כל אשר קרו בחדש ההוא בקצור נמרץ. ג) מאמרים שונים קטנים וגדולים, המדברים על מצב הקהלות והחברות. אבל כל התקונים האלה לא באו ולא נהיו ב„השחר", ולא שנה את צורתו הקודמת בנוגע לחדשות בישראל ולדברי המדינה. והסבה העקרית לזאת היתה, כי למרות כל עמל פ"ס, לא יצאו החוברות מדי חדש בחדשן ולידי החותמים ברוסיא באו רק אחרי גלגולים רבים, ואי אפשר היה לכתוב כל אלה בשבט למען יקראום בתמוז. אז עלה בדעת פ"ס לבקש „להשחר" עוזרים חדשים נוסף על הראשונים ולהרחיב את גבולות מכתב־עתו ולרכוש על ידי זה חותמים חדשים ויפנה אל חכמי ישראל נודעים ויבקשם כי יכתבו מאמרים ל„השחר". אחדים מהם הבטיחו ואחרים השיבו פניו ריקם. וגם מאלה האחרים אשר הבטיחו לתת פרי תנובתם ל„השחר" לא כלם שמרו הבטחתם. שאלתי את פי אחר החכמים הנודעים אשר הבטיח אז לפ"ס לתת לו מאמרים ל„השחר" מדוע לא עמד בדבורו? ויענני: „קשה היה לי לעבוד את פ"ס במחיצה אחת, ואת גאותו לא יכלתי נשוא". צריך לדעת כי יש חכמים, אשר כל איש שאין חפצו להיות אסקופא נדרסת תחת רגלם יחשב לגאֶה בעיניהם ואין דעתם סובלתו. עוד חטא אחד דבק בנפשו של עורך „השחר", אשר אחדים מחכמינו המערביים לא יכלו סלוח לו, והוא כי בחתימת שמו לא היה סרח העודף של שתי אותיות: „ד"ר" וגם לא כנה את עצמו „הקטן"; ואיזה פרץ בן משה סתם שאין לו תעודה „מבית חרשת הדיפלומים" כי חכים הוא? מה נחשב בעיניהם?

פ"ס קוה, כי כאשר ישלים תקוניו ב„השחר" וישמור מועד צאתו, או אז ישוב ל„המביט" להוציאו לאור כמקדם. אבל תקותו זאת נשארה מעל.

* *
*

בשנה ההיא — 1878 — היה כפשע בין פ"ס ובין בית־הסהר, כי נחשו' במינות המלכות. וזה הדבר: פֿרימאַן עורך מה"ע „האמת", אשר יצאו ממנו ארבע חוברות, היה מכיר ומודע לפ"ס ובבית־דפוסו הדפיס את ירחונו, אשר נועד לתקונים בחברה ע"פ תורת בעלי־השתוף. כאשר חדל ה„אמת" מלצאת לאור, החל פֿרימאַן לעבוד ב„המביט" ויכתוב בו מאמרים מדעיים ויחתום את שמו „בר־דרורא". פ"ס היה צר ואויב לבעלי החברה — סוציאליסטים — ולתורתם, ושנאתו זו היתה מבצבצת בהרבה מספוריו, עלוניו ומאמריו. סמולנסקין לא ידע ולא קרא את ספרי קרל מַרקס ולַסַל ולא עסק מעולם בחכמת כלכלת העמים וסדרי המדינה. ולא על יסוד השקפות מדעיות התנגד למתקני התבל, כי אם כעברי נאמן לעמו וחפץ בכל לבבו ונפשו בהצלחתו,

וכאדם שיש לו הגיון בריא ויודע להסתכל בחיים, ידע והכיר כי הסוציאליס־טים העברים מארץ רוסיא אפס ותהו מעשיהם, רובם לא קראו ולא שנו, ישאפו לדבר־מה בלתי ברור להם בעצמם, כי רובם תועים ומתעים, עצלים ונרפים, חולמים והוזים והמה מזיקים לעמם והועל בל יועילו לאיש. סמולנסקין ידע והכיר מצד אחד את הסוציאליסטים בני העשירים אשר יריקו אוצרות אבותיהם, ישחיתו כרם ישראל, יבזו ויתעבו עניי עמם, למד לא ילמדו וכל מלאכתם להרחיב פה ולהאריך לשון מדברת גדולות, מבלי אשר יבינו מה שידברו, ולסוף יעשו בעצמם עושקים ונושכים; ומצד השני ידע את הסוציאליסטים העניים, אשר לחם עצלות ינעם להם, לכן יארחו לחברה את בני העשירים ויטיפו להם תורת־החברה, ובשכר למודם יאכלו וישתו. סוציאליסטים אחרים לא ידע פ"ס, ולפי דעתו העמיד את תורת בעלי החברה על יסוד עקרי אחד: „כים אחד לכלם" ויחשוב כי כל הסוציאליסטים שואפים כי יחלקו את כסף העשירים לכל בני האדם חלק כחלק, ואין כל פלא אם סמולנסקין שנא ויבזה בלבו את „פושעי ישראל" אלה, אשר דבר לא היה להם עם עמם ותורת ישראל ושפתו לתועבה בעיניהם. אולם למרות שנאתו להסוציאליסטים העברים אשר לא ידעה כל גבול אהב את בעל „האמת" שהיה איש נחמד ונעים וידע היטב את הספרות העברית העתיקה והחדשה. ובדבר פ"ס ב„השחר" שנה שמינית צד 472—470 על „האמת" היה נוהר בשפתו ויכחיד תחת לשונו את הבטוים הקשים שהתמלטו תמיד מעטו בדברו על בעלי החברה. אמנם גם בדבריו על „האמת" נגלתה התנגדותו לתורת הסוציאליסטים ונראה חסרון הבנתו ומעוט ידיעותיו בתורת החברה, אך דבריו בנחת נשמעים ומשפטיו בסבלנות נאמרו.

פרימאן משך עליו בהנהגתו את עיני השוטרים בויען וכאשר התחקו על עקבותיו נודע להם, כי הוא נספח על כת המהרסים ולוקח חלק באספות מסתרות, אז חפשו בדירתו וימצאו תעודות חשודות ויאסרוהו בבית־הסהר, עד אשר יחקרו וידרשו מי הוא ומה מעשהו בויען. כאשר נודע הדבר לפ"ס כי פרימאן נתפש למלכות הלך אל זלקינדזון, הוא המתרגם הנודע בשם י. ע. ס., אשר היה כהן ומטיף בהכנסיה האנגליקנית, ויבקשהו כי ישתדל לפני ציר מלכות בריטניה שיעמוד לימין פרימאן אשר היה, ע"פ תעודותיו, נתין אנגליא, ויהיה למגן עליו. הציר הקשיב לדברי י. ע. ס. וידרוש דין וחשבון משר השוטרים בויען, על אשר שם בבית־הסהר נתין ממלכת בריטניא ואת פי צירה לא שאל. שר השוטרים התנצל, כי נודע לו הדבר שפרימאן הוא נתין ארץ רוסיא, וישאל את ציר ממשלת בריטניא איזה דרך עבר עליו הרוח להיות מליץ ישר ומחסה לאיש כפרימאן, אשר ברח מארץ רוסיא מולדתו ובין לילה נהפך לנתין אנגליא? ויגד ציר בריטניה כי זלקינדסון בקשהו להיות מגן להנאסר, הנודע לו כנתין אנגליא. וכאשר חקרו את ז. איך היה למליץ לאיש בלתי נודע לו ויספר לשר השוטרים כי סמולנסקין הגיד לו שהנכלא הוא נתין אנגליא ואיש טוב וישר. אז נגלה להשוטרים כי פרימאן, אשר היה איש

כבד עון בעיניהם, היה מכיר ומודע לפ"ס ובבית דפוסו נדפס „האמת" וסמולנסקין התהלך את האיש הנחשד בעונות מדיניים רבים כאת אח ורֵע, ויקראו את פ"ס לחוקר־הדין פעמים רבות וכמעט אסרוהו, כי נראה בעת הראשונה בעיני חוקרי הדין כחבר לאיש משחית, אך אחרי החקירה והדרישה ואחרי כל הנסיונות שנתנסה בהם סמולנסקין נתברר הדבר, כי אין כל חבור וקשור בין פרימן וסמולנסקין בדעות ופעולות, וזה האחרון לא ידע כלל מה עשה הנאסר במסתרים ואת מי התחבר. ויפטרו את פ"ס מדין. סמולנסקין התנהג בתשובותיו לחוקרי־הדין כאיש חכם וישר וכחבר נאמן להנאסר, אשר היה רחוק מדעותיו כרחוק מזרח ממערב. פ"ס המציא ליד פרימן בבית־הסהר כסף ככל אשר היה דרוש לו שם לצרכיו. החקירות והדרישות שדרשו וחקרו את סמולנסקין בדבר פרימן העכירו את רוחו, כי גם הוא, סמולנסקין בעצמו, היה גר בויען כנתין תוגרמה ולא כבן ארץ רוסיא, אך אֹמץ לבו לא עזבהו מעולם וכל דבריו אשר דבר באזני חוקרי הדין היו שקולים ומדודים, וגם המה נוכחו כי איש לא מצוי עומד לפניהם.

יד.

סמולנסקין בביתו: צער גדול בנים, פ"ס מספר אגדות לילדיו, הוא אוהב ילדים, הילדים בספוריו; בעל מספר עם אשתו צפור דרור וצפור ביתי השקפות פ"ס על חנוך־הילדים, פ"ס שונא תמונות ופסילים; חיי משפחה וחיי החברה; פ"ס אוהב לדבר ואיננו סבלן לשמוע; עבודתו בביתו, תהו ובהו, י. ע. ס. ופ"ס; עמוד הכתיבה של פ"ס ושלחנו של עמיל זולה; פ"ס שונא סגופים וצומות, האנטרופולוגיה של קנט מוכחת כי הסופר העברי צריך לכסות בשרו, מלבושי פ"ס, חובותיו; אסרו את „התועה", חדל ממכר ספריו.

פ. סמולנסקין לא טפח ולא פנק את ילדי תבונתו, כי הוא הצטיין בכח פריה ורביה רוחנית, אבל לא בכח הסבלנות לחנך ולגדל, לנטל ולנשא את מחשבות רוחו ויצורי דמיונו. תחת זאת השגיח בעין פקוחה על בריאות ילדי בשרו ויאמץ לחזק שרירי גום. הוא בעצמו היה רוחץ את ילדיו באמבטות של מים קרים. כשהיתה האומנת הולכת לטיל עם ילדיו בגן היה הוא מלַוֶם והולך לא רחוק מאחריהם לשמור עליהם לבל יאונה להם רע וינצרם כבבת עינו. אם נפל אחד מילדיו למשכב היה סמולנסקין סועדו על ערש דוי וגוזל שנתו מעיניו בלילות, למען ישים עין על הילד החולה. פ"ס חפץ לחנך את בניו ברוח היהדות ולהניח ליסוד השכלתם ידיעת שפת עבר. כשהיה מטיל עם ילדיו או יושב אתם בבית היה מספר להם אגדות קצרות, יפות ונעימות,

אשר תכנן היה לקוח מהמדרשים ומספרי חכמי ישראל של שנות הבינים והוא היה מתכלן בבדיחותות משמחות את לב הילדים. האגדות הקטנות האלה אשר היה בודן מלבבו בין רגע היו תמיד מסודרות וערוכות ומסופרות בטוב טעם ובכשרון נעלה. עוד בהיות פ"ס פנוי היה אוהב לפטפט עם ילדים כלשונם ושפתם ולהרבות עמהם שחוק, ויתבונן תמיד אל עלילותיהם ומעשיהם הקטנים, וגם הם אהבוהו. לפלא הוא, כי לא ידע לתאר בספוריו את נפש הילדים ועולמם הקטן בכל צבעיו. הילדים אשר בספורי פ"ס המה אנשים מגודלים לבושי מחלצות עוללים.

פ"ס לא נטל לו מעולם שררה בביתו, והיה זהיר מאד בכבוד רעיתו וחרד לשלומה. בשעות הפנאי היה מספר לפניה את יצירי רוחו ומתאר את הנפשות העושות בהספורים, אשר יש בדעתו לכתוב, ויבקש עצה מפיה וישמע למשפטה החרוץ, למען דעת את הרושם אשר יעשו ילדי דמיונו על אשה בעלת רב רגש כאשתו. פ"ס שהיה לפני חתונתו צפור דרור שאיננה מקבלת מרות, נעשה בחיי הנשואים צפור־ביתי ויכנף מעט רוחו ויאסף אל המסגרת הצרה של חיי בעל לאשה ואב לילדים. פ"ס לקח חלק בהדברים היותר קטנים וזעירים אשר במשק ביתו, אך בדקדוקי עניות ובחשבון הפרוטות ובצרופי האגורות לא היה מומחה, ויגבה גם במעשי יום יום הקטנים. הוא היה מתענג לראות, כי בנו הקטן שהיה מלא חיים ותנועה, מרקד, מפזז ומדלג, משבר ומפוצץ את כל הבא לידו, וכפעם בפעם היה האב אומר: בהביטי אל ילדי זה הנני מעלה על לבי את ימי ילדותי, בו אני רואה צלמי ודמותי. השקפותיו של פ"ס בחנוך וגדול היו תערובת חכמת בית המדרש הישן בלקוטים מספרי חנוך בשפות אירופאיות ומתובלה בתמצית נסיונותיו אשר נתנסה בהם בחייו. הוא אסר להחזיק בביתו תמונות וציורים המתארים ציד החיות, שפיכות דמים וחבוקי־חשק, לבל יפעלו על לבות הילדים פעולה רעה, ולבל ישאירו שם רושם נכר. בכלל, צריך להעיר, היה סמולנסקין שונא תמונות משוחות בצבע ופסילים מחוטבים, או יותר נכון, אם אומר, כי לא הבין בחכמת הציור והחטוב, ובזאת תתבאר התנגדותו הנמרצה להאומניות הנותנות צורה ודמות לרעיון מפשט. הוא הראה תמיד פנים יפות וצוהלות לילדיו, לבל יעכיר רוחם ויעציב לבם, ובחלותו היה דואג מאד לבניו, ובהביטו אליהם היו עיניו מתמלאות דמעה, אך היה מסתיר את חולשתו זאת מעין כל.

פ"ס לא היה מבקר אחרי חתונתו אספות־חכמים ולא היה הולך לשמוע דרשות סופרים ומדיניים. בכלל, לא היה נהנה מיתרונות עיר הבירה שגר בה, כי השעות הפנויות מעבודתו היה מקדיש לבני ביתו, ובחברתם ראה מרום קץ אשרו. ואין כל פלא כי פ"ס שהתכוץ, מיום בואו בנשואים, כחלזון בקליפתו ונרתיקו לא הלך בעקבות בני דורו בקדמות הספרות והמדעים, אף כי היה בעל כשרונות נפלאים. וצא וראה כי באותה ויען עצמה שגר בה סמולנסקין וביתר הערים הגדולות באירופה תמצאו חכמים וסופרים, אשר „גוננו בחשובה אשה ובבנים חמשה" אשר גם המה יכולים להיות למופת באהבתם

זרבקותם בבני ביתם, אשר ימסרו עליהם את נפשם, ובכל זאת יצאו ויבואו בחברת חכמים וסופרים ויתערבו בקהל נבונים ויוסיפו להשתלם ולהתפתח במקצוע המדע או הספרות אשר בחרו להם, מבלי הניח ידם גם ממקצועות אחרים. החיים בחוג משפחתם האהובה ונעימה להם יהיו עליהם למגן ולצנה בפני הרוחות הסוערות והזרמים החדשים בחברה, לבל יהדפו ממקומם כפעם בפעם ויטולטלו אנה ואנה. החיים בקרב בני ביתם נותנים להם את כח העמידה והקיום הנחוץ להתפתחות החברה וקדמתה הטבעית; והחיים החברותיים, אשר המה לוקחים חלק בהם, מכניסים רוח צח, רוח בער וחי בתוך חוג משפחתם הצר ומגרש את רוח הרקב מזויות האפל אשר יכנף בהן לחנק נפש. בלי רוח מטהר זה הבא מן החוץ אין חיים, אין תנועה ואין קדמה אמתית. במאת השנים שאנו חיים בהן ישנם חכמים רבים אשר נפשותיהם היו קשורות בנפשות בני ביתם ויהיו בעלים ואבות מופלאים, וזאת לא היתה להם לעכבה, להתקומם בכל תקף ועז נגד סדרי החברה השוררים ולקרוא מלחמה גלויה נגד העולם אשר היו נתונים בו עם בני משפחתם, ודי לי אם אקרא בשם מַרקְס ופרודון (P. I. Proudhon)

מלבד דבקותו של פ"ס בבני ביתו ששללה כל עתותיו הפנויות ומלבד טרדות פרנסתו ועבודתו הרבה היתה עוד סבה אחת נכבדה, אשר בגללה לא הלך לאספות חכמים ונואמי נאום, כי סמולנסקין אהב לדבר הרבה, אבל קשה מאד היה עליו לשמוע דרשות אחרים. סמולנסקין היה אומר, כי הוא יודע ומבין בעצמו הכל, ולמה זה ילך לשמוע דברים הידועים לו, גם טרם אשר שמעם. ויפה העיר החכם מ. ל. לילנבלום במקום אחד, כי סמולנסקין היה שונא לכל רעיון ודעה אשר לא הוא אמרם, ואם קרא או שמע דברים שמצאו חן בעיניו ובעיני אחרים היה אומר כי משלו לוקחו או גונבו הדברים. מיום שבא פ"ס בברית הנשואים חדל לבקר את חכמי ישראל בויען ויבוא אליהם רק בדבר איזה ענין ועסק. עם רעיתו היה הולך לבקר רק את אחרים מהמשכילים העברים, הנמנים על „בעה"ב החשובים", ילידי רוסיא וגליציא. בכל יום הראשון בשבוע היה פ"ס ישב סגור בחדרו מבקר עד אחר חצות היום וכותב בעד „השחר" ואז לא הניח לאיש לבוא אליו. בשאר ימות השבוע היו העוברים ושבים מפריעים אותו מעבודתו הספרותית. באחד ממכתביו להפרופ. קויפמן יתאר סמולנסקין בעצמו באומנות רבה את עבודתו בביתו: „. . . כי תבקש לשוא למצוא סבות אחרות אשר תעצרנה אותי מכתוב, כי רק סבה אחת היא רוב עבודתי, ואזכירך לבל תדין את חברך עד שתגיע למקומו, לו יכולת לשער בנפשך אף החצי מכל העמל העמוס על שכמי כי אז אחרת דברת. הן לצאת לפעמים לשוח הוא דבר טוב ונעים כמו לכתוב לרֵע, זאת הלא תודה לי ובכל זאת יעברו לפעמים שבועות ולא אצא מפתח ביתי, וזה כשלשה ירחים אשר לא בקרתי אף פעם אחת בבית אחד מרעי, אשר על כן גם אם אכתוב מכתב לא לפלא הוא כי אכתוב רק הן ולאו. לו קוסם קסם הייתי כי אז עשיתי לי משרק ברגע הזה והעליתיך ממקומך והבאתיך הנה והושבתיך

בחדרי אל שלחני, וראית מחזה אשר לא ראית כמהו אולי מיום הולדך ואף כי בטרם נולדת: על השלחן מעבר מזה תלולים כהרים עלי ההגה"ה, פה הראשונים ובצדם השניים וגבה מעליהם השלישים, המה ישכבו במנוחה ויחכו עד כי יצאו נקיים בהשפטם וישובו לבית הדפוס, המה ישכבו במנוחה ולא ידברו דבר, אך נער בית הדפוס ילך וישוב מעת עד עת ופתגם בפומיה: המכונה תחכה! והיא תחכה עוד. בפנה השניה מונחים מכתבים לעשרות אשר יבואו יום יום ומחכים לתשובה ויתהפכו מצד אל צד, כי תארך למו העת אך יחרישו וידמו גם המה, כי יודעים המה כי לא ישובו לידי בעליהם אשר ירעימו פנים על כי לא הצליחו בדרכם. לעמת המכתבים ינוחו בשלום המאמרים אשר כבר זכו למצוא חן בעיני האדון הגדול ויתעתדו ללכת אל בית הדפוס ומאחריהם יתגודדו המאמרים אשר עוד לא זכו להראות את פני האדון וחיל ורעדה יאחזון מאימת הדין. תחת המכתב אשר האדון כותב כעת צבורים ומונחים המון שטרי חשבונות מבית הדפוס, מבית מסחר הניר והכורך ודומיהם, אך המה לא יחפזו ולא ירעדו כי יודעים המה בנפשם כי ריקם לא ישובו. הלא תשמח עינך בהמחזה הנפלא הזה, אך הסב עינך כרגע כי פלצות תאחזך בראותך את העולם הקטן נוע ינוע במוט רגל השלחן, כגעת בו יד האמה אשר תכבד הבית ותהי שמה ושאיה, מבוכה ותהו; המכתבים ירחקו את עלי ההגה"ה והמה יבעטו ארחית שטרי החשבונות, והמאמרים חיים יקברו, ועוד מעט עבר ים הדיו ושטף ועבר על כל גדות השלחן ויכסה פני כל גם פני המכתב אשר ביד האדון הגדול וילבש שחורים ויתעטף שחורים אך לא יעשה מה שלבו חפץ, כי לא ילך אל מקום יסדו לו כי אם למלך יעבר. בצד השלחן יושב איש קטן קומה ובריא בשר ויאנח לרגעים בהעבירו ידו על זקנו הגדול מאד אשר שיבה זרקה בו, אך לא על הזקן ולא על השיבה יאנח, גם לא על אבותיו הגאונים אשר כלם הלכו למנוחות, ועל עשרו אשר עלה בתהו, כי אם על רעת עיר ויען אשר קוה כי יכירו בה פני איש כמוהו ואת אבותיו יזכרו ויקריבו לו אשכר גם בטרם פתח פיו לשאל ועתה בוש משברו כי רק עשרה פֿלאָרין השיג על ידי —— ובצדו יושב צעיר ממנו לימים אשר בא לוִיען לבקש עבודה ולא מצאה ויראה לי כי הוא מסתפק במועט ולא יחפוץ יותר מעשרה פֿלאָרין, אך הוא לא הסכין לבקש בעצמו ועל כן יבקש בצדק כי אני בידי אקבץ הכסף מבלי תת לו מכתבים לאנשי חסד. ואני ארע כי אמנם יצדק כי מאת אנשי החסד ישיג גם בלי מכתב כן ידמה, וזאת האשה הנצבת ולימינה ושמאלה שתי בנות קטנות הלא אותה תכיר כרגע כי פני עגונה לה, שפת עגונה לה ודמעות עגונה עיניה מפכות, אך לא את אישה תבקש בביתי —— האיש היושב על צדי ומדבר כאדון הוא יליד רוסיא איש גדול ונכבד כי הוא חותם על השחר וישלם חמשה רו"כ לשנה ואם כן תבין מעצמך כי לו הצדקה לבוא לביתי ביום ובלילה —— האיש אשר פניו כפני הכושי ויושב בצד החלון הוא איש נפלא, הוא מסבב כי תהיינה עגונות יבנים יתומים ואלמנות — שרכן הוא! — הינעם לך המחזה? — הינעם לך

המחזה? ועוד אפס קצהו ראית, וכבר השמעתיך כי לא קוסם הנני ואת כל המחזה הזה לא בשמות בראתי אף יצרתי, כי אמנם חי וקים הוא היום וכזה יום מחר. ועתה קרא בגרון אל תחשך על כי אשכח את אוהבי, קרא! אך היש עונך?..."

בין המבקרים התמידיים בבית סמולנסקין היה זלקינדזון הנזכר. שנים רבות נמשכה הרֵעות בין עורך „השחר" ובין המתרגם את חזיונות שכספיר לעברית. הם היו רחוקים בדעותיהם כרחוק מזרח ממערב, אבל אהבת שניהם להשפה העבריה היה הקשר המאחד אותם. נוסף לזאת היה י. ע. ס. יליד שקלוב ופ"ס בדברו אתו היה מזכיר בגעגועים את ימי למודו בישיבת העיר הזאת. בשעות הפנויות היה פ"ם יושב ומשחק עם י. ע. ס. בשח־מט. זה האחרון מדבר בהתלהבות ע"ד אמונתו, והראשון ידבר מהתלות וחדודים ושופך לעגו על תמימותו של המתרגם „רם ויעל", אשר היה מאמין אדוק באמונתו החדשה.

התבוננתי אל „העמוד" אשר פ"ס כתב עליו את רוב ספריו ומאמריו מעומד והנה הוא צר וקטן מאד. ואזכור את השלחן הגדול ורחב הידים אשר ראיתי בחדר עבודתו של המספר הצרפתי עמיל זולה בבקרי אותו בביתו בפריז בשנת 1894, ויהיה בעיני השלחן הרחב, המשוקד והמיופה עם כל הכלים, אשר עליו יכתב זולה את ספוריו, לסמל השפה הצרפתית העשירה, ו„העמוד" המוצק והפשוט, הקטן והצר של פ"ס — סמל השפה העבריה. „עמוד" חול כזה כאילו נברא מששת ימי בראשית להיות אֶבנים למספר עברי. על שלחנו של זולה ראיתי צרורות כתבים, קונטרסים ורשימות ערוכים ומסדורים למלאכתו אשר הוא עוסק בה. על עמודו של פ"ס היה מונח רק גליון ניר חלק, ובבואו לכתוב לא היה לוקח חמר לספוריו או מאמריו מן המוכן אצלו בספרי רשימותיו והערותיו, כמה שעושה זולה, כי אם היה טוֶה את חוט רעיונותיו ודמיונותיו בלי כלים ומכשירים, ואת החוט הזה היה בכחו להאריך ולהמשיך עד אין קץ. לרעיון אחד היה יכול לתת כמה וכמה תמונות וציורים.

רבים מהאורחים ומהחולים הבאים מרוסיא לויען היו מבקרים את מעון פ"ס וביתו היה פתוח לרוָחה לפניהם, ושלחנו היה ערוך לרבים מהם. ומאכלו היה דשן וכוסו רויה, כי סמולנסקין לא היה מסגף את גופו ולא פטר את קבתו „בשה"י פה"י". הוא לא היה זולל וסובא, אך גם לא היה מזיר את עצמו מלגימת יין ומנתח בשר ודגים. הסתפקות ר' חנינא בן דוסא לא היתה מן הצדקות הגדולות בעיניו.

פ"ס לא היה מתקשט ומתהדר בבגדים נאים יתר מדי, אך בגדיו היו תמיד שלמים ונקיים ולא התראה בחוץ במלבושים שלא לפי כבודו.

כאשר נקרא ריב"ל מטעם הממשלה לזוטמיר כתב לידידו הד"ר ראובן קולישר במכתב אחד כדברים האלה: „... וביני לביני אראה לעשות הכנה למען אוכל לנסוע, כי בלא זה הנני ערום מלבוש כאיש אשר יוצא מבטן אמו..." עוד במכתב אחד להד"ר קולישר יאמר ריב"ל ע"ד נסיעתו לזוטמיר:

„... כי מלבד הוצאות הדרך... הנני צריך למלבושי כבוד, להתראות נגד ההמון, כי לפי מעטהו יכובד איש בעיני ההמון, והחכם הגדול קאנט בספרו Antropologie אומר שאף בעיני החכמים האמתים יכובד איש רק לפי מעטהו, ומה אומר אני אם אף מלבושים פשוטים ונקיים ושלמים אין עמדי..." *).

אולם פ"ס ידע בלי כל חקירה ובלי כל ראיות מספרי קנט או פלוסופים אחרים, כי אי אפשר לאדם, אם גם איננו סופר ואיש ידוע לרבים, להיות „ערום מלבוש כאיש אשר יוצא מבטן אמו", ואחרי שעבודתו בהספרות העברית ובבית־הדפוס של גיארג בראָג בתור מנהל להמחלקה העברית ויתר עבודותיו לא הספיקו לכלכל את כל צרכיו וצרכי בני ביתו ולתת לכלם די ספוק לחם ובשר לאכול ובגד שלם ונקי ללבוש, לכן הסתבך פ"ס בחובות אשר הלכו ועצמו משנה לשנה. סופר צרפתי אחד אמר, כי גאוניות מיוחדה דרושה לעני להשיג כסף במלוה מאת אנשים צרי עין, אשר לא יפתחו צרור כספם גם לפני עשירים. אם מדה כזאת היא באמת גאוניות אז היה סמולנסקין גאון הגאונים, כי מעולם לא קצרה ידו ללוות כסף מהני עכברי דשכבי אדינרא. אך אחרי שנסתם מעין פרנסתו אזלת ידו לשלם. היו שנים אשר פ"ס הרויח כסף רב מהוצאת ספריו אשר נפֹצו לאלפים, אך אחרי שנאסר „התועה" לבוא ברוסיא ופקידי הבקרת לקחוהו מהרבה בתי מסחר ספרים וסמולנסקין הפסיד סך הגון בהדפסתו, לכן ירא להדפיס גם את יתר ספריו שבאו ב„השחר", בהוצאה מיוחדת, פן יעלה כורת הבקרת גם עליהם ועמלו יעלה בתהו. ואחרי אשר חדל ממכר ספריו ועל ידי עבודתו הרבה ב„השחר" התמעטה גם העבודה העברית בבית־הדפוס של בראָג, לכן בא המחסור לביתו בפניו הזועפים.

טז.

הפסקת „השחר"; פ"ס בגפו; סמולנסקין בבית־הקהוה National; התגברות היאוש, פ"ס חפץ להיות בן אל־מות, עברית ולא לועזית; פ"ס ברוסיא, עת התעוררות הרוחות; בפטרבורג עושים משתה לכבוד עורך „השחר"; במסקוי, עט זהב; הוצאת כל ספרי פ"ס; במינסק, בביליסטק; בווילנא, קלמן שולמן ע"ד פ"ס, ל. ליוַנדה; פ"ס לוחם את אוהבי בן־מנחם; תורה שלמה על רגל אחת; בן־מנחם מדוכה; פ"ס מתעורר לחיים חדשים, הפרזה; התנועה הציונית.

בראשית שנת 1880 הורע מצבו החמרי של פ"ס וחובותיו עצמו מיום ליום, עד כי לא היה עוד לאל ידו לכלכל את בני ביתו. ארבע חוברות מ„השחר" שנה עשירית יצאו לאור, ומהיותו חיב כסף רב להמרפים גיאָרג

---

*) אגרות ריב"ל להד"ר ה. קולישר, קרקוי, תרג"ז.

בראָג הוכרח להפסיק את הוצאות „השחר". פ"ס חפץ אז לעזוב את העט והנייר ולמשוך ידו מ„השחר" ולהקדיש כל עתותיו למלאכתו בהמחלקה העברית של בית־דפוס בראָג. סמולנסקין אשר לא היה יכול לבלי כתוב מדי יום ביומו השליך את עטו ולא טבלו בדיו חדשים רבים, ויתרפה ויתרשל בעת ההיא גם במלאכתו בבית־הדפוס. אז נאלץ להמעיט את הוצאות ביתו במאי דאפשר, ולתכלית זו נסעה רעיתו וילדיה לפטרבורג אל הוריה להיות סמוכים על שלחנם וסמולנסקין נשאר עם אחיו ליאון בויען בדירה אחת.

* *

*

אין עיר בכל העולם, מלבד פַּריז, אשר בה נפרצו בתי־הקהוה כמו בעיר ויען. בית־הקהוה הויעני אינו בית משתה, אינו בית מועד להוללים וכדומה, כי אם בית וַעַד לרעים, למכירים, לקריאת מ"ע ולמסחר. גם מורי בתי מדרשי החכמה, גם רופאים מפורסמים, סופרים מצוינים, שרים גבוהים וחכמי מדינה, יבואו בשעות קבועות ביום כל אחד בבית־הקהוה אשר בחר לו ושם יתראו פנים את מכיריהם ומיודעיהם. פ"ס היה מבקר־תמידי בבית־הקהוה „נאַטיאָנאַל" השייך לבית־המלון הנקרא בשם זה. רוב היהודים העשירים הבאים מרוסיא לויען מתאכסנים בבית־המלון הזה ומבקרים את בית־הקהוה National, ואין כל פלא אם סמולנסקין בכר את בית־הקהוה הזה, שהיה רחוק ממעונו, על פני יתר בתי־הקהוה, כי בה„נאַטיאָנאַל" היה יכול לראות כמעט יום יום יהודי רוסיא וביניהם גם המכירים ומוקירים את שמו. הבית הזה היה מקשר ומאַגד אותו בקשר חי לאחיו בני ארץ מולדתו. משרתי בית־הקהוה ידעו את פ"ס, ובבואו בשעותיו הקבועות היו מפנים לו שלחן קטן בזווית הבית, ששם אִוה לשבת. בבית זה היה משחק בשח־מט עם אנשים שונים. והמבקרים התמידים בבית הזה שהיו משחקים עם סמולנסקין בשח־מט לעתים קרובות או תכופות לא היו יודעים כלל, כי המשחק הנלהב הזה, בעל העינים המפיצות אש שחורה, סופר עברי או סופר סתם הוא. פה בבית הקהוה היה סמולנסקין איש מן השוק, בן ויען ואיש רעים להתרועע. פה פשט מעליו מחלצות הספרות ובגדי הכהונה ויהיה חלוני. לא מוסר ולא תוכחה בפיו, כי אם שיחה ערבה והלצה נושכת, דבש וחלב תחת לשונו, ורק לפעמים היה מבצבץ מתוך דבריו החלקים עוקץ חד ודק. פ"ס לא היה אחד הסופרים, אשר בכל מקום שיבואו ריח הדיו נודף מהם ואבק הספרים מכסה את דבריהם אשר זֵעַת המחשבה נוטפת מהם. דקדוקי־סופרים טובים להסופר בשבתו אל שלחן עבודתו או בתוך חוג בני אומנתו, אבל לא להוציאם אל השוק. הן גם הויות העולם ואיזו שיחה בטלה שוות יותר מדִקדוקי עניות באיזה ספר שמחירו אסימון. בבית־הקהוה בתוך בני ויען היה פ"ס כאחד מהם, אבל בגשת אליו אורח מרוסיא היודע מי הוא סמולנסקין, היה זה האחרון מראה לו פנים של איש צורה וילבש מעט גאות, למען ידע הזר כי עורך „השחר"

ולא „בשר ודם" פשוט הוא המדבר אליו. הוא ידע את נפש המשכילים העברים ברוסיא, אשר רק את המתהלך אתם בגאון יכבדו ויוקירו.

ובימים ההם, כאשר נשאר פ"ס בגפו בויען, היה מרבה לבקר את בית־הקהוה וימצא קורת רוח מיוחדה בחברת אנשים שאינם סופרים וחכמים. אבל בחרף שנת תרמ"א רפו כנפי רוחו והיאוש גבר עליו, ובריאותו התמוטטה ויחדל להאמין בכשרונותיו ובכחו הספרותי. וכשהיה בא בחברת מכיריו היה אומר להם כי סמולנסקין הסופר מת וכבר נסתם הגולל עליו, אבל שמו יהיה ולא ימות. הסופר ד. י. זילברבוש שהיה בעת ההיא קרוב לסמולנסקין ואחד ממתי סודו ספר לי כי פ"ס, שהיה שופך לפניו שיחו, היה אומר לו בחרף ההוא כפעם בפעם „אם יצחק ערטער קנה לו אל־מות בספר אחד קטן: „הצופה לבית ישראל" אנכי בספרי הרבים והטובים לא כל שכן". פ"ס חפץ לשמוע בעת ההיא מפי כל מכיריו ורעיו, כי יגידו לו שעשה בספריו שם עולם אשר לא יכרת. הוא הגין אז על כבודו בכל עז, כאילו הכבוד הזה לא לו הוא, כי אם לאיזה סופר, אשר גם הוא יתן לו כבוד אלהים. פ"ס היה מתאנף בכל האומרים לו אילו כתב לועזית אז עשה לו שם עולם ורק השפה העבריה בעוכריו, ומה נמרצים דבריו לאחד מידידיו אשר כתב לו כדברים האלה „... לו הייתי אטהעלוא כי אז יאגא לא הייתי, זה הוא המענה על אמרך כתוב ספר בשפת אשכנז או רוסיא ויהללוך בשער. עתה כאשר טבעתי נפשי במצולת שפת עבר עד כי לא אוכל השיב רוחי תאמר צא וחטוף אחת מהמחוללות וצא עמה במחול משחקים! אך המשל אשר נשאת לא ישוה אל הנמשל. העני כי יתפאר כי אין חפץ לו במטמונים הוא רק יתפאר והעשיר המשליך את העשר אחרי גוו שונא עשר הוא ומעשהו זר, אך האיש אשר ימאס בכלי חפץ אחד למען כלי חפץ אחר, או אשר יתן כל כספו בבית או במרכבות ותמונות, לו נאמר כי אוהב יותר בית ומרכבה ותמונה מהכסף: הן לא למען אֻרש מכל הנחתי שפות אחרות מיד, כי אם למען אקדיש כל עתותי לשפת עבר, וכאשר אדמה הן לא בושתי משברי ואם כן לא עני אני, ואם ימצאו אנשים אשר בעיניהם העשר הזה כאל נחשב אחשוב אותם לסכלים ואני בעשרי אמצא חפץ, ואם רק למען התהלל, כי אז יודוני יותר כאשר אמרת, בעבור זאת לא אעשה דבר, כי לא למען אסוף מלוא חפנים תהלות אעבוד עבודתי כי אם להיטיב, והכל שריר וקים..."

אחרי אשר חדל פ"ס בעת ההיא להאמין, כי יש בכחו לכתוב איזה דבר חדש, עלתה על מחשבתו להוציא את כל ספריו ומאמריו שכתב עד העת ההיא בהוצאה מיוחדת בעשרים ושנים חלקים, ובזאת רצה להציב לו מצבה בחייו. ובסוף החרף שנת תרמ"א נסע פ"ס לפטרבורג לאסוף חותמים על ספריו. ובבוא פ"ס בחדש אדר לפטרבורג היתה עת התעוררות הרוחות והתרגשות הלבבות בקרב ישראל. רוח מחנק נפש היה מרגש באויר, כאלו כלם חשו כי עוד מעט ויתפוצץ הרעם על בית ישראל ויבחו שאיה; והימים ההם היו ימי הרת מחשבות חדשות בקרב צעירינו, אשר נוחים היו להתפעל ולהתלהב

מכל מלה שהיתה חדשה בעיניהם, וכאשר נשמע הקול בין תלמידי בתי מדרשי המדעים בפ"ב, כי סמולנסקין בעל „השחר" בא, התעוררו אחדים ממכבדיו להעיר את חבריהם להביע רגשי תודה להסופר העברי אשר בא מויען. ראשי המניעים והמעוררים בדבר זה היו המשורר ש. ז. לוריא ומרדכי בן הלל הכהן. ומה נקל היה בעת ההיא להניע את הסטודנטים העברים לאיזו הבעת רגשי תודה בהמֻלה ותשואה. סמולנסקין בא! סמולנסקין בא! עברה הרנה מפה אל פה במחנה הסטודנטים, גם בין אלה אשר לא קראו אף מלה אחת בספרי פ"ס או בספר עברי אחר. ויקהלו התלמידים לתת כבוד להסופר הלאומי וישאוהו על כפים לבית התפלה, ויביעו לו רגשי תודה וברכה על אשר הקדיש כחו ומוחו להדעה הלאומית אשר אחוז בה. ופ"ס אשר ישב שנים רבות בויען בין אנשים אשר לא ידעו מה פעלו ולא הכירו ערכו ולא קראו מה שכתב ואשר טרם בואו לפ"ב היה כמתיאש ויחשוב, כי כבר עברה עתו ולא האמין כי עוד יברא חרשה בספרותנו, התרגש והתפעל מאד, בראותו את המון הצעירים הכורעים ומשתוים לפניו ואת הכבוד אשר המה חולקים לו ברעש ושאון, וינשא בעיניו ויחי רוחו וידבק עוד יותר ברעיונותיו אשר סלל להם מסלה ב„עת לטעת" וביתר מאמריו, אשר נלחם בהם נגד השכלת ברלין להוכיח כי עם אנחנו. נכבדי העדה ומשכיליה בפ"ב עשו משתה לכבוד פ"ס ויקראו את כל התבשילים בשמות אשר קרא סמולנסקין לספריו. אל המשתה באו: הפרופיסור בַּקסט, הברון ד. גינזבורג, כל המולי"ם מ"ע לעברים הן בשפת עבר והן בשפת רוסיא ורבים מעוזריהם ומחובבי ש"ע בכלל. הפרופ. בקסט, צבי רבינוביץ וש"ז לוריא נשאו מדברותיהם לכבוד סמולנסקין. הכבוד הגדול אשר חלקו לפ"ס בפטרבורג היה כעשן באף סופרים אחדים, ולפי דבריהם היה למטבעת החגיגה הספרותית הזאת גם צד שני שאינו נאה כל כך. בקרב משפחת הסופרים העברים הפיצה החגיגה הזאת אבק לשון הרע ורכילות; אך הקוראים יסלחו לי אם לא אחטט בגל של אשפה זו. פ"ס אסף בפ"ב סך הגון להוצאת ספריו, כי העשירים תמכו בימינו. מפ"ב הלך פ"ס למסקוי ובבואו קדמו כארבעים סטודנטים עברים את פניו, וגם הם חלקו לו כבוד ברבים כמעשה חבריהם בעיר הבירה הצפונית ויגישו לו מנחה: עט זהב כמעשה חרש חכם, ויחרתו עליו לאות את הפסוק „ופדויי ה' ישובון ובאו ציון ברנה". וגם במסקוי הרבו חובבי ש"ע לחתום ידם על הוצאת ספריו וישלמו לו בעין יפה. ממסקוי הלך פ"ס למינסק, ביַליסטוק, ווילנא, לאסוף חתומים על הוצאת ספריו, ואחדים מסופרי ישראל היו לו לעזר בדבר הזה; וגם בערים האלה אסף חתומים רבים, לפי הערך, אשר שלמו לו מראש שכר ספריו אשר חפץ להוציאם במהדורה חדשה בתקונים ושנוים. מחיר ההוצאה הקציב פ"ס חמשה עשר רו"כ, אך רבים היו אשר הוסיפו על המחיר. בהיות פ"ס בוילנא בקר את אחדים מזקני סופרי ישראל הסופר הישיש רבי קלמן שולמן בבקרי אותו בביתו ספר לי: „בהיות פ"ס בוילנא לאסוף חתומים

על ספריו בקר גם אותי בביתי וישב בחדרי שתי שעות, ובכל העת הזאת לא חדל מדבר, ורובי דבריו היו מכֻוָנים נגד השכלת ברלין ונגד בן מנחם, וכאשר בקשתיו כי יראה לי את המקומות בספרי בן־מנחם, אשר בהם יאמר כי לא עם אנחנו, ויתפתל ויתהפך בדבריו ותשובה ברורה ומיוסדה על ראיות ומופתים לקוחים מספרי בן־מנחם לא שמעתי מפיו. בכלל התענגתי מאד על דבריו, כי בעל רעיונות נעלים היה, ולעולם לא אשכח את שתי השעות הנעימות אשר בליתי בחברתו". הארון יהודה נפך ממינסק כתב לי. „בשנת 1880 למספרם, בנסוע פ"ס לאסוף חתימות על „הוצאת כ׳ ספריו" אז בקר גם את עירנו מינסק, ואנכי סבבתי עמדו על בתי נדיבי עירנו ובתוכם בקרנו גם את הרוקח הארון .N וכאשר הציע לו פ"ס מטרת בואו נתן לו הארון נ. חמשה עשרה רו"כ דמי החתימה. ויאמר: „אף אם לא אקרא בספרי ש"ע, בכל זאת אחתום את ידי על ספריך". אז השיב לו פ"ס את כספו ויוסף בחום לב: „אם ש"ע זרה לך כי אז לא אחפוץ כי גם ספרי ישכבו למעצבה בארגז ספריך".

המשורר מ. דוליצקי ספר לי, כי בהיות פ"ס בשנת 1881 בביליסטוק לאסוף חתומים על הוצאת כל ספריו הלך הוא, דוליצקי, אתו לבתי העשירים יודעי ש"ע. ובבואם לבית „גבירה" אחת יודעת שפת עבר, וסמולנסקין הציע לפניה כי התהום ידה על ספריו ענתה לו בעברית: אינני נותנת יד לפושעים" ויען פ"ס תוך כדי דבור: „לכן תפשטי רגל לנושיך". בהיות פ"ס בווילנא התראה פנים בפעם הראשונה עם ראש המסַפרים העברים בשפת רוסיא — ל. ליוַנדא, וגם אתו הִרבה להתוכח על השכלת ברלין והדעה הלאומית. ליונדא הודה אחרי כן במו פיו, כי סמולנסקין עשה עליו רושם עז והוכוח אתו הביאו לידי תסיסה רוחנית. צריך להעיר פה, כי ליונדא היה קורא בענג מיוחד כל אשר יצא מעטו של פ"ס. בנוגע לוכוחיו של פ"ס שהתוכח בדרך מסעו זה עם חמשכילים העברים מבני הדור הישן ע"ר בן־מנחם ודעותיו יש בידי מכתב אחד אשר כתב פ. סמולנסקין להמשורר ישכר הורוויץ, וזה האחרון שלח את המכתב לידי, והוא, המכתב, מסמן קוים אחרים בתכונת בר פלוגתיה דבן־מנחם. ואלה המה דברי המכתב: „ידידי היקר והנכבד, ישכר הורוויץ! „... ואם לא ראיתי פניך בווילנא לא בי היה האשם, כי בתחלה לא ידעתי כי שם מושבך, ואחרי כן שמעה אזני כי אתה ראש מריבי, כי קנאת קנאה גדולה לבן־מנחם. גם הזהירוני לבל אֶרְאֶה עמך פנים פן תחרפני על פני, ואם כי בבִּיַליסטוק אחור לא נסוגתי, כי אוהבי בן־מנחם הקדישו קרואים וגם אותי קראו לבא עמהם, וכאשר דברתי אך שעה על הדבר הזה נענעו כלם בראשם ויאמרו: חדשות שמענו הפעם ועד הנה שגינו. והמחמירים אמרו: דבר זה אין מגלין אלא לצנועים אבל לא לעם הארץ, ואני אמרתי כי לא תמיד את צנועים חכמה ואת עם הארץ בערות, ולוּ הקרה אותך המקרה לפני כי אז לא נסוגתי אחור, אבל לבקשך למען התגרות מלחמה בעת אשר רגעי היו ספורים מאנתי פן יאמרו כי גם בפי אסית ואדיח כאשר בעטי, וכאשר כן

היה לי אחרי דברתי כשתי שעות את הסופר הנכבד מאד את ה' ל. ליונדא, ובראותי ממכתבך כי שקר ענו בך וכי אהבתך לבן־מנחם לא הקימה אותך לאויב לי ישמח לבי מאד להשיבך דברי אהבה גם לבקשך לעבוד עמי בעבודתי, ואני לא אחשוב לך לעון אהבתך לבן־מנחם, כי כל איש אדון לאהבתו ושנאתו, רק אם לא יכוף אותן כגיגית על אחרים..."

אחרי קראנו את המכתב הזה עלינו להחליט אחת משתים: או כי סמולנסקין הפריז מאד על המדה באמרו, כי במשך שעה אחת נצח את אוהבי בן־מנחם, עד כי אמרו: עד הנה שגינו. כי מי שקרא את ספרי בן־מנחם ומכתביו הפילוסופים ויבין את אשר קרא והוא חושב מחשבות, איש כזה לא היה יכול להחליף את דעתו ומשפטו על בן־מנחם, אחרי שמעו גם את הוכחות פ"ס בעצמו. לסתור דעותיו של איש על אדות בן־מנחם — לזה נחוץ להאיר את רוח התקופה אשר חי בה הפלוסוף הדעסויי, את מצבו בין יהודי ארצו ויחום חכמי הנוצרים וסופריהם אליו, השפעתו על בני דורו והשפעת בני דורו עליו; לזה נחוץ לבאר את תכונת דעותיו, השקפותיו ורגשותיו ולהשוותן לדעות חכמי זמנו, והיתכן לעשות כל אלה בשיחה קצרה של שעה אחת. יפה אמר חכם אחד, כי כל מי שרוצה לסתור דעה קבועה בלב חברו על ידי התנגדות נמרצה בעידנא ריתחא הוא כמו שמַכה על יתד התקועה בקיר, כל אשר יוסיף כח להכות עליה, כן תתקע יותר עמוק אל תוך הקיר. הכבוד הגדול אשר חלקו משכילי הדור הישן לבן־מנחם ולכל אמרותיו היה תולדות התפתחותם הרוחנית, השכלתם וחנוכם ותולדות השכלת כל הדור ההוא, והיתכן כי עלה בידי פ"ס לברוא לכל האנשים, אוהבי בן־מנחם, אשר באו לשמוע מדברותיו, רוח חדשה והשקפה חדשה עד כי נענעו כלם בראשם ויאמרו: „חדשות שמענו הפעם ועד הנה שגינו"? ואם נקבל את דברי פ"ס במכתבו הנ"ל כפשוטם ונאמין כי לא חזיון רוחו ידבר, כי אם דבר שהיה יספר, אז צריכים אנחנו להניח, כי אוהבי בן־מנחם אשר פ"ס גירם ויכניסם תחת כנפי תורתו על רגל אחת לא ידעו את ספרי בן־מנחם ולא הבינו לדבריו, והם היו חסידיו ומעריציו רק על פי השמועה, ויבראו להם בן־מנחם שלהם בצלמם ובדמותם, כמו שהיה לסמולנסקין בן־מנחם שלו, אשר רוחו יצרו לחבל בו. הסינים ברצותם להפיל אימה על אויביהם בשדה המערכה יציגו מרחוק לקראתם גדודי חיל צבא עשוים נייר בחרט אנוש. מובן מאליו כי תכסיסי מלחמה אלה יצלחו בידי בני ממלכת השמים רק בהלחמם עם פראים ולא עם מלומדי מלחמה וגבורים משכילים. בגדוד־נייר כזה היה משתמש גם פ"ס בהצותו על בן־מנחם. אם ראו זאת קצרי־ראות נרתעו לאחור, כי צבא־מופתי סמולנסקין הפיל עליהם בלהות, אך מטיבי־ראות ידעו, כי כל המחנה הכבד הזה לא יוכל עמוד בנשוב בו רוח בקרת קלה. אל ילמוד מזה הקורא, כי כותב הטורים האלה הוא ממעריצי בן־מנחם, חלילה! גם אנכי מאשים את סופרי דברי הימים על אשר הגדילו ערכו של בן־מנחם שלא בערך אל יתר חכמי העברים בדורו, ויתר זה כנטול דמי. אבל בשום אופן

אין אני יכול להצדיק את כלי הנשק אשר בחר פ"ס נגד ה„סוקרטוס" העברי, כאשר אבאר זאת במקום אחר ביחוד.

בהיות פ"ס ברוסיא נוכח, כי רבים שם מוקיריו ומכבדיו, וכי בין כל הסופרים העברים יתנו לו את משפט הבכורה, וכי „השחר" ודעותיו מצאו מסלות בלב הקוראים העברים; הוא ראה כי החיים הקדימוהו, כי צעירי בני ישראל, וביחוד תלמידי בתי מדרשי המדעים, עלו עליו בלאומיותם ויעבירוהו במעלות רוחם; ראה עין בעין כי בחלק ידוע מהעם התעוררה כעין תנועה לאומית, אשר זאת היתה משא נפשו זה שנים רבות ויתעורר לחיים חדשים. יאושו גז ויעף, ואמונתו בכחותיו ובכשרונותיו שבה אליו ותוסיף בח. פ"ס ראה עוד הפעם עין בעין את חיי בני ישראל ברוסיא, אשר בשבתו בויען התרחק מהם, וכל מה שתאר בספוריו, תאר על פי זכרונותיו מימי נעוריו. הוא הרגיש עוד הפעם את דפיקת לב עמו ואת נשימתו, הוא נגע עוד הפעם בארמתו, אשר עליה גודל, ויאמן כי שב לימי נעוריו, ומחשבות חדשות התרוצצו במוחו וספורים וחזיונות מחיי ההוה החלו להתרקם ברמיונו.

אחרי התמהמהו ברוסיא חדשים אחדים שב לויען בחברת רעיתו ושלשת ילדיהם, וכסף החותמים על ספריו היה כארבעת אלפים רו"כ בידו, ויחדש את הוצאת „השחר", אשר הוצאתו היתה נפסקת במשך יותר מחצי שנה, ויחל להוציא את ספריו במהדורה חדשה. רבים ממכירי פ"ס ספרו לי, כי בשובו הפעם מרוסיא נראו בו סמני גאה וגאון, וירבה לספר ע"ד הכבוד הרב אשר חלקו לו מעריציו בארץ ההיא, וכיד דמיונו הטובה עליו הפריז על המדה כדרכו. וסמולנסקין שפקח היה החל להאמין בנפשו כי נבואה נזרקה בו, כי קורא הדורות הוא ויראה האותות מראש. בימים הראשונים לשובו לויען נתקבלה הידיעה המעציבה הראשונה מהשערוריות בנגב רוסיא, הידיעה הזאת הרגיזה את מוסדי גופו והרעישה את מורשי לבבו. אז התגברה בו אמונתו, כי רואה את הנולד הוא וצופה למרחוק, ואמונתו זאת שמה בפי עטו בימים האלה מבטאים כאלה: „כן נבאתי" „נתקימה נבואתי אשר נבאתי" וכדומה. הכסף אשר הביא מרוסיא נתן להנושים בו, עד כי כמעט לא נשארו, כעבור איזה שבועות, איזה שקלים בכיסו, ודאגת מחר החלה לשלול עוד הפעם את מנוחתו, אך הוא התרומם מעל דאגות־חולין וישב לעבודתו ב„השחר"; ואחרי אשר החלה התנועה הציונית ומ. ל. לילנבלום החל להטיף בשלש שפות — שפת רוסיא, ש"ע ובשפה המדוברת, לישוב ארץ ישראל, הרים גם סמולנסקין את קולו לארץ אבותינו, וכשרונו הספרותי של עורך „השחר" עטה זהר חדש. ובשפה נמרצה ונעלה כזאת כאשר כתב פ"ס את מאמריו בעת ההיא, לא דבר עוד לקוראיו. מיום ליום הוסיף אמץ בעבודתו הספרותית ויגבר על כל המעצורים אשר נצבו לו על דרכו; אבל בעצם העת ההיא, בסוף שנת תרמ"א, החלה בריאותו להתמוטט. לב רגז ורוח סוער היו מנת חלקו כל הימים, ויטביעו חותמם על מאמריו בימים ההם ויוסיפו להם חריפות מיוחדה וכח עצור. רעיון הישוב בא"י נתן לפ"ס חמר חדש למאמריו ולספוריו ותכן חדש

לחיו ונפשו הריחה מלחמה, כי עוד במסעו ברוסיא התקומט ברבים ממנהיגי דעת הקהל העברי על אשר לא יחושו עתידות לעמם, בעת אשר הרעה קרובה לבוא, ובראותו כי המה שאננים ועוצמים את עיניהם מראות את מצב אחיהם האמתי היה רוחו סוער בו לבלי חק. והסער הפנימי הזה הוליד את המאמרים הנעלים והנפלאים אשר כתב פ"ס בימי המשבר ההם.

פ"ס הבטיח ב„השחר" שנה עשירית צד 263 לספר להקוראים על אדות מסעו ברוסיא והכבוד אשר נעשה לו, אחרי כי לא אחד ממה"ע העברים הודיע זאת לקוראיו, והשתיקה הזאת היתה לו כרקב בעצמותיו, אך מסבה בלתי ידועה לי חשך מעשות זאת.

בהיות פ"ס ברוסיא קבל רשיון מהממשלה לשוב ולהוציא את „התועה" הוצאה שלישית, וגם על יתר ספריו השיג רשיון לשוב ולהדפיסם. הוא חפץ להוציא חלק מהֶוח, אשר יביאו לו ספריו במהדורא החדשה, על „השחר", למען יוכל עמוד ולצאת לאור מדי חדש בחדשו. פ"ס האמין כי רק „השחר" בעצמו ובכחו, או יותר נכון עורך „השחר" במאמריו וספריו, יצר את התנועה הלאומית בקרב אחיו בני רוסיא. יתר הסופרים והמקרים והתפתחות הרעה הלאומית באירופה בכלל והשנויים במצב בני ישראל בקרב העמים בפרט לא הועילו כלל, לפי דעת סמולנסקין, להתרחבות הרעיון הלאומי בקרב יהודי רוסיא, או, בכל אופן שיהיה, היתה פעולתם חלשה ומעטה מאד ובטלה ומבוטלה לגבי פעולת „השחר". את אמונתו זאת גלה גם ברבים. „מה רחב לבבי" — יאמר פ"ס — „וגלתי על אחי בעברי בשנה העברה בערים אחדות מארץ רוסיא, בראותי את אשר לא פללתי, כי דברי לא עלו בתהו כי עשו פרי משמח לב, כי דבר שלחתי ביעקב בשם אהבת הלאם והוא בא בלב רבים ויתן להם רוח חדש" (דברים אחדים ל„שמחת חנף", הוצאה שלישית).

טז.

הוצאת ספרי פ"ס החדשה, יאוש שלא מדעת; פ"ס בבית הדפוס, „הערוך השלם"; יחוסו של פ"ס לפועליו בבית־הדפוס, משכיל עברי רובין לפתחי סמולנסקין; איפה כתב פ"ס את ספוריו ומאמריו; עוברים ושבים, בטול עבודה; מה בין יל"ג לפ"ס, יחוסם זה לזה, קו־הנגוד, שנאה גלויה, פיוס; מכתבו של י. ל. גורדון לפ"ס, מכתבו של פ"ס ע"ד יל"ג; בכלות השנה העשירית ל„השחר".

בראשית שנת תרמ"ב נגש פ"ס אל הוצאת ספריו במהדורה חדשה; בספור „שמחת הנף" החל. „הספר הזה" — יאמר פ"ס — „הוא הבכור לי,

אותו הוליד רוחי בראשונה, אף כי חזה שמש אחרי אחיו הגדול ממנו, הוא התועה בדרכי החיים". הוא עשה בספורו זה שנויים והוספות, אך לא שנה בו משפטו הראשון על גיתה ושכספיר. בהקדמתו לספר „שמחת חנף" הוצאה שלישית יאמר פ"ס: „כמתהלך בין חרבות ארמון משושו לפנים ויזכור את כל השמחה אשר ראה בחדריו וכל התקות הנעימות אשר צצו לו בגן חמדתו ולפניו — אך שמה ושאיה וגם התקוה נקברה בין המשואות, כן הנני שב ורואה עתה את ספרי אלה, עבודת שש עשר שנות תקוה ושמחה לעמנו, עת אשר האמננו כי בידנו טובנו, עת אשר כלוחמים יצאנו אך לפקד צבא מלחמה למען נתעורר נריע ונצליח, ואף לבי היה מלא מהתקוה כי גם ידי תמצא לעזור ברב או במעט בספרי אלה. ימי התקוה האלה המה מאחרינו, במלחמה לא הצלחנו ובעמלנו כיום מי יודע אם נצליח..." וְדוי מר, אם גם מליצותיו דורשות באור וברור: מה הנה התקות הנעימות אשר השתעשע על ברכן, ומדוע יאכלנו הספק אם יצלח בעמלו הספרותי, אם כל הרעות אשר באו על ישראל בשנה ההיא ראה מראש, לפי דבריו, ויקדים רפואה למכה? פ"ס שואל בהקדמתו הנ"ל: „מי יודע אם יֵהָפֵך לכל אחינו לב טהור ורוח חדשה לראות ולהבין את הטוב לו?" — מי יודע? כלנו יודעים, כי מ א ל י ו לא יהפך לכל אחינו, ואף לא לאחדים מהם, ואף לא לאיש אחד יהיה מי שיהיה, לב טהור ורוח חדשה, ומאליהם לא יבינו אחינו את הטוב להם, כאשר לא יבינו רוב האנשים בתבל את הטוב להם, כי את הטוב בעיני האחד רע בעיני השני. אבל גם זאת אנחנו יודעים, כי דברי הסופרים החשים בצרת עמם ויודעים את רוחו ומבינים את התקופה שהמה חיים בה, — כי סופרים כאלה לא יזרעו דבריהם לריק, אם אך ילמדו לאחיהם לחשוב מחשבות ולהבין היטב את המצב אשר המה נתונים בו — וסופר כזה היה פ"ס.

המהדורה החדשה של ספרי פ"ס שללה ממנו רגעי המנוחה שהיו לו ביום, כי הוא עבר בעטו על ספריו ויתקן וישנה בהם ויקרא את עלי ההגהה. את כל המלאכה הזאת היה סמולנסקין עושה בבית־הדפוס. בבית־הדפוס בלה פ"ס את רובי עתותיו מיום בואו לויען עד החדשים האחרונים לימי חייו. פ"ס היה מגיה עברי מנוסה ובחון ו„טביעת עין" של תלמיד חכם אמתי היתה לו. בכלל ידע היטב את כל עניני מלאכת ההדפסה לכל חלקיהם ופרטיהם. סמולנסקין התאמץ תמיד ליפות ולשכלל את הדפוס העברי ובטוב טעם ודעת נהל את המחלקה העברית בבית דפוסו של בראֶג, ועֵד הוא „הערוך השלם" של הר"ר קאהוט, הכלול בשלמות ההדפסה, על מעשה ידי סמולנסקין במקצוע זה. ולא לבד, כי השגיח בעין פקוחה על ההדפסה וההגהה של הספרים המסורים לידו לדפוס, כי אם עוד בקש ומצא את החכמים אשר כתבי־ידיהם מונחים בקרן זוית, ואם ראה כי ברכה בם עוררם להוציא לאור את פרי רוחם, ואם קצרה ידם מעשות זאת היה להם לעזר להמציא להם מקור לכסף. הוא השתדל להמציא מקורים לכסף גם להר"ר קאֶהוט, אשר כסף לא היה בידו אף כדי להתחיל בהדפסת „הערוך" והוא, סמולנסקין, עורר חכמים רבים, כי ישימו עינם

ולכם להמפעל הגדול של קאהוט, וכי ישתדלו לפני האקדמיות לחכמות ולספרות שיעזרו ויתמכו בידי „הערוך". פ"ס תקן שגיאות רבות בגוף הספר של המחבר, וגם העיר את קאָהוט על הרבה מקומות „בערוך" הצריכים תקון. סמולנסקין הכריז פעם בפעם על טיב „הערוך" וגדל המפעל של קאהוט בדברים מופרזים ומופלגים לא כמדפים־סוחר, אשר הצלחת הספר תביא גם לו ברכה, כי אם כאיש אשר המפעל יקר לו כבבת־עינו, ואשר הוא היה מולידו ומשבירו, כאיש אשר הספרות העברית היא חיי רוחו ונשמתו ולה הקדיש מבחר שניו וכחותיו והוא יודע להוקיר ולערוך כראוי עבודה מדעית כבירה כ„הערוך" הנותנת כבוד ויקר לספרותנו. לא נפריז על המדה אם נאמר, כי לולא פ"ס לא היינו זוכים לראות את „הערוך השלם" נגמר בדפוס עד היום, כי רק פ"ס באהבתו העזה לספרותנו, ברוחו הכביר ובסבלנותו המצויינה ובכחו החזק להחיות רוח אחרים לעבודה ולמלחמה החזיק בידי קאהוט להציב מגדל עז בקרית ספרנו. כל הנוגע ב„הערוך השלם" היה בעיני פ"ס, כאילו נגע בכבודו וירד לחייו, ומה נמרצה התשובה של פ"ס לראה"ו אשר הוריד את ערך „הערוך" ב„בית המדרש" שלו. בתשובתו זאת אשר קראה בשם „משפט השופט" (ה„שחר" שנה עשירית חוברת ה') נלחם סמולנסקין בבטואים קשים ובחצים שנונים נגד הפוגע בכבוד „הערוך השלם". בהשתדלות סמולנסקין ותחת השגחתו המעולה נדפסה גם „המסורה" הגדולה של הד"ר גינזבורג, אשר מפעל יחיד הוא במינו בספרותנו, ואשר פ"ס בזבז עליו כחות רבים להוציאו כלול בהדרו, מוגה ומתוקן כראוי. סמולנסקין היה מבין גם במלאכת הדפסת־האבן (Lithographie). ב„השחר" שנה ט' צד 229 מספר פ"ס: „... כאשר בא פירקאָוויץ הנה" — לויען — „להכין תמונות המצבות ונלאה למצוא איש אשר יעשה כחפצו, אז לקחתי אני את המלאכה, וכל תמונות המצבות בספר אבני זכרון נעשו על פי הדרך אשר הוריתי אני לבעל המלאכה ואני שמתי עיני בכל העת על המלאכה וגליתי גם בהתמונות שנויים אשר נעשו לא בידי העת...".

חדר גדול מיוחד היה לפ"ס בבית הדפוס של בראָג, אשר היה סמוך לטבור העיר. בחדר זה היה מקבל פני האנשים הפונים אליו בעניני ההדפסה, ופני עוברים ושבים שלא חפץ לקבלם בביתו. בחדר זה היה עובד גם המגיה וסמולנסקין קורא את ההגהה האחרונה. פה היה קורא את המאמרים המתקבלים בעד „השחר" ומעביר את קולמסו על המקומות הצריכים תקון או שנוי, ועבודתו זו היתה נפסקת לרגעים על ידי יוצאים ונכנסים. בחדר זה היה קורא בין גברא לגברא קריאה ארעית באיזה מ"ע דמתא — ה„נייע פרייע פרעססע" היה העתון היותר אהוב לו — או בספרים השלוחים לו לבקרת, כי סמולנסקין לא היה כותב בקרת על ספר עד שהיה קורא אותו מראשו ועד סופו, וכן יעיר עליו מ. אדלמן שהיה שנים אחדות מגיה ב„השחר" וכותב בו מאמרי בקרת וענינים אחרים ועובד במחיצה אחת עם סמולנסקין: „אחרי כי דרך המו"ל לדבר על הספרים רק כאשר יקראם עד תמם ובעת הזאת

רגעיו ספורים, לכן אודיע אני העוזר כעת ידיעת ספרים" (השחר", שנה ו׳, צד 518). פ"ס היה מתהלך עם מסדרי האותיות ועם יתר העובדים בבית הדפוס אשר קבלו מידו שכרם בנעם ובמישור ולא זרק בהם מרה, אף כי לא חדל מעולם להתיחס אליהם בתור בעה"ב אל פועליו, אשר מידו לחמו ימצאו ועליהם לדעת זאת ולהכיר לו טובה. באמצע שנות השבעים למספרם בא משכיל עברי אחד מוילנא לויען לשמע שם פ"ס, ויקוה כי זה האחרון יאיר לו נתיב ויפתח לו שערי החכמה וגן עדן העליון. „המשכיל" הזה בבואו לויען לא היתה בידו אף פרוטה אחת וגם לא שמע את השפה האשכנזית. מתחנת מסלת הברזל הלך „המשכיל" ישר אל מעון עורך „השחר", בתקותו כי סמולנסקין ירוץ לקראתו ויחבקהו, אם רק ישמע מפיו כי חפץ השכלה הוא ומואס בדרך אבותיו. אבל בבואו אל הבית אשר שכן בו ס. היתה שעה מאוחרה בלילה ויבוש להתדפק על הדלת וילן האורח הזה במסדרון הבית וילקוטו מראשותיו על המעלות. למחרת בבקר כאשר יצא סמולנסקין מביתו וירא כי יהודי רוסי משתרע סמוך לפתחו בַּבִּאָה, ויעירהו וישאלהו: מה מעשהו פה ומאין הוא בא?

— מוילנא באתי, — ענה המקיץ משנתו.

— מה מגמת פניך, ומי הביאך הלום? — הוסיף סמולנסקין לשאול.

— באתי לבעל „התועה", כי גם אנכי תועה בדרכי החיים, ולא אדע במה אבחר ואיזה דרך בחיים אבֹר לי, וסמולנסקין הוא יורני, הוא ילמדני מה לעשות ומה אלמוד.

— אנכי סמולנסקין, ואם לדברי תשמע אז איעצך: לֵך אחרי אל בית הדפוס ושם תלמוד את מלאכת סדור האותיות ולא תדע מחסור ולא תתגולל בחוצות ויען. „המשכיל" שמע לעצת פ"ס. ואחרי זמן לא כביר נעשה למסדר־אותיות היותר מצוין בבית דפוסו של בראָג. בשנים הראשונות להיות „המשכיל" בויען הביט אל סמולנסקין כאל מלאך ממרום ומפלטו בעת צרה, אך אחרי כן נספח אל חברת הפועלים אשר למפלגת ה„סוציאַל־דימוקרטים" וילמד לשנוא את עורך „השחר" ויהי ערהו, כי חשבו לעושק ואת נפשו לעשוק. בהמחלקה העברית אשר בבית דפוסו של בראָג מצאו כמעט תמיד, בהשתדלות פ"ס, מסדרי אותיות מבני יהודי רוסיא עבודה ולחם; אך המה השביעו את סמולנסקין, ע"פ רוב, מרורים. אחד מהעוזרים בבית דפוסו של בראָג, והוא מלידי רוסיא, גנב מבית סמולנסקין כסף וחפצים ויברח לגליציה ושם נתפש בגנבתו על ידי אזהרה ב„המביט". ובכל זאת היה נותן ס. היתרון למסדרי האותיות אשר מבני יהודי רוסיא על פני המסדרים העברים מארצות אחרות.

כשהיה פ"ס רַוָק היה כותב כל ספוריו ומאמריו בבית־הדפוס, ובדירתו לא נחה עליו הרוח ולא התעורר בו החפץ לכתוב דבר־מה, אך אחרי חתונתו החל פ"ס לכתוב את ספריו ומאמריו בביתו, ובבית־הדפוס היה כותב ל„השחר" רק לעתים רחוקות, כאשר היה הדבר דרוש מאד, ואז היו מוחו ומכונת־הדפוס עובדים כמעט בעת ועונה אחת; כי, לפעמים, היה מסדר האותיות

עומד על גבו ומחכה לכתב ידו, והיוצא מתחת עט סמולנסקין עוד בטרם שנתיבש הדיו, עוד בטרם שקרא בעצמו מה שכתב, היה נמסר לדפוס. ע"ד עבודתו בבית הדפוס יאמר פ"ס באחד ממכתביו לא. שולמן: „... ובהיות נ. לא בא לבקרני, ורק יום אחד לפני נסיעתו מזה בא לבית הדפוס, לא לביתי, במקום אשר הנני כשור לעול והעת אשר קובעים ממני שם כמו את נפשי קובעים..." ובכל זאת לא הראה פ"ס מעולם פנים זועפים גם לאלה הבאים לראותו בבית־הדפוס ושוללים ממנו עתותיו בשיחות בטלות. מעטים מאד המה הקוראים העברים אשר יחשבו להם לחוב קדוש לעזור בדבר־מה להסופר האהוב להם, אבל אין אחד מהם חושב לו לעון אם יגזול מהסופר הזה שעות רבות, למען ישמע הסופר להבליו ולפטפוטיו הוא, אם גם יפריע על ידי זה את הסופר מעבודתו, היא לחמו, ואם גם יגרום להסתלקות „רוח־הקדש" מעליו.

* *
*

ביום י"ח חשון תרמ"ב חגגו הובבי שפת עבר בפ"ב את חג היובל למשוררנו יהודה ליב גורדון, וירבו מכיריו ורעיו להראות לו אותות אהבה ורצון. והנה לתמהון לב המשורר ומכבדיו לא בא מעורך „השחר" כל מכתב ברכה ליום שמחתו. יל"ג שהיה נוח לכעוס, קצף על פ"ס אשר לא זכר לו עבודתו, אשר עבד ב„השחר" כמעט תשע שנים חנם אין כסף ומיטב שיריו ראו בו אור, מלבד זאת היה לו, לא פעם אחת, לפה לפני חברת „מרבי השכלה בישראל" ולפני הגבירים בעיר הבירה. ויגדל התמהון כי בהיות פ"ס בימי האביב בשנת תרמ"א בפ"ב ויהי קרוא אל האספה אשר התאספו מוקירי המשורר להתיעץ מה לעשות ואיך לכבד את יל"ג ביום חג יובלו, נבחר גם הוא, פ"ס, להיות המוציא והמביא בדבר זה בארצות מערב אירופה.

שנאה כבושה היתה בלב יל"ג לפ"ס מאז וגם סמולנסקין לא אהב את המשורר. הם היו שונים זה מזה בתכונתם, מדותיהם, דעותיהם וידיעותיהם. המספר פ"ס היה בעל מזג רך, וַתּרן ופזרן ושונא חשבונות מדויקים הן בעניני כסף והן בעניני דֵעות. פיו ולבו היו שוים וישנא חנֹף והאמין בכל אשר דבר; אם הגדיל ב יו איזה דבר ויפריז בתהלתו או בתְהִלתו הביע רק את רגשות לבבו, אשר הכיל ב קרבו אהבה רבה ושנאה רבה. במדות ובמוסר לא הלך בדרך הישר של החנונים והאנשים המוגבלים, אשר אין להם „חובות הלבבות" כי אם „שבט מוסר" ישן נושן, אשר כבר טֻנפו עליו ונטשטשו אותיותיו. מעלותיו ומדותיו הטובות היו של אדם גדול וגם חסרונותיו ומדותיו הרעות היו של אדם גדול; הוא לא לקח לו „ספר מדות" מוכן מן השוק, כי אם אחז בדרכי לבו. ידיעותיו לא קנה ביגיעה רבה, ולא „מבית־הספר" הביאם. והנני בטוח אשר איזה מורה בבית־ספר לעם בכפר היה יכול להכשיל את פ"ס בדבר הלכה בדקדוק השפה או גם בארבעת כללי החשבון. אבל הוא, פ"ס, היה בעל השקפות

רחבות, רחוק בכל מקטנות המוחין ומדקדוקי עניות. הטבע נתן לו עין חדה וחוש תולדי ושאר רוח כביר ותקיף, ואם גם מחיר ידיעותיו, כפי מה ששָׂמים בשוק, לא היה גדול, בכל זאת לא הרכין מעולם את ראשו גם לפני מורי בתי מדרשי המדעים הגבוהים ולא היה מתבטל לפני עשירים ובעלי רבבות ולא לפני חכמינו המערביים, אשר מגבוה ידברו לאנשים שאין להם התאר „דוקטור". הוא לא לבש ענוה כוזבה, איש גאֶה היה בלבו וכן בפיו; אולם בהתהלכו עם עניים בממון או בדעת ועם אֻמללים לא רם מעולם לבבו ולא דבר אתם קשות, ויהי להם כאח ורע אשר צרתם נוגעת עד לבו ונפשו. אהבתו העזה לעמו ואמונתו החזקה בנצח ישראל, אשר היתה נוסדה על רגשות הלב ולא על אדני הדעת, והכרתו כי הוא סופר נעבד לרעיון־לב רם ונשא, רוממוהו וינשאוהו מעל הסופרים אשר לא יאמינו בעבודתם ובסתר לבבם יקנאו בהכותבים לועזית. הפכו היה המשורר יל"ג. הוא היה בעל מזג קשה, צר עין וכילי ונוהג חשבונות מצומצמים הן בעניני כסף והן בעניני דֵעות, פיו ולבו לא היו שוים ויאהב לקבל חנופה מאחרים וגם לשית להם בחלקות. במדות ובמוסר הלך בדרך רוב האנשים המצוים והשכיחים. ביד אחת אחז כנורו ויחרוז פנינים על צואר בת שירתו ובידו השניה מנה ושקל כל פרוטה וחצי פרוטה כחומד־ממון. יחוסם של בני אדם אליו ויחוסו אליהם שקל במאזנים שכבר העלו חלודה, וידקדק תמיד לבל תכריע כף אחת. מעולם לא יכול להתרומם על חוג המדות והמוסר של ההמון, אשר ידים עסקניות ממשמשות בהם תמיד ומלכלכות אותם ברפש הרחוב. ידיעותיו היו רבות ויקנה אותן בזעה רבה אך כלואות היו בתחום ידוע. בפסיעות דקות, קצובות ומדודות היה מטפס ועולה על מעלות סלם ההשכלה, ויתעכב על כל אחת מהן; ולא יכול הבין לרוח האנשים אשר בטיסה אחת עברו מעלות רבות ומנקודה גבוהה השקיפו על פני אופק רחב־ידים. בקומה כפופה ובענות רתת עמד לפני הגבירים וירבה להם חנף במכתביו ובפיו כאחד „המלמדים", אם גם תעבם בלבו. עם העניים בכסף או בכשרונות, אם פנו אליו בבקשותיהם, דבר קשות ויגבה עליהם. לפני נושא משרה ידועה ולפני סתם ד"ר התבטל, אף אם הד"ר לא היה שוה שורה אחת משיריו הנעלים.

סמולנסקין לא אהב את יל"ג בתור אדם, אבל אהב מאד את בת שירתו ויכבד את כשרונותיו וידיעותיו, ואם לא שלח להמשורר את ברכתו לחג־יובלו לא בפ"ס היה האשם, אם נאמין לדבריו, כי איש לא הודיעהו מפ"ב מתי ואיך יחוגו את יובלו של המשורר. ואולי מפני אשר סמולנסקין היה עסוק וטרוד בעת ההיא בחליפות מכתבים ע"ד רעיון הישוב בא"י, בהוצאת ספריו ובעבודת „השחר", לכן הסיח דעתו מחג יובלו של המשורר ולא הרבה לחקור ולדרוש ממכיריו בפ"ב בענין זה. ונפלא הדבר כי גם „בהשחר" לא העיר את לב הקוראים העברים לקחת חלק בחגו של משוררנו, אשר שיריו היו עטרת צבי ל„השחר". השנאה לפ"ס אשר מצאה מקום מאז בלב המשורר בלי כל סבה נכונה לזאת, ואשר היה מסתירה עמוק בלבו, לבל יאמרו

כי מקנא הוא בירכו של עורך „השחר", — השנאה הזאת התפרצה עתה החוצה, ויל"ג הטיח דברים נמרצים כלפי המספר באזני מוקיריו ומכבדיו של האחרון. אז נמצאו סופרים ומשוררים אשר הביאו דבת פ"ס רעה אל יל"ג, ואותם הסופרים בעצמם הלכו רכיל וגלו סוד באזני פ"ס, כי גורדון הוא שונא ואויב לו ומבטל את ערכו וחשיבותו בעיני אחרים, כאשר נוכחתי מהמכתבים שמצאתי בין כתבי המנוח סמולנסקין. אולם למרות השתדלותם של אנשים אחדים להטיל קנאה ושנאה בין פ"ס ויל"ג ולסכסכם איש באחיו, הכיר סמולנסקין עותתו, כי חטא ואשם למשוררנו הגדול על שעמד מרחוק לחג יובלו ולא כתב מאמר ב„השחר" בערב לפני החג, להגיד בו מה פעל ועשה יל"ג בשדה השירה העברית ומה רב ערכו. אז, כעבור איזה חדשים אחרי חג היובל של גורדון, כתב פ"ס את מאמרו הנעלה „וזאת ליהודה" *) לכבוד יל"ג ויתנה בו תקף פעולת בת שירתו. ויכתוב מכתב התנצלות להמשורר העלוב ויפַיס את פניו בדברים רכים ונעימים, ויל"ג התרצה לו וישב מחרון אפו ויכתוב גם הוא מכתב ידידות לעורך „השחר" וישכח לעונו. את מכתבו זה של יל"ג מצאתי בין כתבי המנוח סמולנסקין והנני מעתיקו פה, אחרי שלא ראה עדין אור ולא נכנס בקבץ מכתבי יל"ג, אשר הוציא הסופר ויסברג לאור. ואלה המה דברי המכתב אות באות:

ידידי הנבחר, בעל „השחר".

ברגע הזה בא אלי מכתבך נושא ברכתך. והנה חגיגת היובל לדעתי יש לה תשלומין כל השנה ואם כן לא עברת הזמן ומכתבך ירצה כי לא פגול הוא. אינך צריך לשלוח לי את מאמרך אשר כתבת על אדותי כי אין לי חפץ לקרוא אותו בכתובים. את אשר ישים האלהים אל לבך אותו תדבר, ואם תהלל או תחלל הכל מחול לך; כי אדם שיוצא לחוץ הסופרים הרי הוא כעולה לגרדום וכל דיין הבא לשפוט עליו ישפוט למראה עיניו ואין להנדון רשות ליכנס לתוך דבריו ולהפסיקנו, ואולם ידע תדע כי במה"ע „וואָסכאָד" לחדש נאָיאבר יבוא מאמר גדול על אדות ספרַי מאת איש מומחה; ואולי תמצא שם איזה פרטים הבלתי נודעים לך. — כמדומה לי שלא עברתי גבול המוסר ודרך ארץ באָמרי במכתב בהמליץ על עצמי כי מימי לא עשיתי את שירתי לא למַחתה של קטרת ולא לקרדום לחפור בו; כי כשם שאין גנאי לאדם אם יאכל מפרי עץ דעתו כך אין זה שבח מיוחד והתפארות אם נמנע מלהשתמש בתגא — לדאבון לבי שב וסר מעלי צלם האלהים אשר ראית על פני בהיותך פה ולא האריך ימים רק כצל, ועתה הפנים אשר ראית במה"ע רוס. יעווריי וראַזסוויעט פני הם; ומה יתן ומה יוסיף אם אשלח לך תמונה אחרת? אם רואה אתה לתת את דיוקני גם בשחרך נסה נא דברים אל ה' בערמאַנן בעל הרוס. יעווריי כי דפוס התמונה מחֻקה על עץ או על ברזל עשות שלו הוא ותחת ידו נמצא, אולי יתרצה לך ושלחו לך להשתמש בו ולא תבוא לידי הוצאה.

*) השחר שנה י' חוברת ט'.

גם אני דמיתי כי נשתקע הדבר מלב האנשים ובשמעי כי מתעתדים הם לחג את החג אשר בדו מלבם היה לי הדבר כטל על עשב אשר לא יקוה ולא ייחל לו. ועתה הגידו לי כי עוד ידם נטויה לבצע גם את מחשבתם להוציא את ספרי ולכל הפחות את שירַי, וכבר יש אתם איזה סך, כאשר קראת. ולרגלי השעות הרעות יתנהלו לאט בדבר זה; וזה ימים רבים לא ראיתי איש מהם ולא ידעתי עד היכן הגיע הדבר לעת כזאת, אבל שמעתי כי בשבוע העבר קבלו איזה סך לצורך זה מווארשוי...

„שלום לך ולכל הנלוים עליך כחפץ ידידך ומוקירך באמת

י. ל. גאָרדאָן״.

ואחרי כל הדברים הטובים אשר דבר יל״ג במכתבו זה לפ״ס, עוד שמר גורדון עברה בלבו לבעל „השחר״. כעבור איזה זמן אחרי בוא תשובת המשורר, המובאה פה, לפ״ס, שלח מ. דוליצקי ליל״ג, אשר היה בעת ההיא מסדר „המליץ״, מאמר ע״ד הספור „שמחת־חנף״ אשר יצא בחורף ההוא, בשנת תרמ״ב, במהדורה חדשה, ולא אבה יל״ג להדפיסו, על כי מצא במאמר זה דברי שבח להמספר. והנני מעתיק פה מכתב אחד אשר כתב פ״ס להמספר מ. ד. ברַנדשטֶטר בשנת תרמ״ב, וממנו יראו הקוראים את היחס אשר היה בין פ״ס ויל״ג גם אחרי אשר התפיסו והתרצו. ואלה דברי המכתב:

„ידידי היקר.

ומה אגלה לך נצורות עוד ואתה ידעתן בטרם השמעתי אותן? אני אמרתי לבשרך במכתב הזה כי נעשה נס ולא היה הדבר מעולם, ולא עלה על לבי פן מתָ ולעד נאמן חפצתי לקרוא לי את השחר והנה באת בגבולי, לכן כה יעשה לך כי כל עוד יחיה השחר לא יבא בו נעקראָלאָג עליך, ועתה אם תחפוץ כי יזָכר שמך בו עליך להודיע שמך בין החיים.

את אשר השמעתני בדבר המשורר יל״ג לא נתנה שמחה בלבי, לא. יען כי הבטחת לו לשלוח גם לו, כי מי יתן ויפרצו אוצרות רוחך ותעניק בשפע רב גם לי גם לאחרים, כי אבטח בך אשר לא תנשה את השחר גם בעת אשר תמשוך ידך את המליץ, אבל הדבר הזה העיר לא כעס כי אם עצב בלבי כי המשורר הזה עשה דבר לא כדת, כי כתב לך דברים אשר הוא בעצמו ידע כי לא־המה. אני הגדתי לו בפה מלא כי לא תצפה לשכר וגם לא תקבלנו אם יתנו לך ולמה זה דבר על לבך דבר אשר ידע כי לא נכון הוא, וזאת שנית למה סבבני בכחש בשאלו במכתב ממני כי אכתוב לו את כתובתך ובמכתב ההוא אמר כי יש את נפשו לשלוח לך את ספריו כאשר יצאו לאור, ובשלישית שכתב אשר המו״ל את המליץ בפעל הוא והדבר הזה שקר הוא, כי זה ירחים אחדים שלח ה׳ דאָליצקי בקרת על שמחת חנף ולא נדפסה בהמליץ וישאל את ה׳ גאָרדאָן מה זאת, ויענהו כי דבר אין לו עם המליץ בלתי אם כי יכתוב לפעמים בשכר. ובאמת כן הוא כי רק לבקשת ה׳ צ״ב נאות לכתוב לך כזאת ושפת שקר אשנא. אולם אם כה ואם כה אברכך על הבשורה אשר בשרתני, כי בחדש האביב תביא בכורים...

... אני הייתי חולה כשנה תמימה וגם היום הזה עוד לא שבתי לאיתני, כחי אין אתי וגם ידי רפו מאד, רק חפצי לפעול עודנו חי.
... אוהבך הנאמן לעד פ. סמאָלנסקין".

* *
*

בכלות השנה העשירית ל„השחר", היה סמולנסקין עיף ויגע מרוב עבודה בבית־הדפוס, אשר היה עובד בו כפועל שכיר יום מבקר עד ערב, וגם בערב היתה עבודתו רבה מאד, כי כתב מאמרים בעד „השחר", תקן ושנה בספריו אשר הכשרים להמהדורה החדשה אשר התעסק בה ויכתוב מכתבים לחבריו העוסקים בישוב א"י עד אחר חצות הלילה. כח עבודתו בעת הזאת היה רב מאד, וקשה לאיש מצוי לשערהו, כי רק האיש אשר רעיון כביר יחיהו ויעוררהו לפעול, — רק הוא ישוה בנפשו כמה סבלנות ועז הרוח היו דרושים לפ"ס בעת ההיא, אשר גם דאגת פרנסת ביתו לא עזבתהו יום אחד ומוסדי גופו התמוטטו, למלאות את כל העבודות המוטלות עליו. במאמרו „על דבר השחר לשנה העשתי עשרה" (השחר שנה י' חוברת י"א) יאמר פ"ס לקוראיו: „... זה שתים עשרה שנה אשר נבאתי את הרעות האלה (הוא כתב את דבריו אלה בימי הפרעות בנגב רוסיא) והגדתי את האותיות מראש ככל אשר קרו ויאתיו. בהשחר, במכתבים ועוד יותר במו פי דברתי והזהרתי את השוקטים על שמריהם מבלי חוש כי לא קפאון לשמרים האלה... וכל אלה היו ללא הועיל — ואף אני קראתי כפעם בפעם: תיסרם רעתם! כי איכה אפקח עינים לראות את הרעה בטרם נהיתה לאלה אשר יראו רעה ולא יתבוננו? ועל כן לעו דברי ואמרתי לשים יד לפה, וגם זה הדבר כי השחר החל להתנהג בכבדות כי למרות חפצי אמרתי עוד מעט יבוא קצו, כי אין חפץ בו. אבל עוד בטרם הגיעו הימים האלה הנה אחרת היתה, רוח עברה על רבים לחוש את דברי ולשים אליהם לב, והדבר הזה השיב לי רוח המלחמה אשר החיני... והדבר הזה השיב לי את רוחי מאז ואת החפץ לעבוד ולפעול כפי כחי למען עמי, אשר לו הקדשתי את עתי ועתי, ועתה אראה כי עוד יש חפץ ב„השחר", עתה יותר מאז. והרעיון הזה יחדש נעורי השחר, כי אקום ואתנער ואניף ידי כאשר הסכנתי. משפט אקרא בשער על כל אלה המתעבים משפט, העושקים ורוצצים את עמם בחטאת פיהם, משפט אקרא ואל אדם לא אכנה, אם בחיים חיתו או במתים הוא נמנה אקריבו למשפט. גם בשנה הזאת — השנה העשירית — ראו הקוראים כי מעת אשר שב השחר לתחיה, היינו מהחוברת החמישית והלאה, שבתי לעבודתי בלב שלם, וכה אקוה כי אעשה גם בימים הבאים אם לא יכלה כחי, כי אם אמנם רוחי כאז כן עתה, אבל לא ככחי אז כן כחי עתה, ובכל אלה לא אשקוט ולא אנוח... ואף את ספרַי אוציא בהוצאה שניה כאשר הבטחתי, אם כי נשתנו העתים לרעה. כי אמנם מתי נעשה לשפת עבר? אם בעת טובה

יעזבוה ויבעטו בה בניה מרב טובה ובעת רעה לא יפנו אליה מקוצר רוח? עת היא עת כי ישובו אחינו לראות מה טוב להם והמקים את התורה מעֹני סופו לקימה מעשר. . ."

וסמולנסקין הבטיח ועשה ולא שקט ולא נח בעבודתו לרבים ובהספרות העברית, כאשר נראה בפרקים הבאים.

יז.

פ"ס בתור עסקן בצרכי עמנו, איש מעשה ועולם הדמיון, אהבת ציון, „קדימה"; עלבון כבוד פ"ס; סמולנסקין במלחמתו את החברה „כל ישראל חברים", תכסיסי המלחמה; גדל היצר וקטן הפעולה: טפיחה על פני הספרות העברית ומרך לב הסופרים; אליפהאנט ותכונתו, אליפהאנט ופ"ס ויחוסם זה לזה, משיח זעירא; סמולנסקין חפץ לעבוד במה"ע Разсвѣтъ ובמה"ע Auf der Höhe; מכתבי פ"ס לג. סמועלי ולמ. קמיונסקי; היוצר והמתורגמן, פגעים וצרות; פ"ס חפץ להיות „מלמד", הוא משתדל ליסד מ"ע לציון בשפת אשכנז; פ"ס חפץ לקנות בית־דפוס גדול, הבטחות שוא.

כאשר התעוררה התנועה הציונית בין יהודי רוסיא, חפץ פ"ס להיות לעזר לעמו בעת צרה גם בפעל ובמעשה, אך הרצון הטוב לבד לא יועיל במקום שיחסרו הכשרונות הדרושים לזה. פ"ס אם כי היה איש יודע דעת התבל וארחות החיים וידע את עמו ואת רגשותיו, בכל זאת לא היה מעולם עסקן במעשה בצרכי האומה, אשר אהבה. כחו היה בעטו ויהי איש מלחמה גם בדבר שפתים, ולא נשא פנים גם לגדולים ומפורסמים, במקום שטובת עמו דרשה זאת מידו; אבל הוא לא יכול לעשות בפעל דבר־מה לעמו, אחרי כי לא היה מתון במעשיו ולא היתה לו הסבלנות הדרושה לאיש־מעשה. פ"ס היה בעל דמיון חזק, נוח להתרגש ולהתפעל, מהיר ופחז במשפטיו, וגאותו היתה יותר מעט ממה שהורשה לת"ח. סמולנסקין התאוה תמיד להיות ראש המדברים, אך לא ראש המעַשים, הוא חפץ להורות ולהתוכח, אך חסרה לו דעת מיושבה לשקול את כל דבר ודבר בצרכי הצבור כראוי. הוא היה בטבעו איש מלחמה והרעש והשאון היו מעוררים אותו לצאת המערכה, אך לא נוצר לשאת בדומיה את משך הזרע על אדמת ישראל. סמולנסקין היה מסוגל להמית את עצמו בעד עמו, אך לא לחיות בעדו. בין העמים הנאורים אשר חייהם מושפעים מהספרות והספרות מושפעת מהחיים, שם יתנשאו גדולי הסופרים להיות גם מנהיגי החברה ועומדים בראש הממשלה, שם תהיה הספרות כבית ספר להעוסקים בצרכי צבור; הסופר ששולט על דעת הקהל על ידי ספריו ומאמריו נקל לו לעמוד בראש מפלגת האנשים אשר המה

מכבדיו בספרות. לא כן בקרב עמנו! אם יקרה אצלינו, כי אחד הסופרים העברים תופס מקום בהנהגת העדה והוא עסקן בצרכי צבור ודבריו נשמעים ומקובלים, אז לא הודות כי אם למרות היותו סופר התעלה למדרגה זו. אנשי המעשה שבנו הביטו אל סמולנסקין כאל רועה רוח, והאמינו כי הספרות העברית הוציאתהו מעולם המציאות ותרגילהו לחיות בעולם שכלו דמיון ולא יצלח עוד להיות עסקן בצרכי עם ממשיים. בשנת תרמ"ב יסד הד"ר ראובן בִּירֶר את החברה „אהבת ציון" בויען ויבוא הוא וחבריו לבקש את פ"ס לתת ידו לחברה זו, אשר תכליתה לעורר את חבת ציון בין יהודי ויען, ויאמר להם סמולנסקין כדברים האלה: „ירא אנכי פן לא יצלח הדבר בידינו והיינו ללעג וקלס, ואנכי כסופר בישראל אינני רוצה כי יחולל כבודי". כעבור זמן קצר חזר פ"ס מדעתו הראשונה ויתן ידו אל החברה „אהבת ציון" ויהי אחד מחברי הועד; אולם צר היה לו חוג החברה וחסר אונים היה להרחיבה ולהאדירה, וקשה היה לו לשבת בין חברי הועד, אשר לא חלקו לו את הכבוד הראוי לו, וגם הוא לא שם לב דבריהם ולהחלטותיהם וירחב הפרץ ביניהם, וכעבור חדשים אחדים התפטר את עצמו מן הועד. — בשנה ההיא — 1882 — נוסדה החברה האקדמית העברית הראשונה בויען. הד"ר נ. ג. בירנבוים והד"ר מ. שנירר ועוד תלמידים אחדים מרוסיא היו ראשי המיסדים. ויקראו את פ"ס אל האספה הכללית הראשונה, אשר באו אליה כחמשה עשר הלמידים, פ"ס בא אל האספה וידבר אל הנאספים דברים אחדים קצרים נחם וברגש ע"ד הרעיון הלאומי. כאשר התיעצו התלמידים ע"ד השם אשר יקראו לחברה המתכוננת, ויחוה פ"ס את דעתו כי טוב לקרוא את החברה האקדמית הזאת בשם „קדימה". על ידי השם „קדימה" חפץ פ"ס להזכיר לבני החברה שלשה דברים: א) כי ישימו פניהם לארץ המזרח ולארצות קדם, כי רק משם תבוא הישועה הנאמנה לישראל; ב) כי מגמת פניהם תהיה קדימה, הלאה, ולא יעמדו על מקום אחד; ג) ובלכתם קדימה לא יעברו הגבול, כי אם יזכרו ימי קדם. הצעתו ועצתו של סמולנסקין נתקבלה פה אחד. והחברה „קדימה" חיה וקימה עד היום ורבות פעלה על רוח הסטודנטים העברים שם מיום הוסדה. אולם אחרי אשר קרא פ"ס שם להחברה האקדמית עמד מנגדה ולא היה לו כל השפעה רוחנית ישרה עליה, כי לא בא אל אספותיה ולא שם לב למפעליה הראשונים. סמולנסקין לא יכול לצמצם את שכינתו בהוך עשרה או חמשה עשרה תלמידי בתי המדרש. הוא ראה כי באה שעת הכושר לפעולות גדולות בעמו ויבקשן — ולא מצאן. ובעת ההיא בקשו הציונים ברוסיא מקום להאסף ולטכס עצה מה לעשות לעמם וסמולנסקין האמין, כי הוא בלי כל ספק יהיה קרוא אל האספה הזאת, ויכתוב על אדותה לידידו ומכירו משה קמינסקי כדברים האלה: „על מכתבך האחרון לא עניתיך כי יחלתי הרבה למענה על אדות האספה, ואני החלותי לעבוד עבודה לבל אבא בידים ריקות שמה, ולפי דעתי תהיינה האספות האלה כעת אך למותר, עתה עלינו לבקש בכל עת ליסד חברת יהודים, היינו אוהבי עמם ושפתם וארצם ולבא

בברית את כל האוהבים בכל הארצות, והיתה ברבות הימים החברה הזאת תחת חברת כל ישראל הצוררת כעת לישראל. אני עומד לימין ראזענפעלד (הוא עורך הראזסוועט) בפה ובכתב ואל יפול לבו אם נחרו בו כעת..."

ואספת הציוניים היתה בקַטָוִיץ וסמולנסקין לא נקרא אליה. מהמכתבים שבאו לפ"ס אחרי האספה הזאת, ואשר המה עהה לנגד עיני, הנני רואה כי היטב חרה לו על העלבון הזה. כי היש עלבון גדול מזה, אם אנשים אשר עד העת ההיא לא נשמע שמם בקהל אוהבי עמם נקראו אל האספה הזאת, ואיש כפ"ס אשר הקדיש חייו וכשרונותיו לעמו ואשר העיר את האהבה לארץ ישראל עוד טרם העלתה על שפת לשון רבים, את איש כמוהו הבדילו מקהל ה„חובבים" ולא קראוהו לאספתם ולא שאלו לעצתו. אחדים מבני האספה ואחד ממזכיריה התנצלו לפני פ"ס במכתביהם וימצאו אמתלאות שונות במה להצדיק את נפשם, אך לא הניחו דעתו.

בראות פ"ס כי החברה „כל ישראל חברים" מתנגדת בפעל לרעיון הישוב בארץ ישראל ושולחת את אחינו הנודדים מרוסיא ומרומיניא דוקא לאמריקא; ובעת ההיא היתה שאלת היציאה (Emigration) ושאלת הישוב בא"י מעורבות זו בזו, וגם פ"ס חשב כי ארצנו תִוָשַע אם יבואו אליה המון נסים ונודדים מארצם אשר יתורו אחרי אכל לבקשו בכל מקום ובכל אופן שימצאוהו, ולכן ראה בפעולות החברה כי"ח עון בגד לעמנו. אין מגמתי פה לברר למי מהם, אם להחברה כי"ח או לפ"ס, היה הצדק ומי מהם חזה נכוחות. לפי דעתי שגו שניהם. החברה כי"ח עשתה מעשיה לטובת הנודדים בלי חשבון נאמן ובלי מטרה ברורה ולא נתנה חשבון לנפשה כראוי להכיר את האחריות הגדולה אשר לקחה על עצמה לפני עמה ולפני כס התולדה, כי אם התנהגה את אחיה הנודדים כעם דבר שאין בו רוח חיים, חפץ ורצון, עבר ועתיד. וגם פ"ס לא נתן דין וחשבון לנפשו היטב מה לעשות להמון הנודדים, ולא שם לבו כראוי אל תנאי הישוב בא"י ואל סדרי המדינה בתוגרמה ואל חקיה. שאלת היציאה והמנוסה השיגה את „חובבינו" בין המצרים, כי לא התעתדו ולא הכינו את עצמם לקראת שאלה מסובכה כזאת, אשר פתרונה תלוי בידיעת תורת־חברה (Sociologie), תורת המדינות והנהגתן וספרות־היציאה והישוב, וגם לסמולנסקין חסרו כל הידיעות הנחוצות האלה; אבל אהבתו החזקה לעמו הקימה אותה בעת ההיא לצר להחברה כי"ח, אשר בשנים כתקונן הרבה להלל אותה בכל פה, ויצא לנגדה במאמרו „אם לא עכשיו אימתי?" („השחר" שנה עשירית, חוברת י'). בדברים שנונים אך אמתיים בקר את מעשי החברה „כל ישראל חברים" וימתח עליה דין קשה מאד. סמולנסקין הוכיח בדברים נמרצים כי החברה הָרָעָה בישראל תחת להיטיב ובהיותה דנה יחידית, בלי שאול לעצת נבחרי העם, השחיתה עד מאד בשלחה את אחינו הגולים מארצם לאמריקא ולא שמה לבה לדעת הקהל העברי, למגמת העם ולעתידותיו. אחרי אשר הראה פ"ס, כי החברה לא תעשה מעשיה בשקול דעת, בחקירה ודרישה וכל מעשיה מביאים שואה ואסון על ראש עמנו יחרוץ משפטו: „ובכל

הדברים האלה עתידים המה מנהלי החברה לתן את הדין. אמנם אין לנו יום בחירה אשר בו יפקדו החברים על הראשים את עונם ויגידו להם על פניהם את עותתם, אך חמת כל בני ישראל עליהם תרד, כי המה הרעו להם כעת יותר משונאיהם, כי שונאיהם הטו עליהם ידם לגרשם מקרבם, ומנהלי החברה שמו מכשול בדרכם לבל ימצאו מקום מקלט". פ"ס אומר במאמרו הנ"ל, כי נתכה כאש חמתו לא על מנהלי החברה, כי „כל מנהלי החברה בפריז, ויען וברלין אנשי המעלה המה... אנשים אשר לא לנפשם יעבדו... וכל עמלם הוא רק לעמם האֻמלל", והוא העמיד במשפט רק את החברה ופעולותיה, ולא נקל היה לו לצאת נגד החברה ולַיַסְרָה קשה „כי כרצח בעצמותי" — אומר פ"ס — „היו הדברים אשר הטחתי כלפי החברה במאמרי ב„השחר", אשר בכל נפשי עבדתי לה, וכל לבי היה מלא מאהבתה, וכל אשר עשיתי אם גם מעט הוא אך לא כשכיר המקבל שכר כי אם חנם, וגם מכספי שחדתי לעבודתי זאת, ובכל עת מצוא נשאתי שם החברה על דל עטי באהבה וכבוד, וכדבר שבקדושה היה שמה בעיני". אחרי המשפט הקשה אשר הוציא פ"ס על פעולות החברה כי"ח יפנה אליה בתפלה ובתחנונים, כי תשים לבה אל החפצים בישוב א"י, וסמולנסקין הבטיח לספח אל החברה כי"ח את יתר החברות הציוניות אשר נוסדו בשנה ההיא, ואז יעלה בידו ויד עוזריו לעשות גדולות ונפלאות בדבר ישוב א"י. סמולנסקין סִיֵם את דבריו להחברה כי"ח בהצעה זאת: „אם תקרא חברת כי"ח אספה, וגם שליחי החברות לישוב ארץ ישראל, וכל אלה היודעים משפט עמם יבאו שמה, אז יצא דבר אמת לאור במשפט ולב מתנה ורוח נכון לטוב כל בני ישראל ולאשר בניו לדור יבוא, כי אך זאת היתה בעוכרי חברת כי"ח כי לא שמעה עד הנה קול העם". החברה כי"ח לא שמה לבה לקריאת פ"ס וטעמה ונמוקה היו עמה. פ"ס האמין כי מאמרו ב„השחר" נגד החברה כי"ח יעירה ויעוררה לבחור לה דרך חדשה בפעולותיה לאחינו הנודדים מארצם. אחרי הדפסת המאמר הנ"ל כתב למ. קמיונסקי *) „... אני כתבתי מאמר גדול בהשחר (וכבר נדפס) להחוברת העשירית על אודות חברת כי"ח וישוב ארץ ישראל, אשר אקוה כי הוא יעשה ויצליח, וגם ספר זכרון אכתוב כיום בשפת אשכנז, אשר אשלחהו אל כל החברות פה, פריז, ברלין ולונדון ואבטח כי דברי לא ישובו ריקם".

ובראות פ"ס כי דבריו שבו ריקם, ואיש ממנהלי החברות כי"ח לא שם אליהם לב עלתה בדעתו ליסד חברה גדולה לישוב א"י אשר לה סעיפים בערים ובמדינות שונות, והחברה הזאת היתה צריכה, לפי דעת פ"ס, להיות בצרה לחברת כי"ח ולבסוף לרשת את מקומה בקרב עמנו. הרעיון הזה הלהיב את רוח סמולנסקין עד מאד ויודיע על אודותו לאחדים מ„החובבים" הצעירים, וגם הם האמינו, כי עוד מעט ויצלח בידי עורך „השחר" לברוא

*) הזמן שבו נכתב לא נרשם במכתב ועיין להלן.

בריאה חדשה בישראל; אבל כלם טעו מאד. אילו היה פ"ס איש מעשה ועוסק בצרכי עמו הגשמיים מנעוריו, כאשר היה סופר ומספר מנעוריו, כי אז ידע היטב כי קצר אונים הוא ואלפים כמוהו ילהפיל את החברה כי"ח למשואות ולהקים על מקומה חברה לישוב א"י אשר תעלה על הראשונה בכחה, בשמה ובשלטונה על דעת הקהל בישראל ובעמים; אבל סמולנסקין יצא פתאם מארבע אמות של הספרות ויקפוץ ברעש לתוך ים החיים הזועף וברגע הראשון חשב והאמין, כי ישים את הים כמרקחה, כי ילחם עם משבריו וגליו ויוכל להם, אך הגלים הראשונים הכשילו כחו וירפו כנפי רוחו. לא כן בעלי המעשה והעסקנים הגדולים הם עושים פעולות נמרצות וכבירות בקרירות רוח.

אם נמד את סמולנסקין על פי גדל היֵצֶר שהיה לו בעת התעוררות התנועה הציונית הראשונה אז אין קץ לגדלו וכענק ואחד הנפילים יהיה בעינינו. אבל אם נספור במספר את צבא המעשים והפעולות שעשה פ"ס בעת ההיא לטובת רעיון הישוב ונמד את גדל הפעולות וערכם האמתי אז נאמר עם המשורר:

Eine grosse Epoche hat das Jahrhundeut geboren,
Aber der grosse Moment findet ein kleines geschlecht.

ראש ענק וידי גמד, חפץ כביר ורם ופעולה דלה וקטנה זו היא הטרגדיה של חיינו!

פ"ס נוכח כי לא יכריע כל כך מהרה את החברות כי"ח תחת רגליו, וכי ברוח פיו לא יברא חברות גדולות לישוב א"י, הוא ראה כי רבים מהחובבים ומאוהבי עמנו בכלל התמרמרו אליו על מלחמתו הקשה נגד חברת כי"ח, ויחשבו זאת לו לעזות ולא יכלו גם לא חפצו להבין, כי במקום שדמי אחינו האֻמללים צועקים אלינו, במקום שהדבר נוגע לעתידות ישראל שם אין חולקין כבוד גם לאלופים ולרוזנים. וראוי להכתב לדורות כי רק פ"ס היה היחיד והמיוחד בין כל סופרי ישראל ובין כל ה„חובבים" אשר העמיד למשפט את מנהלי החברה כי"ח וידרוש מידם בדברים נמרצים, כי ישימו לב לחפץ העם ולא ישחקו בגורל ישראל ככל העולה על רוחם; ויתר הסופרים העברים, אשר החברה לא שמעה לדבריהם ותביט אליהם מגבוה, התנפלו על פ"ס בדברי חרפות על דרשו ממנהלי החברה, כי ישימו לב לכל הכתוב במ"ע עברים ואל הגות לב אוהבי עמנו ובחיריו. הסופרים רבו את ריב החברה כי"ח, לא משום שנתנו טעם לשבח למעשיה, לא משום שהוכיחו כי לא צדקו דברי פ"ס וכי שגה בשקול דעתו, כי העונות אשר מצא בהחברה לא עונות המה וכדומה, אבל המה התנפלו על פ"ס המסכן על שהעיז פניו לחלל כבוד חברה, אשר ראשיה ומנהליה המה שועים ורוזנים ואלופים מסובלים בכסף רב או גם בחכמה רבה. סופר עברי דל צריך לדעת את מקומו, וחלילה לו לפצות פה ולהרים עט נגד הגדולים; זה היה ההגיון של חברי פ"ס בעט. באומות העולם אם תהין חברה אחת לטפח על פני הספרות, אז יקומו כל הסופרים, גם השונים בדעותיהם ובנטיותיהם, כאיש אחד חברים, להגין על

כבוד הספרות אשר בה ידגלו ולא ישאו פנים לחברה, יהיו מנהליה מי שיהיו; וסופרינו מאמינים כי ספרותנו נבראה להיות כלי מלא בושה וכלמה וכי ה„גדולים" יעשוה לסיר־רחצם. האחד והמיוחד בין סופרי ישראל אשר הצדיק את מלחמת פ"ס עם חברת כי"ח היה הסופר בר הלבב ונקי הדעת, דוד גורדון, עורך „המגיד". גורדון החזיק בידי פ"ס במלחמתו זו. והנני להביא בזה דברים אחדים ממכתבו של דוד גורדון לפ"ס: „אפריל 1882. שלום וברכה!... אחר היה קרעמיע שהיה יכול להתרומם לרעיון נשגב כזה, אך לא הנכנסים האלה היושבים על גבו. והפרעסס־קאָזאַק שלה הוא כעת ה' נ. במלחמתך עליה — חברת כי"ח — לבי כלבך, כי התנגדותה לעניננו מסוכנת מאד. אבל כלי מלחמתנו עליה צריכים להיות חדים וחלקים, יען כבר תקעה יתדה בקרב מחנה ישראל..."

והנה כאשר ראה פ"ס כי שוא תקותו ליסד חברה גדולה לישוב א"י, אשר ערכה יהיה גדול בעיני ישראל והעמים כהחברה כי"ח, תלה את עצמו באילן גדול: ל. אָליפַנט. בקיץ שנת תרמ"ב ההודע פ"ס לל. אליפנט. האנגלי הזה היה, כידוע ומבורר עתה, בעל דמיון עז, איש זר בהליכותיו ומחשבתו נכריה ומשונה. באהבתו לישראל ולארץ ישראל היה גם חלק של הסתה והדחה לאמונת הנוצרים, או תורת הנוצרות שלו היתה מיוחדה במינה. אליפנט לא היה איש מעשה, דעתו לא היתה צלולה עליו וכחו לא רב; אך פ"ס ראה בו בעת הראשונה כעין משיח זעירא לישראל. פ"ס מצא חן בעיני אליפנט. זה האחרון האמין כי יפעל על ידי עורך „השחר", אשר גדול שמו, בלי ספק, בישראל, על עשירי בני עמנו, כי ירימו תרומתם לישוב בא"י, ועל העניים, כי ילכו להתישב בארץ אבותיהם; וסמולנסקין האמין כי יצלח ע"י אליפנט לעורר מלכים ושרים מכסאותם, לקום ולעמוד לתשועת ישראל בארץ אבותיו, ובהיותם שניהם בעלי הזיה והתפעלות, כל אחר על פי דרכו, מצא מין את מינו ויקוו כי מהתחברותם במפעל ישוב א"י תבוא תקופה חדשה במצב ישראל. ומעת ההיא עזב סמולנסקין את המעשים והפעולות לישוב א"י שהיו קרובים לו וימשך את ידו מהאנשים והחברות שהיה יכול להביא על ידם תועלת ממשית לרעיון לבבו, ויתעה בשוא אחרי „המשיח השקר" אליפנט, בתקותו כי על ידו תבוא הגאולה לרעיון הישוב בא"י. ואין כל פלא אם פ"ס נלכד בחבלי קסמו של אליפנט. הוא, סמולנסקין, ראה מסביב לו עשירים בני ישראל ושועיו אשר ישחקו וילעגו לגאולת ישראל ולא יאמינו בתחיתו הלאומית, והנה שר אנגלי עשיר גדול, משכיל ותיר, אשר הליכות לו בחצרות המלכה האנגלית ומכירים ורעים לו בין שרי המלוכה, — כי השר הזה יחלום חלומות ע"ד שיבת ציון ומאמין בעתידות ישראל והוא מקריב לרעיון זה עתו וכספו, אמנם כשהתגבר השכל הישר וההגיון הבריא על פ"ס ראה „כי אם ישראל בעצמו ידאג לנפשו יכול לעשות חיל גם בלי עזרת נדיבים, וכי אליפנט יכול להשחית את הענין" (פ"ס באחד ממכתביו לדוד גורדון), אולם נשמת ההווה שהיתה מגולגלת בסמולנסקין עודדה התקוה בלבו,

כי אם יעמוד על גב אליפנט ויארח אתו לחברה, אז יפעלו גדולות לישראל. והנני להביא פה מכתבים אחרים של פ"ס אשר כתב בקיץ תרמ"ב לרעיו, למען יבורר יותר יחוסו של סמולנסקין לאליפנט ושל אליפנט לסמולנסקין:

פ"ס כותב אל מ. קמיונסקי: „ידידי היקר והנכבד! את המכתב האחרון אשר כתב לי ה' אליפאנט בהיותו פה בלי ספק קראת בהגאלאַם ומני אז כתב עוד מכתבים אחרים ובכלם יעוררני ללכת ללונדון ויבטיחני כי יש שם לכסף מוצא למען האמללים לישוב א"י, אך אני אעשה זאת רק כאשר ידרשו ממני קהלות וחברות רבות מרוסיא. הוא בקשני גם כי אבא אחריו לקאנסטאַנטינאפיל ומשם נלכה יחדיו לא"י, כי אני יעצתיו רבות מה לעשות והוא קבל כל דברי ועצותי ברב כבוד ולכל אשר אמרתי הודה לי כי יש רגלים בדבר, וקבל עם אמר פה כי אני הנני הראשון אשר שמע ממני דברים ישרים ובנוים על אדני משפט, וזה הדבר כי יחפוץ מאד, כי אהיה לו לעזר בקאנסטאַנטינאָפיל, ואחר כן בא"י, כי הוא הולך להשתקע שמה ואף לקנות ארצות למען מכרן אחרי כן בזול..."

להסופר נ. סמועלי כתב פ"ס בקיץ ההוא לאמר: „ליעבער פריינד! פיר איהרע מיהע דען בריעף אַן ה' אַליפאַנט צוא איבערמיטטעלן אונד מיר בעשייד צוא ערטהיילען מיינען הערצליכסטען דאַנק. דאס וואס העררע אליפאַנט איהנען געזאגט האַטטע, שריעב ער מיר שאָן פאָרהער. וואַס זיע אין בעצוג אויף דיא אויסוואַנדערונג נאַך אַמעריקא בעפירכטען, דאס בעפירכטע אויך איך אונד הערר אַליפאַנט זעלבסט, אין איינעם גראָססערן בריעפע אן מיך שפריכט ער זיך ענטשיעדען געגען דיא אויסוואַנדערונג נאַך אַמעריקא אונד נור פיר פאַלעסטינא אונד צוואר אוים דעם גרונדע ווייל זיא דאָרט מיט איהרען נאַטיאנאַלען אונד רעליגיאָזען געברויכען ניכט ברעכען ווערדען אונד זאָ איין גאַנצעס בילדען, וואָהרענד זיא אין אַמעריקא נור דיע צאַהל דער הויזירער פערמעהרען ווערדען..."

למ. קמיונסקי יכתוב פ"ס באמצע קיץ תרמ"ב: „ידידי היקר והנכבד! צר לי מאד מאד כי לא נתראה פנים בטרם תשים לא"י פניך. כי רבות היה לי לדבר עמך, ולפי דעתי נחוץ הדבר מאד כי תבא הנה בתחלה. חקירות ודרישות בדבר א"י נעשו למדי ועתה רק עת לעשות הוא, ולמען לדעת מה לעשות נחוץ מאד להתיעץ בתחלה. וידוע תדע כי עוד רב יתר מאשר יוכלו אחינו לראות ברכה בעבודת האדמה יוכלו לעשות ולהצליח שם בפאַבריקען ובמסחר ועל הדבר הזה ראוי לפקוח עיני בעלי הכסף... בדבר מסעי ללונדון לא ארע עוד דבר, כי אחכה עד אשר ישמיעני האדון אליפאַנט מה עשה בקאַנסטאַנטינאפיל. אבל גם אז לא ארע איכה אסע. מאליפאַנט לא אקבל כסף הנסיעה ומרוסיא עוד לא התעורר איש לשלוח את הכסף, אף כי רבים מחכים על הנסיעה הזאת, לו נשלח לי הכסף מרוסיא, וזה נחוץ למען הראות כי המה בעצמם חשים זאת ומבקשים את הדבר, כי אז אולי לא חכיתי והלכתי בתחלה אל אליפאַנט לקאנסטאנטינאפיל ומשם לא"י כי נחוץ

הדבר מאד מאד כי אהיה על גבו. הוא השמיע קבל עם פעמים רבות כי על דברי ישען ויקבל באהבה עצתי, ולו הייתי עמו כי אז אולי כבר יצא הדבר לפעולה, אך למי נדבר? אני לא אבקש כסף מאיש, והיה אם לא יתעוררו מרוסיא לשלוח לי את הכסף הדרוש ואכבד ואשב בביתי, כי מה אוכל לעשות עוד ולא עשיתי?..."

רבי דוד גורדון השתדל כי ישלחו החובבים ברוסיא כסף לפ"ס לתכלית נסיעתו ללות את אליפַנט במסעו לא"י, ובמכתבו מיום 26 יוני 82 יאמר גורדון לסמולנסקין: „... בדבר המקור לכסף מסעך אודיעך כי החברות מביאליסטאָק, בריסק ומינסק הודיעו לי כי אם תחפוץ ללכת ישתדלו להמציא לך כסף, אבל ידענו כי רחוק הדרך מן הדבור להעשיה, ואנכי נשתה אמונתי בהבטחות בעלמא. בכל זאת אכתוב ואשתדל בזה כפי יכלתי, יען לפי דעתי נחוצה מאד נסיעת איש כמוך, ואם רק להתודע אל נכון מה היא האמת מכל השמועות השונות, ולבור הבר מן התבן. מן אליפַאנט קבלתי מכתב ושולח אני לך בזה העתק ממנו. לא ידעתי מה לחשוב מרמזיו וסודותיו. כשאני לעצמי נוח לי לראות משפחה אחת מתישבת בא"י בפועל לעבוד אדמתה מכל הסודות והמצפונות. עיקר הדבר שיתחילו להתישב שם..."

פ"ס לא קבל את הכסף שהיה דרוש לו לנסיעתו לא"י, וממילא לא נסע. ויכתוב על אדות זה לידידו משה קמיונסקי: „... כי לא נסעתי לא"י צר לי וגם לא צר לי, כי לנסוע שמה בלי כל מטרה רק לראות את הארץ אין כל חפץ, אחרי אשר כבר רבים ראוה, ומטרה אחרת אין עוד עתה לפני כל המתעסקים, וצר לי רק כי לא היית פה ולא התיעצנו, כי דברים רבים עמי אשר לא אוכל לכתבם... על דבר אליפאנט ארע כל דרכיו ומעשיו והשעה אינה משחקת לו בגלל הסכסוכים במצרים אבל בידו לעשות הרבה, ולו הייתי אתו אדמה כי כבר יצא דבר לפעלו, אך אני לא יכולתי ללכת אחריו מחסרון כסף..."

ובעוד שפ"ס מתאמץ ל„עמוד על גבו של אליפנט, בדמותו כי רק לדבריו יתן אזנים קשובות ורק למשמעתו יסור. והנה זקן אחד מאודיסה שלא היה מצוין לא בחכמה ולא בספרות, לא במעשים טובים או גדולים ולא „בְמַקְט" מיוחד, התודע לאליפנט וגם הוא מצא חן בעיני ההוזה האנגלי ויקח מידו כתבי־מליצה ויסע ללונדון. ואיוואַן תקע בשופר גדול*).

* *
*

*) פ"ס בעצמו מספר ב„השחר" שנה י"ב צד 266 ע"ד יחוסו לאליפנט כדברים האלה: „... כאשר היה פה השר אליפאנט ודברתי עמו היה גם את לבבו כי היהודים יבקשו עזרת בריטאניא, אבל אני עניתיו, כי אם זה חפצו אז הוא בא רק במלאכות בריטאניא ולא לטובת ישראל, והוכחתי לו כי החובה והמצוה היא על אלה הגרים להשען אך בממלכת הארץ אשר המה באים שמה. והשר אליפאנט הודה במקצת כי כן הוא, ועל כן היתה עצתו כי אלך אתו:

ובעוד שסמולנסקין מצפה עד אשר יעלה בידו ללכת את ה„שר הגדול" האנגלי לא"י ולהחל במפעלים כבירים ועצומים — תאות נפשו, והנה ידידו מ. קמיונסקי מעורר אותו, כי יתן חילו הרוחני למה"ע הרוסי „ראזסוועט" אשר הרים אז על נס את הרעיון הציוני, ופ"ם מבטיח לו כפעם בפעם, כי ישלח מאמרים להשחר הרוסי; אך בכל פעם, היתה סבה מעכבת אחרת. במכתב אחד להנזכר יאמר פ"ם „... את הראזסוועט אקרא לפעמים, ובכל מאמצי כחי התאמצתי לכתוב איזה מאמר למען הראזסוועט, אשר מבלעדי כי דרכו נכון לפני, עוד יתרה לו, כי ה' ראָזענפֿעלד מצא חן בעיני מאד והנני אוהב אותו בכל לבי, אך צרות רבות סבבוני זה שמונה ירחים, בני חלו כמעט כל הקיץ ועד הנה עוד לא נרפאו ממחלת קייכהוסטען, ולרגליהם נחליתי גם אני עד כי כשל כחי מאד וברב עמל אמשוך כעת בעט, אולי ירוח לי כעת אחרי כי בני החלו לשוב לאיתנם ואז אחשוב לי כחוב קדוש לעשות כל אשר בידי למען ה־ראזסוויעט..."

במכתב אחר להנ"ל יאמר פ"ם: „... דרוש נא באהבה בשלום ידידי באמת ה' ראָזענפֿעלד ואמור לו כי שלשה מאמרים כתבתי למענו וכלם לא יצלחו כי עד שאני מתעסק בכתיבת המאמר והנה המקרים שנו פני הדבר, אך אם יש אתו כיום היודע היטב שפת עבר ושפת רוסיא נכון הנני לכתוב אך בשפת עבר דוקא, כי רגעי ספורים ולכתוב בשפת רוסיא כבד ממני הדבר כעת".

בעידנא דריתחא ההיא חפץ סמולנסקין לפזר כחותיו להרבה צדדים, ולהגדיל ולהעצים את כח עבודתו פי חמש, אך חק וגבול הושם לכשרונות האדם וכחותיו הרוחניים והגופניים, וסמולנסקין אחד לא יתפלג לשנים לחמשה, כאשר חפץ הוא. למרות הבטחותיו הרבות ל„השחר הרוסי" לא עלתה בידי פ"ם לכתוב בעד מה"ע הזה דבר־מה.

באותה שנה — 1882 — בקש הסופר נ. סמועלי את פ"ם לכתוב ספורים וציורים בעד מה"ע „Auf der Höhe" של זַכֶר־מָזָח אשר החל לצאת לאור בשנה ההיא ואשר קבל העתקות מכל השפות והלשונות. נ. סמועלי חפץ לקבל על עצמו לתרגם את ספורי פ"ם לשפת אשכנז. וזאת תשובת פ"ם לנ. סמועלי: „ליעבער פריינד!

„איך וויל דיע בעדינגונגען אננעהמען. וואַן פֿאַנגט אַן דאַס בלאַטט צוּא ערשיינען? צום איבערזעטצען אוּס דעם געדרוקטען איזט נור דער גאון ושבר אונד דיא קליינען נאוועללען געאייגנעט. דער גמול ישרים איזט

לקאנסטאַנטינאפיל למען אבקש לעשות ככל אשר בידי, להשיג רשיון מאת הממלכה, אבל אני לא הלכתי עמו מפני חסרון הכסף. מידו מאנתי לקחת כסף, פן לא יהי כדעתו דעתי ואז לא אוכל לקום בפניו אחרי כי על הוצאותיו הלכתי שמה, מלונדון אשר יכולתי להשיג כסף רב מאנתי לקבל, כי רק על ידי נוצרים יכולתי לקבל את הכסף. ומבני ישראל לא נמצא איש אשר יתן את הכסף, ובכן נותרתי על מקומי. אך גם אחרי כן עוררתי רוח השר אליפאנט במכתבים כי יתאמץ להשיג הרשיון ולבל יעלה על לשונו שם בריטאניא..."

אַנטיפאלניש אונד דער קבורת חמור אונד שמחת חנף צו יידיש. איך וויל הינגעגען איינענם פֿיר דיעזעס בלאַטט נאוועללען אונד ראָמאַנע שרייבען. נאַטירליך פֿאָם רוסישען לעבען, ווא איך איבער מארראקא נאך הערצענס־לוסט מיך אויסלאססען ווערדע. פאַר דער האנד געבען זיא דיא קליינען נאָוועללען (כונתו על ציוריו בהמביט) ביז אין איין פאָאר מאָנאַטע האבע איך איינען נייען ראָמאַן פערטיג, אונטרדעססען קאָן איך אויך היע אונד דא פֿעלליטאָנס שרייבען. בעריכֿטען זיא מיך נור זאָ באַלד אַלס מאֶגליך וואנן דאַס בלאַטט צו ערשיינען אַנפֿאֶנגט..."

מחשבות רבות היו בלב פ"ס וספורים שונים התרקמו בדמיונו, אך הפגעים שמו עליו משמר לבל יוציא מזמותיו ויצירי רוחו לאור עולם, וכאשר בא לו סמועלי כנושה להזכירו הבטחתו למכתב עתו של זכר־מזח ענהו פ"ס:
„... מיט מיינער אַרבייט שטעהט עס זעהר שלעכֿט, דיא פאַלעסטינא אַבֿער, איינע ענטבינדונג מיינער פֿרוי, איינע האלזקראַנקהייט דיא איך דורך געמאַכֿט האַבע יעצט, איינע קראַנקהייט איינעס מיינער קינדער היעלט מיך זייט דריא מאָנאַטען פֿאָן יעדער אַרבייט צוריק, איך וויל טראַכֿטען מיך דאַראַן דאך צו מאַכֿען..."

אך שב פ"ס מעט לאיתנו ועוד לא יצא מחדרו החוצה ויעמים עליו עוד הפעם עבודה רבה לטובת רעיון ישוב א"י. במכתבו למ. קמיונסקי יאמר: „אל נא תשת עלי חטאת אשר לא חטאתי. אני הנני כל היום כגבר עברו יין מרב השואלים והדורשים בפה ובמכתבים על דבר ארץ ישראל. גם ספר זכרון בשפת אשכנז כתבתי, אשר הקרבתי אל החברה כי"ח פה ופאריז ואל האדון אליפאנט והוא לקח ממני זמן רב, גם כסף, כי בעד הכתיבה שלמתי כמאה רו"כ בעד חמשה ספרים בכתב. ועתה הנני עושה את אשר לא עשיתי עד כה כי הנני כותב את מכתבי בלילה לפעמים עד השעה השתים עשרה עד כי כשל כחי, וזה כשני שבועות אשר חולה הנני אסור אל החדר, וזה כשלשה ירחים אשר כמעט חדלתי מעבוד כל עבודה בבית הדפוס וכל מלאכתי נעשית על ידי אחרים ואני בכסף מלא מכיסי אשלם בעד כל אלה..."

ובמצבו החמרי ההרוס הזה פנה פ"ס במכתב אל ידידו מ. קמיונסקי לאמר: „עתה אבקשך ידידי לשים לבך לדבר אחד לטובתי, והוא אולי תמצא ידך להמציא לי מארצך אחד או שנים מבני העשירים לחנך בביתי. אני שכרתי לי דירה גדולה ויפה מאד ויש לי שני חדרים מיותרים, ועל כן גמרתי לאסוף אלי שני חניכים, ואם יבקשו כי אלמדם שפת עבר ואשגיח על הלמודים טוב יותר, שים לבך לדבר הזה". סמולנסקין עמד בעת ההיא על מרום פסגת תהלתו כסופר, כעורך וכלוחם בעד תחית העם, ובכל זאת, — כמה מרירות יש בדבר זה, — היה אנוס לבקש מחית ביתו על ידי „מלמדות" וגם זאת לא עלתה בידו, כי אף שפנה בבקשה לרבים ממכיריו ומיודעיו ברוסיא להמציא לו בני עשירים, אשר יואילו לבוא לגור בביתו בויען ולשמוע לקח מפיו בתנ"ך ובמערכי לשון עברית וסגנונה; אך אבות עשירים כאלה שישלחו בניהם

ללמוד תורה מפי סמולנסקין לא נמצאו, ועמלו לבקש תלמידים עשירים עלהו בתהו. וכל הפגעים אשר סביב שתו עליו בשנת תרמ״א והרמ״ב לא לבד שלא קצצו את כנפי רוחו, כי אם עוד כמו נתנו זרם חיים חדשים וחזקים בלבו אשר חרב, וסמולנסקין האמין כי ידיו רב לו לתת לב חדש ורוח חדש גם להיהודים האירופאים שאינם קוראים עברית, ובאמונתו הכוזבה הזאת השתעשע עם הרעיון הנחמד, כי יוציא לאור מכ״ע לציון ולתחית העם בשפת אשכנז אשר יקראהו בשם „פאלעסטינא". מכה״ע הזה היה צריך, כפי שעלה בדעת סמולנסקין, לעורר את רוח הקוראים, אשר יבינו רק אשכנזית, אל רעיון הישוב בא״י, ולהראות לאחינו אשר לא ידעו רדיפות וגלות, חקים מעיקים ומגבילים, שלילת זכיות בני אדם ודכדוכה של נפש מקולעת ומטולטלת מארץ לארץ, את מצב אחינו האמתי בכל הארצות, למען יפקח עיניהם לראות נכוחות, ולפי עדותו של פ״ם נמצא גם נדיב ואוהב עמו אשר הבטיח לתת כסף להוצאת מה״ע הנ״ל לשנה תמימה.

סמולנסקין לא הפיק גם את זממו זה, אשר נולד במוחו הנלהב לבהלה. בסוף שנת 1880 חדל פ״ם להאמין בכחות נפשו וכשרונות רוחו שהיו לו ויחשב, כי כבר נחתמה עבודתו הספרותית ואין עוד לאל ידו לכתוב שתים שלש שורות שיש להם איזה טעם וריח, וכעבור פחות משנה הפריז פ״ם באמונתו בכחות נפשו וכשרונותיו, ויאמן כי הכל יכל ואין גבול ליכלתו, ועבודתו הספרותית רק החלה, ויאמן כי עוד יהיה ראש המדברים בהספרות האשכנזית־העברית, כמו שנתן לו משפט הבכורה בהספרות העברית; וכמו שהלהיב את מוחות המשכילים העברים בתחום המושב כן ילהיב את רוחות היהודים האירופאים אשר התבוללו בעמים. יאושו של סמולנסקין ואמונתו היתרה בכחות רוחו שניהם יצאו מנפש חולה הנוטה בחליה לאחת הקצוות הרחוקות זו מזו ועוברת מתכלית אחת לשניה כהרף עין.

בסוף שנת תרמ״ב חפץ פ״ם לקנות את בית־דפוסו של גיארג בראָג שהיה מחירו רב מאד, ואחרי כי לא היתה בידי סמולנסקין אף פרוטה אחת, לכן בקש לו שותפים בין מכיריו ברוסיא וירבה לכתוב להם על אדות זה. לאחד מהם הוא כותב: „צר לי מאד כי לא יכלת ולא תוכל לבא הנה במהרה, כי עתה שעת הכשר היא מאין כמוה לקנות את בית הדפוס, ואולי בחצי המחיר אשר אמר תמיד ואירא פן יאחר המועד, ואם אמנם נמצא לי אוהב אשר אמר לתת לי הכסף בהלואה על איזה שנים כי עשיר גדול הוא, אך אירא לקנות לבדי פן יקצר כחי לשאת את כל הטרח ועל כן קראתי לך..."

סוף דבר היה כי פ״ם לא מצא לא שותף ולא כסף בהלואה, וכל עמלו שעמל וטרח בקנית בית־הדפוס, אשר קוה כי ממנו ימצא לחמו בכבוד, היה לשוא, וההבטחות שהבטיחו לו מכיריו ומוקיריו ברוסיא כי ידאגו למחית בני ביתו שלא ידעו מחסור, למען יוכל עבוד כראוי לעמו ולספרותו ולא יפזר כחותיו לבקשת פת לחם, — כל ההבטחות האלה נשא רוח

יח.

פ"ס בתור איש; כשרונותיו, הפרופיסור ד. ה. מִילֶר ע"ד פ"ס; פ"ס בוכותיו, התפארותו, דוגמאות; תכונה שֵמִית, פ"ס מיהד את השפה האשכנזית; לב טוב; הלך נפלא, זקנות שלא בישה את הילדות; סופר „מן הצד" על אדות פ"ס; רגש האמונה בלב סמולנסקין, האמונה והחקים, בעלי החמר והלוחמים בם.

פ"ס היה מתאונן באזני מקורביו, על כי קהל הקוראים עברית ידעוהו רק בתור סופר ועורך „השחר" ולא ידעוהו בתור איש. והנני חושב אפוא לתאר את סמולנסקין לא אך בתור סופר כי אם גם בתור איש, למען יבואר על ידי זה מזגו הספרותי ואופן יצירתו הרוחנית. מאיזו נקודת־ראות שנביט על יצירי הסופר ובאיזו בחינה שנבחין את ילדי רוחו, עלינו לדעת את הסופר בתור איש ומהיוצר נלמוד על יצוריו. אולם בבואי לתאֵר את האיש סמולנסקין, הנני מקדים להגיד להקורא, כי אנכי לא ידעתי את הסופר פנים אל פנים, והנני נשען במשפטי עליו על כל ספריו ומאמריו שקראתי, על עדותם של מכיריו וקרוביו, על מכתביו ועל מעשיו ופעולותיו הידועים לי.

פרץ סמולנסקין היה בעל כשרונות בלתי מצוים. בשום אופן ובשום דבר לא היה איש בינוני. מכחותיו הרוחניים עלה כח זכרונו על כֻלם. הוא למד בימי חייו מעט מאד, אך הדברים אשר למד היו חרותים בזכרונו ושמורים בלבו בכל פרטיהם ודקדוקיהם. מספוריו הננו מכירים כי הצבעים, המראות וחליפות הגונים לא היו מטביעים במוחו רושם נכר, וזכרון חוש־הראות שלו היה חלש, ואולי אשמה בדבר זה שפתנו העניה מאד בשמות הצבעים, ובפרט כי פ"ס לא חפץ להשתמש בשמות הצבעים גם באלה הנמצאים במשנה; מלבד זה הנה חיי הילד והנער העברי המיוחדים, העוברים בקירות החדר, בית המדרש והרחוב הצר, רחוק מהטבע וכל מראותיו וחזיונותיו, גורמים לחלישות כח זכרון־הצבעים. כח תפיסתו והשגתו היה מצוין. שכלו לא היה חריף ודק, לא מזהיר ונוצץ גם לא עמוק ולא רחב, אך מהיר וקל, ספוגי ומקורי. כח דמיונו היה חזק מאד ובמקרים ועניניםידוּ׳ היה שולט בו על יתר כחות נפשו ומתפרנס על חשבונם. הפרופ. ד. ה. מילר אשר היה רֵע קרוב לפ"ס כארבע עשרה שנה, משנת תרל"א עד יום מות הסופר, ספר לי על אדותו כדברים האלה: „סמולנסקין ספר לי הרבה מקורות ימי חייו, אך דבריו אלה היו מכוסים חשך וערפל; מעולם לא צִיֵן את הזמן אשר בו עברו עליו המקרים והמאורעות, כאילו אין מוקדם ומאוחר בהם. בכלל היו דבריו אשר ספר לי לא כהויתם, כי אם מעורבים ממליצה ואמת (Wahrheit und Dichtung). הדמיון היה נסוך במדה גדושה על כל היוצא פיו. פעם אחת ספר לי כי ראה נחשים ועקרבים במדבר שומם ברוסיא

ואומר לו: „אני מאמין כי רק בדמיונך ראית כזאת" — ויחרש סמולנסקין ולא נעלב. „ראש חזק" „ומוח־חוקר" היה לסמולנסקין, אמר לי מילר, ואם מצא ענין וחפץ באיזה דבר למודי או ספרותי, היה ביכלתו להתרכז בו ולרדת לעמקו. „כמולנסקין" — הוסיף לתאר את הסופר — „האמין מאד בכחות נפשו ויתגאה בהם יתר מדי. הוא האמין כי יש לו גם כשרונות סוחר חרוץ ומהיר, וסגולה מיוחדת לו לראות בכל דבר את הנולד ולדעת מראשית דבר אחריתו. אמנם יש אשר היה פ"ס שופט על איזה ענין בהגיון בריא מאד ובשכל ישר, אך גם על השקפותיו הנאמנות היה מרחף ערפל הדמיון. פ"ס היה מטבעו שמח ורואה לנפשו את הצד הטוב בכל דבר, לא נפל לבו ולא רפו ידיו גם בעת צרה, *) אך בעניני הכלל, בנוגע לעתידות עמו וקדמת האנושית היה בעל מרה שחורה ורואה כל דבר מצד הרע שלו. סמולנסקין קרא הרבה ספורים וידע את ספרי־המופת (classische Werke) בספרות האשכנזית, גם ידע את ספורי ויקטור הוגא, שר'ל דיקנס, וו. טֶיקֶרי, גם קרא מעט בספרי פילוסופיה".

פ"ס היה איש דברים ובעל שפתים, וכשם שהיה מאריך בדבריו בכתב, כן האריך בדברים בפיו. הוא אהב להתוַכח עם המדברים אתו ולהתנגד להנחותיהם ויתאמץ לצאת כמנַצח. אם היה המשוחח או המתוכח אתו נוגע בדברים ובענינים שאין פ"ס מומחה להם או המה מוזרים לו, היה מסב פני השיחה לצד אחר ומתחיל לדבר רק על אדות ענינים שהוא רגיל בהם, ואשר נתנו לו יכלת להרעיש את השומע בידיעותיו ולעוֵר את עיניו בברק שכלו. אם היו אומרים לסמולנסקין, הלא דבריך סותרים לדברי החכם פלוני או למסקנת החקירות והדרישות של החכם אלמוני — היה משיב: לא מפי החכמים האלה אני חי, כי אל בינתי הנני נשען. ויש אשר היה פ"ס מדבר ומתוכח בענינים ודברים שלא עסק בהם מעולם וספרותם היתה זרה לו, ורק מן השמועה קלט איזה ידיעות מקוטעות על אדותם. די היה לפ"ס לשמוע איזו מלים ממומחה על אדות איזה ענין מדעי או ספרותי, כי יתפלפל וישא ויתן עליו עם מומחים לאותו דבר, והשומע מרחוק יכול לחשוב כי סמולנסקין הוא בקי גדול באותו מקצוע שהוא דן עליו ומתוכח בהתלהבות עם מתנגדיו. פ"ס היה אוהב להתפאר ולהתהלל בחכמתו, בגדולתו ובהתודעותו לשועים ורוזנים, ומדתו זו התעיבה אותו בעיני חכמים שהיו מנקיי הדעת. ואולי באה מדה זאת לפ"ס בגלל אשר ישב בין אנשים שלא הכירו ערכו האמתי ולא ידעו את פרסומו בין הקוראים העברים ברוסיא, ויהיה בעיניהם רק „סופר עברי" סתם — תאר השוה לאפס, לכן התאמץ תמיד להרים על נס את ערכו ויפריז על המדה, וגם בבואו בין חכמים

*) וזאת היא עדותו של פ"ס על עצמו באחד ממכתביו לא. שולמן „... הן ידעתני מאז כי לא איש תרעומות הנני ולא ארבה לברוק בחזרין ובסרקין אולי אמצא ענין להרגיז בו רוחי; והוא להפך כי אסב עיני לפעמים גם מסער הנכון לבא ואמאן לראות אותו: כל עוד לא יהרפני..."

וסופרים אשר יכלו הבין ושפוט על ערכו האמתי לא יכול התאפק לבל יתנשא „כחר־בדרא", בכלל לא היתה במדת התפארותו איזה דבר רע ומזיק, כי היתה דומה לתהלת ילדים והתפארותם, אשר אין להם כל מחשבה או כונה זרה ופסולה. במדת התפארותו של פ"ס היתה מעין עגבים (Koketterie) וקשוט, אשר בעלי כשרון ממין ידוע עוגבים על שומעיהם ומאהביהם ומתקשטים לפניהם. התפארותו של פ"ס היתה תמיד לבושה מחלצות נקיות ומבושמה בבשם דק. התפארות גסה, חצופה וקולנית, שבה הצטיינו אחרים מסופרינו מדור הישן היתה רחוקה מסמולנסקין. מדות טובות רבות היו בגנזי נפשו, אך הענוה והצניעות חָסרו לו. הא לכם משלים אחרים המעידים על סגנון התפארותו של פ"ס. הוא היה מתפאר לפני מכירו כי גביר פלוני ואלמוני הסוחר בשטרות על הבירזה היה חפץ לתת לו כסף רב, לבל יגע בו בעטו החד ולבל ישלח ללבו חציו השנונים, אבל הוא, סמולנסקין, הרחיקהו מעליו בבוז וחרפה. פ"ס בהאמינו כי חֻנן מהטבע ברוח המסחר והוא גאון במקצוע זה, היה בא בסוד סוחרי הבירזה ויחכה לשעת הכושר אשר בה ימצא גם הוא עסק בבירזה להרויח כסף רב ולהתעשר בפעם אחת, אך לעסק כזה חסרו לו כסף וגם הנטיוגות והידיעות הנקנים בבירזה על ידי עבודה רבה ולפעמים גם בהפסד מרובה. בעת ההיא אשר פ"ס חלם חלומות בהקיץ ויחזה בדמיונו כי יתעשר ע"י איזה מקרה בבירזה, שלחו חכמים וסופרים אחרים מבני עמנו בויען ידם בסחר הבירזה ויעשו עשר; אולם בראות סמולנסקין את התועבות הנעשות בבירזה ואת החמס המתהלך בה קם כנגדה ויעורר עט־זעמו על באי פתחה וישחק על משבתם ושברם בשנת 1873. וזה אשר כתב פ"ס בנידון זה: „... וכן נחרו גם בי אחרים על אשר דברתי ארות הבאֶרזע ושברה, יען כי לבם מר על כספם אשר עלה בתהו ויתגוני כשמח לאיד. אמנם לא אכחד כי שש הייתי בכל לב להאיד הזה לו ידעתי נאמנה כי ממנו יקחו מוסר להיטיב דרכיהם, כי אמנם רעת הבאֶרזע גדולה מאד, ורבים חללים הפילה בימי שלוָתה מאשר הפילה ביום שברה... ומסחר השטרות היה למשחק כשחוק הקארטין אשר ביום אחד יעשה איש עשר רב או יאבד כל הונו, ומזאת יצאה הרעה הגדולה, כי אנשים אשר לא ידעו דעת ולא כשרון להם עשו והצליחו וירימו ראש, וכל רואיהם קנאו בם ויעזבו לאט לאט את עבודתם ומשלח ידיהם הדורשים עמל רב ויכוננו פעמיהם אל הבאֶרזע למען התעשר בלי כל עמל" („השחר", שנה רביעית, צד 6 — 475).

פ"ס האמין כי דבריו לנגד הבירזה הטילו אימה על כהניה ומשרתיה, ובחזון לבו ראה כי אילי הבירזה יתרפסו לפניו ברצי כסף וזהב לבל יכתוב מרורות עליהם ב„השחר" והוא יהדפם ברגלו, ומשא נפשו ספר כדבר שהיה ויתפאר בו לפני מכיריו ומיודעיו.

פ"ס היה מתפאר לפני מכיריו וכן גם ב„השחר", כי מרויח הוא כסף רב בספריו, והמאות היו תחת עטו לאלפים. הוא היה אומר כי כונתו בזאת היתה רצויה, למען ירים ערך הספרות העברית בעיני האנשים אשר יזילוה, כי

אחרי שיש בידה להעשיר את בעליה הלא ראוי לכבדה ולהוקירה. פ"ס האמין כי יחבב את הספרות על קוראיה וסופריה על ידי דבריו שיאמר להם כי היא עסק טוב *). אבל עלובים הם הסופרים אשר ימשכו לספרותנו בשביל שיחשבו כי עטיניה מלאים חלב; מהם לא תבנה ספרותנו, כי לא לבנותה מגמתם כי אם להבנות ממנה, ואחרי שיוכחו כי שדיה צומקות ישליכוה ככלי אין חפץ בה וישניאוה בעיני אחרים, וגם אם לא יזניחוה לא רב האשר בעבודתם לספרותנו, ועלובים הם הקוראים המכבדים את הסופרים, לא לפי פעולתם וכשרונם, כי אם לפי מתכנת הכסף אשר ירויחו בספריהם.

ב„השחר" שנה שמינית, צד 133, מספר פ"ס כדברים האלה: „פה בויען היה מ"ה לעטערים ימים רבים שכיר המיססיאנערים להגיה את התנ"ך אשר יצא על ידם, ולא למען הגיה את הספרים נחוץ להם מגיה, כי ספרי התנ"ך האלה חרותים בלוחות עופרת מאז ואין כל הגהה בם, רק כי שם איש ישראל נודע נחוץ להם לבל ידעו בני ישראל כי הם המה המדפיסים את התנ"ך הזה. ואחרי מותו נסו דבר אלי כי אקבל את שכרי מדי חדש בחדשו מבלי עשות מאומה רק שמי יקרא על המלאכה, וכל יודעי ידעו, כי הכסף היה דרוש לי במאד בימים האלה, אבל אני נערתי כפי ואמרתי כי אני לא אתן ידי ולא אבוא בסוד המסיתים בעד כל כפר".

מוחו של סמולנסקין היה מלא תמיד מחשבות ולבו רגשות כסוללה ממולאה אֶלקטרות, אשר אם יעבור עליה ניצוץ מיד תתרוקן. רעיונותיו אשר השמיע בשיחותיו ובויכוחיו לא היו נטיעים מְגֻדלים ומפֻנקים, כי אם ספיח וסחיש אשר הפליאו את השומע בעתרת עליהם וציציהם. סמולנסקין נחל מלידה ומבטן תבונה שָמית בכל עשרה ויפיה ובכל חסרונותיה ומגרעותיה, אך החיים בתחום המושב ואחר כן במערב אירופה הטביעו עליה חותם מיוחד. הוא היה מכנים מליצות וניבים מכתבי הקדש אל תוך השפה האשכנזית אשר בה דבר והיה מיהד הרבה ממבטאיה. ראוי להעיר כי לסמולנסקין לא היו מעולם מכירים וידידים בין בלתי בני ברית. סמולנסקין כשהיה מדבר אשכנזית היה רק מתרגם משפה אחרת, והמקוריות שבו לא היתה יכולה להתרגם כל צרכה. פ"ס לא ידע אף שפה חיה אחת על בריה עם כל דקדוקיה ופרטיה, עד כדי לכתוב ולדבר בה נכונה. הוא היה בלמוד השפות כאחת הנשים הממהרות ללמוד ולסגל להן ראשית ידיעות בכל שפה ולשון ולעולם לא תרכושנה את כל אוצרותיהן ומכמניהן.

פ"ס היה איש טוב ומטיב וישש לעשות צדקה וחסד לכל הפונים אליו לעזרה, ובצרת אחיו, הבאים לויען ללמוד חכמה או לבקש ארוכה למחלותיהם וכסף לא היה בידם, היה צר לו וישחד בעדם מכחו, אף בימים שראה את העני בשבט עברתו. **)

*) ראה דברי פ"ס ב„ראש דבר לשנה השמינית" של „השחר".

**) „... וזה כששה ירחים אשר שלהתי לו (להרב ד"ר ישראל שווארץ) נער עזוב

את העניים וקשי־היום הבאים אליו היה מקבל בסבר פנים יפות, ולא דבר אתם קשות אף בעת שנפשו היתה מרה עליו. בשנת תרמ"ג כאשר החלה מחלתו, אשר שמה אח"כ קץ לחייו, להכשיל כחותיו, בא אל פ"ס צעיר לימים אחד מעיר קטנה אחת בוואָהלין. את כל הדרך הרחוקה הזאת עבר ברגליו. הצעיר לימים הזה גמר אז את חק למודיו בגימנזיום ויהי בעל כשרונות נפלאים מאד. הרעיון של תחית ישראל פעל פעולה חזקה ועמוקה על נפשו העדינה, עד כי גמר אֹמר ללכת ברגליו, מחסר כסף, לבירת אוסטריא ולהתודע פנים לפנים לסמולנסקין אשר מאמריו ב„השחר" לקחו את לבו ורוחו. סמולנסקין קבל את ההלך הזה ברוב חבה ויאכילהו מלחמו על שלחנו כפעם בפעם ויאציל מרוחו עליו ויעוררהו לעבוד ולפעול בעד תחית ישראל, אם גם לא התוה לו דרך אשר בה ילך בעבודתו זאת. לפני שנים אחדות ראיתי את ההֵלך בעל הדמיון העז הזה, אשר, למען הוציא לפעולה מחשבה טובה אחת אשר חשב לעמו, הלך לא"י ויתגורר בהוגרמה ויבא לויען שתי פעמים, ומשם הלך לפריז וללונדון ויעורר תמהון בלב רואיו וביותר בלב יודעיו בעז רוחו, באמץ לבו ובמעוף דמיונו. האיש הזה (שהוא עתה רב באחת מערי וואָהלין) אשר חֹנן בעין בחונה לבחון ולהכיר פעלי איש ואיש, ספר לי על אדות סמולנסקין, אשר היה ממקורביו שנה אחת בטרם לכתו למיכַן להתרפאות, בהתלהבות והתפעלות עצומה מאד, ויתאר את הסופר בצבעים בהירים מאד, כאחד מאנשי הרוח היותר מצויינים ונעלים, ולא היה קץ להתהלות והתשבחות שפזר להמנות.

מובן מאליו, כי אין לשפוט על האיש סמולנסקין לפי הרושם שעשה בעת הרעמים והשערורות בנגב רוסיא על צעיר לימים שזה אך יצא מכותלי הגימנזיום ויבוא ברגליו לויען לראות את הסופר הלאומי ולדבר אתו; אבל ראוי לשים על לב, כי ההוזה (Schwärmer) עול הימים, אשר כתת את רגליו וענה כחו בדרך למען יראה את סמולנסקין, אשר ראהו בדמיונו כאיש מרום ונשא, כליל המדות התרומיות וסגלות אנשי הרוח, — כי ההוזה הזה לא חדל מהלל ומשבח את פ"ס בתור איש גם אחרי אשר היה קרוב אליו כשנה תמימה. אות הוא כי גם שנות מלחמה קשה ועבודה רבה, אסון ופגע, מחלה ועֹני, לא הובישו את נפש סמולנסקין. וגם בהיותו עני וכואב ומהלתו עשתה שמות בגופו העיף מכבד מלחמה היה עוד מסוגל להלהיב את מוחות הצעירים לימים המבקשים אנשי־מופת בין סופרינו.

שאלתי את פי אחד מידידי בויען, והוא סופר מפורסם ומלומד מצוין, מה דעתו ע"ד האיש סמולנסקין אשר דבר אתו ארוכות פעמים אחרות, ואת ידידי זה לא יכלתי לחשוד כי יש לו משפט־קדום בנוגע לפ"ס, אחרי כי לא

מארץ רוסיא והוא כאב את בנו קבלהו ויתנהו ללמוד דעת, והנער כתב תמיד כי כאב את בנו כן ירצהו" — פ"ס ב„השחר" שנה ששית, צד 299.

יקרא ולא יבין עברית, והוא כאיש „מן הצד" יסיח לפי תומו ולא יטה לאחת הקצוות. „מרי דברי את סמולנסקין" — ענה רעי — „נוכחתי מדבריו כי שכלו בריא והגיונו חזק, אף אם לא יכלתי להסכים לדעותיו ומשפטיו אשר הגין עליהם; גם זאת ראיתי כי השכלתו וידיעותיו בחכמות ומדעים לא רבות ולא עמוקות היו, ובכלל עשה עלי רושם כאיש בלתי מצוי ושכיח בשוק החיים".

רגש האמונה והדת היה חי ולפעמים גם חזק בלב סמולנסקין, אם גם לא היה נזהר במצוות מעשיות ולא היה יהודי על פי ה„שלחן־ערוך" ואחרוני הפוסקים. אולם רגש האהבה לעמו ולמולדתו היה יותר חזק בלבו מרגש האמונה, ולכן היה נזהר ממאכלות אסורות, שומר חגי ישראל ומועדיו וצם ומתענה ביוה"כ לבל יפרד מאחיו. במכתב אחד להפרופ. ד. קויפמן יאמר פ"ם: „... כי אמנם אודה ולא אבוש כי אוהב הרבה יתר את עמי מאלהי, ואם ידבר איש סרה על אלהי ישראל לא אשים לב, לא כן בדבר עמי..."

והנני להביא פה לקוטים ממכתבי סמולנסקין להפרופ. קויפמן על דבר האמונה, אשר יאירו לנו עולמו הפנימי של הראשון: „... האמונה תחיה רק אם כח בה לחיות ואם אין בה כח לחיות ואנחנו נחפוץ להעמידה בידינו למען תראה כחיה, אז לא לבד כי פעלינו מאפע, כי אם גם רעה רבה נעשה בהתעותנו אנשים לחשוב מת כחי, ואם אמנם כן הוא כי לא בחכמה כי אם בכשרון יחיה איש וכן הוא גם באמונה, אכן בזאת עוד יוָדע כח משפטי כי גם כזאת אמר, כי מה הוא כח האמונה? כח האמונה הוא לא חכמתה, הן גם ליתר האמונות חכמה וחקר ובכל זאת אגזר אֹמר כי אין כח בהן לחיות, יען מה? יען כי אין כשרון להן לחיות מעצמן בלי עזרה מחוץ. כשרון האדם הוא, כי רב כחו לפלס לו נתיב כחפץ לבו, ולא יירא מפחד הפגעים ולא יסוג אחור ממלחמת המקרים, כי אם יוסיף ללכת בדרכו וכשרון רוחו יעזרהו לנצח את כל אויביו, זה הוא כשרון ולא חכמה, כי אם גם נתנה לאיש חכמה רבה אך אם אין כשרון לו להוציא מחשבותיו לפעולה אז לא נחשוב את האיש הזה כאיש חי אחרי כי לא איש־מעשה הוא כי אם כספר מת יהיה בעינינו, וכן הוא גם באמונה, אם גם בחכמה נוסדה וגם תורָה חכמה לכל, אך אם אין כשרון בה להחיות את עצמה בחכמתה אז היא כספר חכמה אך לא כרוח חיים לפעול ולעשות, ובזה יתרון לאמונתנו, כי בה כשרון להחיות את עצמה וללחום נגד כל לוחמיה, ובדבר הזה הראתה כחה עד להפליא עד היום. ותשובתך מדברי העגעל עוד תעמוד לימיני, רבים הביאו דברי העגעל לשבט ולחסד מבלי אשר ראו משגתו, לוּ ראינו את הפאפסטהום והקאטאליציזום נרדפים על צואר אלף שנים, האינקוויזיציאָן תקום עליהם להוציא בניהם לחרב להרג ולשרפה, ואת המחזיקים בהם יגרשו מנו כחלאת מין האדם, ושמם מנואץ כל היום, ולא יתנום לחיות כחפצם, ואין אף ממלכה אחת או ארץ אשר תקום לעזרתם, אז אמרתי גם אני: מה רב כח האמונה הזאת! והודיתי גם אני כי רוח אלהים בקרבה, הוא רוח חיים אשר בקרבה ישכון ויתלימת

ויחזיקה, או אף אם לא נרדפו על צואר רק לא החזיקו בה בכל מאמצי כח כל יושבי תבל גם אז אמרתי מי יודע אם לא רוח חיים גם בה, אך עתה בראותנו כי רק בעול ורשע, בחזקת היד ובעריצות עריצים נכונה ממלכתה, בשקר יסודה ובכזב מבטחה, אם על עמודים כאלה נשענה עד היום, אז לא לבד כי אין לנו כל אות כי רוח חיים בה, כי אם להפך, בזה נראה ברור כי אין כל כח בה כי אם גויה מתה חנטו וישימוה לעיני עורים אשר לא ידעו עד מה ויאמרו: חיה היא! ונראה מה תהיה אחרית הקאטאליציזמות כאשר יסירו כל המלכים ואנשי הזרֹע את ידיהם ממנה, אם לא פור תתפורר ורוח תשאֶהָ ויבושו כל אלה אשר החזיקו בה, יען כי כל אמונת הקאטאליקים לא אמונה כי אם חקים היא, והחקים המה מעשי ידי אנוש ולכל מעשי ידי איש יבוא הקץ כחוק הטבע, לא כן האמונה אשר היא ברוח, היא תחיה לעולם יען כי רוח היא. ואשר על כן אחשוב את החקים הרבים אשר נתנו המחוקקים בישראל לא לבד לא לטובה כי אם גם לרעה, כי כאשר בחת איש כל חלק עמלו רק להגויה יחלש רוחו, כן כאשר ירבו החקים, המה הגויה, ידל כח הרוח. ואמנם כן היה כי החקים דכאו את רוח האמונה בלב איש ישראל. המחוקקים ראו ולא ידעו מה ראו, המה התבוננו אל יתר האמונות ויראו כי כל כחם בחקיהם וידמו כי גם עליהם החובה לעשות כמהם למען הגין על אמונתם, ואחרי כי לאמונתם אין כל מגין אחר לכן הרבו החקים במדה גדושה. ואם אמנם לא אומר, כי כל החקים למותר המה, אחרי כי החקים המה כגויה לכן הלא נבין כי רוח בלי גויה אך בדמיון יסודו, ואם כן דרושים לנו חקים, אך החקים האלה אחרי כי כגויה המה לכן ישנו פניהם מעת לעת, ואם כן כאשר לא נבכה בראותנו כי גוית האיש לא כגוית הנער היא, כן לא נבכה בראותנו כי החקים בדור הזה לא כחקים בדורות אשר עברו. ואם יסיר העם עתה חקים רבים מעל פניו גם אז לא עלינו לדאוג בעבורם לאמונה, כי האמונה תחיה גם בלעדיהם ומה גם אם יֵעָשו כאשר כתבתי כי יציבו שלשה עמודים חזקים לה. ובזה לא אודה כי אלה אשר יאמרו לעשות תקונים טוב יעשו, נהפוך הוא, התקונים בחוקים יֵעָשׂו מאליהם, ואלה אשר לא לפי הזמן הזה המה, המה יכלו ויעבורו כאשר ספו ותמו הרבה חקים לפנינו ולא נדע עוד גם זכרם, אך אם יאמרו בני אדם אחדים להסיר חקים אז יהיה מעשיהם כמו אם יחפוץ איש למשוך בשר הילד במלקחים למען יגדל ויהי לאיש בטרם העת, אך אם אחדים או גם רבים יעברו על החק והמצוה ויעשו כתאות לבם בזה לא ירפה כח האמונה, כאשר לא יכשל כח המוסר והצניעות אם אחדים או גם רבים יפרעו מוסר, ונהפוך הוא כי על ידי הנפרדים אשר יבקשו לתאוה יכו דברי המוסר שרשיהם על תלמי לבב אוהבי מוסר, ומה גם אם האחדים או הרבים לא יפרעו את המוסר כי אם יפרעו חקי המוסר אשר חקקו בני דורות ראשונים על פי מחשבתם בימים ההם, ובאמת אין להם כל שרש וענף במוסר, אז לא נוכל לאמר כי דרכי המוסר יעלו בתהו ויאבדו. למשל: בארצות פולין ורוסיא לא ראה החתן את הכלה, וגם אחרי אשר באו

בברית החתונה נחשב לחרפה כשנה תמימה אם דברו יחד לעיני זרים, והמה חשבו כי הוא כסיג ונגדר להצניעות, אמנם כן הוא! אך בכל זאת אם ידברו עתה החתן עם הכלה עוד בטרם באו בברית, האם נוכל לאמר כי חלפו חק המוסר והצניעות? וכן הוא גם בחקים, אשר הרבים בהם המה כסיג לסיג, וסיג לסיג עד מאה סיגים, ואם יפרו אותם היום עוד אין בידינו הרשות לאמר כי אלה חלפו חוק שכחו את האמונה..."

„... עוד זאת, הנה תאמר כי בעת הזאת בעת אשר המאַטריאליזם יגדל ויעשה חיל וינופף ידו על האמונה לשבר מגדליה ולהרוס אשיותיה, בעת הזאת החובה או המצוה לקום נגדו ביד רמה ולמצוה גדולה תחשב זאת לאיש הלוחם מלחמת האמונה, אבל לבבי לא כן יחשוב. אם די כח בקרב האמונה לחיות (אשר רק אז לה הצדקה לחיות, ואם אין כח בקרבה תמות ותקבר ולא נבכה לה כאשר לא נבכה לידוע חולי או לזקן אשר מלאו ימיו וירד אל קבר), אם די כח בקרבה אז לא תירא מפני כל וגם אם שות ישית עליה המאטעריאליזם ברוב כחו גם אז לא יצלח, וגם לא עלינו החובה להודות לאיש אשר ילחם בעד האמונה כאשר לא נודנו על לחמו בעד המאטריאליזם. הן רוח הוא באנוש וחפצו יטה לבו אל אשר יחפוץ ללכת ואיש איש ילחם בעד חפץ נפשו ובעד דרכו אשר כטוב יחשב בעיניו. המאטריאליזם והאמונה לא הפכים, כי במאַט־ריאליזם נמצא גם אמונה ובאמונה מאטריאליזם, רק דרכים שונים המה אשר יובילו את האדם בדרכי החיים, האחד יחזיק בזה ויצליח או יעשה מרחה והשני יבחר בזה וישיש בו או ינחם מדרכו, וגם אנחנו נבחר באחד ונלחם נגד השני יען כי באחד בחרנו וזאת היא תורת האדם ודרכי חייו ולא נוכל להעמיד את המאטריאליזם כשלישי בין שתי האמונות. לא כן באמונות אם נדע כי האחת נבנתה על עמודי כזב, בה המצוה להלחם ונכיר טובה לאיש אשר ירהיב עז בנפשו להשמיע דבר אמת לדור..."

„... אאמין אמונה אֹמן, כי כח בעם ישראל ואמונתו לחיות ויחיה עד כלתי שמים... הן לא בסתר אמרתי וגם אתה תדע זאת, כי בכל ימי טובה לישראל יעשו מרחה ויסורו מחקי דתם, ובכל זאת לא מת ישראל ולא אמונתו עד היום, כי גם בזה אאמין כי ימי הטובה לא יארכו בכל הארצות *) ואם יארכו אז ישובו מאליהם לדתם כאשר עשו בבריטאניה ואשכנז הדרומית, כי העם יבקש אמונה ודת, ורק בימים הראשונים כאשר יצא לחפשי יהיה כסוס שוטף בתאותיו ולא ידע שבעה מבשר החזיר ומרק פגולים ועשן הקטרת ביום השבת, אך כאשר ימלא בטנו מהם ואיש לא יגער בו ישוב ויקוץ בהם. ובאמרי כי אין לשים לב להחקים אמרתי כי אין לנו להרש חדשות, כי אף אם באמת החקים הרבים אשר פרו וישרצו ברבות הימים היו כסלונים ממאירים לבית ישראל, בכל זאת לא נוכל הרחיקם באספות, כי אם הזמן אשר הולידם הוא יכלם, ואז יקומו האוהבים את דתם להחזיק בחקים אשר להם שרש וענף

*) המכתב הזה נכתב בשנת תרל"ב.

בדת, אך לבל יסגו אחור ויתכחשו לצור מחצבתם אלה אשר אחרי תאותיהם לבם ילך נחוץ לנו להעמיד שלשת העמודים אשר אמרתי למען לקרבם במוסרות אהבה לעמם, וגם בדאגתך לא צדקת, כי תדאג פן ימרו כל בני ישראל בדתם אחרי כי תראה כי המחזיקים ילכו ויצערו מיום ליום, לא צדקת! אך לא כך העון כי לא תשפוט בזה משרים, החטא הזה כרוך בעקבי כל האשכנזים אשר ידמו כי המה עם בני ישראל, ואשר על כן יבקשו המה לשנות פני הדת כחפצם, ובראותם כי בהם ירבו סוררים יאמינו כי כן דרך כל בני ישראל. לא זאת, ידידי, שבעה מלליאָן יהודים ימצאו בארץ, שלשה מילליאָן ימצאו בארץ רוסיא, מהשלשה מילליאָן תשעים למאה יראים ושלמים, ורק עשרה למאה יקלו לנפשם, ומהעשרה האלה תמצא רק עשיריה אשר במרד ובמעל ומשנאתם לאמונה יעשו מעשיהם זר מעשיהם והיותר יקלו רק כי השעה צריכה לכך. רבי החכמים בארץ רוסיא אשר ידברו משפט ובקרת ברוח חפשי המה לא יקלו לנפשם רק לאחרים ויאהבו אמונתם ודתם ועמם יען כי ידעו דרכיהם ואמונתם. מן יתר הארבעה מילליאָן ימצאו יותר משני מילליאָן בארצות הקדם, אזיא ואפריקא והמה כלם יראים ושלמים, מן השנים מילליאָן האחרים תמצא אולי החלק הרביעי אשר פרקו מעליהם העול. בגאליציען, אונגארן וגם בבאֶהמען ומאֶהרען רבים היראים על הפוקרים. בארץ אשכנז הדרומית כמעט רובם ככלם יראים המה. בארץ בריטאניה כלם. בארץ צרפת החצי ובארץ אשכנז הצפונית ובעסטרייך מחצה על מחצה. בדענאֶמאַרק כלם יראים; בשוועדען מחצה על מחצה; בהולאַנד וניעדערלאַנדען כמעט כלם. כל אלה ראיתי בעיני וארע נאמנה. ואם נחשוב את כל הפורקים מעליהם את עול הדת אז אספוק מאד אם ימצאו ביחד אף רבע מילליאָן, ואם נביט בעין חודרת יותר נראה כי גם בארץ אשכנז יחלו לשוב אל האמונה אף אלה אשר עזבוה מלפנים. ואם כן אין כל פחד פן תפול האמונה ולא תוסיף קום. אמנם לו גם היה כדבריך כי מיום ליום ירבו העוזבים את הדת ולו גם ידעתי נאמנה כי בעוד שנים אחדות יעזבו רובם (אשר הוא מן הנמנע) את הדת גם אז לא פחדתי אף רגע, ולהפך גם שמחתי אלי גיל, כי מלחמה כזאת תראה כי רוח חיים בעם הזה אשר לא יוכל לשכב ולנום שנים רבות במצב אחד, והעזיבה הזאת היתה כשמירה, כי ידעתי נאמנה, כי אחרי כן ישובו ושחרו את דתם כאשר עשו תמיד. ואחרי כי אחשוב גם אני למשפט, כי עוד רבים יעזבו את דת ועוד רבים ישובו אליה, ואחרי כי נחוץ הוא במאוד מאוד כי חקים ... ם יתבטלו מאליהם, לכן אין לנו לעשות לחקים מאומה לא לחזקם ולא לבטלם בלתי אם לחזק את לב העם באהבתם להעם וזכרון אבותיהם ושפתם ולבל יאמרו קשר לכל אשר יאמרו המטיפים, אשר רק לכבודם ידאגו, קשר, למען ידעו כי רוח בישראל, למען יבינו דרכי אבותיו, ודי לנו בזאת כי המה יחזקו לבם בדתם. ואל תשיבני כי כמה וכמה מהלומדים פקרו בדתם, כי אלה אשר פקרו לא בהם היה העון, כי בהחלם ללמוד שפת עבר חשבו להם

זאת כעון וחטאה, וכמים גנובים כן שאבו להם חכמות, ועל כן סר לבבם לאט לאט מדתם, אחרי אשר עליהם הכבידו העול מאד, לא כן אם נורה לנערים ומה גם לנערות שפת עבר כשפת קדש אז תזכירם תמיד את אמונתם. וגם בשאלתך מה תועיל שפת עבר לבדה, האם היודעים אותה יבינו כל דבר חוק ומשפט, גם בשאלתך זאת לא תצדק, כי אמנם המבין שפת עבר ויודע לקרוא ספרים כתובים בה אז יבין כל אשר נכתב וכאשר ירבו לומדיה כן ירבו קוראיה וכן ירבו הכותבים בה, ויכתבו בשפה למען יבינו כלם, ועוד זאת לו גם לא יבינו כלם, והאם עתה יבינו כלם שפת אשכנז על בוריה וכמה ימצאו אשר יבינו ספרי החכמים בשפת אשכנז? הן אם כלם ילמדו אז יש תקוה כי החלק הרביעי יבין הרבה והחלק העשירי מהלומדים יבין גם לכתוב ודי לנו די, והתשובה הזאת תשיב לך גם על שאלתך מה יעשו „אזובי הקיר", הלא אזובי הקיר ימצאו רק באין כורם ושומר את הגן, אך אם יעבדו וישמרו את הגן אז ירבו ארזים וגפני אדרת תחת שמיר ושית ואזובי הקיר. ובדברי דת ודין ומחקר בכתבי הקדש במשפטי אחזיק כי רק בשפת עבר יכתבו ולא בשפה אחרת, אם לא נחפוץ לזרוע שמיר ושית על תלמי גן ספרתנו. אנשים כפילון ויוסיפון עקשו הישרה מחסר דעתם, פילון דרש דרשות של הבל ויתן יד להיודעים והמקובלים וגם הרמב"ם בפילוסופיא שלו העיב שמי אמונתנו, כי הכותבים בשפת הארץ יראגו תמיד לכבודם למצוא חן בעיני העמים אשר יקראו דבריהם וייראו לנפשם להשמיע דבר אשר לא לרצון יהיה להם, ועל כן יפחדו גם להלל אמונתם פן יחשרום הקוראים. והוא אשר אמרתי במאמרי כי גם להספרים האלה כבר לא היה זכרון לולא הֶעתקו לשפת עבר, ודי בזה לבד להוכיח יתרון שפת עבר על יתר השפות.

„אך בדבר אשר אמרת כי החקים נחוצים לנו להבדילנו מקרב יושבי הארץ, בזה אם אמנם לא אודה לך מכל וכל, כי באמת דיה לנו התורה והתקוה להבדילנו, אך בכל זאת צדקת באמרך כי נחוצים לנו חקים להבדילנו, אך האם אמרתי כי כל החקים יכלו, הלא מלה ושבת ויום הכפורים ודומיהם ישארו על מקומם, רק בחקים אשר הוסיפו האחרונים דברתי ולא בראשי חקי הדת, ואם גם את אלה יעזבו היום, הלא יען כי לא ידעו להבדיל בין חוק לחוק, אך כאשר נורם להבדיל אז יחזיקו בחקי־הדת וישליכו אחרי גום את החקים אשר הולידו הפוסקים האחרונים בלי דעת ומשפט".

בשתי השנים האחרונות לימי חייו התגבר רגש האמונה בלב פ"ס, אותו הרגש המיוחד הממלא את חדרי הנפש של המשוררים והפייטנים המתנשאים על כנפי הדמיון למרחבי אין־סוף. מה שנוגע למצות מעשיות ומנהגי ישראל של הדורות האחרונים לא שנה סמולנסקין את טעמו ויהיה כבן אירופי עד־יום מותו.

יט.

סמולנסקין בתור חבר, הוא לא בקש לו רעים, הוא היה אוהב נאמן; הוא לא היה נוקם ונוטר; מהות רעותו זאל פ"ס ודרכיה, אפני יחוסו אל רעיו, מכתביו להם; לצון עברי; סמולנסקין ביחוסו להנשים, הליכותיו עמהן, שיחותיו ונמוסיו, מה בינו לבין הסופרים העברים האחרים, איזה מדות וסגלות כבד בנשים; פ"ס בתור מתנגד לתורת שווי זכיות הנשים, תמצית טענותיו בנידון זה; אשה מסחת לפי תומה.

פ"ס לא בקש מעולם רעים וחברים מכל הבא בידו, כי אם היה בוחר בטוב לו ומואס ברע. במכתב אחד „ממקומות־הרפואה" לד. קויפמן יאמר פ"ס: „... לאנשים חדשים לא נודעתי כי שונא הנני לכל דבר אשר הוא כמוץ עובר, ואין חלום עובר כההתחברות אשר נעשה במקומות מעיני הישועה, ובלעדי זאת לא איש רעים הנני להתרועע לכל איש, והעת לא תארך לי גם בלעדי זאת כל עוד חושי בי ואוכל לחשוב מחשבות". לפי דברי הסופר א. שולמן באחד ממכתביו אלי „היה פ"ס אוהב נאמן לאוהביו". במכתב אחד להנ"ל יאמר סמולנסקין: „זה כמה וכמה חפצתי לכתוב לך, אך לא הספיקה בידי מרב מכאובי, אשר אין בידי לתאר אותם כמו, גם לא אחפץ לעשות זאת, ומה גם בימים האחרונים האלה, אשר זה כשלשה שבועות לא יצאתי פתח, אבל עתה הבלגתי ואקח העט בידי לנחמך מיגונך אשר הביא לך המות לפתע פתאם בקחתו ממך את מבחר אוהביך, את חותנך הישר באדם, אחד מן השרידים אשר עוד נשארו לפלטה ואשר גם הם יום יום ישחו ראשיהם. וילכו ויצערו ואחרים לא יקומו תחתיהם... ואם כי ידעתי כי הבל המה התנחומים ודברים נעימים, כי לא יקטינו הכאב ולא ירפאו השבר, בכל זאת לא אכלא רוחי להשמיעך כי אח אני לך בצרתך ומקרב לבי אנוד לך, ואם תמצא בזה נחומים שער בנפשך כי אך אחד ממאה אשמיע מאשר יהגה רוחי לך". דברי רגש כאלה לא היה מוציא רק מן השפה ולחוץ. אבל — לפי עדותם של אנשי ביתו, — היה משתתף באמת בצרת חבריו. סמולנסקין שהיה גאֶה מטבעו היה נעקץ ונעלב עד היסוד מכל מלה במכתבי רעיו שהיתה לא לפי רוחו „... הן זאת לא תחשוב גם אתה בלבך" — כותב פ"ס לשולמן הנ"ל — „כי אני אחשוב את נפשי לצדיק תמים חף מכל שגיאה ונעלה מעל כל חסרון... אך באמרך כי אחרי כל חסרונותי עוד לבך שלם עמדי, הן אך לחסרונות הנוגעים ביני ובינך תדבר... ועל כן הקרבתי אותך למשפט להשמיעני, מה פשעי נגדך? נגדך דוקא ולא נגד כל האדם, כי אם יגישוני למשפט על חסרונות אשר בהם הרעותי לאחד האדם הנה אהיה בעל משפטי, כי למי הרעותי יותר ממני כפעם בפעם? ואתה תאמר כי לולא יראת פן תרגיז רוחי היו דבריך יותר מפורשים, אבל הן אל הפרוש הזה התפללתי ובקשתיך

כי תשמיעני אותו, ואם עול פעלתי לא אוסיף...*

סמולנסקין לא היה נוקם ונוטר להפוגעים בכבודו; אבל היה מבטלם בלבו ועובר עליהם בגעל נפש מבלי אשר יטפל בתגרות קטנות. „... כי אני תמיד לשלום" — הוא כותב להסופר י. י. ויסברג — „כי אחרי אשר לא אתגרה מרון ולא אבקש לשלם על יתר לעושי רעה לי וגם לא אשא את שמותם על שפתי... ואני אמנם לא אוכל לאהוב את איש אשר לא אכבדנו בלבי, ומה גם כי לא אוכל להתראות כאוהב לו, ולו היה הדבר באמת כאשר תחשוב, כי אני אטור איבה לו על כי פגע בכבודי, כי אז נחשבתי בעיני כחסר־לב, כי מה זה נבקש מהנלחם בנו אם לא כי ישפיל צור חרבו ויִכָּנע וידבר שלום, וכל אלה הלא עשה פלוני, ובדבר הזה השיב לי את כל הכבוד אשר לקח ממני, ולו נרציתי לו כי אז בלי ספק עוד הרבה לפזר לי מלוא חפנים כבוד. כי לבו לא צר בדברים האלה, זאת אדע וגם על פני כל אוהביו נכבדתי, ובכל אלה הן מצאה ידי להשתכר בכבודי ולקבל נשך ותרבית על כל אשר לקח מידי, אבל אם ותרתי על כל אלה וגם להקרן לא שמתי לבי אות הוא כי לא על כבודו הייתי חס, כי אם דבר אחר גדול ונכבד בעיני גם מהכבוד אשר מנעני מתת ידי לו..."

פ"ם אף כי נצרף בכור עֹני וכל ימי חייו היה נלחם מלחמה קשה בעד קיומו וקיום בני ביתו, בכל זאת לא קהו רגשותיו ולבו היה תמיד ער לרֵעות נאמנה. אם יש אמת בפתגם: „הגד לי מי רעך ואומר לך מי אתה", אז יְהֻלַּל גם פ"ם על דבקו ברעים ישרים וטובים „... ותודה כפולה ומכפלת אתן לך בעד הטוב אשר עשית עם ה' ר. אשר לפי דבריו אלי במכתבו" — כותב פ"ם להפרופ. קויפמן — „היית לו למלאך ישועה והוציאהו למרחב, ועל זאת אודך ואהבך וארחמך, כי נוכחתי עוד יותר (אף כי ידעתי זאת כבר) כי רוח נדיבה לך, ואוהבים כאלה יהיו לי לעטרת צבי אשר בם אתפאר".

סמולנסקין לא הוזיל דרכיו לבקש אהבה וידידות מכל דובר לו חלקות ומצמיד לו חנף. הוא לא היה אחד הסופרים המתאמצים להרבות להם אוהבים ורעים בכל פנות העם, גם בין אנשים אשר רחוקים המה מהם ברעות, ואין ביניהם אף „נקודת־נגיעה" אחת. וכל הכותב להם פעם אחת ובפרט אם תהלות ותשבחות בפיו הרי הוא מיד ידידם, רעם ואוהבם, וע"י זה יחפצו להרבות כבודם ולהגדיל תפארתם ולבצר את מקומם בספרותנו, כי כל צבא „הידידים" האלה יפרסמו את כל היוצא מעטם ויגדילו ערכו וירבו עליו קונים. מה הוא מחיר ידידות קקיונית כזו מובן מאליו. פ"ם הוקיר לא את כמות הרֵעים כי אם את אֵיכותם, לא את מספרם כי אם את „משקלם". אם נמצאו לו רעים נאמנים הוקיר את רעותם מאד ולא זלזל בה מעולם ולא היה הפכפך בידידותו ויהיה נכון להקריב לה קרבנות לפי יכלתו. מעולם לא דבר חלקות לרעיו, ובשעת הצרך היה מדבר להם דברים מרים ויגלה חסרונותיהם על פניהם. ברעותו של פ"ם לא היתה בל רגשנות (Sentimentalität) יתרה, אבל גם לא היתה מעולם יבשה ורשמית. פ"ם אהב להתלוצץ ברעיו בהלצה שיש בה מעין

נְכִיָה (Neckerei) דקה ואין בה עלבון כבוד. קשה היה לפ"ס להתרועע לאיש שהוא רחוק ממנו לגמרי בדעות ובמדות ואשר לא כבד אותו בלבו. מכירים רבים ושונים היו לסמולנסקין, אבל רעיו היו מועטים. ולא כל כך נקל היה לרכוש רֵעות פ"ס, כי הוא דרש מרעיו קרבנות במקרים ידועים ולא סבל רֵעות שאין תוכה כברה. בכלל קשה לנו לשפוט על סמולנסקין בתור חבר ורע במשפט צדק ונאמן, אחרי שהיה על פי רוב תלוי, במדה ידועה, בדעת אחרים, ובמצב כזה שאין האדם בטוח ביום המחרת, קשה להיות חפשי בבחירת רעים בלי כל פניה ומחשבה זרה. אבל גם בעניו היה חבר נאמן והגון כאיש המעלה וזאת תהלתו. והנני להביא פה לקוטים אחרים ממכתבי פ"ס, אשר יעידו ויגידו לנו מה היו אפני יחוסו אל רעיו:

„ידידי היקר! הלא תשתומם" — כותב פ"ס להפרופ' ד"ק — „לראות אותי עונה ביום קבלי מכתבך? ! אמנם כן למען תשתומם עשיתי זאת, אמנם לא רק בעבור זאת כי אם גם להוכיחך על פניך. הן זה דרכי: דברי אהבה אסגור בלבי ודברי תוכחה כשטף מים יעברו פי. „שכחתני" תאמר במכתבך אך לא צדקת אענך, כי אני לא אשכח אוהבי לעולם, ואם אחשוך ניב שפתי לא יד השכחה תהיה בזאת. זה הוא דרכי מאז ולא אוכל גם לא אחפוץ לסור ממנו; לא אוכל לדבר אהבה, כי הדִבֵּר הוא בעיני כתבנית משוחה בששר באין כל רוח חיים, ואם אתן לרגשותי צורה אז לא תהיה הצורה כפני הרגש, ולמה זה אחלל יפעתו. אני לא אדבר אהבה לאנשים ולא חלקות לנשים, ובזאת אתפאר כי מעודי לא הללתי אשה על פניה, אף אם לבי היה מלא מהלל, וכן אעשה לכל אוהבי הנאמנים. וגם במאמרי הלא תראה כי לא אוכל להתהדר בניב שפתים, רק את אשר עלי החובה לדבר אותו אשמיע, ומדי עברי על מאמרי אשר כתבתי בטרם אתנם לדפוס, הנה ראשית חפצי לא להוסיף רק לגרוע, ואשמח מאד אם אסיר מלה או רעיון ולפעמים גם פרק שלם מהנכתב, ועיני לא תחוס מחבל מעשה ידי, ועל כן דברי במכתבי מעטים אם לא להועלת יהיו. קבל את הדברים האלה כהצטדקות או כתוכחה אך קבלם באהבה..."

„מליצה חידות" — כותב פ"ס להנ"ל — „לי דבריך אשר שלחת אלי בפתקא אשר קבלתי ברגע הזה, איך יעלה על לבך כי שֻׁניתי ברב או במעט? ... לו חקרתני ותדע רוחי, כי אז לא עלה על רוחך לחשוב אותי לאיש אשר חליפות וצבא ללבו. באהבתך החזקתי כי לאיש ישר אחשבך ובאהבתך אחזיק כל עוד אשר אמצא לבבך נכון ובר... אך דבר טוב אחד מצאתי גם בתרעומותיך כי מהן אראה כי בלב נאמן תבקש קרבתי ודי לי לדעת זאת, כי לדאבון נפשי אודה כי לא באהבת כל רעי אאמין ולא כלם ישַׂמחו לבי, ועל כן יקר בעיני אוהב מכל חפץ, ואחד מהנאמנים אותך מצאתי, ועל כן לא יעלה על לבך כי לא אדע להוקיר אבן חפץ כזאת. אשר על כן דע לך היום ובכל יום מעתה ועד עולם כי אני אני הוא ולא אחר, אני לא אפר בריתי את אוהבי בלתי אם יפרו המה הברית. וגם זאת אל תחשב לי לחטאה

אם בפרוץ עלי גלי המקרים ויסערו להפיצני (אשר כזאת וכזאת יקרני לפעמים ורוחי נעכר ולא אמצא ידים לכתוב לרעי) אם אכחיד את רגשותי בחבי ולא אשמיען לאזן זר אף לא לאוהבי הנאמנים, כי זה דרכי מאז ולא אוכל לשנותו, רק אם שמחה תבוא בלבי אז אמהר להרנין לב כל אוהבי, ומצוקותי אבקש בכל לב להסתיר מעין כל רואה, ואם אחפוץ לערוך מלים לאוהבי רק על פי השמחות אשר באו לי במשך שתים או שלש שנים האחרונות *) כי אז עלי לחריש ולדום. ברית כרתי לעטי לבל יֵרָאֶה רגשותי רק מחשבותי ומשפטי ואת הברית הזאת לא אפר"...

„על כי קצפת עלי והתרגזת" — כותב סמולנסקין להנ"ל — „על כי עניתיך בלעג בעת אשר אתה דברת אלי בדבר נכבד לא אשא עליך עון, כי אמנם צדקת, אבל גם אני אצדק, כי מה יכולתי עשות אם לא יכולתי עשות? וכן הוא דרכי כאשר אחפץ לעשות דבר ולא אעצר כח אז אלעג לי ולאחרים, ואתה בקשת דבר אשר לא בידי היה לעשותו, כי לא אוכל נשוא גם המשא לעיפה אשר על שכמי בעיר הזאת, ואף כי להניף ידי למרחוק...

„ולאות כי גם אני חי הנני, אני לא המו"ל אכתוב ואחתום שמי בכתיבת ידי ממש, ולית דין צריך למודעה ולא למודעה דמודעה עד מאה מודעות פרץ בן לאא"ה משה זצ"ל. היושב וכותב פה עיר הבירה. אוהבך בחיים".

„ידידי האהוב והחביב הנחמד הנעים והנורא! גם היום ארעישך במכתבי" — כותב פ"ס להנ"ל — „בטרם תחכה לו, כי אמנם שמח שמחתני במכתבך, אך לא בענותך אשר הגדלת להענות מפני ולהרימני, ואין זאת כי אם תוכחה על תוכחתי וחלקות על כי התפארתי בשונא חנף וחלקות, תוכחת נוראה ומגולה ואקבלנה גם אותה באהבה, אך דע לך כי מכתבי לא חפץ להטיף מוסר ותוכחה כי אם בלצון כתבתי כל הדברים, ואם לא כלצון חשבת אותם בי העון או בתם לבך כי תחשבני לאיש נעלה אשר ישקול כל מלה. אמנם אחרי כל אלה אוסיף ואומר לך לא בלצון כי תבקש לשוא למצוא סבות אחרות אשר תעצרנה אותי מכתוב, כי רק סבה אחת היא רוב עבודתי..."

„... בדבר שפתך במכתבך הלא יכולת לשפוט מעצמך כי טובה היא מאז, אחרי כי לא אמרתי לך דבר, כי לו ירדת פלאים כאשר אמרת כי אז לא החרשתי והגדתי לך בשפה ברורה, אך אחרי כי לא כן הוא כי באמת תעשה בה חיל מיום ליום לשמחת לבבי לכן החרשתי כי להלל את איש בפניו לא הסכנתי מאז..." **).

„... ובכלל אומר לך" — כותב פ"ס לד' קויפמן — „כי האיש הזה נשתנה מאד מעת אשר ידעתיו בפראג, ודרכינו ומחשבותינו שונות עתה במאוד מאוד, ואף כי אכיר לו טובה מימים עברו בכל זאת אספוק מאד אם

---

*) המכתב נכתב בשנת תרל"ד.

**) ממכתבי פ"ס השמורים בידו, אל אחד מרעיו.

ארבה עוד לראות פניו. על דבר מאמר אחד נגד האמונה, אשר נאסר לצאת מטעם הממשלה, חויתי לו דעתי בלי משוא פנים, כי שגה בו מאוד, והוא לא כן דמה כי אם גדולות עשה בו, ואף כי לא הראה לי כי דברי לא לרצון היו לו בכל זאת הכרתי כרגע כי רגז בלבו ואגמר אמר לבלי הגד עוד לו דעתי, ולאיש אשר לא אגיד לו דעתי כאשר עם לבבי ואשר לא ישמיעני כאשר בלבבו לא אוכל עוד התרועע, כי „דרך התבל" עשן באפי..."

עוד מכתב אחד של פ"ם לאחד מרעיו הנני נותן בזה להקוראים, למען יראו את הלצון העברי המיוחד אשר היה סמולנסקין בוחר לו לפעמים במכתביו לרעיו:

„ידידי היקר והנכבד!

„בלי ספק כבר בנית לך ארמון כמו רמים בו עליות מְרֻוָחות ובהם ש"י עלמות וכלם נהנים מזיו יין המשומר ובטנם רחבה מבשרו של לויתן ושור הבר. כל אלה יען כי צדיק היית, עניו היית וּמְוַתֵּר על המדה, וכתבת אלי אף כי לפי דעתך צדיק אתה בריבך ואתה נושה בי מכתב ואני עומד לפניך ככלי מלא בושה וכלימה ומפרש כפיו ומתודה יהי רצון שלא אחטא עוד — כן תדבר על לבך ותאמר שישו בני מעי שישו. אבל גם אני כפיך לנפשי ואת אשר תבנה אני אהרוס, את הארמון אנפץ ככלי חרש ואת העלמות אוביל בשביה ועליך אפקוד בזעם אפי בקול גדול מרגיז עולמי עד ומבריח את שור הבר מרבצו ומהפך את הלויתן על גבו, בקול כזה ארעים עליך נפלאות: לא תַשֶׁה ברעך משאת שוא, כי המכתב לי הוא, אני הייתי האחרון ואתה לא עניתני ולא אודך כי עניתני כי אמנם אני החרשתי התאפקתי וקויתי לתשובה ואין, ועוד תשוב תתפלא בי ותסיר אשמך מעל ראשך לשימו בראשי, אבל אני אניע ראשי כאריה דבי עילאה ויפול גם ממנו, ועל פניך אוכיחך כי אתה הסבות את ידי מכתוב..."

סמולנסקין נכשל פעמים אחדות גם ברעים שאינם מהוגנים, אך מי גבר יחיה וימצא לו בכל ימי חייו אך רעים ישרים ומהוגנים!

* *

כאשר חקרתי אחרי תכונתו של סמולנסקין דרשתי ושאלתי איך התיחס לנשים, ואיך התיחסו הנה אליו, כי בבואנו לתת ציור נאמן מחיי איש המעלה נחוץ, לפי דעתי, לשמוע גם דעת הנשים על ארותו. אנחנו הורגלנו לשפוט על האנשים רק על פי השקפותינו אנו, הגברים, רק כפי הרושם אשר יעשה עלינו וכפי התיחסותו אלינו הגברים, ולא נשאל את נפשנו מה תאמרנה הנשים בעלות טעם ורגש על האיש ההוא, איך יֵרָאֶה בעיניהן ומה יחוסן אליו ויחוסו אליהן, למען יהיה משפטינו עליו שלם ולא למחצה, כי האשה בחדוד הרגשתה מכרת באנשים, לפעמים, יותר ממנו הגברים. ויש אשר „לדידן לא הוה מומא ולדידהו — מומא הוא". רוב הסופרים העברים שיצאו מבית המדרש הישן, אם יבואו לחברת נשים עדינות אז יֵרָאו

כבטלנים: כבַיישנים וכאבלים בין שמחים ושיחתם למעמסה עליהן, כי לא ידעו מלים לבחור, או יהיו כמגֻוָּלים ומגושמים לא ידעו בשת ונדיבות. לא כן סמולנסקין. הוא היה יכול לְעַנֵּן ולהעסיק במדברותיו את חברת הנשים מכל המדרגות, ואף כי לא היה יפה־פנים ומלומד מחולות, גם לא התהדר ולא התקשט בבגדי צבעונין ובתנועות מחֻנכות, בכל זאת מצא חן בעיניהן בנעם שיחותיו, ברֹך הליכותיו עמהן ובעדנת נמוסיו. הוא ידע למצוא בשיחותיו עם הנשים חמר־מתקבל על הלב ואינו מכביד על המוח, והחמר היה תמיד זך וצלול וכל תערובת דברים הנראים לכמה פנים לא היתה בו. פ"ס לא היה מדבר חלקות ל„מין היפה", לא הקטיר קטרת דקה ל„הלביאות שבחבורה" ולא העתיר חנופה לנשי־חמד, ומעולם לא התראה בחברתן כרודף־קדים או כקל־הדעת, ואף דבּור אחד מדבריו, אף תנועה אחת מתנועותיו, לא היו יכולים להעליב אף את האשה היותר גאָה, היותר קפדנית ומדקדקה בנמוסים והלכות דרך ארץ. הוא ידע את נפש הנשים, שיחן ושיגן והלך־רוחן, ויבן ללענן ולחליפות יצרי לבן. הוא כבד והוקיר בנשים את כח סבלנותן, טִפוחן ופִנוקן ואת חן שפתן, גם את בערותן וקצר דעתן. גם בנות ויען שמדקדקות מאד בנמוסי הגברים ותרבותם, גם הן הכירו חין ערכו. הוא אהב מאד את היֹפי והחן ולבו היה רך כדונג לקבל כל הרגשה נעימה, ומבלי הבט על זאת כבד בנשים את הצניעות והתום יתר על כל סגלותיהן ומחמדיהן. פ"ס היה מתנגד עצום ונלהב לתורת שווי זכיות הנשים וישפוך לענו על העלמות המבקשות ללכת בדרך הגברים: ללמוד את חכמת הרפואה או יתר המדעים החיוביים ולהמעיט בדברים המוסיפים לוית חן להאשה בתור אשה. התנגדותו זאת לא היתה פרי חקירות מדעיות. הוא, כפי הנראה מדבריו בשאלת הנשים, לא ידע מה שכתבו חכמים וחוקרים במקצוע זה, ולא בהוכחות וראיות הבאות מן השכל וההגיון או ממספרים וממופתים חותכים היה מוזין במלחמתו עם המצדדים בזכות הנשים הדורשות משפט אחד להן ולגברים; כי אם בדברים היוצאים מן הלב ונובעים ממעמקי הרגש היה קם נגד הנשים המתפרצות לצאת מחוגן הצר. סמולנסקין ירא ופחד, כי אם תבחרנה אחיותינו דרך חדשה להן להרחיב את חוג ידיעותיהן וליפות כח זכותן אשר גבלו להן האומרים: „אין חכמה לאשה אלא בפלך", „אין אשה אלא לבנים", — אז לא תהיינה עוד חסודות וצנועות כאמותינו הזקנות, אז לא יהיו להן:

„טָהֳרָה וּפְרִישׁוּת וַחֲרִיצוּת יָדַיִם,
תֹּר אָדָם הַמַּעֲלָה עִם שִׁפְלוּת רוּחַ,
שֶׁכֶם נָטוּי לִסְבֹּל, אֶרֶךְ אַפַּיִם... (יל"ג).

טענותיו של סמולנסקין נגד הנשים הלוקחות לקח בבתי מדרשי המדעים היו כל כך ישנות, כל כך אי־מיוסדות וכל כך ריקות עד שלחרפה תחָשב לאיש שקרא מעט בספרות „שאלת הנשים" גם ללחום נגדן ולבטלן. והננו

להביא פה תמצית מענותיו של פ"ס נגד גאולת הנשים מידי סדרי החנוך והגדול הישן: „שמחתך גדולה בראותך את הנערות אשר תקשבנה לקח בבית מדרש למדעים ותבקשנה להציב להן יד בדרכי החיים, לבל תהיינה עיניהן נשואות רק אל אלוף נעורים אשר על הרכב אך כאדון יתהלך בתוך ביתו, כי מדוע לא תהיינה גם הנשים בעלות מעשה כמו הגברים, מדוע תהיינה אך כעוזרות להאנשים ולא כעובדות ומחיות את נפשותיהן בלי עזרת אחרים. על זאת תשמחי אחותי יען כי אשה את ותראי עת הגאולה להנשים כי תהיינה כהגברים בכל משפט וזכות, אבל על דעתי תשגי אחותי כאשר תשגינה כל אלה המבקשות להן דרך חדשה, האומרות להתפרץ מפני העל אשר העמיסו הגברים על צוארן. הנך נערה ולא אוכל דבר באזנך דבר ברור למען אראך כי הטבע הבדיל את הנשים מעל האנשים וייסד למו דרך אחרת ומטרה אחרת, ואוי אוי לו להאיש אשר יאמר לפלס לו נתיב נגד חקי הטבע כי הוא יכרע ויפול שדוד במלחמה הזאת ולא יקום... איך נכסל להשות את האשה, אשר לא בכח ידיה ולא במבנה גויתה תשוה להאיש, ואם כן איך תוכל להדמות אליו, ומלבד זאת הבדילן הטבע לעתים מזומנים מכל עבודה ומעשה, ומה לנו הגברים לעשות למענן? מדוע תצעקנה עלינו כי גזלנו חלקן? האם תמצא ידנו לקחת מחצית העתים המזומנים להיות חולים עליהן בעת ההיא, או האם נוכל לתת להן כח ידנו? הטבע בראן לשבת בית והנה תתחרנה לעתד בחוץ מלאכתן. בכל הבדילן הטבע מהגברים ויגזל מהן כל כח משפיע ופועל, רק למקבלות שָׂמָן, והִנה תחפוצנה להפר חק הטבע ולהיות משפיעות, לכן תכשלנה בדרכן ותראינה משוגתן כאשר תקצר ידיהן מהיטיב"*).

במקום אחר אתאר את האידעאַל של פ"ס, אשר ראה בנשי ישראל, ונראה ברור מה הם הסגולות והיתרונות אשר העדה בהם את בנות ציון המצוינות ומה מדותיהן הטובות אשר אליהן נשא המספר סמולנסקין את נפשו.

רינַן אומר כי העדות היותר נאמנה אשר נשמרה בידינו על דבר טהרת נפשו של ברוך שפינוזה, היא עדותה של בעלת מעונו, אשת הציר Van dee Spyk אשר בביתו התגורר שפינוזה, כי בספרה על תומתו, ישרו ונדיבות רוחו, היתה מסחת לפי תומה, ויתר תֹּקף לדבריה כי היא ראתה את הפילוסוף מקרוב בכל המצבים והמעמדות. עדות נאמנה כזאת ישנה גם בידי על אדות פ"ס. אשה פשוטה ובלתי מלומדה אחת אשר ידעה שנים רבות את הסופר אמרה לי: „מעולם לא ראיתי נדיב רוח, טוב לב ובעל מזג נעים כסמולנסקין, אשר תבין לצרת אשה קשת־רוח". —

---

*) „התועה בדרכי החיים' (הוצאה שלישית), חלק ד', צד 59—60.

כ.

סמולנסקין בתור עורך, הוא לא חנך סופרים ברוחו, סופרים מחקים; הוא בוחר בטוב ומואס ברע; הספרות־העתית מקלקלת את הכשרונות; סמולנסקין מתמרמר אל מבקרי „השחר”, אורות וצללים; אל תדין את חברך עד שתגיע למקומו, באין סופרים אין ספרות; פ"ם כותב והמגיה מוחק; פ"ם ביחוסו לחכמינו במערב אירופה.

כל דרך אם היא סלולה ודרוכה לא קשה לעבור בה; אבל לסול דרך חדשה וללחום עם מעצורים ומכשולים אין קץ, לזה דרוש להיות איש אמיץ־לב — וסמולנסקין היה איש כזה. הוא היה הראשון אשר החל להוציא לאור מכ"ע חדשי בשפת עבר ודרכו היתה חדשה בספרותנו. עליו היה להוכיח להקוראים העברים כי הרשות נתונה לכל איש לחקור ולדרוש ולא לקבל כל דבר כהלכה למשה מסיני, והוא עשה זאת בשנים הראשונות ל„השחר” באמונה כיד ההסברה הטובה עליו. בחשק נמרץ שנן לקוראיו את האלפא ביתא של המחקר החפשי, ודבר זה היה אז נחוץ מאד. לא פעם אחת השמיעו בספרותנו כי סמולנסקין גדל סופרים ל„השחר” ויחנכם ברוחו, וגם הוא בעצמו חשב כי כן הוא. במכתב אחד למ. דוליצקי, יאמר פ"ם: „... לא בילדי רוחי אני שמח, כי אם בהגיון לב סופרי תומכי ידי, בדעתי כי הם נצר מטעי ואנכי הוא אשר אספתי כל הכחות המפוזרים אל מקום אחד ויצא מהם כלי מחזיק ברכה לכל ישראל”. לפי דעתי לא הקים פ"ם חבל סופרים מתנבאים ברוחו. הוא לא השפיע ישר על כשרונות הסופרים הצעירים ולא אצל מרוחו על עוזריו. מקום הוצאת „השחר” ומגמתו וכשרונו של עורכו הם שגרמו, כי יתנו לו סופרים מובהקים את ידם וישמחו אם הדפים פרי עטם, אף כי לא קבלו כל שכר, ונהפוך הוא כי רבים מעוזרי „השחר” ברוח היו גם עוזריו בחמר. הד"ר ש. רובין היה עוזר קבוע ל„השחר” מהחוברת הראשונה עד האחרונה, אף כי התנגד להרבה מדעותיו של פ"ם, ויפרדו בהשקפותיהם על תעודת ספרותנו ועמנו, וקוים ידועים היו בתכונתו של עורך „השחר” ובדרכי עבודתו הספרותית אשר היו לזרא בעיני רובין ולא יכול הצדיקם; אבל זה האחרון חפץ בקיום „השחר”, ולכן הקדיש לו עבודתו המדעית. ומי זה מהקוראים הנבונים לא יראה כי רובין לא היה נצר מטעו של פ"ם! יל"ג הדפים שיריו ב„השחר”, ומי זה יאמר כי המשורר היה מתלמידיו של סמולנקין ויציר רוחו? וא. שולמן, ש"י אברמויץ, מ. ל. לילנבלום, יהל"ל, דוד כהנא, ד"ר י. ל. קנטר, ד"ר פוריעס, מ. ד. ברנדשטטר וד"ר שמיעדל אשר עבדו ב„השחר”, — האם המה יצאו מבית מדרשו של סמולנסקין? כל אלה הסופרים היו רחוקים מדעותיו של פ"ם ויהיו לסופרים עומדים ברשות עצמם ומקבלים יניקה והשפעה מהספריות החיות, וכל אחד מהם עלה במקצוע הספרות

שעבד בו על סמולנסקין, ובשום אופן לא היו חניכיו. ואלה הסופרים הצעירים האחדים אשר כתבו בשנות „השחר" האחרונות ויעלו גרה את דברי סמולנסקין עד הקאה ויקראו לו בשם רב ומורה, — גם אלה לא תלמידיו המה; כי בשם „תלמידים" יקראו רק אלה המרחיבים ומעמיקים את תורת רבם אשר חלק להם מרוחו ומחכמתו, רק אלה אשר ישלימו וישכללו ויבצרו את שטת מורם אחרי הסירם ממנה כל מגרעותיה ופגימותיה, ותלמידים כאלה לא היו לסמולנסקין. הסופרים הצעירים הלאומיים אשר יצאו במחולות לפי שירי החליל אשר נשב בו פ"ס עשו רק מעשי קופים.

פ"ס ספר להסופר ד. י. זילברבוש, אשר עבד במחיצתו שמונה חדשים, כי מעולם לא הדפים אף מאמר אחד של סופריו ב„השחר" בטרם שהעביר עליו הקולמוס. סמולנסקין לא שמר את מועד צאת „השחר" מדי חדש בחדשו שהוא העקר ויסוד היסודות להצלחת מכ"ע חדשי מצדו החמרי, ואחת הסבות הרבות לזאת היתה, כי העורך לא היה חפץ למלא את החוברת מכל הבא בידו, אך ורק למען לא תאחר את מועד צאתה; כי אם היה בוחר במאמרי חכמה וספרות אשר היה צריך לחכות אל בואם, ובבואם היה צריך לבלות זמן ידוע בקריאתם טרם יתנם לדפוס, ובפירוש יאמר פ"ס ב„השחר", כי טוב לו לאַחר את מועד צאת חוברת, מאשר יתן בה מאמרים ריקים; ומאמרים ריקים, כפי הנראה, היו באים לו מכל הערים אשר יש שם נערים תופשי עט. „... ומי כמוני ידע את הלהג הרב אשר ירבו סופרינו אשר היה ליגיעת בשר לי, כי אכף עלי פעלי לקרוא הרבה ולא למצוא נחת אף בהמעט מן המעט. הן מלבד הספרים הנדפסים אשר נטל עלי לקראם, הנה עוד אאלץ לקרוא כתבי יד למאות אשר רק עיני תחזם ואני אהיה המלאך הגואל את הקוראים מכל רע ואברך את הנערים, הכותבים אותם למען יקרא שמם עליהם וידגו לרֹב בקרב הארץ, בברכת „שלא יבושו בפרי בטנם" ואת ילדי רעיונותיהם, כביכול, אעביר למֹלך, ולא ידע קהל הקוראים את הרעה אשר היתה נגד פניהם. אבל אני ידעתי זאת ותקץ נפשי לרגעים בעמלי, כי על כן גם בשמחתי אשר אשמח על פעל טוב לא יתערב זר" *). אמנם לא כל המאמרים שבאו ב„השחר" היו כלם מאמרי חכמה ודעת והיו ראוים לדפוס, כי רבים מהם הבל ותהו; אולם פ"ס לא יכול לברוא סופרים חדשים ובריאות חדשות לעמו, כי אם את הטוב ממיטב סופרי ישראל הביא ל„השחר", ומה יכול עשות עוד. „אם אמנם בכל לבבי" — כותב פ"ס לאחר ממכיריו — „אחפוץ לעורר את המשכילים מבני הנעורים כי ישימו לבם לשפת עבר ובהם אשים כל מבטחי, ותקותי זאת תאמצני להוסיף להלחם נגד מנגדיה מפנים ומאחור, בכל זאת חלילה לי מהטות משפט ולקבל את הרע כטוב; וכדברים האלה עניתי לאחד החכמים הגדולים אשר שלח לידי מאמר אחד מעשי ידי נער ויבקש ממני כי אאסוף דבריו יען כי ברכה בו ותקותו חזקה כי בימים

*) ממכתבו של פ"ס לבנימין מַנְדֶלְשְׁטַם בראש ספרו „חזון למועד".

הבאים יהיה לגדול בישראל, על דבריו עניתיו, כי אמנם ישמח לבי כי הנער יהיה לגדול בישראל, אך אחכה עד היום ההוא ואז אקבל דבריו ברצון ..." וספרות־העתים בכלל, בכל אומה ולשון, לא נקתה משגיאות רב וממאמרים ריקים. סלת נקיה ויין המשומר הוא חזון לא נפרץ גם במ"ע הלועזיים היותר טובים. עצמותה של העתונות כך היא, שאין הסופר יכול לשבת שבעה נקיים על כל טפת דיו וללטוש את כל היוצא מעטו. החכם ד. ס. מילל, מספר בתולדותיו, כי לא חפץ לעבור עבודת קבע במכ"ע חדשיים לבל ישחית הגיונותיו ולבל יעַוֵּת ישר רעיונותיו על ידי המהירות והחפזון אשר כתבי העתים דורשים מסופריהם. פ"ס עשה את הטוב ל„השחר" כפי יכלתו, ויעבוד עבודת עורך באמונה ובישר לבב מאין כמוהו. ויעידו נא על זה מכתביו אלה: „... כי לא לחותמים אשים לבי" — כותב פ"ס אל סוכנו הכללי ברוסיא א. צוקרמן — „מאז ועד היום, היינו לא לחותמים אשר בשביל כספם יחפצו רק את אשר ינעם להם. ולו עשיתי מראשית כזאת לכתוב רק אשר ינעם לכל קורא, כי אז אמנם רבו החותמים, אך השחר היה אז כהצפירה והמליץ, ואני אבחר לחדול מהוציאו לאור מאשר להשחית את רוחי ודעתי בשביל איזה פתאים אשר לא למדו דעת וימאנו ללמוד, ולמשפטים כאלה לא אשים לבי כאשר לא שמתי עד הנה, או האמנם תדמה כי כמשפט יחשב בעיני המכתב של ה'...? הוא כדרך היהודים אשר כל אשר ינתן להם לא ימצא חן בעיניהם ורק כאשר לא ינתן להם אז יבכו מרה על כי אין בידם. בעיניו מאמרי להג הרבה ודברי ש"י אך עזות ודברי כהנא הערות ולא עוד, ולמען אסתניסים כאלה אין בידי לתת דבר. אולם ח"ל כי דברים כאלה לא יעשו כל רשם בלבי ולא ירגיזוני וכאז כן עתה אומר: יבינו ואחר ידברו. ואני אוציא את השחר למען אלמד בינה לאלה החפצים בדעת; ולאלה אשר לא יחפצו בה — יפנו וילכו להם ואני לא ארוץ אחריהם. וכשם שלא שאלתי את פי איש עד הנה אם אגע בחסידים או במשכילי ברלין וכאלה, כן לא אשאל גם היום. כי באמת משפט רֹב הכותבים עברית ברוסיא הוא כאין וכאפס בעיני ולא אכחד. אני אומר הכותבים ולא החותמים, כי בהם רבים מבינים וחכמי לב נאמנים ומכירים טובה ומברכים בכל לבבם על הטובה אשר יעשו אתם, אך רב הכותבים המה כלבי חציפין בלי כל בינה והשכל ורק במצאם מקום לגנוב דבר יגנבו ויתנפלו על האיש אשר ממנו גנבו. כן המה רֹב הסופרים בהמליץ, וכאשר אכתוב לך לפעמים כי אחפוץ לשמוע משפט (כן גם בדבר הספור נקם ברית) לא למען אדע אם טוב או רע הוא הדבר, כי אם למען אדע את כח השופט ההוא וישר לבו. ומה אוסיף לדבר עוד? את השחר אוציא על פי רוחי ולא על פי משפט שופטיך, וגם תשגה מאד מאד כאשר תאמר כי רוב הקוראים המה ברוסיא; החותמים ברוסיא המה מאין ואפס בעיני, כי אני אעשה אתם חסד בשלחי את השחר בלי כל שכר לעמלי, ואם יחדלו היום מקחת את השחר כלם יחד, ואם תמשוך גם אתה את ידך ממנו לא ידאב לבי, ואף עוד זאת כי ארע נאמנה אשר אז ירבו הקוראים הנאמנים, אשר

לא יבקשו אך חסרונות ומומים כי אם את הטוב להתענג בו ולהכיר טובה לנותן להם את הטוב, והמה רב הקוראים וגם אחדים מהכותבים אשר לבם לא נשחת בקרבם, ולא אך זאת מגמתם לראות כל גאה ולהכניעהו, כי אמנם לא אבחר אשר לו כתב אלי איש על אדות מאמר של ה׳ נ... וואס ווילל דיעזער פלוידערזאק כי אז עניתיו אם ח... אתה ואין לך חיך לטעום טעם ברבורים אבוסים לך לך אל ה... ושם תמצא את מאכלך הראוי לך, כי עזות ואי דעת כזאת לא שמעתי עד כה לאמר לסופר, אשר נעלה הוא על כל הסופרים העברים אשר ידעתי, כדברים הנבערים האלה! אני לא קראתי עוד בשפת עבר מאמר אשר ישוה למאמריו של ה׳ נ״ז, אבל הוא הדבר כי בורים אחדים אשר לא יבינו בין ימינם לשמאלם המה ישפטו שפוט, ואחה התחלום חלומות כי על פיהם אשנה דרכי, ומלבד כל אלה אך שקר וחנף בפי אלה אשר יבקשו מאמרים כפי אשר היו לפנים, מי המה הכותבים אשר כתבו מאמרים טובים? ומי המה אשר בידם לכתוב מאמרים טובים? הלא אך שנים שלשה והמה לא יכתבו כל עיקר... לפעמים אנחם על כי הקרבתי כחי ורוחי לסרי סוררים, אך זאת היא נחמתי כי לרוב הקוראים לב תמים ולא משחת כאשר להשופטים האחדים, אשר בכל דבר תצר עינם אם לא היו המה הכותבים. ואני הארכתי בדברי אלה אף כי למותר המה רק אולי תלמד מה להשיב לטפשים, אך אל תדמה כי לבי ירגז בשמעי משפטים כאלה, כי אם אנוד מאד לשפתנו ועמנו, כי עוד יעלו קוצים כאלה בכרמו להכאיב כל עץ טוב, כי אמנם כל שונאי ישראל וכל מואסי שפת עבר לא ירעו להם כאשר ירעו אלה השופטים האחרים אשר לא יתנו להטוב לשגשג...״

במכתב הזה ראינו את עורך „השחר״ בכל מעלותיו וחסרונותיו, בכל אורותיו וצלליו, את סמולנסקין כמו שהיה בעצם תמו, ולכן לא דנתי בגניזה את כל הבטואים הקשים יתר מדי אשר במכתב הזה. עד כמה היה פ״ס מסור ל„השחר״ כסופר ולא כסוחר יעידו נא דבריו אלה: „... בדבר החותמים אשר לפי דבריך״—כותב סמולנסקין להנ״ל—„יצערו בשנה הבאה לא בידי להושיע, כי אני לא אתחנן לא ישכי יקח את „השחר״ ולא אכתוב בלתי אם לדורשים לי, אך את אהבתך ארע להוקיר ואודה לך על עצתך, אף כי לא אעשה כאשר יעצתני, כי אם אמנם נקל לי מהיות עבד ל„השחר״ מבלי כל שכר לעמלי, אך את כבודי בכסף לא אתן. הנחם נא כמוני על אשר מספר הקוראים עברית ילכו ויצערו, כי עם לא בינות הוא ומה נעשה לו עוד? נעמוד כאשר יהי לאל ידנו וכל עוד אשר יהי לאל ידנו, וכאשר תבלע עבודתנו שארית כחנו ואין עוד כח לעבוד על אדמת ישראל, נחדל במנוחת לב בדעתנו, כי עשינו כאשר עלתה בידנו, וכאשר אני אוסיף עבוד מבלי כל שכר, כן אל תרף גם אתה מבקש לפלס נתיב ל„השחר״ אף אם תקותך מה־היא...״

אמנם יש בידנו להביא את סמולנסקין במשפט בתור עורך, ולמצוא בו עונות ופשעים, אם נבוא אליו בכח אותן הטענות אשר אנחנו טוענים לעורכי מ״ע מדעיים וספרותיים בכל אומה ולשון; אבל אם נחשוב אחד לאחד את כל

התנאים המיוחדים, אשר בהם נתונה ספרותנו, אז נהיה אנוסים להורות קבל עם ולהגיד, כי הגדיל סמולנסקין לעשות בימיו ובמצבו המיוחד גם בתור עורך עברי. אם יבוא מבקר קשה ושופט רמים להאשים את עורך „השחר" שלא התנהג בעניני העריכה והסדור וביחוסו לעוזריו וסופריו ולקהל קוראיו בעורך לועזי ממין המובחר לכל חקותיו ומשפטיו, אף אנו נאמר לו: לֵך היה עורך עברי מתוקן ומקובל, מנומס ומדויק, אם אין לך במזומנים אף פרוטה אחת, וכל הונך רק חפצך הכביר להועיל לעמך ולספרותו; לך היה עורך כחק וכמשפט אם אין לך עוזרים וסופרים קבועים לא בבית מערכתך ולא מחוצה לו ועליך לכתוב לכל אחד הסופרים, אשר ידבנו לבו לעבוד עבודת נדבה במחיצתך, שבעים ושבע פעמים, עד שיתעורר לכתוב למען הוצאתך דבר־מה, ואחרי שהתחיל בשעה טובה ומוצלחת, לך האיץ בו כשוטר וכנוגש כי ימהר לכלות את דבריו; לך וסבול שגיונות כל סופריך, תביעותיהם ודרישותיהם המשונות, אחרי כי חנם יעבדוך. לֵך ותקן בשפתם ובסגנונם את כל הצריך תקון ושנוי ולבכוף יקצפו עליך ויריעישו עולמות על שערבת את לבך, אם גם נתנו לך הסכמתם, לשנות בדבריהם כקוצו של יו"ד ולהטיל ה"א בסוף תחת למ"ד בתחלה, כאילו כל דבריהם הלכה למשה מסיני וכל הנוגע באות אחת מהם ישיב את העולם לתהו ובהו. כל אחד מסופריך דוחק את השעה וקופץ להיות מן הראשונים אשר דבריהם נדפסים אם גם אחרים הקדימו לו לשלוח דבריהם. כל אחד מהם יכביר עליך מכתבים לשאול בשלום מאמרו וגורלו, עוד בטרם שקראת בו מחֹסר פנאי, כאילו הפקיד בידך את בנו יחידו. או היום שלח לך הסופר את מאמרו ומחר יבקשהו בחזרה, היום התיר לך להדפיסו ומחר אסרו עליך — איסור קריאה, איסור הגהה ואיסור הדפסה; לך, חביבי, והיה עורך כראוי, אם אתה יושב כאן ותתומיך באספמיא, ועל כל חוברת וחוברת להתגלגל גלגול מחלות ולעבור שבעה מדורי גיהנם עד שתבוא לידם ממש; לך היה עורך לכל חקותיו ומשפטיו, אם חתומיך, אשר אליהם עיניך נשואות לא ידעו בעצמם מה ידרשו מהספרות העברית, וכל אחד מהם דורש מידך דבר אחר, ובחפצו כי כלהחוברת תהי אפויה או מבושלה לפי טעמו, לפי כח־עכולו ולפי מדת קבתו, כאילו כל הטרח שטרח העורך לא טרח אלא בשבילו ובשביל שקלו, אשר העורך לא יראהו בעיניו. במצב משונה כזה לֵך, חביבי המבקר, והיה עורך ככל תביעותיך ודרישותיך, אשר אתה תובע ודורש מהעורך העברי, ואז, רק אז אם תגיע למקומו, תדין דין אמת לאמתו.

בשנות „השחר" האחרונות היה אומר פ"ם למכיריו בויען, כי יהיה אנוס לחדול מהוצאת מכתב עתו לא מחסרון חותמים, כי המה הולכים ומתרבים, כי אם מחסרון סופרים בישראל, אשר הטובים שבהם הולכים ומתמעטים והעורך צריך להשאר יחידי בשדה המערכה.

בשנים הראשונות לצאת „השחר" היה הסופר א. ק. מגיה את המאמרים, ובהיותו מדקדק מבית המדרש הישן הנהרג על שוה נקודה ופ"ם ידע רק את

שמוש השפה ורוחה ולא היה מדקדק גדול, לכן נטל המגיה רשות לעצמו להתקן, לפעמים, שפת העורך וביחוד את המלים המנֻקָּדות, והדבר הזה היה מעלה את חרון אף י"ל סמולנסקין — אחי העורך, אולם העורך בעצמו היה כובש את כעסו ומוַתר לא. ק. על דקדוקי עניותו ועניות דקדוקיו, ולא בא אתו בריב בגלל נקודה אחת, אך בבוא המגיה הזה שהיה ממעריצי בן־מנחם למחוק במאמריו את הבטואים הקשים נגד הפלוסוף הדעסויי היה פ"ס מלא חמה וקצף על המגיה ולא נתן לו לשנות בדבריו אפילו קוצו של יוד.

* *

*

ע"ד יחוסו של פ"ס לחכמינו שבמערב הנני נותן פה לקוטים אחדים מִמכתביו אל הפרופ. ד. קויפמן: „... על האשימך אותי כי לא צדקתי בדברי סרה על כל המטיפים המחדשים בזה סלח כי לא צדקת, כי אני לא אמרתי אף פעם אחת כ ל, רק כ מ ע ט כ ל, או ר ו ב, ובהבדילי את שני המטיפים מיתר אחיהם לא על רוב הכבתם או ישרם עשיתי זאת כי אם להראות כי ימצאו מחדשים אשר יטיפו נגד החדושים בבתי תפלה אשר למחדשים וימצאו שומעים להם, ובדברי לא רק אל יעללינעק כוננתי דברי כי אם אל רוב המטיפים בארץ אשכנז אשר כ מ ע ט כ ל ם שמעתי, ומדוע אבדיל לרעה את יעללינעק מיתר המטיפים? הן הוא לא ירע יותר מהם ונהפוך הוא כי בדברים רבים הוא מדבר ועושה כמוני וגם בדברים רבים בעם עולם נתן לדברי צדק, והוא גם הוא יאמר כי הלמוד נחוץ לישראל מאד, אך אני אשר לא הסכנתי לשאת פנים לאיש אולי הטחתי גם דברים אשר יהיו נראים כמו נגד יעללינעק המה ולא שמתי אל לבי גם לא אשוב מהם, אף כי הוא יְבקש קרבתי בכל לב, כי גם בעת אשר אלך לשוח אתו שלובי זרוע הנה אגיד לו דרכו על פניו כהעולה על רוחי, אך חלילה לך מחשוב כי אכונן חִצי על יתר לירות ללב א י ש, רק אל הדבר ולא אל המדבר אשים לב..."

„... הספר היה פה ויעללינעק קרא אותו גם את מאמרך, אך בעיני האנשים האלה השואפים לשנות פני דת היהודים הספר ומאמרך לשכים ולצנינים, וכן ידמה גם ה' פהיליפזאהן וגייגער ודומיהם, כי כל תהלה אשר תשמע על אמונת היהודים תדקור כמדקרות חרב באזניהם. ילכו למו באשר ילכו ואנחנו נלך בשם האמת אשר לא תשא פנים ולא נשים לב אליהם, כי גם המה יכלו כאשר כלו בעשן הרבה והרבה כמהם אשר למען כבודם הקריבו עמם ודתם וחכמתם..."

„... מה אמר ה' גראֶטץ בקראו את הבקרת? במאמרי „עת לעשות" יהֻלל על פעלו בספרו דברי הימים, כי אין כל שנאה או טינא בלבי עליו באשר ידמו רבים בשגיאה, כי רק משפט אֹהב".

„... אבל בדבר מנהיימער אקרא מריא דאברהם! מה עשיתי לאיש הזה במה חללתי כבודו או הטחתי נגדו דברים אשר לא כן? האם עלינו

החובה להללו ולשבחו ולפארו במה שאין בו רק למען עשות רצון החכם גראֶטץ? אבל איפו היא חכמתו הרבה אשר בה יתפאר? הן הוא כמעט לא הבין שפת עבר זאת ידוע לכל, ובחכמות אחרות לא הראה כחו, רק כל הפארתו היא כי היה בעל תשובה, בקאפענהאגען עיר מולדתו לא נתנוהו לדרוש בבית התפלה יען כי אכל טרפות וכהנה רבות ובבאו לויען היה לירא שמים וכל כחו היה בפיו לדרוש נאה, ועל זאת נחשבהו כאדם המעלה, ומדוע זה תצילנה שתי אזני הקורא דברי? מה אמרתי „אל חכו שופר להריע כבוד מאנהיימער אשר כל כחו היה בפיו כי ידע לדרוש ברבים ולא יותר כי לא יד ושם היה לו בדעת ולא פעל מאומה" אלה המה דברי, ועתה הראני נא משוגתי הורני את דבר גבורות מאנהיימער וחין ערך עבודתו למען עמו בכלל ואף אני אודך כי פקחת עיני ואודהו כי גדולות עשה אבל אספוק מאד אם תמצא ידך להוכיחני כי שגיתי, כי אף גראֶטץ לא הראנו את אשר פעל לישראל רק הללהו ושבחו בדברים בלי כל יסוד כי באמת לא פעל לישראל מאומה, לא הורה לו דרך ולא פקח עיניו ולא הרים כבוד חכמתו ולמה זה התרגזות. שכח את דברי גראֶטץ ושוב והפוך בדברי אם לא תמצא כי במשפט אמת ולא בהפרזה כל שהיא נאמרו, או אולי שגיתי בכל זאת הראני זאת באותות".

פעם אחת ישב פ"ם בחדר יֶלינֶק וימתיק אתו סוד, וכאשר נבדחה דעתם שאל הסופר את המטיף: מה היא הנוסחא אשר יבחר זה האחרון לחרות על מצבתו אם ילך בדרך כל הארץ?

— התועה בדרכי החיים! — ענה ילינק.

כא.

פ"ם ביחוסו לעוזריו וסופריו ומכתביו אליהם; פ"ם מכניס גרים להספרות העברית; מכתביו למ. ד. ברנדשטטר; סמולנסקין מעיר את רוח הסופרים לעבודה, הוא מעודד ידי „הנחבאים אל הכלים"; סמולנסקין במכתביו, מה בינו ובין יל"ג במכתביהם; המכתבים לפ"ם והמכתבים למוריץ יוקיי; מכתבי פ"ם לא ידעו את לוח השנה.

העוזרים והסופרים ב„השחר" היה חיל צבא מתנדבים ועל שכרם לא באו, לכן היה פ"ם מוכרח להעיר ולעורר את לבם כי יקומו לעזרתו בפרי עטם פעם על ידי בקשה ותפלה ופעם על ידי לעג ולצון, וידבר לאיש ואיש כלשונו. הסופר ד"י זילברבוש שלח ל„המביט" עלון־סטירי, ויבחר לו פ"ם גם הוא שפת התולים ויכתוב להסופר המתחיל הזה: „על המכתבים ששלחת אלי אומר לך: ראה דבריך טובים ונכוחים ושומע לך מאת המו"ל (ברגע הזה

של המביט) ויקבל דבריך באהבה, וגם קראם באזני המו"ל של השחר וימצאו חן בעיניו ויקנא בהמו"ל של המביט ויאמר: לי המה. ובכן נפלה קטטה ביניהם. אי לזאת אם רודף שלום אתה כתוב גם מאמר בעד השחר וסר עונך וחטאתך תכֻפר כי הטלת מריבה בין שני מו"ל, ואם אין, אם תעמוד במרדך ורק אל המביט תכתוב תעיר עליך חמת בעל השחר ויאמר לך: שקר הדבר, לא בן גאליציא אתה כי העזת מצח לכתוב דברים של טעם ושני עלים שלמים בלי שגיאות הלשון, וכן לא יעשה בגליציא, לכן אם יקר בעיניך כבודך כאוהב ארץ מולדתו מהר וכפר פניו במנחה ויאהבוך שניהם ובשמם אכתוב ואחתום פ. סמאלנסקין". די כח היה במכתב כזה לעורר בימים ההם, תשוקה בלב משכיל עברי בעל כשרונות להקדיש מבחר שנותיו „למען ימצא חן בעיני המו"ל".

בימינו היו העורכים בישראל לעם שקט ושאנן ויגזרו על סופריהם כי לא ידינו עם מי שתקיף מהם; לא כן פ"ם הוא דבר בשפה אחרת לסופרים, וכה דבריו אל זילברבוש: „... במאמרך תוכל להניף העט על כל דבר בלי פחד ואל תעצור ברוחך כי אך בדרבונות יִוָּסרו אלה אשר בשר חמורים בשרם". במכתב אחר יאמר פ"ם לסופרו הנ"ל: „הוסף לכתוב על ארצך ועמך ודבר משפטים בלי כל יראה ופחד ולך תהיה צדקה, ואולי תהיה למופת גם לאחרים, וכל חפצי כי יתעוררו בני גליציא מתרדמתם". „... בחוברת הששית של השחר חתותי גחלים" — יכתוב פ. סמולנסקין ז"ל — „על ראש בני גליציה, ובצדיה עשיתי זאת למען יתעוררו מתרדמתם כי אם גם יתקצפו אשמח. הן גם הקצף אות רגש הוא". במכתב אחד אל הסופר י. י. ויסברג משנת 1884, בעת אשר היה פ"ם חולה נוטה למות יאמר זה האחרון „... במכתבך" — ל„השחר" — „תוכל גם לדבר משפטים אתי בלי כל נשיאת פנים ואקבלנו". תחת השפעת עורך כזה לא יהָפך הסופר כל כך מהרה לסמרטוט ספרותי ולא ילמד בראשית צעדיו על דרך העתונות שפת חנף.

פ"ם היה נכון לעשות לטובת עוזריו כל מה שהיה בכחו לעשות, וכחו לא רב היה. במכתבו להסופר משה אהרנשטין יאמר: „... בדבר בית הספר אשר השאל אומר לך, כי מטיבינו מאורינו וראשינו יבנו לנו בתים אשר יכונו כסכת דוד הנופלת באמירת האושפיזין, היינו באמירא בעלמא סגי, ולו עת שחוק היתה כי אז שחקנו להילדים המביאים חתול בחפה וקידושין, כי אך מעשה ילדות כזה אראה בבית הספר הזה, אשר כל מורה בו ישיג מן שלש מאות עד חמש מאות פָל. לשנה, והמורים נבראו במחשבה תחלה קודם לדת רעיון בית הספר, כי אך למען המורים נברא בית הספר למען ימצאו איש איש עוד איזה מאות פלאר. בקש ממני לעשות למענך דבר אשר אדע כי אוכל עשהו וייטב לך, אז לא אשכח לא את המקום ולא את הזמן, אבל עתה אעשה לך מפני הכבוד את אשר נעשה על הרוב מפני האהבה היינו כי — אגזול עוד תקוה אחת ממך".

פ"ם הגין תמיד על כבוד סופריו ב„השחר", ואם פגע איש בהם לא נקהו וישלם לו על יתר. את מכיריו בעלי הכשרונות אשר הבינו עברית ויתנו חילם הרוחני לספרות לועזית, — את מכיריו אלה העיר בדברים נמרצים לכתוב עברית בעד „השחר". והנני נותן פה לקוטים אחדים ממכתביו בענין זה: „... מתי תחל לכתוב בשפת עבר? או אולי תחפוץ לבקש לך רבנות כי על כן תתאמץ לשכוח השפה הזאת? הודיעני פשר דבר" *).

„... מדוע לא תשים לבך לכתוב עברית?" — כותב פ"ם להנ"ל — הן השחר לפניך ובכל לבבי הנני נכון לשים עיני על השפה כי תצא ככסף מזוקק. האם לא תמצא לך אנשי שם לכתוב תולדותיהם, כתוב תולדות אנשי שם אם מדורות החולפים או מבני דורנו, כי אקבל כלם וגם אם מאנשים איי"ר לא איהב אויהם בלבי תוכל לכתוב והחובה עליך לכתוב למען תלמד ידך לשפת עבר, או השקפות בדברי ימי ישראל מכל זמן אשר תחפוץ, חזק לבך ואמץ ידך ותברכך נפש כל אוהבי שפת עבר".

„שמחתני מאד במכתבך" — כותב פ"ם להנ"ל — „ועוד יותר במאמרך, כי אראה כי עוד תשוב ותחזיק בעט לכתוב עברית, אשר לדאבון נפשי ראיתיך שח ומטייל בכרמי זרים ולא תדע שבעה ואל שפתנו לא תביט אף בין הפרקים, ולא תהיה תפארתך על הדרך הזה, לא לרוחך ולא להכונתך יתן הדבר הזה כבוד. לו סלות לך מסלת המורים, או אחזת בדרך אחרת אשר לא רק לישראל הוא, כי אז אמרתי: הנח, הוא בדרכו ילך ואם ימאן להביא קרבן מנחה לשפתנו לא נוכל לשים אשם נפשו, אבל עתה כאשר תחפוץ להיות לרועה ישראל, עתה לא קרבן מנחה הוא, כי אם עולת חובה היא אשר עליך להביא לעמך, כי כל רב ומורה לישראל אשר יזנח שפת עבר הוא בוגד בעמו ובוגד בנפשו, ולא באלה חלקך, זאת ידעתי, אך רוח ארץ אשכנז עוד נסוכה עליך כענן כבד, ואור רב דרוש להפיץ את הענן הזה. ידידי הנאמן אהבתיך, אהבתיך מאד, אף כי אין זה דרכי להשמיע לא בפה ולא בכתב, בכל זאת הנני נאלץ לעשות כזאת, ואת אשר בלבבי אשיחה לך היום, אחרי כי הצליח בידי לגזול מעתי רגעים אחדים לכתוב לך. בלבבי בא יגון בראותי כי תרבה עמל כל היום לכתוב ולחכם אבל רק בשפת אשכנז וזה לא נאה לך, חלילה לי מדבר באזנך כי תמשוך ידך משפה אחרת ואך בשפת עבר תחזיק, כי עוד לא הכתה אותי אהבת שפתנו בשגעון עד לדבר כאלה, אבל קבע עתים לתורה, קבע עתים מעתותיך למען תת אותן לשפתנו ואם גם החלק החמישי מעתך אם תבלה בשפתנו די יהיה, אבל אל תמשוך ידך ממנה, כאשר עשית עד כה..." האיש אשר אליו כתב פ"ם מכתבי הוכחה כאלה הוא עתה אחד מחכמי ישראל הגדולים וסופר מצוין בשפת עבר, אף כי ישחר מכחו לחכמת ישראל בהרבה שפות חיות.

פ"ם ידע לעורר את האהבה לשפתנו בלב עוזריו, אשר עלה הספק בלבם

*) ממכתבי פ"ם לאחד מידידיו

אם יוסיפו תת כחם לספרותנו, ומצוינים בזה מכתביו להמספר מ. ד. ברַנדשטֶטר והנני נותן פה אחדים מהם: „צדקת בשאלתך" — כותב פ"ם להנ"ל — „למי אנחנו עמלים ?" אך לא במקומו שאלת, כי לא דברי פתי כ... יעוררו בלבי השאלה הזאת, כי אם דברי חכם כבראַנדשטאֶטער אשר ישמיע במנוחת לב כי החל לשכוח את השפה הקדושה. דברי פתאים לא מעלין ולא מורידין וכבר הסכנתי לשמוע כאלה רבות, ואשיב אל לבי: עוד יבוא יום ועיני העורים תפקחנה לראות משרים, אך בשמעי כי אנשים אשר חיך טועם להם נזורו אחור מעזור על ידי אז אומר לנפשי: ותקותך מה היא? האם אעצור כח אני לבדי ואין איש אתי לשאת ולסבול את כל אשר נטל עלי? ומה אעשה בהסגר ארובות חזיונותי ולא אוסיף להוליד בין לילה? או כי תנחת יד העת על ידי או על עיני ולא תתנני ל ה ר ב ו ת דברים. הלא אז אין לי דרך לנטות בלתי אם להת יד לפתאים למען יעבדו הם את עבודתי, אחרי כי אנשי לב רחקו מעל שפת עבר, ואם לא יתנני לבבי לעשות כזאת הלא אז יעלה כל עמלי שעמלתי בחרף נפש לפלס נתיב להשחר בתהו. מחשבות כאלה העיר מכתבך בלבי, אתה אומר כי החלות לשכות ומדוע החלות לשכוח? יען כי עזבת אותה יום אחד ותעזבך יומים, לכן שוב אליה ותשוב גם היא אליך, והספור אשר אמרת איפו הוא, כי החלות לכתוב מאמר חדש? מלה אין בלשוני להצדיקך במעשך זה ובך העון אם אדבר אתך משפטים. שובה שובה מדרכך זה ולמה תמות לעיני כל קהל סופרי ישראל? שובה בעוד יש לאל ידך לשוב, פן תנחם באחריתך בבוא יום הפקודה וישאלוך בזעף אף: עסקת בתורה? ולשונך לחכך תדבק ולא תמצא מלים... תתן בעפר פיך ועינך תוריד לארץ, פניך יהפכו לכרום, וידיך על חלצך, תחשוב מלים להוכיח, ואין (כי רק בשפת קדש ידברו אלי מרום) כי אחרי אשר החילות לשכוח כן תשכח את השפה עד הֻמה, גם אליהו הנביא וקיזאויץ לא יהיו בעוזריך כי יבושו מאביהם אשר הסתיר פנים מאמם השפה הקדושה, ויהפכו לך לנגעי בני אדם, המה יקומו ויעידו בך כי בזדון לב ובממר פנית עורף לאמם, אתך היתה ותשלהה ותכסה חמס אשת נעורים על בגדיך, ואז בעת אשר אנחנו, השרידים, נשב ועטרותנו בראשנו ונהנה מזיו השחר, ותתענג בדשן נפשנו עת נשמע מפי יקריאל המלאך קורא מעל ספר שירי שפת קדש, שירי נעם, ואתה תעמוד כעני בפתח, תשלח ידך, תטה אזניך, תביט בעיניך ותשאף שבת בחבר המאֻשרים ויהדפיאל המלאך יהדפך לנצח: לא יכירך מקומך פה! יקרא בקול עז — כי לפרים ורבים אתה ולא לבני הרוח! — השמעת? את הקול הנורא הזה? היעמוד עוד לבך עליך למרוד בשפת קדש, התחזקנה עוד ידיך לכתוב: החילותי לשכוח? התרהיב עוד בנפשך עוז לשאל מה התן לנו שפת עבר? הלא די ויותר כי תפדנו מידי יהדפיאל ותתננו לשבת בצל השרידים. לכן מהר ושובה מדרכך הרע הזה! אמנם אם גם באלה לא תוָסר, דע לך כי אפסה ארוכה למחלתך ובמסתרים תדמע עיני כי רחק ממני בראַנדשטאֶטער משיב

אצל מהם, להם תן את ענותך ואתה הרם ראש והפץ מעינות דעתך החוצה כי תפארתך תהיה על הדרך הזה..."

כה ידע סמולנסקין לאַמץ ולהחיות רוח האנשים אשר ראה בהם תועלת לספרותנו והמה „נחבאים אל הכלים".

* * *

פ"ס היה כותב את מכתביו בחפזון גדול, ולא האריך בדברים גם בענין נכבד מאד, אף כי היה איש שפתים ומרבה דברים בשיחותיו ובספריו. ובכלל היתה עליו מלאכת כתיבת המכתבים כעין ענוי־הרוח, ובלי חמדה היה משיב גם על המכתבים היותר נחוצים, ואם השיב לא היה מדקדק בשפתו ובסגנונו. ויש אשר יחסרו במכתביו מלות הקשור והיחס או גם מבטאים שלמים. יהיה בדבר זה ההפך מיל"ג, אשר היה כותב את מכתביו באות נפש מיוחדה, ויכתבם בישוב־הדעת ויבחר לו תמיד ניבים ומבטאים שהיו ערבים וחביבים עליו, ולפעמים קרובות היה משאיר לו גם העתקה ממכתביו שהוא שולח. יל"ג היה כותב בחפץ לבב גם מכתבים סתם בסגנון הידוע: „שלום לאהובי ידידי..." והיה משיב מפני הכבוד לכל אחד ואחד ואיננו דוחה את תשובתו לאֹרך ימים; ופ"ס היה עובר לפעמים קרובות בשתיקה על מכתבים רבים ערוכים אליו בידי סופריו ועוזריו או בידי אחרים גם אם דבר המכתבים היה ענין נכבד, וגם כשהיה משיב על המכתבים השלוחים לו היה עושה זאת לאחר זמן ועדן, וזה בא לו מפני רוב טרדותיו ועבודתו. „לא אנסה להצטדק לפניך" — כותב פ"ס לד. קויפמן — „על אשר לא כתבתי לך עד הנה, כאשר עשיתי כפעם בפעם, כי אם אמנם טרדותי רבו ועבודתי גדולה כמקדם ועוד הרבה יתר, ויכולתי בצדק לגול מעלי האשמה ולשומה על ראש הטרדות והעבודה, אך לא אעשה כזאת, כי בלי ספק היה לך הדבר הזה כצר לורא, ואבחר בתשובה ותפלה ובקשת סליחה וכפרה מהצטדק, ובלבך הטוב אשען כי תסלח לי. גם לא ארבה בתפלות ובקשות, כי אם אחפוץ לבקש כאלה מאת כל אלה אשר חטאתי נגדם בשתיקה אז עלי להתפלש יומם ולילה בעפר וכל ימי חיי ארבה רק תפלה, וגם אז אספוק אם יצלח בידי לעשות זאת לכל אלה אשר חטאתי נגדם ואם לא תספיק השעה וישארו עוד אחרים אשר כזאת לא אעשה להם, אז הן להם תהיה הצדקה להתאונן עוד יותר עלי על כי שכחתים..." כל עמל פ"ס היה למכבש הדפוס, וישמח אם עלתה בידו להשיב על המכתבים היותר נחוצים ודרושים. עוד זאת, כי בהיות פ"ס מפורסם בין הקוראים העברים, לכן המטירו עליו מכתבים מכל עבר ופנה, זה בא אליו במאמר מלא הבלים וזה כשואל ומפרק, זה כיועץ וזה כאַפּוטרופוס, זה מספר לו נגעי לבבו ומחלות גופו ורוחו וזה צרכי ביתו ומחסוריו וכדומה, ולא אחד מהם חס על עתו של הסופר. המצא לו סמולנסקין

די עת לבוא בדברים עם כל הטרחנים האלה? האם אין מלאכה יותר נכבדה מלהשיב מכתבים למבלי עולם? חפשתי בין כל המכתבים הרבים אשר קבל פ"ס בשנות עריכתו את „השחר" ואראה כי רובם מלאים רכילות, דבות, לשון הרע, מלשינות ולהג רב ופטפוט ילדים גדולים. זה התאמץ לסכסך את סמולנסקין בסופר זה, ובא הכותב השני ויטיל ספק בידידות הכותב הראשון. זה בא בחרפות ובגדופים על שלא הדפים פ"ס את פרי עטו וזה בא בחנופה, בחלקות, בבקשות ותחנות ותהלות וכנויי כבוד לפ"ס, למען יתעורר עליו לחמלה וידפים את דבריו. זה בא אליו בתרעומות ובעקיפין על לא־דבר וזה — במגלה ארוכה מלאה מליצות נפוחות מבלי כל סבה לזאת. זה שולח לשון מול זה וזה פורש רשת לרעהו, אשר פ"ס נוטה לו חסד, למען יבזהו בעיני סמולנסקין ויירש מקומו בלבו. ורק מכתבי מספר מצאתי בין חבילות, חבילות המכתבים שנשארו בעזבון הסופר המנוח, שמצאתי בהם דברי טעם, ענינים ספרותיים, או, בכלל, דברים הראוים להשמע והמה שוים את הרגעים אשר יאבדו על קריאתם. קשה לי לתאר כמו את ענות נפשי ויסורי רוחי אשר סבלתי בזמן קריאתי את המכתבים הרבים שקבל סמולנסקין במשך של חמש עשרה שנה. ראיתי עד כמה דלים ורקים חיינו עד כי גם טובי סופרינו בעת ההיא לא מצאו ענין נכבד לענות בו במכתביהם לפ"ס, וגם הם לא התרוממו מעל קטנות החיים ורפשם. המספר האונגרי מוריץ יוקיי מספר בתולדותיו, כי שאלוהו מי המה עוזריו הקרובים בספוריו הרבים והשונים, ויען: „כל אונגרן". כל אחד מקוראיו, מספר יוקיי, חשב לחובה לשלוח לו גזרי עלים ממ"ע אשר באו בהם מעשים שראוי לשום אליהם לב, או להודיע לו בקיצור מהמקרים והמאֹרעות החשובים בעירו או להעיר אותו על מקומות ידועים בספוריו. המורים בבתי מדרשי המדעים חשבו תמיד לנחוץ להעיר את יוקיי על דברים נכבדים שגלו במקצוע המדעים שהמה עסוקים בו, ואשר לפי דעתם, דרוש גם להמספר לדעת זאת. וכן עשו חוקרי־קדמוניות, שרי־צבא, שופטים ושוטרים, חכמי חרשים וחושבים, — כל אחד מהם מצא חובה לנפשו לחלק מחכמתם, הסתכלותם בחיים, ידיעותיהם ורגשותיהם, את הנתח היותר שמן להמספר יוקיי, למען ירחיבו את דעתו, יעשירו את אוצר נסיונותיו וירבו את מתכֻנת חמריו לספוריו. עוזרים מבינים כאלה לא היו לפ"ס כלל ומכתבים כאלה לא היה מקבל מקוראיו.

ראוי להעיר כי סמולנסקין לא היה מצַיֵן במכתביו את זמן הכתבם, לא את החדש ולא את השנה, ההפך מיל"ג שהיה מציֵן בכל מכתביו את הזמן לפי התאריך שלנו ושלהם, היום והחדש בכל פרטי פ־טיהם. יל"ג שהיה יבש בהתהלכו עם מכיריו מקרוב היה רך, נעים וחביב במכתביו. לא כן פ"ס, הוא היה מתהלך בנחת עם מכיריו מקרוב ויבש מעט במכתביו לרחוקים, ומעולם לא הרבה דברי ידידות ורֵעות נפרזה לאנשים בלתי ידועים לו, כמה שהיה עושה המשורר.

וכאלה ואף אני אומר כן ועוד אוסיף ואומר: הניחו להם לעשות כפי אשר הורום המקרים ואל תבקשו לשנות פניהם ביד רמה (רק ביד רמה כאשר עשו המשכילים, כי לכתוב ולהורות וגם להתלוצץ בלי ספק מותר וגם חובה היא), כי הלא זה הוא דברי מאז כי זמורת זר נטעו על אדמת ישראל ויקראו לה בשם השכלה והיא היתה למשוכת חדק, כי כל עוד אשר אין בידינו משלות אצילי הארץ ורוזניה, כל עוד אשר רק בזעת אפנו נמצא לחם, חלילה לנו מְרַפּה ידי העם מבקש מחיה כ א ש ר י מ צ א ו, אין כל חטא ואשמה בכל משלה ידיהם גם אם... והחטא תלוי אך במשפטי הארץ אשר יחמסו את אונם והונם, ואין חטא גדול ליהודי בלתי אם ימשוך ידו מהרויח, כי את נפשו ונפישות ביתו הוא חובל; כלם יתאספו יחד לחמוס את היהודים, וגם משפטי הארצות, אשר בהן משפט אחד למראה עין, יחמסו משפטם, ובעת אשר ככל עם הארץ נשלם מס ואולי עוד יותר ילעיטו בהמס הזה את רוזני הארץ ובכלם אין יהודי, ובעת הזאת ימשוך היהודי את ידו גם מראות שכר לעמלו! יען כי השכר ההוא לא ימצא חן בעיני אחד מהמשכילים! תורה אחת היא לאדם לעמוד על נפשו ולתורה הזאת לא נצרך בלתי אם להעביר את ממשלת ההשכלה והחנופה מקרב הארץ. מה לעשות יורונו מקרי החיים, אם ייטיבו לנו אז נהיה טובים ואם ירעו עלינו החובה להיות רעים לצוררינו למען ניטיב לנפשנו..."

פ"ם שאל בעת ההיא במכתביו את מכיריו ועוזריו ב„השחר" איזה רושם עשה עליהם הספור „נקם־ברית", וישמח מאד, אם הגידו לו כי הספור מצא חן בעיניהם, כאילו הוא הספור הראשון שיצא מתחת עטו; ואם בקשו חסרונות ב„נקם־ברית" היה מצטער על זה, ולפעמים גם כועס.

בראשית שנת תרמ"ד, אחרי ימי החג, נסע פ"ם, על פי מצות רופאיו אשר חזקה עליו, למֵירַן לבקש שם ארוכה, או יותר נכון אם אומר, הנחה למחלתו. במכתב קטן שכתב פ"ם בימים ההם ממירן למ. דוליצקי יתאר לנו את מצב בריאותו. ואלה דברי המכתב: „לוּ ראית אותי עתה לא הכרתני כי אני הוא, במשך השנה הזאת זקנתי ושבתי, כחי עזבני ואור עיני גם הם אין אתי, בשרי כחש ועצמותי שפו ולחי נס והנני כגל של עצמות אשר רק קרום דק מן הדק ישוכבהו לבל יתפרד ויהי לאין, כי בכל צרתכם לי צר, וממראה עיני איך אחיה בראותי את חמס האחים הנעשה בארץ: הנה המנוחה לעיניהם והמה מבקשים מרגוע בכלוב נמרים בארץ מרחק!"

בשבת פ"ם בחרף תרמ"ד במירן ערך משם את חוברות „השחר", אך חדל מלענות על מכתבים רבים, אשר הכבירו עליו מכיריו ובלתי מכיריו, ובהם דברים שיש בהם איזה חפץ וענין ודברים שאין בהם כל ענין וחפץ. בשבתו במירן גמר את „השחר" שנה י"א ויחל להוציא את השנה השתים עשרה ויכתוב בכל חוברת וחוברת מאמר ראשי גדול וויוסף לתת ב„השחר" פרקים פרקים מ„הירושה" חלק ג' ומאמרים קטנים שונים, אף כי הרופאים אסרו עליו את הכתיבה ובדמי לבבו ממש היה משלם בעד כל מאמר. פ"ם האמין כמעט

בעת ההיא כי מחלתו עוברת היא. במכתבו להסופר א. שולמן יכתוב ממירן: „... מחלתי גברה בתחלה מאד מאד, כי לא רק דלקת בריאה (לונגענקאַטהאר) ושעול חזק מאד עם הקאת דם היתה בי, כי אם גם חלישות העצבים על ידי העבודה הכבדה אשר עבדתי בשנים האחרונות בלי חשך עד כי ראשי היה סחרחר ולא יכלתי לקרא אף רבע שעה. וטרם באתי הנה כבר אמרתי קרוב קצי, אבל מעת אשר הנני פה החילותי לאכול ולשתות ואצא לשוח יום יום וגם השֵנה תשוב לאט לאט, ובכלל ילך הלוך וטוב מצבי והרופא יאמין כי ארפא ברפואה שלמה, אך לעשות כמצותו לא אוכל, כי על דעתו עלי לשבת פה עד ירח מאי ואחרי כן ללכת אל גלייכֶנבּרג לשבת שלשה חדשים ואז אין כל ספק כי הנקב בריאה יסתתם והעצבים יתחזקו, אבל לדבר הזה שומע אין לו, וששׂ הנני כי אתחזק לאט לאט, ועתה אשב פה בעזרתך עד חצי ירח מאָרץ, ואתה הלא ידעת וזה היה פתגמך תמיד כי רבי מאיר בעל הנס הנני וכמה וכמה נסים יוכלו להעשות במשך ירח ימים..."
בקיץ תרמ"ד הלך פ"ס, על פי מצות רופאיו, לגלייכֶנבּרג. בבואו לשם כתב לידידו הנ"ל: „... מחלתי תכבד עלי מיום ליום והתקות אשר שעשעוני כי בקיץ יונח לי עלו בתהו, וזה עתה שמעתי משפט חרוץ מאת הרופא כי אם אחפץ חיים אז עלי לשבת כל ימי החרף במעראן, ובגלל הדבר הזה אחרה מעט תשובתי... ואם לעדות אתה צריך כי לא יכולתי לכתוב הנני מסגיר פה הקארטע מבן הפראפעססאר העללער אשר רק בחסדו הנני חי זה שנה תמימה, כי הוא בעזרת ידידנו מיללער אספו בוויען אלף וחמש מאות פלאָרין למעני ולולא המה כבר ירדתי דומה, וראה כי גם אליו לא כתבתי מענה בימים האלה וגם קבלה על כסף אשר שלח לי לא כתבתי כי לא יכלתי".

ביום 19 יולי שנת 1884 כותב פ"ס למ. דוליצקי כדברים האלה; „זה שני ירחים היו ידי אסורות ולא שלטתי אף באחת מהן כי על כן לא יכולתי לכתוב אף שורה אחת, ועתה נח לי מעט ואם גם במכאובים, אך בכל זאת אוחז בעט ואכין חמר להשחר, כי מלחמת קיום עמנו מלחמת מצוה היא וכל היוצא אל שדה המערכה להלחם באיזה כלי זין שיהיה הרי הוא כמקים כל המצות שבתורה... אל יפול לבך ידידי בראותך כי דרכך נסתרה רק התחזק והיה לאיש וכתוב ובקש לחם יחד. בשבעה קאפ. באתי לוויען ועתה אני מפסיד שבעה רו"כ ב„השחר" לשבוע, וכשם שלא נפל לבי אז כן לא יחת רוחי גם עתה בהיותי לבעל אשה וחמשה ילדים הקוראים הב הב, ואני בחלותי מתפרנס בדוחק מבית־הדפוס ומפסיד בהשחר והנני כותבו ומוציאו!".

בגלייכֶנבּרג קבל פ"ס ידיעה כי חותנו חולה מסוכן הוא וימהר לשוב לויען ושם מצאוהו עמל ויגון, מחלה ומדוה, כאשר יספר במכתבו לא. שולמן מסוף תשרי תרמ"ה: „... תלאות שונות סבוני בימים האלה ואחת מהנה היתה כי חותני חלה מאד לפתע פתאם וכאשר קבלתי מכתב בגלייכֶנבּרג כי כן הוא מהרתי לשוב לוויען ובבואי הסב לי עמל ויגון ומכאובים לא מעט ובמחרת יוה"כ שבק לן חיים ומני אז עד היום לא ירדתי ממטתי. בכל ימי החג

אכלתני קדחת עזה והדכאני מאד, ורק עתה ירדתי ממטתי ואך בעמל גדול אשב על הכסא ואוחז בעט כי מכאובים נוראים יפרפרוני כל היום, נפשי דאבה מאד על כי לא יכלתי לראות פני הגביר ש. ב., כי על פי מקרה הייתי צריך לאותו דבר בעת ההיא ודברים כאלה לא יעשו על ידי שליח..."

כאשר התגברה מחלתו של פ"ס בסוף ימי הקיץ תרמ"ד התאמץ הד"ר הֶלר למצוא מקור לכסף ולשלוח את הסופר החולה עוד הפעם למירן לבל יחרף בויען. אולם הפרופ' שטאֶרק. אחד הרופאים למחלות הגרון היותר מצוין בויען, אשר ידע את פ"ס מכבר הימים אמר להד"ר הֶלר, כי לשוא ישלחו הפעם את הסופר למירן, אחרי כי אין עוד כל תקוה להחולה להשאֵר בחיים. ולמה זה יוציאו את הכסף על דבר שאין בו כל תועלת להחולה בעצמו, בעוד אשר הכסף הזה יוכל להיות לתועלת לאלמנתו וליתומיו. על זה ענה הד"ר הלר, כי שוה בעיניו הכסף לבזבזו, אף אם יאריך על ידו את חיי הסופר רק שעה אחת, ואם גם ידע כי לא יאריך את חייו במירן אף רגע אחד, גם אז לא ישוב מפני ההוצאות הרבות הדרושות לפ"ס במירן, למען לא יחשוב החולה, כי אין עוד כל תקוה לחייו.

בטרם לכתו למירן כתב פ"ס לא. שולמן: „כאשר אחזה לי אלך למעראן כאשר אחזק מעט ואוכל לנסוע בדרך הרחוקה הזאת. בעזרת הפראָפעססאָר העללער ומיללער קצבה לי העדה וחברת כי"ח פה שש מאות פלארין פרס לשנה על משך שנים אחדות ועוד ידם נטויה לעשות עוד, ולפי דברי העללער יש תקוה כי אשיג פרס שנה בשנה, עדי אשוב לאיתני או עדי אשוב למקום שיצאתי משם, לערך אלף וחמש מאות פלאָרין. כי גבר לא יוצלח לכל מלאכת הנני זאת אעיד על עצמי, ואקוה כי הבשורה הזאת תתן שמחה בלבך, כי לכל הפחות לא אירא מפני חרפת רעב, אשר הדאגה הזאת שברה לבי עד כה בזכרי את העתיד לבֹא..."

ימים אחדים לפני לכת פ"ס למירן פגשהו הד"ר נ. בירנבוים בחוץ, וזאת אשר ספר לי זה האחרון ע"ד הפגישה האחרונה עם פ"ס: „שעה שלמה דברתי אתו — עם סמולנסקין — באחת פנות הרחובות. המות הטביע חותמו על פני הסופר, אשר השח קומתו ויתן אותותיו גם בקולו הנחר והרועד. סמולנסקין דבר בהתלהבות ובהתפעלות עצומה כבימי בריאותו, ע"ד הרעיון הלאומי, ע"ד חובבי ציון ברוסיא, וישפך את מררתו על החברה כי"ח בויען ועל יהודי בירת אוסטריא אשר לא יחושו מכאובי אחיהם בהארצות אשר שם המה מורדפים על צוארם. ויספר לי כי הד"ר קורנדא אשר היה מתחלה מתנגד לדעותיו שנה את טעמו ורוחו לפני מותו, כי ראה והכיר את ההסרונות והמגרעות אשר בתורת ההתבוללות, אשר בה אחזו חבריו ורעיו ובה ראו את גאולת ישראל והצלתו הנאמנה, אך תש כחו לקרוע את אלפי הקשרים והנימים אשר היה אחוז וקשור בהם אל חברתו ומסבתו, אשר היו רחוקים מתקות ישראל ותורתו, ולהודיע לכל כי יהודי־לאומי הוא. סמולנסקין עמד לפני כמטיף ומוכיח, כנביא וחוזה ולא כסופר ושופט הדורות, פעמים אחרות הפסיק את

שיחתו מאין כח לדבר ומראה פניו שִׁנוּ חליפות. סמולנסקין האמין כי עוד מעט וישוב לאיתנו ורבות היו מחשבותיו לימים הבאים".

בימים הראשונים לחדש מרחשון תרמ"ה נסע סמולנסקין למירן. כעבור שני שבועות מיום בואו לשם כתב להמשורר יהל"ל כדברים האלה: „... מחלתי גברה עלי מאד מאד בשלשת הירחים האחרונים, ואם כי גם בחרף העבר נהייתי ונחליתי מאד במחלת החזה בכל זאת הונח לי יום אחד או שנים בשבוע ואז נגשתי אל המלאכה, ועתה עברו שני ירחים שלמים אשר קצרה ידי גם לאחז בעט ואם הבלגתי ואמצתי שארית כחי לכתוב כאשר עשיתי במאמרי נצח ישראל ובהמאמר לחוברת י"ב — שנה י"א — אז שלמתי בדמי לבבי ממש כפר העבודה וגם המאמרים לא הפיקו ממני רצון, יען כי אחרי אשר כתבתי לא עצרתי עוד כח לשוב ולקרא, כי על כן חדלתי זה כמה מאחוז בעט. עתה הנני זה שני שבועות פה — מעראַן — וזה ימים אחדים אשר חדלתי מהקיא דם, ועל דברת הרופא יש תקוה כי אשוב לאיתני. הנה כי כן הקרבתי כחי וחיי ואספוק מאד אם הועלתי עד מה, כי רק רעיון ישוב א"י הסב בכל אלה, מאז שבתי מרוסיא היה לבי מלא רגז על הבוגדים והפושעים וכל היום היה לי מלחמה והלילה לעבודה לכתוב מכתבים ולהשיב דבר עד חצות הלילה כאשר לא הסכנתי מעודי ולאט לאט חלל לבי ואהי כגבר אין איל *)..."

במירן גר סמולנסקין בבית אורחים ואחת הנזירות היתה סועדת ערש דויו. הרופאים צוו עליו לבל יקח עט בידו ויגידו לו כי הכתיבה תקריב לשחת נפשו, אך החולה לא שם לבו למצות רופאו, וברגעים שהיה יכול לתפוש עט בידו ולכתוב בו היה תופשו, ולפעמים היו מתמלטים גם חדודים ומהתלות מפיו כאילו פ"ם הבריא והעליז מושך בו. אך רגעים כאלה לא רבים היו ביום או בשבוע, ועל כל רגע ורגע שהיה כותב שלם במוח עצמותיו. בימים שלא יכול לאחוז עט בידו הרגיש מה אֻמלל הוא. בחדש טבת התגברה מחלתו של פ"ם עוד יותר, ובכל זאת היה נוח ורך להאנשים הקרובים אליו ועדינות נפשו לא עזבתהו אף רגע. הד"ר הֶנינסברג ורעיתו שמו עינם והשגחתם המיוחדת על הסופר החולה, אשר הפליאם בעז רוחו ובנדיבות נפשו. בכל עת מחלתו לא הסיח פ"ם את דעתו מ„השחר" ורעיון הישוב בא"י אף רגע אחד. האנשים אשר ראו את פ"ם במירן בחדש האחרון לימי חייו ספרו לי, כי התפלאו על הנשמה הבריאה והרוח הכביר אשר שכנו בגופו ההרוס. עד יום האחרון לימי חייו שלח פ"ם מכתבים קצרים כמעט בכל יום לרעיתו לויען ולא הודיע לה ע"ד מצב מחלתו בדברים אמתים, כי הסתיר מעיניה את קצו הנורא. בכל מכתביו אליה היה מבקשה לבל תקמץ בהוצאות ביתה ולא תמנע בשר וחלב מילדיהם די אכלם ושבעם. גם לאחיו ליאון היה כותב כמעט יום יום ע"ד עניני כסף ופרעון חובות, וגם לו לא היה כותב דברים אמתים ע"ד מחלתו. המכתבים אשר היה מקבל מביתו, אשר בהם הודיעוהו כי בניו בריאים

---

*) המכתב הזה נדפס ב„פרחים ושושנים" שי"ל ע"י י. מזח, צד 86.

ושלמים, היו לו כטל של תחיה. אם שקטו מכאוביו מעט היתה תקותו להרפא מתגברת עליו וברגעי תקוה כזו כתב ימים אחדים לפני מותו את הדברים האלה, אשר נדפסו אחרי מותו ב„השחר" שנה י"ב, חוברת ט'. ואלה דברי סמולנסקין האחרונים:

„זה כמה יתאוננו עלי על אשר חדלתי מענות גם לאוהבי הדורשים שלומי וגם לאלה השואלים בעצתי ואני התאפקתי החשיתי עד כה כי אמרתי עוד מעט אתקן המעות, אך לאסוני עוד לא קרב היום ההוא.

„זה שתי שנים חולה הנני במחלת הריאה ומחלתי אנושה; בראשית החורף העבר גברה מחלתי כל כך עד כי הרופאים אמרו נואש לחיי, עדי באתי הנה והחלפתי כח מעט, ובמשך שבתי פה הכינותי אשר הבאתי אחרי כן בהשחר, אך מאז שבתי לויען שבה מחלתי לענות נפשי וכל ימי הקיץ בלותי במכאובים נוראים עד כי לפעמים עברו שבועות אחדות ולא יכולתי אף החזק בעט כמו רגע ואם הבלגתי בכל זאת וכתבתי דבר מה אז שבו מכאובי לאסור ידי ימים רבים, אולם בכל אלה עוד לא היה די ובחדש תשרי תקפה עלי יד מחלתי ותפילני על ערשי ימים רבים וכמעט קרבה לשחת נפשי, ועתה הנני שנית פה ואקוה לעזרה, אך כחי אין עוד אתי לכתוב או לעשות כל מלאכה, גם פקודת הרופאים עלי חזקה לבל אגיע ידי, אשר על כן יסלחו לי כל אלה המחכים לתשובתי כי לא בי תלוי הדבר, וזה הדבר כי דברים רבים הבטחתי לתת עוד ב„השחר" ולא נתתים עד כה ואף ידיעת ספרים לא אוכל לכתוב כחפצי. ובגלל זאת אבקש מאד מאד מכל אלה אשר רוחם נאמנה את השחר כי לא יעזבוני בעת כזאת אשר כלה כחי ולא אוכל לעבוד ויתמכוני בפעל כפיהם והגיון רוחם לבל יחסר להשחר גם בעת אשר תרפינה ידי ולא אוכל למלאות החסרון.

„כי אמנם כן הוא על הרב נתתי מאמרי אך למלאות את החסרון בעת אשר לא מצאתי מאמר טוב לפני לאספו, ולא כאשר נתעו רבים לחשוב כי אדחה דברי אחרים מפני דברי, כי נהפוך הוא, יום שמחה תמיד לי היום אשר בו אקבל מאמר אשר אוכל לתתו ב„השחר", ולא בי העון אם ממאה מאמרים ימצא אך אחד הראוי להשמע בקהל, ומה שש הייתי לו כבר נתנו לי די מאמרים טובים לבל אאלץ לכתוב לפעמים בעת אשר אשלם במוח עצמותי וביתר כחי מחיר העבודה הזאת, אבל הוא הדבר אשר אמרתי כי אך מקרה הוא כי יבוא מאמר טוב, וכל מאמר אשר אך אוכל לאספו להשחר אאכפנו בתודה רבה, כי על כן אחשוב כי הסופרים הטובים יחשבו עתה בכלות כחי לחוב להם לעזרני כיום עוד יותר מלפנים, כי אם גם יש תקוה כי יונח לי, אבל לא עד מהרה אוכל לעבוד עבודתי כמקדם..."

כשני שבועות לפני מותו כתב פ"ם למ. דוליצקי: „חלש הנני כ"כ עד כי גם לכתוב שתים שלש שורות יכבד ממני, וזה רגעים אחדים הניחו לי מכאובי, בלי שפק נלאו מרוב עבודה, ועל כן אמהר כתנוק המתגנב לצאת מבית הספר, לכתוב לך בטרם אתפש בכף ועוני אשא — כי תבקש סליחה

בשמי מהגביר הישר באדם ה' וויסאָצקי, על אשר לא עניתיו עד היום, כי רבות לי לדבר עמו על דבר גאולתנו ופדות נפשנו וכעת לא אוכל, כי הנני שוכב על ערש דוי, גרוני נחר, קולי נחבא וסמפונות ריאָתי כחלילים יהמו, גם השמיעהו נא כי מקאטאוויץ לא קבלתי שום מודעה או צורת אות, כמו לא נחליתי מעולם על שבר עמי. ואקוה כי בקרב ימים אמצא די און לי לכתוב".

בהיות פ"ס קרוב לפי הקבר ויחוש נשימת המות הקרה על פניו לא סר ההתול מעל שפתי עטו. ימים מועטים לפני מותו כתב לאוהבו וו. שור כדברים האלה: „לא שמחתני במכתבך בהשמיעך כי נוטה הנך לחלות. עשה כל אשר תחפוץ אך לא לחלות, כי המחלה היא מדה מגונה שאין למעלה הימנה. השמיעני נא כפעם בפעם משלומך ומעסקך, כי חפץ אני מאד לדעת זאת. אותי לא יתן הרופא לשיר בשירים ולצאת במחול, וכפי הנראה לא עד מהרה יבטל רוע הגזרה. זה כשני ירחים אשר לא יצאתי פתח ולא אראה אדם. לכתוב תמאנה ידי ולקרוא יכרב ראשי וכה אשב כל היום ואברא עולמות בדמיוני ואין צרך לי להחריבם. בחרף העבר כתבתי פה — במעראן — כל החלק השלישי מהירושה והמאמרים אשר באו ב„השחר", ועתה יש ויש אתי לכתוב עד בלי די, ומי יודע אם כל אלה עד נצח יראו אור. אולי תראה או תפגש בדרך את אליפז התימני ורעיו שלחם נא אלי, אך השמיעם בתחלה כי קולי נחבא, ואם ירבו כחול מלים לא אוכל להשיב אף דבר..."

כשנכנס חדש שבט תרמ"ה החל פ"ס לחוש כי ימיו חָצצו ורגעיו ספורים, וכי אפסה כל תקוה לרדת מעל ערש דויו; לכן התאמץ בשארית כחותיו למהר לגמור את ספור „הירושה", למען לא יכלה המספר טרם יכלה הספור, ויכתוב סמולנסקין בשכבו על מטתו את הפרקים האחרונים של „הירושה" על גזרי נייר בחפזון גדול, למען לא יקדמנו המות, באותיות זקופות ועקומות ובכתב לא יוכל איש לקרותו, ויתן סוף טוב ואחרית טובה ליצורי דמיונו אשר הוציא לצבאותיהם בספור זה. ובעמל רב הצליח בידי ליאון אחי הסופר לקרוא את הכתב המטושטש הזה. יומים לפני פטירתו כתב פ"ס לרעיתו כי תשלח לו צלמי־דמות ילדיו, אשר כלתה נפשו לראותם.

בט"ו שבט גברו מכאובי הסופר עד מאד, ויתן לו הרופא מורפיום להקל ולהשקיט את מכאוביו העצומים ויהי כל היום כמטושטש ולא הכיר את הנכנסים אליו. ולמחרת בבקר, ביום ט"ז שבט תרמ"ה, כאשר נכנסה הנזירה אשר שרתה את פני החולה לחדרו — ותמצאהו מוטל על הקרקע בפישוט ידים ורגלים וכל רוח חיים אין בקרבו. כפי הנראה ירד מעל מטתו בלילה לשאוף אויר אצל החלון ויפול וימת. הרופא ד"ר הניגסברג אשר וקים את המות של הסופר ויודיע זאת ע"י תלגרמה להפרופ. הֶלֶר בוויען.

ובאותו יום אשר גוע פרץ בן משה סמולנסקין מת גם „השחר" אתו!

גופו של פ"ס היה בנוי מאותו החמר המוצק והמיוחד אשר השתמש בו הטבע ליצירת צונץ, אדולף פרנק, גיתה והוגאָ, אותו החמר המספיק לעבודה מדעית

או ספרותית של ששים או שבעים שנה רצופות; ואם נפסק חוט חיתו של סופרנו זה במבחר שנותיו, בטרם שדלל מעין מחשבותיו ורגשותיו, בטרם שקפצה עליו הזקנה הרוחנית, לא מקרה פיזיולוגי או ירושת אבות היה מות זה, כי אם מלחמת הקיום הקשה, תנאי החיים הרעים, אהבתו העזה לעמו ולספרותו, מסירות נפשו על רעיון ישוב א"י — המה רק המה הכריעו את הגוף החזק והאמיץ הזה בלא עתו ויורידוהו קבר.

הפרופיסור הלר וליאון סמולנסקין אחי הסופר המת באו למירן לספוד לו ולבכותו וללוות אותו לקבורה. רק אנשים אחדים מחולי ישראל מבני רוסיא היושבים במירן הלכו ללות את הסופר המת אל בית עולמו. בני עדת ישראל במירן לא ידעו ולא שמעו מי הוא פ"ס, לכן לא חלקו לו את הכבוד האחרון ולא גמלו אתו חסד של אמת. גם ממכבדיו ומוקיריו הרבים מרחוק לא באו להלויתו. וכה הורד פרץ בן משה סמולנסקין ביום סגריר אל קברו הצר, ואף איש לא נשא עליו קינה ולא הספידו. אחי המת והפרופ. הלר עמדו עצובים ושוממים לפני ארון המת, ומרוב צער ויגון נעתקו מלים מפיהם; ואילו גם חפצו להספיד את המת לא היה שומע בינותם, כי גם עשרה מלוים לא היו בבית־הקברות.

על קברו של פ"ס נצבה עתה מצבת אבן *), והאבן הזאת, כפי שיראו הקוראים מתבניתה, היא קטנה ושפלה ומלאכתה פשוטה מאד, ועליה חרותים הטורים האלה שכתב ליאון אחי הסופר המנוח:

תאניה ואניה.

למר תילל העבריה
על מבהר בני עלה הקרץ
בורא ניב נאומי
נותן תקוה ללאומי
עלה שמימה ותהשך הארץ
„השחר" אורו קדר
והחין אל לבי חדר
ויפרצני הת פרץ על פרץ
ביום מות אביר סופרי ישראל
פרץ בן משה סמולנסקין ז"ל
ביום ט"ז שבט הרמ"ה לפ"ק.

---

*) לבקשתי קרא התורני ש. א. הורודיצקי מברדיטשוב, שהיה בחרף העבר במירן, לצלם, אשר צלם את תבנית המצבה, והתבנית הזאת נתונה עתה בזה לפני קוראי ספרי, וע"פ טעות הודיע הסופר מר יוסף קלויזנער ב„המליץ" כי עד היום אין מצבה על קברו של פ"ס.

בבוא השמועה לוינן כי מת פ"ס מהר הפרופ. ד. ה. מילר, אוהבו מנעוריו, לקונן עליו במכה"ע „נייע פֿרייע פרעססע" ומרוב אהבתו להסופר המנוח אשר נפטר מעולמו בעצם עבודתו הספרותית והצבורית, ומרוב חמלתו על אלמנת המנוח וחמשת ילדיה היתומים, הפריז המקונן על המדה וימשיל את פ"ס לשקספיר ולדיקנס, ועל שפת הסופר, אמר מילר בקינתו, כי מימי רבי יהודה הלוי לא כתב איש עברית כפ"ס. גם יתר מכה"ע, בשפה האשכנזית היוצאים לאור בויען, נשאו קינתם על הסופר המת בלא עתו בדברים היוצאים מן הלב.

אחרי מות פ"ס התחברו הפרופיסור ד. ה. מילר והד"ר ז. הלר, אשר עשו הרבה לטובת הסופר בחייו, ויפנו אל גדולי ישראל וחכמיו לקום לעזרת האלמנה ויתומי המנוח, וזה קול־הקריאה אשר הפיצו בישראל *):

„פרץ בן משה סמולנסקין הלך ואיננו כי לקח אותו אלהים! האיש אשר נלחם מלחמת עמו ושפתו ינוח בקבר ועט סופר אשר היה בידו לחרב גבורים נשבר, מת וידו אוחזת חרבו השלופה להכות קדקד כל מתחסד וזר. ככחו אז בשנה אשר בה הופיע אור השחר כן היה כחו עד היום האחרון. בדבריו אשר דבר בפתח דבר (וויען, י"ג אלול, שנת תרכ"ח): „אהבת עמנו תהיה נר לרגלנו ובשם שפתנו נדגול סלה" החזיק עד יום מותו ולא נטה ימין ושמאל. אהבת עמו היתה המקור הנאמן אשר ממנו שאב כל עת אשר היה חי בקרבנו. אהבת עמו תציץ מכל עלי ספוריו אשר אין ערך ודמיון להם בשפת עבר. אהבת עמו תאיר מכל ציורי דמיוניו הנשאים, אהבת עמו תופיע מברק חצי קסתו, אהבת עמו וקנאתו נתנה בידו את מרת הבקרת אשר בה מדד כל מעשה חכמי עמנו ופעלם מבלי משא פנים: ובאהבתו לעמו ובקנאתו לשפתו הציג לפנינו בספריו הרמים את דמיונות רוחו הנעלה ויחקם בחרט אל־מות בשפת־עבר. ומאהבתו לשפתו חגר עז כגבור וינף את ידו על כל מתנכר וזר. ומאהבתו לשפתו העיר גם את אחרים לעשות כמעשהו: האיש הזה אשר עבד שבע עשרה שנה עבודתו הכבדה ולא יעף ולא יגע אף כי הכביד עליו הזמן אכפו, האיש הזה אשר גם בשתי השנים האחרונות אשר חלה את חליו לא הרפה מעשות מלאכתו מלאכת הקדש ולא הניח עטו מידו עד אשר עלה עליו הכורת — האיש הזה הלך לארץ החיים והשאיר לנו לנחלה את ספריו היקרים אשר יהיו לכבוד לכל העם כלו. נדיבי עיר וויען הבירה הוקירו את פעלו בתתם לו די מחסורו בשתי השנים שעברו למען יוכל לרפאות את חליו אם גם רבם לא קראו את ספריו כי נסתם חזון בישראל. אך כל סמי הרפואה היו ללא הועיל. ובשנת הארבעים ושלש לימי חייו ביום ב' י"ז לחדש שבט שנת תרמ"ה לפ"ק הלך לעולמו והשאיר אחריו אלמנה מיללת אשתו הנכבדה וחמשה ילדים רכים... בלי כל משען ומשענה. ועתה אליכם נדיבי עמנו נקרא ואליכם

---

*) קול הקריאה הזה היה מחבר וכתוב בידי הפרופ. ד. ה. מילר.

חכמי ישראל אשר תדעו להוקיר את מפעליו: הרימו כשופר קולכם והגידו בבית יעקב כי אדם גדול נפל בישראל ובניו מבקשים לחם. אביהם נפל חלל על מרומי שדי קטל והמה יתומים עזובים יקראו לו ולא יענה...״

ועל החתום באו:

„ד״ר דראבקין; לעאָן ראָזענטהאל; משה ברלין; צבי ראבינאָוויץ; א. צעדערבוים בפטרבורג. פרופ. דוד קויפמאַנן בפעסט. יוסף ריטטער פאָן ווערטהיימער; ד״ר א. יעללינעק; ד״ר משה גידעמאן: ווילהלם ריטטער פאָן גוטמאַן; ז. העללער; פרופ. ד. ה. מיללער בויען. צדוק כהן; פרופ. יוסף דערנבורג בפריז. פרופ. מ. לאַצארוס; ד״ר שמואל קריסטעלער; ד״ר פ. פ. פראנקל בברלין. ד״ר דוד ראָזין בברעסלוי״.

חברת „אורשע", ברלין-ורשה

מוציאה לאור

כל כתבי מיכה יוסף ברדיצבסקי

בעשרה כרכים ובשתי מערכות, מערכה שירית ומערכה קהלית.

בהוצאה כללית זו נוספו מאת המחבר דברים שלמים הרבה, שלא באו עדיין בדפוס.

יָצאו לאור שני הכרכים הראשונים.

כרך ראשון: מאוצר האגדה. קֹבץ א׳: מני קדם, אגדות מימי המקרא והתלמוד בארבעה ספרים. ספר ראשון: מספורי התורה; ספר שני: מימי השופטים והמלכים; ספר שלישי: מימי בית שני; ספר רביעי: מימי התלמוד.

כרך שני: מאוצר האגדה. קֹבץ ב׳: אגדות עם, אגדות סהיטים שאחר התלמוד עד עתה בארבעה ספרים. ספר חמישי: דברי חזון; ספר ששי: ממרחב וממצר; ספר שביעי: אגדות האר״י, שבתי צבי ועוד; ספר שמיני: מאגדות החסידים.

ברדיצבסקי הוא אחד מִמספרי האגדה היותר גדולים שבספרות העברית החדשה. התמימות הגדולה והפשטות המוחלטה, שתי תכונות הנפשיות הקבועות של ברדיצבסקי נותנות לאגדותיו את הצֶבע האמתי של ספור עממי. לשני הכרכים האלה, שבֻּרבם לא נדפסו עוד בשום מקום, נכנסו רוב ספורי האגדה אשר בתלמודים ומדרשים ובשאר הספרים עד קרוב לימינו אלה, והאגדות האלה, שבֻּרבן הן במקומן רק קטעים קטַעים, נעשו פה לספורים שלמים. שפת הספרים האלה היא שפה מקראית קלה ופשוטה, המובנת לכל קורא עברית. אין טוב מן הספרים האלה לתתם ביד בני-הנעורים.

כל כרך הוא כבן עשרים גליונות דפוס (כשלש מאות עמודים). הספרים נדפסו בברלין וההוצאה היא מֻהדרה מאד מאד.

מחיר הכרך הא׳ 1.85 רובל; הכרך הב׳ 1.75 רובל.

המכירה הראשית בבימה״ס של חברת „צנטרל".

הוצאת „השחר".

כתבי שלום-עליכם

בשלשה כרכים.

כרך א׳: טוביה החולב. כל ספוריו של טוביה, עסקיו ומסחריו, נסיונותיו ומאורעותיו ודברי ימי בנותיו, יתר תקפו וגבורתו, רוב חכמתו וחרושי תורתו (עם הקדמת שלום-עליכם, לכתביו העבריים).

כרך ב׳: כתריאלים. ספורי העיר כתריאליבקה, חיי אישיה הקטנים, דרכיהם ומנהגיהם בבית ובחוץ, ארחם ומסחרם, חיי שלותם וריבותיהם וקטטותיהם, ימי חגם ואבלם, שמחתם ועצבונם, רַבם רב יוזפל וסופרם שמואל שמלקים, בתיהם, נשיהם ובניהם וכל אשר להם.

כרך ג׳: מנחם מנדיל בעל-החלומות. מכתביו של מנחם מנדיל מיהופיץ לזוגתו מרת שיינה שיינדיל בכתריאליבקה ומכתביה של האשה מרת שיינה שיינדיל מכתריאליבקה לבעלה מנחם מנדיל ביהופיץ.

מחיר כל כרך 1 רובל.

המכירה בבימה״ס של חברת „צנטרל".

„הוצאת מרכז“.

כל כתבי דוד פרישמאן ומבחר תרגומיו

בי״ז כרכים עם תמונות רבות (לחג יובלו).

מחלקה א׳: בקרת.

כרך א׳: מכתבים ע״ד הספרות.
כרך ב׳: פרצופים.
כרך ג׳: על הספרות.
כרך ד׳: ארכות וקצרות.
כרך ה׳: כתבים ראשונים.

מחלקה ב׳: שירים.

כרך ו׳: שירים.

מחלקה ג׳: ספורים וציורים.

כרך ז׳: ספורים, I.
כרך ח׳: ספורים, II.
כרך ח׳: ספורים, III.

מחלקה ד׳: פיליטוניס.

כרך י׳: אותיות פורחות, I.
כרך י״א: אותיות פורחות, II.
כרך י״ב: אותיות פורחות, III.
כרך י״ג: אותיות פורחות, IV.

מחלקה ה׳: תרגומים מובחרים.

כרך י״ד: קין, שיר חזיון, מאת לורד בירון.
כרך ט״ו: כה אמר סרתוסטרא מאת פ. ניטשע, חלק א׳ וב׳.
כרך ט״ז: כה אמר סרתוסטרא מאת הנ״ל, חלק ג׳ וד׳.

כרך י״ז: ספר בקרת, תולדות פרישמאן ומאמרים ע״ד ערכו וערך יצירותיו, מאת ד״ר י. ל. קנטור, ד״ר מ. י. ברדיצבסקי, י. פיכמן, פ. לחובר מ. בן־אליעזר וא. שטיינמן.

כל הכרכים כבר יצאו לאור. ההוצאה מהדורה מאד.

מחיר כל כרך 1 ר׳, מלבד הכרכים ט״ו וט״ז („כה אמר סרתוסטרא“), שמחיר כל אחד 1.50 ר׳. כל י״ז הכרכים 18 ר׳, בלי המשלות.

הנחה גדולה לזמן שלשה חדשים.

כל מי שיתחום על כל כתבי פרישמאן ומבחר תרגומיו במשך שלשת הירחים: ינואר, פברואר ומרץ, יקבל את כל י״ז הכרכים תיכף במחיר 12 ר׳ עם המשלוח (במקום 18 ר׳ בלי המשלוח) ויקבל עוד בתור תשורה תמונת־קיר גדולה של פרישמאן. אפשר לשלוח את זה גם בשלשה שיעורים, בתנאי שכל שלשת השיעורים יתקבלו במשך שלשת הירחים הנ״ל, אלא שצריך להוסיף עוד רובל אחד להוצאות המשלוח של הספרים בשלש פעמים. באופן בזה צריך לשלוח בחדש הראשון 5 ר׳, בעוד חדש 4 ר׳ ובעוד שני חדשים 4 רובל.

מי שחפץ לקבל את י״ז הכרכים מכורכים הדר (בעשר כריכות) עליו להוסיף עוד 4 רובל.

КНИЖНЫЙ МАГАЗИНЪ
Т-ва „ЦЕНТРАЛЪ“,
Варшава, Новолипки 7.

BUCHHANDLUNG
der Ges. „CENTRAL“,
Warschau, Nowolipki 7.